

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

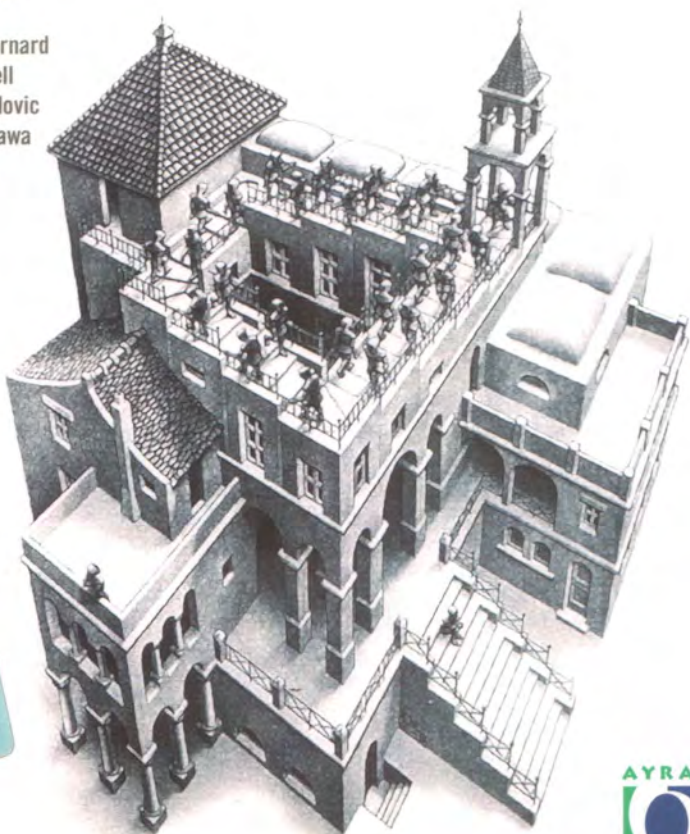
- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Soğuk Savaş Sonrasında AVRUPA ve TÜRKİYE

TARİH

Derleyen: Dr. Cem KARADELİ

Anselm Skuhra
David W. Lovell
Erhan Büyükkakıncı
Esra Hatiboğlu
Fuat Aksu
Fulya Kip-Barnard
Glen M. Segell
Marija Obradovic
Mateusz Halawa
Pınar Bilgin

AYRAÇ YAYINEVİ

Karanfil Sokak 43/5 06650 Kızılay/ANKARA

Tel. : (0 312) 418 22 63

Faks: (0 312) 417 01 82

www.ayrac.com.tr

[info @ ayrac.com.tr](mailto:info@ayrac.com.tr)

Soğuk Savaş Sonrasında AVRUPA ve TÜRKİYE • Der. Cem Karadeli •

© **AYRAÇ YAYINEVİ** • Bu eserin tüm hakları saklıdır • ISBN 975-8087-66-5

Birinci Baskı: Ekim 2003 • Yayına Hazırlayan: Savaş Aktur

Kapak Tasarımı: Hayalgücü Tasarım

Teknik Hazırlık: Mesut Seven • Baskı: Kuban Matbaası

Soğuk Savaş Sonrasında AVRUPA ve TÜRKİYE

Der: Dr. Cem KARADELİ

Ankara - 2003

"Nerede kalmıştık?"

CEM KARADELİ: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih ve Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümlerinde öğretim görevlisidir. Avrupa Tarihi ve Soğuk Savaş konularında dersler vermektedir. Doğu Avrupa, demokratikleşme, rejim meşruiyeti, Soğuk Savaş ve Avrupa Tarihi konularında çalışmaktadır. BISA, BASEES ve ISSEI üyesidir.

DAVID W. LOVELL: Avustralya'da New South Wales Üniversitesi Siyaset Okulu'nun başı ve siyaset doçentidir. 1993'ten bu yana Avrupa Fikirlerini Araştırma Enstitüsü'nün (ISSEI) yönetim kurulu üyesi ve dergisi olan *European Legacy*'nin editörlerindendir. Asya-Pasifik Yöresinde Güvenlik ve İşbirliği İçin Avustralya Komitesi'nin üyesidir. Kitapları arasında *From Marx to Lenin* (1984), *The Theory of Politics* (1991), *The Transition: Evaluating the Postcommunist Experience* (2002) sayılabilir.

GLEN M. SEGELL: Deadington Lordu ve Güvenlik Siyaseti Enstitüsü'nün (Institute of Security Policy) yöneticisidir. Birleşik Krallık Atlantik Konseyi'nin üyesi, ISA'nın ve Political Studies Association'ın eski yöneticilerinden ve ISA'nın Globalleşme ve Uluslararası İlişkiler Grubu'nun başkanıdır. Pek çok dergide editörlük yapmış ve yapmakta, güvenlik ve uluslararası ilişkiler üzerine çok sayıda makalesi ve kitabı bulunmaktadır.

MARIJA OBRADOVIC: Belgrad'daki Sırbistan'ın Yakın Tarihini Araştırma Enstitüsü'nde bir araştırmacıdır. Ana araştırma konuları 2. Dünya Savaşı sonrasında Yugoslavya ve Doğu Avrupa'da komünist elit ve bu grubun komünizm sonrası yenilenmesi sürecidir. *People's Democracy In Yugoslavia* (1995) kitabının yazarı ve *The Road to War in Serbia: Trauma and Catharsis* (2000) kitabının yazarlarından biridir. Yayınlanmış pek çok makalesi vardır. ISSEI üyesidir.

ANSELM SKUHRA: Avusturya'da Salzburg Üniversitesi Uluslararası ve Mukayeseli Siyaset profesörüdür. Denver, Colorado, Tübingen, Sarajevo, Innsburk üniversitelerinde dersler vermiş, Özellikle Kuzey-Güney ilişkileri üzerinde, ayrıca Avusturya Dış Politikası ve güvenlik meseleleri üzerinde pek çok yayın yapmıştır. Anlaşmazlıkların çözülmesi konusunda da uzmandır. ISA üyesidir.

MATEUSZ HALAWA: Varşova Üniversitesi'nde Beşeri Bilimlerde Disiplinlerarası Araştırmalar Koleji'nde çalışmaktadır. Üniversiteler arası Akademia Artes Liberales programının üyesidir. Görsel-işitsel medyanın toplumsal etkisi ve medya tüketiminin toplumdaki yeri ve uygulamaları üzerine uzmanlaşmıştır. ISSEI üyesidir.

PINAR BİLGİN: Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. İlgili alanları Avrupa ve Dünya güvenliği, uluslararası ilişkiler teorileridir.

FULYA KİP-BARNARD: ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Göç, uluslararası örgütler ve Soğuk Savaş konularında uzmanlaşmıştır.

ERHAN BÜYÜKAKINCI: Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir. Uluslararası Teori, Doğu Avrupa'da değişim konularında çalışmaktadır.

ESRA HATİBOĞLU: Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü'nde öğretim üyesidir.

FUAT AKSU: Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde yardımcı doçent olarak ders vermektedir.

İçindekiler

Teşekkür	9
Önsöz	11
1989 Sonrası Dünya Düzeni	
<i>Cem Karadeli</i>	13
Komünizm Sonrası Doğu Avrupa'da Milliyetçilik ve Demokratikleşme	
<i>David Lovell</i>	37
Milliyetçilik ve Avrupacılık Arasında: Doğu Avrupa Elitlerinin Durumu	
<i>Marija Obradovic</i>	50
Avrupa'nın Uyuşturucu, Terörizm ve Para Trafiği Açısından Güvenliği	
<i>Lord Deadington</i>	62
Güneydoğu Avrupa'da Bölgesel İşbirliği	
<i>Anselm Skuhra</i>	79
Sosyalizm Sonrası Macaristan'da Sistem Meşruiyeti Sorunu	
<i>Cem Karadeli</i>	104
Polonyalılar Pazar Günleri Nereye Giderler?	
<i>Mateusz Halawa</i>	125

Orta Avrupa’da Demokratikleşme ve Dış Politika: Çek Cumhuriyeti ve Slovakya’daki Değişimler	
<i>Erhan Büyükakıncı</i>	134
Avrupa Birliği’nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yönelik Genişleme Politikasının Mali Yardımlar Boyutu	
<i>Esra Hatipoğlu</i>	175
Türkiye–AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü	
<i>Pınar Bilgin</i>	192
Soğuk Savaş ve Sonrasında Türkiye–AB İlişkileri	
<i>Fulya Kip-Barnard</i>	221
Türk–Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Arttırma Çabaları	
<i>Fuat Aksu</i>	242

TEŞEKKÜR

Bu yapının genel çatısı, ISSEI (International Society for the Study of European Ideas), BISA (British International Studies Association), Central and East European Studies Association (CEEISA), ve ISA (International Studies Association) üyelikleri ve bu örgütlerin konferansları sırasındaki görüş alışverişlerinden ortaya çıktı. Türkiye'nin konularında uzman çok değerli araştırmacılarının katkılarıyla eser daha da zenginleşti. Bu kitaba emek veren tüm akademisyenlere ve bu seçkin aydınlarla tanışmamı ve iletişimimi sağlayan kurum ve kişilere müteşekkirim. Ayrıca, bir ikinci editör gibi uğraşarak kitap projesinin İstanbul ayağını organize eden Doç. Dr. Erhan Büyükkakıncı'ya, yardımları için Sn. Akın Burak Bahçekapılı'ya, değerli fikir ve eleştirileri için Sn. Ozan Doğu Tuna'ya, çalışmalarımı destekleyen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi ile Türkiye Bilimler Akademisi'ne (TÜBA), ve hem projeye sahip çıkan hem her konuda hoşgörülü ve güleryüzlü davranan Sayın Savaş Aktur'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Cem Karadeli

Ağustos 2003/Ankara

ÖNSÖZ

Soğuk Savaş dönemi, 20. Yüzyıl'a damgasını vurmuş bir çekişmedir. Bu çift-kutuplu düzen, gezegenimiz üzerindeki insanların hayatlarını kökünden etkilemiş, bizlerin dünyaya bakış açılarını yönlendirmiş, iki ideolojinin çatışmasına sahne olmuştur. Soğuk Savaş'ın sona erişi, bu iki ideolojiden birinin ana temsilcisinin bölünmesi ve kendini lağvetmesiyle yaşanmıştır. Günümüzde, hâlâ Soğuk Savaş döneminden artakalan birtakım fikirlerle yaşamlarımızı, olaylara bakışımızı, birey, toplum ve devlet düzeylerinde reaksiyonlarımızı ortaya koymaktayız. Ancak Dünya, daha farklı değerlerin yükseldiği bir Yeni Dünya Düzeni içrisine gireli on yıldan fazla süre oldu ve bu yeni düzen bizlere kendi kurallarını açıkça belirlemeye başladı bile. Her ne kadar Tarih biliminde 'üzerinden 30 ile 50 yıl geçmeyen bir dönem tarih sayılmaz' görüşü hakimse de, Soğuk Savaş, ideolojileri, bunlardan kaynaklanan ittifak ilişkileri ve dünyaya yaklaşım tarzları artık tarihin parçalarına dönüşmüşlerdir. Okuyacağınız yazılar, bu yeni düzenin getirdiklerini genel uluslararası perspektif, Avrupa geneli ve ülkeler bazında ele alırken, tarihin parçalarına dönüşmüş ama etkisi hâlâ süregelen olaylarla da bağlantı kurmaktadır. Dolayısıyla geçmişle geleceği bütünleştirmektedir.

Elinizdeki kitap, "bu makaleleri beğendim, bir araya toplayıp kitaplaştırayım" mantığıyla hazırlanmamıştır. Avrupa Birliği (AB) ile Doğu Avrupa ve Türkiye dahil Avrupa bölgelerinin uzmanı olan akademisyenler tarafından özgün ve özel olarak bu derleme için kaleme alınmış bölümlerden oluşmaktadır. Türkiye, Britanya, Avusturya, Polonya, Sırbistan ve Avustralya'dan, yani yedi ülke ve iki kıtadan katılımcıların özgün katkılarıyla oluşan bu derlemenin Türk Dili'nde bir açığı kapatacağını ve

Soğuk Savaş sonrasında Avrupa kıtasının durumuna, tarih, uluslararası ilişkiler, toplumbilim gibi farklı disiplinlerden yola çıkarak geniş bir spektrumdan bakabilen bir eser kazandırabileceğini umuyorum.

Bu kitap iki temel kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Soğuk Savaş sonrasında Avrupa'nın durumunun geniş açılımlı teorik bir betimlemesi yer almaktadır. Bu bölümde 1989'dan sonraki uluslararası topluluktaki gelişmeler, Doğu Avrupa'da ortaya çıkan durum ve tepkiler, Avrupa'da ortaya çıkan güvenlik problemleri, ve Avrupa Birliği'nin Türkiye ile ve sosyalizm sonrası devletlerle ilişkileri konularında yazılar yer almaktadır. İkinci kısım ise ülkeler düzeyinde gözlemlere dayanarak Avrupa'nın ne şekilde Soğuk Savaş sonrası dönüşüme tepki verdiğini açıklayan yazılardan oluşmaktadır. İkinci kısımdaki yazıların her biri ya sözkonusu ülke ve bölgelerde uzmanlaşmış akademisyenlerce ya da bizzat o ülkelerin vatandaşları olup değişim dönemini bizzat yaşayan akademisyenlerce yazıldıklarından popüler anlamda gözlemler sunmanın çok ötesine geçmektedirler.

Amerika Birleşik Devletleri'nin, 1992'den bu yana sürdürdüğü Birleşmiş Milletler (BM) eşgüdümlü uluslararası siyaset yaklaşımlarından ayrılarak uluslararası sistemi yeni bir dönemece soktuğu, tek süpergüç olarak uluslararası sistemi yeni bir yaklaşımla düzenlemeye yöneldiği günümüzde Soğuk Savaş dengelerinin yerine nelerin geldiği ortaya yavaş yavaş çıkmaya başlarken, bu Yeni Dünya Düzeni'nin beraberinde neler getireceğine ilişkin ipuçlarının da bu yapının bölümleri arasında bulunabileceği düşüncesindeyim. Kitaptaki yazıların, Doğu Avrupa'da yerleşen 'global kültür' öğelerinin değerlendirilmesinden milliyetçiliğin radikal bir formda yeniden güçlenmesine, demokrasi ile sosyalizmin örtüştüğü ve çatıştığı noktalardan uluslararası kaçakçılığın Soğuk Savaş sonrası dönemden nasıl etkilendiğine dek farklı ama iç içe geçmiş konuların, teoride ve pratikte Avrupa'nın –ve Avrupa'nın bir parçası olarak Türkiye'nin– nereye yöneldiğini de göstereceği inancındayım.

Okuyanlara yardımcı olması ümidiyle...

Cem Karadeli

1989 Sonrası Dünya Düzeni

*Cem Karadeli**

Soğuk Savaş, 1945-1990 arası dünyayı yöneten bir dengeler bütünü yaratarak, iki kutuplu, iki süpergüç ile bunların müttefik ve alt-devletleri arasındaki ilişkilerin yarattığı düzene dayanan bir yaşam tarzını hem bireylere, hem de ülkelere benimsetmişti. Bunun kötü yanları –iki taraftan birini bir şekilde seçme gereği, ulusal çıkarlarla blok çıkarlarının çatışma anlarından ulusal çıkarların gözardı edilmesi zorunluluğu, vs.– ve iyi yanları –herkesin ne yapacağını ve kimden ne beklemesi gerektiğini bilmesi, ittifakların bütünlüğünün bozulmaması için rol dağılımının bilinmesi, vs.– vardı elbette ama sonuçta oyunun kuralları vardı ve kırk yıldan fazlaca bir süre bu kurallar uygulandı. Soğuk Savaş en şiddetli olarak 1950ler ve 1960larda yaşansa da, 1980lerin sonlarında bile hala iki blok arasındaki rekabet ve bunların iki blok arasındaki ve bloklar içindeki ilişkilere dair belirgin kalıpları devam ediyordu. Batı’da Bilişim / Enformatik Devrimi (ya da 3. Endüstri Devrimi veya Mikroçip Devrimi) diye adlandırılan sürecin, Doğu’da da Gorbaçov reformlarının başlaması ile, Soğuk Savaş, aniden ve kimsenin beklemediği bir hız ve şekilde, alttan gelen devrimlerle, yönetenler ve yönetilenler

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim görevlisidir.

arası görüşme süreçleriyle sona eriverdi. 1989 yılındaki ayaklanmalar, bunların ardından oluşan *Kadife Devrimler* süreci, ve son olarak da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması, Soğuk Savaş'ı bitirdi.

Ancak, bu, aynı zamanda bir yeni dünya düzeninin de ortaya çıkması demekti. Dünya artık eski alışlageldik değer yargılarını, eski ilişkiler ağlarını, eski efendilik veya yol göstericilik ve boyun eğmişlik ilişkilerini gözden geçiren devletlerle doluydu. Ayrıca, sosyalist düzenden kapitalist-liberal düzene geçmeye çalışan ve parlamento gibi, serbest pazar gibi bu sistemin yerleşik kurum ve öğelerini keşfetmeye çalışan bir yeni kapitalistler grubu da ortaya çıkıyordu ki bunlar bu kitabın konusudur. 1989 devrimleri ve 1991 sonunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) resmen lağvedilmesi arasındaki zaman diliminde yaşanan ve sosyalist yönetimlerin çöküşünü belirleyen olaylar zinciri, aynı zamanda 1945'ten beri süregelen *çift-kutuplu (bipolar)* dünya düzeninin de ayrışmasına da sebep olmuştu. Bu dönemdeki gelişmeleri tahmin ettiğini söyleyebilen, hele de Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde yok denecek sayıda az kişi vardır, yani bir disiplin olarak Uluslararası İlişkiler Soğuk Savaş'ın beklenmedik bir şekilde bitişiyle yara almıştır. Dahası, Soğuk Savaş ertesinde ortaya çıkan 'sistem şoku,' uluslararası ilişkiler teorilerinin de yeniden gözden geçirilmesini geçerli kılmış, bu disiplinin kendi içerisinde bir yeniden yapılanmaya gitmesini gerektirmiştir.

Uluslararası İlişkiler Teorileri ve Değişim

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi uluslararası sistemde uzun erimli dinamiklerin şekillenmesinin ve düşünülme yöntemlerinin değişimini getirmiştir. Kenneth Waltz'un **Theory of International Politics (Uluslararası Siyaset Teorisi)** kitabının 1979'da yayını, 'uluslararası sistem' kavramını gündeme yerleştirmiş, sistem bazlı analizler ve bunların doğal olarak genellemeye yönelik açıklamaları geleceğin

tahmin edilebilirliğini kabul edilir kılmuştı¹. Dolayısıyla uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde tahmin önemli bir öge ve hatta Soğuk Savaş ortamında bir silah olarak görülmüştür. Bu önemde bir ögenin 1979'dan sonra her olası hal ve yerde vurgulanması sonucunda, birtakım temel inançlar ortaya çıkması kaçınılmazdı: Bunlardan ilki, insanların, teorileri, genelgeçer kuralları, geleceğe yönelik tahmin yeteneği ile, uluslararası ilişkileri, kuralları ve kalıpları oturmuş bir bilimsel disiplin olarak algılamasıdır. Bu algılama, Soğuk Savaş ortamı içerisinde doğru olarak düşünülebilir, çünkü K.J. Holsti'nin **International Politics** kitabı gibi pek çok eser devlet türlerinden, bunların uluslararası düzendeki davranış şekillerinden, kutuplaşmalardan bahseder. Sözkonusu devrin kısıtlamaları içerisinde bu kalıplar geçerlidirler ve tahmin olanağı sunarlar. İkincisi ise uluslararası ilişkiler disiplininin tanımladığı ortamın modern uluslararası siyasette ulaşılabilecek son nokta olduğu ve değişmezliğine olan inançtır. Bu inanç, iki süpergüçten birinin diğerine ya üstünlük sağlayamayacağı ve ülkelerin ya bir kampta ya da diğer kampta yer almaları gerektiği ve eğer sistemde bir değişiklik olursa, bunun iki süpergüçten birinin diğerine üstünlük sağlamak amacıyla askeri –ve genellikle nükleer olarak düşünülen– bir saldırıya kalkışması ve böylece ya bir tarafın galip gelmesi ya da iki tarafın birbirlerini ve istemdişi olarak diğerlerini yoketmesi sonucunda Arz gezegeninin büyük bir yıkım geçirerek insanlığın endüstri-öncesi toplumlar düzeyine geri dönmesi sonuçlarına ulaşılabilecek ilave öngörülerini beraberinde getiriyordu.

Soğuk Savaş ortamı bunların hiçbirini gerçekleştirmediği gibi, sonu da beklenmedik ve beklenemeyecek kadar ani, askeri operasyonlardan çok uzak ve toplumsal bir hareketler zinciri şeklinde ve Romanya'daki çatışmalar dışında önemsenecek düzeye ulaşmayan can kayıplarıyla, hatta neredeyse tamamen kansız

1 Konunun enine-boyuna bir tartışması için yine en iyi kaynak olarak Kenneth Waltz'un *Theory of International Politics* kitabına (Londra: Addison & Wesley, 1979) bakınız.

bir biçimde geldi. Üstelik, 1989'da Doğu Avrupa'da olanları göremeyenler, bu olaylar sonrası SSCB'nin yeniden kendi içine çekilip 'tek ülkede sosyalizm' görüşünü savunacağını ve değişiklik beklenmemesi gerektiğini vurgularlarken, 25 Aralık 1991'de Mikhail Gorbaçov'un SSCB Devlet Başkanlığı görevinden istifası ile Sovyetler Birliği'nin de sonu geldi ve Soğuk Savaş, iki süpergüçten birinin ayrışması ile, düşünülebilenden çok daha önce, çatışma yaşanmadan ve Doğu Bloğu'nun iç dinamiklerine bağlı bir şekilde sonlandı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısının en önemli olayını tahmin edememek ve bunun kalıpların dışında gerçekleşmesi nedeniyle disiplinin kendini sorgulaması gerekti.

Sistem teorilerinin önde gelen savunucuları 1989-1991 arası dönem olaylarının uluslararası sistem için dışsal bir şok olarak algılanması gerektiğinde görüş birliğine vardılar. Uluslararası sistem fikrinin sahibi olan Waltz, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının mahallî nedenlere dayandığını ama genel ve yapısal sonuçları olduğunu öne sürerken, bir diğer sistem teorisyeni Robert Keohane ise olaylar dizisini tarihöncesi dönemde gerçekleşen ve dinazorların neslini tüketen göktaşı çarpmasına benzetiyordu². Ancak, tarafsızca bakıldığında iddia edilebilir ki, sistem teorilerinin temel dinamiklerine dönüp baktığımızda SSCB'nin ve Doğu Bloğu'nun dağılma sürecinin tahmin edilebilir olması gerekmektedir. Ana sorun olayların aniliği değil, Sovyetologların ve diğer Soğuk Savaş dönemi siyaset analizcilerinin kullandıkları uluslararası sistem modelinin son derece dar ve öngörüsüz olması, sadece birkaç temel prensibi ve değişkeni göz önünde tutarak birçok başkalarını gözardı etmesidir.

Yeni Dünya Düzeni üzerinde yapılan çalışmalar da, çoğu çalışmada aynı dar kalıpların bir uzantısı olarak kaldıklarından, Ian Clark'ın iddia ettiği gibi on yıldan fazladır süren teorik tartışmalarda bir sonuç, tüm Soğuk Savaş sonrası düzenini kap-

2 Bkz. K. Waltz, 'The Emerging Structure of International Politics,' *International Security*, c. 18, sayı 2 (Sonbahar 1993), s.49 ve Robert O. Keohane, 'International Relations: Old and New,' R.E. Goodin v.d., *A New Handbook of Political Science*, Oxford: Oxford University Press, 1996, s. 463.

sayacak bir çerçeve ortaya konamamıştır. Clark, bunların yerine daha mantıklı bir tarih perspektifi kullanan yaklaşımlar önermektedir³. Aynı şekilde, Alexander Wendt yeni bir araştırma çerçevesi kurmaya çalışmaktadır. Wendt'in önermesi, Locke'çu bir düzenden artık Kant'çı bir düzene geçilmekte olduğudur. Ewan Harrison'a göre, uluslararası sistemin kendiliğinden demokratik mekanizmaların kurulmasını destekler bir görünümde olması, uluslararası sistemin anarşik yapısının, kuralları olan, daha düzenli, daha tahmin edilebilir bir yapıya dönüşmesine yol açabilir⁴. Wendt ise uluslararası sistemin kültürel yapısını ortaya koyan dört adet ana değişkeni sistem tanımlamalarına sokmaya çalışmaktadır. Bunlar, birbirine bağımlılık, homojenlik, kader ortaklığı, ve kendini dizginleyebilme özellikleridir⁵. Bu özelliklerin her biri kendisini liberal tercihlerin bulunduğu bir düzende kendilerini ifade özgürlüğü bulabilirler ve bunların baskınlığıyla uluslararası sistemin en temel özelliği olan anarşik yapı, yani devletlerin bir devletlerüstü mekanizma tarafından denetlenememeleri ve kendilerince hareket etmeleri gerçeği yavaş yavaş yerini daha düzenli, kültürel açıdan aynı ya da çok benzerlerden oluşan, tahmin edilebilirliği ve temel değer yargılarının ve meşruluk kriterlerinin belirgin olduğu bir uluslararası sisteme bırakır. Ancak, burada bir parantez açarak, uluslararası sistemin en temel özelliği olarak düşünülen anarşinin, aslında var olup olmadığına da bakmak gerekir fikrindeyim. Soğuk Savaş öncesi çok-kutuplu düzende bir tür anarşi söz konusu olsa da, 19. yüzyıl başlarından iki dünya savaşı arası yıllara, 2. Dünya Savaşı'nın bitiminden de bugüne dek uluslararası sistemde bağımsız ülkeler kendi seçenekleri doğrultusunda hareket eder görünse de, 19. yüzyılda Britanya İmparatorluğu, asrın sonlarında ve daha yerel ölçekte olarak Almanya, Rusya ve ABD, Soğuk Savaş döneminde de ABD ve SSCB'den oluşan bir ağabey dev-

3 I. Clark, *The Post Cold War Order*, s. 36.

4 E. Harrison, 'Waltz, Kant, and Systemic Approaches,' *Review of International Studies*, c. 28(1), s. 153.

5 A. Wendt, *Social Theory on International Politics*, s. 246-366 arası.

letler, kollayıcı devletler grubu düzenin tam anlamıyla özgür seçimlere dayalı bir anarşik düzen olmasını engellemiştir. Bu devletler ya da Milletler Cemiyeti, Birleşmiş Milletler Örgütü, Avrupa Birliği gibi kural koyucu veya NATO gibi ideoloji ve savunma konularında yön belirleyici kurumlar, düzenin tam anlamıyla devlet yönetimlerinin hür iradeleriyle hareket ettikleri bir anarşik yapı olmasını engellemiştir. Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan, bu kural koyucu mekanizmaların artık tek bir güç ve ideolojik-ekonomik kalıp çevresinde hareket etmesidir.

Bunlardan yola çıkılarak varılabilecek bir sonuç, Dünya üzerinde bir tek-kutuplu siyasetin varolmasıdır. Buradaki ana fikir, ABD'nin ekonomik ve siyasal gücünün tüm uluslararası düzenin tek belirleyicisi olduğudur. Kapstein ve Mastanduno ABD'nin uluslararası ortamın diğer önemli oyuncularını, ya tercihlerini bunların çıkarlarıyla örtüşür şekilde ortaya koyarak ya da bu ülke ve kurumlara güvenceler vererek safına çektiğini öne sürerler⁶. Uluslararası meşruluk kavramıyla bu düzende ABD politikaları ve BM'nin rolü konuları bu yazının ilerleyen kısımlarında gündeme getirilecektir.

Bir diğer sonuç, bir grup liberal-kapitalist devletin ortak çıkarlarına hizmet eden değer yargılarının ve eylemlerin, örneğin ortak güvenlik prensiplerinin ortaya konması, demokrasi veya globalizm gibi birtakım değer yargılarının üzerinde önemle durulması gibi belirlenmesi ve gündeme sokulmasıyla birlikte sistemin bir doğrular ve yanlışlar düzeni şeklinde algılanması ve bunun Modernleşme Teorisi'ni andırır bir şekilde doğruları bilen ve uygulayanlar ve henüz doğrulardan habersiz olan ama bunları bir şekilde keşfedecek olanlar şeklinde Dünya'yı ayırması ile oluşan bir iki sınıflı sistemin belirmesidir.

Dolayısıyla, bu tartışmalardan varılabilecek sonuç, Uluslararası İlişkiler disiplininin Soğuk Savaş dönemince gündeminde oturan görüşlerin, ileriye görebilme ve olayları geniş bir

6 E. Kapstein ve M. Mastanduno (ed.), *Unipolar Politics: Realism and State Strategies*, s. 2.

perspektiften değ erlendirebilme bağlamında yetersiz kaldıkları, Yeni Dünya Düzeni'nin de tanımlanmasında halen birçok farklı bakış a sının genel bir tanımlayıcı teoriye erişebilmek için çaba harcadığıdır. Sovyetoloji alt-disiplini olayların ve verilerin değ erlendirilmesi ve geleceğe yönelik tahmin yapılabilmesi açılarından yetersiz kalmıştır ve disiplin genel olarak kendisine yeni bir yön çizme  alışmasındadır. Bunun bir diğer  onemli sebebi de geçmiş dünya düzeninin kurumlarının, uluslararası davranış ve müdahale kurallarının, kültürel ve siyasi değ er yargılarının dramatik bir değışime uğramasıdır. Bu değışim Dünya'yı tek bir kültürel ve ideolojik doğru kavramına doğru kaydır sa da, sistemin iki dünya savaşı arası dönemden yola çıkararak anarşik olarak –yanlış– tanımlanan yapısı zaten Soğuk Savaş döneminde kısıtlanmış olduğu için, bu yaşananlar sadece aynı küme içerisinde bir yer değıştirme, kayma hareketi olarak adlandırılabilir. Meşruluk gibi, demokrasi gibi, izlemesi gereken ekonomi politikaları gibi kavramlar artık yeni bir düzenin dinamikleri içerisinde çalışmaktadır, yeniden tanımlanmaktadırlar ve Yeni Dünya Düzeni kendi kurallar öbeğini sözde anarşik uluslararası sisteme dayatmaktadır.

Soğuk Savaş Sonrası Meşruluk Kavramı

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin değıştirdiği uluslararası sistemin  onemli bir özelliği de meşruluk kavramının uluslararası boyutta ele alınma biçimidir. Soğuk Savaş boyunca, blok içi ittifak kavramı üzerinde yoğunlaşan ve ulusal anlamda ne tür bir yöneten-yönetilen dengesi var olursa olsun blok merkezinden onay almayı gerekli kılan bir sistem vardı. Doğu Bloğu  lkeleri Sovyet yönetiminin onayı olmadan bir değışikliğe gidemezken, Batı Bloğu'nun  yeleri de ABD ile uyumlu politikalar g tmedik e iç siyasette ne meşru olarak algılanırsa algılsın, yönetmeye devam etmeleri zor olurdu. Bu sistem, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, 1991'den bu yana Yeni Dünya Düzeni dışında bir tanımlaması bulunamayan bir yeni uluslararası sistemin işlemeye

başlamasıyla yeni gereksinimlerle tanımlanmaya başlandı. Soğuk Savaş'ın sonundan bu yana geçen yıllar içerisinde, yeni uluslararası meşruluk anlayışının global ekonomiyle, ABD – Birleşmiş Milletler akslı bir tür ortak güvenlik kavramıyla, ve genel olarak liberal haklarla ilintilendirildiğini görmekteyiz⁷.

İktisat açısından bakıldığı zaman, Soğuk Savaş'ın açık, sınırsız bir uluslararası iktisat sistemi yaratmak, böyle bir ticaret ve iktisat sistemini olası kılmak için sürdürüldüğü bile söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya konan ve savaş sonrası dönemde özellikle Avrupa'yı ilgilendiren ekonomi prensipleri, IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerin kurulması, Marshall Planı, daha sonraları GATT'in hayata geçirilmesi gibi hamleler, uluslararası ticaret ve ekonomi ilişkilerini güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmişlerdir. 1989 sonrasındaki gelişmeler, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan bu uluslararası ekonomiye daha önceden düzenin dışında kalmış ülkelerin de katılımını sağlamıştır. Bununla yakından ilişkili olarak, yine 1989'dan buyana, uluslararası bir güvenlik sisteminin de ortaya çıktığını görüyoruz. Irak'ta, Yugoslavya'nın uzun ve sancılı ayrışma sürecinde, Ruanda'da, yeniden Kosova'da, yeniden Irak'ta ortaya çıkan ve son Irak örneği dışında ABD liderliğinde ama ABD-BM ahlaki ortaklığında ortaya çıkan bir çokuluslu güvenlik koalisyonunu ve ülkelerin bu güce katılma konusunda işbirliğini görmekteyiz. Farklı ülkelerin katılımından oluşan ve bir tür 'gö-nüllüler koalisyonu' olarak düşünülebilecek askeri birlikler birleşiminin savunma konusunda da çok-terafıllığa yöneldiğini gösterdiği iddia edilebilir. Soğuk Savaş dönemine kıyasla bu Yeni Dünya Düzeni askeri koalisyonlarının temel farkı, Birleşmiş Milletler'in bir meşrulaştırıcı karar mekanizması olarak algılanması ve uygulamaya geçildiğinde artık Sovyetler Birliği varolmadığı için engelleyici bir güç odağının ortada bulunmaması

7 Konunun detaylı bir tartışması amacıyla, Ian Clark'ın *The Post-Cold War Order: The Spoils of Peace* ve Tç Dunne'in *Inventing International Society: A History of the English School* kitaplarına bakılabilir.

dır. İktisat prensipleri ve uluslararası savunmada ortaklıkların yanı sıra bir diğer meşruluk olgusu birtakım liberal prensiplere, bunlar içerisinde de (sözümona) insan haklarına bağlılıktır. Bu da yeni bir prensip olmaktan çok⁸, kabul edilmiş prensiplerin yeni bir bakış açısı ve yeni bir yaptırım gücüyle uygulanabilmesi açısından bir değişikliktir. Blok bağlılıklarının blok mensubu ülkelerdeki olayların görmezden gelinmesini sağladığı dönemin geride kalması yeni bir bakış açısını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar Yeni Dünya Düzeni'nin tek-kutuplu, dolayısıyla daha doğru bir tanımlamayla tek-merkezli, bir sistem olduğu söylenmekteyse de, liberal prensipler açısından bir artışın varolduğu ve bunun çift-kutuplu dünya düzenine karşı bir ilerleme içerdiği gerçektir. Artık Pinochet'nin Şili'de, İdi Amin'in Uganda'da, General Jaruzelski'nin Polonya'da yaptıklarının yinelenmesi uluslararası kamuoyu insan hakları ve benzeri liberal kavramlarda iyiden iyiye hassaslaştığı, iletişim kanallarının gelişmesiyle haber aktarımının hızlanması ve yayılması nedeniyle, ve en önemlisi yönetimleri koruyup kollayacak süpergüçlerin artık olmaması sebebiyle, zordur; ama Miloşević'in Sırbistanı'nın kanıtladığı gibi imkansız da değildir. Dolayısıyla, Soğuk Savaş'ta varolan birtakım prensipler artık çok daha net bir şekilde ve eskiden olduğundan çok daha fazla ön planda tutularak yeni düzenin temellerini oluşturmaktadırlar.

Bütün bunlar değerlendirildiğinde, ortaya farklı bir dünya görüşünün yanı sıra farklı bir meşruluk anlayışı da çıkmaktadır. Artık varolan daha fazla değerlere dayalı, birtakım temel prensipleri, davranış ölçütlerini ön plana çıkartan bir uluslararası sistemdir. Burada önemli olan, tanımlayıcı prensiplerin sistemde yer alan ana aktörlerce, en önemli ülkelerce ortaya konmuş olmasıdır. Bu faktörün ortaya çıkmasıyla, yeni bir tür uluslararası medeniyet kulübünün ortaya çıktığını, buna üyelik için or-

8 Jimmy Carter dönemi ABD yönetiminin izlediği politikalar Soğuk Savaş dönemi için örnek olabilirken, insan haklarının meşrulukla ilintilendirilmesi Birinci Dünya Savaşı yıllarında Başkan Wilson'ın prensiplerine dek geri götürülebilir.

taya konan şartların tamamıyla yerine getirilmesi gerektiğini, bu şartları yerine getirmemekte direten güçlerin de her tür şart seferber edilerek (her iki Irak örneğinde görüldüğü gibi) hareket yeteneklerinin kısıtlanması veya yok edilmesi yöntemiyle düzene uyumlu hale dönüştürülmelerinin bir zorunluluk olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Bu anlamda, uluslararası toplum kavramı da medeniyet ögesinin katılmasıyla yeni bir anlam, Soğuk Savaş dönemine göre daha açık bir tanım kazanmıştır.

Bu yeni düzende, daha önce de belirttiğim gibi üç ana güdüleyici prensip ön plandadır: çokyönlülük prensipleri ve uluslararası bir ticari-iktisadi sisteme bağlılık; güvenlik kavramının ortaklaştırılması ve birtakım liberal haklar ve değerlere bağlılık. Soğuk Savaş boyunca da bu prensipler, kısmen de olsa Batı ittifakı içerisinde geçerliydi, ancak, kullanım alanları farklıydı. Soğuk Savaş döneminde bu prensiplerin ortada olma sebebi bazı ülkeleri 'dışlamak' iken Yeni Dünya Düzeni içerisinde bir 'dahil etmek' olmuştur. Aynı prensipler artık uluslararası toplumun bireyleri olmanın şartlarını dikte ettirirken, eski Doğu Bloğu'na empoze edilen yeni ekonomi ve siyaset sistemlerini de haklı gösterme çabasının parçalarına dönüşmüştür. Doğu Bloğu'nda gerçekleşen dönüşüm, bir açıdan bakıldığında uluslararası klübe üyelik şartlarının yerine getirilmesi sürecidir. Böylece yeni –ya da yeniden değer kazanmış eski– uluslararası değerlerin evrenselliği bir anlamda kanıtlanırken, öte yandan da tüm Dünya ülkeleri için de sözde medeniyet sınavının şartlarının ne olduğu ortaya konmuş olmaktadır. Meşruiyet için gerekli ve geçerli öğelerin hem iç hem dış siyaset, iktisat, dış politika ve uluslararası ilişkiler anlamında neler olduğu sistemin önde gelen gücü veya güçleri tarafından (bir açıdan ABD, bir açıdan ABD ve BM, bir diğer açıdan ABD–AB– BM üçlüsünce) belirlenip diğer, daha az önemli ya da daha güçsüz uluslararası sistem üyeleri için uyulması gerekli medeniyet şartları olarak sunulmaktadır.

Bu yönden bakıldığında, Soğuk Savaş'ın sonunun normal bir tarih kalıbını izlemektedir. Varolan meşruiyet kalıplarında

yapılan değişiklikler, genellikle uluslararası sisteme kimin ve hangi şartlarda üye olabileceğini belirler. Tarih boyunca pek çok defalar, örneğin Otuz Yıl Savaşları sonrasında, Napolyon Savaşları sonrasında, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları sonrasında uluslararası sistem yeniden betimlenmiş, bu sisteme uyum için nelerin gerekli olduğu eski düzenden farklı olarak açıkça ortaya konmuştur. Zaman içerisinde egemen mutlakiyetçiliğe, halk egemenliğine, ulus kavramına ve ulusal iradenin tanımlayıcılığına, sonra da ideolojik blok üyeliklerine varan kaymalar uluslararası sistemde yerini almıştır. Bu süreçler boyunca uluslararası mesruluk kavramı değiştii gibi yerine getirilmesi gereken şartlar da bu değişikliklere koştut olarak evrime uğramıştır. Genelde bu şartlara uymak, bir ülkenin uluslararası sistemde yerini alabilmesini, yeni ortaya çıkan bir uluslararası sistemin tüm avantajlarından yararlanabilmesini gerektirir⁹. Dolayısıyla tüm bu dönüşümlerin amacı tüm ülkelerin yeni sistemin normlarına uyum sağlamalarını garantilemektir. Bu durumda, Yeni Dünya Düzeni'nin ortaya çıkmasıyla birlikte Dünya yönetimlerinden beklenen, global ekonomiye gönüllüce ve tam katılım, uluslararası güvenlik konusunda çokyönlü koalisyonlarda yer alma, ve hem ulusal hem uluslararası anlamda liberal haklara bağlılıktır. Bu onları, Yeni Dünya Düzeni'nin oluşturduğu uluslararası toplumun bir parçası haline getirecektir. Eğer şartlar yerine getirilmezse bunun karşılığının da ya sistemden uzaklaştırılma/ dışlanma, ya da direkt müdahale ile asi yönetimin ehlileştirilmesi ve sistemin parçası haline dönüştürülmesi olduğu ortaya çıkan bir diğer husus olmuştur. Uluslararası bir askeri koalisyonun bağımsız ve savaş hali yaşamayan bir ülkeye insani sebepleri ya da bu ülkenin terörizmle bağlantısını öne sürerek müdahalesi artık bir görev gibi, hatta bir hak gibi algılanabilmektedir. Aynı şekilde demokrasi ön plana çıkartılmış, demokratikleşme bir ulus-

9 Bu konunun bir tartışması için bkz. C. Reuss Smith, *The Moral Purpose of the State*, R.B. Hall, *National Collective Identity: Social Constructs and International Systems* ve N.J. Wheeler, *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*.

lararası saygınlık kriteri olarak düşünölmeye başlanmıştır. Hem Afganistan hem Irak'ta ortaya konan ve terörizme karşı savaş olarak tanımlanan operasyonlarda, sistemin önde gelen kuvvetlerince oluşturulan 'gönüllüler koalisyonu' için öncelikle uluslararası kamuoyunu ikna edebilecek prensipler ortaya konmuş, Afgan ve Irak halklarının istekleri ya da bu prensipleri benimseyip benimsememeleri gözardı edilmiştir. Terörist saldırıları destekleyen ve çağdışı bir yönetimi halkına zorla uygulayan, baskıcı ve tehditkar yönetimler söylemi, ne Afgan ne Irak halklarına hitap eden bildirilerken, uluslararası alanda demokratikleşmenin ve uluslararası ekonomiye bağıllığın gerekliliğine olan yeniden kazanılmış /kazandırılmış inanç bu iki ülkeye karşı girişilen ve Taliban ve Saddam Hüseyin yönetimlerinin yıkılmasıyla sonuçlanan operasyonları Dünya kamuoyunda haklı göstermiştir. Yine Kosova Savaşı ve Sırbistan'ın bombalanması olayları da aynı sürecin parçalarıdır. Tüm bu durumlarda düşman taraf, yeni düzenin temel devletlerince, uluslararası toplumca benimsenmesi mümkün olamayacak kadar sistemin dışında rejim tipleri olarak tanımlanmıştır.

ABD Hegemonyası ve Birleşmiş Milletler'in Rolü

Bu çerçevede, Soğuk Savaş sonrasında düzenin meşruluk anlayışını tanımlayan faktörler arasında uluslararası toplumun yapısının da bire bir oranda etkili olduğu fikrine ulaşabiliriz. Her ne kadar demokratikleşme ve demokrasi kavramları üzerinden gidilerek kendi geleceğini tayin hakkı sistemin ülke ve uluslarına verilmiş gibi görünse de aslında bir noktadan sonra bu seçim hakkının ancak tek yöne doğru, ulusun liberal demokratik bir yapıya yönelmesi şartıyla, geçerli olduğu bir gerçektir. Sonuçta ortada bir 'dayanışma' fikri vardır. Bu, uluslararası toplumun yukarıda bahsedilen üç temel prensipten yola çıkarak ortaya koyduğu bir dayanışmadır. Bu üç temel prensibin dışına çıkmak Irak, Afganistan ve Sırbistan örneklerinde olduğu gibi soyutlanmayı ya da 'yola getirilmeyi' gerektirir durumlar ola-

rak algılanmaktadır. Sonuçta, dayanışma kavramından filizlenen bir hegemonya ve hatta kültürel-siyasal imparatorluk kavramına varılmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Soğuk Savaş sonrası düzendeki üstün rolü, bu fikre destek vermektedir. Inis Claude, 1966'da "iktidar ve meşruluk birbirine zıt değildir, aksine birbirlerini tamamlarlar,"¹⁰ diye yazarken, Soğuk Savaş sonrası yazarları da aynı fikri geliştirerek kullanmıştır. Örneğin, M.N. Barnett "kuvvetliler de hareketlerinin meşru sayılmasını isterler çünkü bu güçlerini sürdürmelerini ve çıkarlarını ve kârlarını ilerletmelerini sağlar"¹¹ fikrindeyken, Ian Hurd "materyal ve ideolojik olarak gücün bir kurumu meşrulaştırmasını araştırmak gereklidir"¹² fikrini ortaya koyuyordu. J. Gow ve L. Friedman¹³ da uluslararası sistemin genel eğilimlerinin, tıpkı Sırbistan'ın Hırvatistan'a ve Bosna'ya saldırması durumunda olduğu gibi ülkelerin davranışlarının meşruiyetini destekler ve desteklemez hale getirdiğini belirlerler.

Henry Kissinger ve P.W. Schroeder'in fikirlerini geliştirerek Soğuk Savaş sonrası döneme uyarlayan G. John Ikenberry, önceki düzene göre Soğuk Savaş sonrasında bir kurumsallaştırılmış barış durumunun olduğunu gözler. Bundan kasıt, ABD'nin sistemin en güçlü ülkesi olmasına karşın uluslararası sistem içerisindeki diğer aktörlerin de gönüllü katılımıyla hareketlere önderlik edecek kadar meşru gerekçelerin ortaya konabilmesi gereğidir. ABD her ne kadar herhangi bir devlete karşı bir eyleme girişebilecek güce sahipse de, bunu Birleşmiş Milletler aracılığıyla tescil ettirmesi durumunda çok daha rahat bir etik

10 I. Claude, 'Collective Legitimization as a Political Function of the United Nations,' *International Organization*, c. 20 (3), s. 368.

11 M.N. Barnett, 'Bringing in the New World Order: Liberalism, Legitimacy, and the UN,' *World Politics*, c. 49 (3), s. 544.

12 I. Hurd, 'Legitimacy and Authority in International Politics,' *International Organization*, c. 53(2), s. 402.

13 Bkz. James Gow ve Lawrence Friedman'ın editörlüğünü David Buchan'ın yaptığı *Loose the Bands of Wickedness: International Intervention in Defence of Human Rights* kitabındaki 'Intervention in a Fragmenting State: The Case of Yugoslavia,' başlıklı bölümleri.

pozisyona kavuşmaktadır. Terörle savaş kavramı ve uluslararası düzeyde bunun bir gereklilik olarak görülmesi Afganistan’a Amerikan-BM müdahalesini meşru kıldığı gibi ahlaken de doğru göstermiştir. Ikenberry’ye göre, “sistemi ayakta tutan Amerikan gücünün üstünlüğü değil, sadece ABD’ye özgü olarak stratejik açıdan gücünü dizginleyebilmesidir.”¹⁴ Ancak, Yeni Dünya Düzeni yerine oturdukça bu görüşe zıt görüşler de ortaya atılabilir. Soğuk Savaş sonrasının siyasetinde gücün dizginlenmesi yerine sistemin liderinin, yani ABD’nin ve onun İngilizce konuşulan ülkelerden oluşan müttefiklerinin (sadece Britanya değil, Yeni Zelanda, Avustralya, Kanada da bu grubun önemli üyeleri haline gelmektedirler), kendi değerlerinden oluşan bir karmayı gezegenin geri kalanına ‘meşruluğun ulusal ve uluslararası düzeylerde elde edilmesi için gerekli değerler bileşkesi’ olarak dayatmaya çalışması, uluslararası ortamda bu değerler bileşkesi kabul gördükçe uluslararası işbirliğinin sürdürülmesi, ancak bunun tersi olursa da uluslararası kamuoyunun ne dediğine bakılmadan uluslararası destek beklenmeden olaylara ABD ve müttefiklerinin değer yargıları ve çıkarlarına göre müdahale edilmesi söz konusudur. 1990’larda, Kuveyt’e Ruanda’ya, Bosna-Hersek ve Kosova’ya yapılan müdahaleler, yeni binyıldaki Afganistan operasyonu gibi örnekler hep Birleşmiş Milletler’in onayı ve aktif desteğiyle yapılan operasyonlardı ve uluslararası meşruluk kavramını gündeme getirmişlerdi. Birleşmiş Milletler örgütü bir uluslararası meşruiyet sağlayıcı merci olarak görülür duruma gelmiş, buradan alınan olurla uluslararası operasyonlar mümkün kılınmıştı. Ancak, 2003 yılındaki Irak operasyonu ile birlikte bu illüzyon ortadan kalkmıştır. ABD ve müttefiklerinin değer yargıları ve çıkarları ile BM üyelerinin çoğunun değer yargıları ve çıkarlarının örtüştüğü noktalarda BM bir onay mercii olarak işlev görürken, bunun tersi bir durumla ilk karşılaşıldığı anda, Soğuk Savaş süresince SSCB’nin oluşturduğu karşı

14 G.J. Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars*, s. 270.

kutup da ortadan kalkınca, bir anda BM'nin gerekliliği tartışılır hale gelmiş, örgütün konudışı, çağdışı, çağın gerçekleriyle ilgisiz olduğu, günlerinin sayılı olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Hatta, Daily Telegraph'taki yazısında, Barbara Amiel, BM'nin onayının gerekliliğini sorgulayarak, Birleşmiş Milletler'in, "üyelerinin çoğu insanlık dışı zorbalık yönetimleri" olarak tanımlayarak, şöyle demektedir:

"Nasıl olur da Britanya halkının büyük bir kesiminin yanlış olduğunu düşündükleri bir eylemi, Gine, Angola, veya BM'yi oluşturan bir sürü işlevsiz, kale alınmayacak diktatörlükten diğerleri onaylayınca doğruluğuna inanıp da desteklemesi beklenebilir? [....] Birleşmiş Milletler, şu anki haliyle sadece Dünya üzerinde hukuk ve demokrasiyi kösteklemek için vardır ta ki bunlar Sol-liberal çizgiden gelmedikçe. Mesela, 1999'da Miloşeviç'e saldıran NATO güçleri BM'yi aradan çıkarttıklarında hiçbir tepki yoktu. Şu anda Bush ve Blair'i dışlayan güçlerin hepsi NATO'yu Yugoslavya'yı bombaladığı için alkışladılar. Bu eylem, demokrasiyi bölgeye getirmek amacıyla değil, Ortodoks Hristiyan Sırplar'ın genelde Müslüman ve ayrılıkçı Arnavutlar'la bir arada yaşayacağı bir karmaşayı elde etmek için gerçekleştirilmişti. Sonuçta NATO zaten başarısız oldu. Kosova'da Arnavutlar'ın etnik temizliğe maruz kalmasının yerini Kosova'daki Sırpların etnik temizliğe uğraması aldı."¹⁵

Amiel'in dikkat çektiği nokta elbette BM'nin yeni düzenin tek uluslararası saygınlık ve meşruiyet sağlayıcısı olarak ön plana çıkması olayının artık geçerliliğini yitirmeye başladığı tezidir ve bu, Yeni Dünya Düzeni'nde yeni, daha Anglo-Amerikancı bir ağırlığın hissedileceğini de duyurmaktadır. Avustralya'nın, Kanada'nın, Yeni Zelanda'nın, kendi bölgeleri dışındaki uluslararası siyasetle ilgilenmeye başlamalarının temelinde bir ABD- AB ayrılığı, bir 'İngilizce konuşan milletler ve diğerleri' ikileminin

15 B. Amiel, 'Blair's Dilemma: This Time He Cannot Be All Things to All Men,' *The Daily Telegraph Online*, 17 Mart 2003.

AB'nin ve AB para birimi Euro'nun görece önem kazanması süreciyle de bir ilgisi vardır. Britanya'nın, kendi değer yargılarından çoğunu sahiplenip dünyaya empoze etmekte olan ABD'nin yanında yer alması normalken, Kıta Avrupası değerlerine, bir Fransız-Alman dayanışma ve işbirliğine karşı yukarıda belirtilen diğer ülkelerin de katılması bu ayrımın tüm Dünya'da hissedilmeye başlandığını gösterir. Bu olası Kıta Avrupası-İngilizce konuşanlar kamplaşmasının, ABD pazarı Dünya para hareketlerinin %50'sinin gerçekleştiği merkez olmaya devam ettikçe, belirli politik hamlelerin ötesine geçemeyecek olduğu aşıkardır. Ancak, 2003 Irak operasyonu ile ortaya çıkan fikir ayrılıklarının BM'nin, AB'nin, ve NATO'nun içerisinde birtakım gerginliklerin ilk adımı olabileceği düşünülürse, kısa süreli ve sonuçta kısa vadede ABD kampının galip çıkacağı bir siyasi polemğin Yeni Dünya Düzeni'nin bir parçası olacağı görüşü mantıklı görünmektedir.

Görünen odur ki, bu noktadan itibaren, gelecek onyıllar içerisinde gerçekleşecek uluslararası siyaset, ticaret, iktisat dengeleri, uluslararası toplumca algılanan meşruluk kaynaklarının da sorgulanmasını beraberinde getirecektir. Anglo-Amerikan değer yargıları ve kültürel kimliği egemen değer yargıları ve arzulan kültür kimliği olmaya devam eder, Yeni Dünya Düzeni'nin temelleri olarak kalmayı sürdürürlerse, Birleşmiş Milletler gibi, kuruluşu zamanında Dünya üzerinde 58 egemen devletin bulunup bunların 38'inin üye olduğu ve o şartlar için geçerli Güvenlik Konseyi gibi karar mekanizmalarının bulunduğu bir örgütün, ya da ekonomik işbirliği fikrinden yola çıkarak bir devletlerüstü kurum haline dönüşmüş olan Avrupa Birliği'nin, artık varolmadığı düşünülen bir tehdide karşı ve o tehdidi oluşturduğu varsayılan bazı ülkeleri de artık kapsar vaziyetteki NATO gibi kurumların da ya görev alanları ya da tümünden mevcudiyet sebepleri tartışma konusu olabilecektir. Öte yandan, yeni düzenin yeni değer yargılarının ve meşruluk konusundaki geçerlilik kriterlerinin farklılaşması olasılığı ise, bizleri Yeni Dünya Düzeni'nin artık sona erdiği ve kendisine bir isim bulunması

gereken bir durumda kaldığı bir uluslararası siyaset düzenine götürecektir. Yeni ad gerekecektir, çünkü kurulacak yeni kurallar ve ilişkiler öbeği de yine çok da yaratıcı olmayan bir bakış açısıyla 'yeni Dünya düzeni' olarak adlandırılacaktır.

Yeni Düzen ve Farklı Kavramlar

Burada, 1989 sonrası düzenin çok önemli bir tezatlar zinciri üzerinde oluştuğuna da dikkat çekmek gerekir: Soğuk Savaş süresince ortaya konan bir ikilem bütünleştirici güçler ile ayrıştırıcı güçler arasındaki çatışma ve çekişmeyken, 1989 sonrasında bu iki grubun arasındaki ayrımlar hangi perspektiften bakıldığına bağlı olarak değişebilmektedir; yerel olarak birleştirici olan bir kavram, uluslararası arenada ayrıştırıcı bir kavram olarak düşünülebilmekte, dünya çapında birleştirici olan bir kavram ya da öge, bölge bazında ayrıştırıcı hale gelebilmektedir. Soğuk Savaş bir anlamda yerellik ve evrensellik arasında bir bağlantı kurulabilecek bir düzen olduğu için, ülke kimliklerini ulusal ölçekte ulus-devlet modeli, uluslararası düzeyde de belli bir ideolojik bloğa üyelik gereksinimi belirlediği için ayrıştırıcı ve bütünleştirici ögeler, fikirler, kavramlar, kendi içlerinde tutarlı bir şekilde varlıklarını sürdürebilirken, Soğuk Savaş sonrasında neredeyse her kavram tam zıttı ögeler de içermeye başlamıştır.

Örneğin milliyetçilik, tanımı gereğince ulusal düzeyde bütünleştirici bir kavramken, uluslararası düzeyde bir ayrıştırıcı güç olmakta, AB gibi bütünleştirici yapılara karşı çıkan, diğer uluslar ile farklılıkları ortaya koyup savaşa hatta Sırbistan'dan Ruanda'ya farklı ölçeklerde soykırım denemelerine kadar varan olaylara yön vermektedir.

Yine aynı şekilde, küreselleşme, kavram olarak tüm Dünya üzerinde bir birleştirici faktör olarak görülebilirken, ekonomik, politik ve sosyolojik açılardan toplumlar düzeyinde ele alındığında ayrıştırıcı, hatta doğrudan yıkıcı sonuçları görülebilmektedir. Sermayeyi, işgücünü ve iletişimi Dünya genelinde birleştirebilirken yerel anlamda yatırım, işsizlik, ülke hükümetle-

rinin yabancı yatırımcılar karşısında kontrolünün azalması¹⁶, iletişim konusunda eski usul kısıtlamalara gidilememesi ve milliyetçi akımların güçlenmesi gibi sonuçlara yol açabilmektedir.

Keza, bizzat küreselleşmeye karşı çıkmak üzere varolan globalleşme-karşıtı hareket de aynı şekilde bir çifte kimlikle varlığını sürdürmektedir: Yerel anlamda olsun, yerel globalleşme-karşıtı örgütlerin dayanışmasını sağlama fonksiyonu açısından olsun globalleşme-karşıtı hareket bir birleştirici etkenken, uluslararası düzeyde kurulu olan ya da kurulu olduğuna inanılan düzene karşı hareket eden bir anarşist yapı, bir ayrımcı güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla, Soğuk Savaş sonrası dönemin en önemli özelliklerinden biri de birleştirici ve ayrıştırıcı güçler kavramlarının bir revizyondan geçmiş olması, bu kavramların yeni bir çifte anlam ifade eder hale dönüşmesidir. Tabii bu tür bir yeniden tanımlamayla karşılaşan bir diğer ve çok önemli kavram, uluslararası düzenin aslen bir anarşik düzen olduğu, birbirlerinden tamamıyla farklı ve birbirlerine tam anlamıyla eşit üye ülkelerin ilişkilerinin düzensiz, anarşik, kısıtlanamaz olduğudur. Ancak, Yeni Dünya Düzeni bize göstermektedir ki bu anarşik yapıya bir dizginleme getirilmek, düzen birtakım çok basit temel kuralların ötesinde bir düzenlemeye tabi tutulmak istenmektedir. Bir yanda orta ölçekte AB üye ülkelerde üretilen sosislerin boy ve içeriğinden enflasyon oranlarına, emisyon hacminden ortak bir polisiye işbirliği teşkilatına dek her noktada üyelerini yekvücut davranmaya zorlamaya çalışırken, evrensel ölçekte de ABD ve ABD-BM işbirliği ile liberal demokratik prensiplerin genelgeçer kurallar olarak tüm gezegene hakim kılınmak istendiği, bu normlara uymayan ya da ABD'nin tanımıyla terörle ilintili devletlere yaptırım uygulanmasının meşru, hatta nere-

16 Buna en iyi örnek, BMW'nin Britanya'da Rover grubunu satın alıp daha sonra fabrikayı kapatma kararı alarak ülkeden çekilmesi örnek gösterilebilir. Blair Hükümeti, bu konuda çaresiz kalmıştır, yani sorun gelişmiş ülke firmaları ile az gelişmiş ülke hükümetleri arasında geçer şekilde düşünülmemelidir.

deyse yasal olduğu bir ortam tanımlanmaktadır. Wendt'in öne sürdüğu prensipleri burada bir kez daha hatırlamakta yarar görmekteyim¹⁷. Tüm gezegen gibi Avrupa kıtası da bu gelişmelerden nasibini almıştır.

Yeni Düzen ve Avrupa

Avrupa kıtası, tüm bu tabloya çokyönlü bir şekilde katılmaktadır: Eskiden Doğu Bloğu içinde yer alan ülkeler, son derece büyük bir yeniden yapılanma ve adaptasyon süreci geçirecek, ortaya konmuş yeni ve beğenilen fikirler ve değerlere, liberal-kapitalist sistemin değer yargılarına ve çalışma dinamiklerine yönelmiş ve yönelmektedir. İkinci olarak, bu bölgedeki ülkeler ve uluslar bir kimlik krizine girmişler, milliyetçilik, vahşi ve basit bir 19. yüzyıl modeli kapitalizm ve adaptasyon sorunları bu ülkeleri zorlamıştır. Üçüncü olarak, Batı Avrupa merkezli ve Kıta Avrupası'nı daha çok kapsayan bir güç odağı biçiminde Avrupa Birliği, Doğu'ya doğru genişlemesini sürdürmüş, ortak sınırlar, ortak davranış seçim ve şekilleri, ortak para birimi ile bir uluslarötesi kurum ve Avrupa'nın tek sesi olma iddiasıyla ABD'ye alternatif bir güç olmayı denemiştir. Son olarak, Britanya, ABD ile son derece sıkı bir işbirliğine girmiş, Atlantik-ötesi bir İngilizce konuşan milletler ortaklığının eski kıtaya yansımaları sağlamıştır.

Doğu Bloğu içerisindeki devrimler hareketi ve 1989 sonrasında oluşan yeni yapı, öncelikli olarak Avrupa kimliğini de Soğuk Savaş sonrası Dünya'yı da etkiler ve örnekler durumdadır. Bu bölge ülkelerinde, eski rejimin doğrularının bırakılarak liberal kapitalist yaşam tarzının benimsenmesiyle varolan tüm sorunların çözülebileceğine dair bir inanç hem 1989 devrimleri öncesinde hem de devrimlerin hemen sonrasında Doğu Avrupa halklarını motive eden bir faktördü. Demokratikleşmenin zorlukları, parlamentonun tek gözle görülür ve basın ta-

17 A. Wendt, *a.g.e.*, s. 246-366.

rafından takip edilebilir yeni kurum olarak ortaya çıkmasıyla birlikte parlamentoya yüklenen aşırı önem, eski düzenin kendisini meşrulaştırma mekanizmalarının yeni düzende kullanılamaması, yeni politikacıların acemilikleri ve yeni partilerin popülizme yönelmesi gibi etkenler¹⁸, Doğu Bloğu'ndaki beklentilerin aksine gelişmeleri gündeme getirdi. Eski düzende Doğu Bloğu'nun en liberal ülkesi olan Macaristan'da bile, 1989-1997 aralığında halkın %66'sının mali durumu sosyalist düzene göre kötüledi; insanlarda eskiden bedava olan eğitim, sağlık, neredeyse bedava olan barınma giderlerindeki artışlar yüzünden ve reel gelirlerdeki azalmanın da bununla birleşmesiyle bir kaybolmuşluk ve yabancılaşma hissi gelişmeye başladı¹⁹. Avrupalılık ve bir milletin mensubu olma kavramları aynı anda ortaya çıktılar ve birbirlerinden farklı ama eşzamanlı olarak aynı kişilerce savunulabildiler. AB ile olan görüşmeler uzadıkça bu bölge halklarında bir tahammülsüzlük durumu da belirdi, çünkü Avrupalı olabilmek için kırk yıl boyunca Sovyet baskısı altında yaşadıklarından, AB üyeliğinin kendilerine verilmesi gereken bir hak, bir ödül olduğunu düşünmekteydiler.

Milliyetçilik kavramı –ki kitabın ilerleyen bölümlerinde David Lovell ve Marija Obradovic tarafından da ele alınacaktır– bu belirsizlik ve ekonomik gerileme ortamında kendine bir yer bulabildi çünkü temelleri basit ve anlatılabilir, anlaşılabilir kavramlara dayanmaktaydı. Aynı zamanda, milliyetçilik, Yeni Dünya Düzeni'nin belki de en önemli önermesi olan globalleşme fikri ile zıtlaşan bir kavram olarak da bir küreselleşme karşıtı hareket olarak ön plana çıkmıştır. Milliyetçiliğin özellikle Doğu Avrupa'da güçlü görünmesi bu bölgeyi 1945-1990 aralığında etkileyen ideolojik yapılanma tarafından bu kavramın geri plan-

18 Bu değişiklikleri ve dönüşüm sürecini gözden geçirmek için bkz. Attila Agh'ın *The First Steps*, G. Szoboszlai'nin *Flying Blind: Emerging Democracies in East-Central Europe*, ve G. Gill'in *The Collapse of a Single-Party System: The Disintegration of the CPSU*.

19 Budapeşte KTI Enstitüsü'nden Dr. Gabor Körösi ile mülakat, 26/04/1996.

da kalmaya zorlanması ve kollayıcı devlet olarak SSCB'nin etkisinde ırk ve din temelli düşmanlıkların unutulmuş görünmesinin etkisi vardır. Kırk yılı aşkın bir dönemde bastırılan duygular, yeni bir yaşam tarzına alışmanın da etkisiyle filizlenmiştir.

Ancak, Avrupa kıtasında milliyetçiliğin varolduğu tek bölge Orta ve Doğu Avrupa olmadığı gibi milliyetçiliğin farklı tanımlarına da rastlanabilmektedir. Güncel anlamda milliyetçilik kavramı da bütünleştirici ve ayrıştırıcı güçler çekişmesinden etkilenmektedir. Bu, iki yönlü bir etkidir. Örneğin, Britanya'da SNP (Scottish National Party-İskoç Ulusal Partisi) ve İspanya'da ETA (Bask Ulusal Kurtuluş Örgütü), kendi bölgelerinde ulusal devletler kurma çabası içerisindeyken, en azından SNP için, bu bağımsızlık ancak AB üyeliği ile birlikte düşünülebilir bir kavramdır²⁰; yani, bir yandan Birleşik Krallık'tan ayrı bir İskoçya Cumhuriyeti kurulmak istenirken, bir yandan da bu cumhuriyetin daha ilk gününden Avrupa Birliği gibi devletlerüstü ve kısıtlayıcı, kural koyucu, denetleyici bir yapının parçası olması gerektiği öne sürülerek bir büyük bütünün parçası olma isteği de ortaya konmaktadır ki bu klasik milliyetçilikle çelişen bir durumdur. Dolayısıyla, 1989 sonrası Avrupa, klasik kavramların türevleriyle hareket etmektedir.

Küreselleşmenin bir sonucu bu tür karşıt kavramlar arası kaynaşmaların ortaya çıkması iken, bir diğer sonuç da ulusal hükümetlerin yetki alanlarının muğlaklaşmasıdır. Britanya'da Rover Grubu'nun önce BMW'ye satılması sürecinde -ki firmalar anlaştıktan sonra parlamentoya sadece onay vermek kalmıştı-, fabrikanın bu Alman firmasının işletildiği dönemde olsun, en sonunda da BMW'nin fabrikayı kapatarak Rover grubundan ve Britanya'dan çekilme kararı alma aşamasında olsun, Britanya Hükümeti olaya direkt müdahalede bulunamamıştır. Çokuluslu bir firmanın yerel yatırımının kim tarafından ve nasıl takip edilebileceği, seçmenlere ve bölgeye ya da ulusal ekonomiye verilecek/verilebilecek zararlara karşı uygulanabilecek yaptırım-

20 Bkz. Alastair Gray, *Why Scots Should Rule Scotland*.

lar ve sonuçların kim tarafından belirlenip bunlara kimin katlanacağı konuları hâlâ belirsizliğini korumaktadır ve Batı Avrupa'da olsun, Doğu Avrupa'da olsun pek çok ülkede bu problemler süregitmektedir.

Avrupa kıtasında bu ekonomik ve ideolojik dönüşüm ve yeniden yorumlama eğilimleri sürdükçe, ortaya yeni problemler de çıkmaktadır. Vahşi kapitalizmin Doğu Avrupa'da yarattığı problemler, Avrupa Birliği'nin genişleme ve gümrük birliği uygulamalarıyla ortaya çıkan sınırlar arası güvenlik problemleri ve bunun kaçak işçi taşımacılığından uyuşturucu ticaretine dek uzantıları, pax Americana²¹ kavramına karşı oluşturulmaya çalışılan tepkiler ve güç dengeleri, Rusya'nın ve Britanya'nın kendilerine uluslararası siyasette yeni yer arayışları, kıta dışındaki ülkelerle ilişkiler ve bunlarla rekabetin koşulları ve uygulamaya yansımaları, Avrupa'nın karşı karşıya bulunduğu problemlerden birkaçıdır. Bu problemlerin hem oluşumları hem de çözümleri Yeni Dünya Düzeni içerisinde bulunmaktadır. Yeni düzen yerine oturup aktörler daha belirgin davranış modellerine yöneldikçe, Avrupa'nın da geleceği daha net bir şekilde, ayrıştırıcı ve bütünleştirici hareketlerin dengelenmesiyle ve kavramların yeniden tanımlanmasıyla ortaya çıkabilecektir.

Sonuç

1989 sonrası Dünya Düzeni incelendiğinde karşımıza bir takım önemli farklılıklar çıkmaktadır. Bunların uluslararası ilişkiler ve tarih disiplinleri kapsamında akademik açıdan en ağır basan ama gündelik yaşam söz konusu olduğunda en az etkiye bulunanı, Sovyetoloji'nin başarısızlığı ve Soğuk Savaş boyunca ortaya çıkmış olan modellerin geleceğe yönelik önermelerde

21 Pax Americana, Amerikan önderlikli ve ABD hegemonyasında süregelen ve bu hegemonya yüzünden uluslararası çatışmaların yaşanmadığı bir 'barış' dönemi, bir tek kutuplu düzen olarak tanımlanabilir ki aslen pax Romana, pax Otomana, pax Britannica gibi öncülleri de vardır.

bulunmayı becerememeleridir. Bu gerçek, sosyal bilimlerde analiz kavramının neden gözden geçirilmesi gerektiğinin, yeni fikirlerin, tarih açısından bir süreklilik içeren analiz yöntemlerinin uygulanmasının, bizlere yardımcı olacak bir çerçevenin çıkarılması gerektiğinin gereğesidir.

Neyin meşru ve yapılabilir, neyin kabul edilemez olduğunun, hangi iktidarın egemen hangisinin bir süreliğine işbaşında olduğunun kararını veren grup da değişime uğramış görünmektedir. Körfez Savaşı, Yugoslavya'nın ayrışma süreci sırasındaki eski Yugoslav federe devletleri arasındaki çekişmeler ve savaşlar, Ruanda'daki gelişmeler, Afganistan operasyonu ve son Irak savaşı –ki gerçek anlamda savaşılmayan ilk savaş olarak tanımlanabilir belki– bir kez daha göstermiştir ki anarşik yapının yerine belli kuralları olan, bu kuralların ihlal edilmesi –ya da ABD ve BM tarafından ihlal edildiğine karar verilmesi– durumunda yaptırımlar uygulanmasına olanak tanıyan bir düzen kurulmak istenmektedir. Bu, kimilerince pax Americana olarak düşünülse de ortaya çıkacak sonuçlar açısından çok daha derinlere giden bir bütünleştirici ve ayrıştırıcı güçler çatışmasının da baş kanıtı olarak bu tür bir hegemonya tartışmasından çok daha ötelere varan bir ortamla karşı karşıya kaldığımız aşikardır.

Bu güçler savaşının yansımaları Avrupa kıtasında da kendisini göstermiş ve ülkeler bazında olsun, AB ve NATO gibi uluslararası kurumlarda olsun, yeni eğilimlerin ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Milliyetçilik bir yandan parlarken, öte yandan AB üyeliği bağlamında yeniden tanımlanmaya başlanmış, gündelik hayatla olan ilintisi zayıflamıştır. Öte yandan, küreselleşme kavramı en azından iktisat düzeyinde ilginç gelişmelere yol açmış ve açmaktadır; ve Yeni Dünya Düzeni'nin en önemli öğelerinden biri ve en açık karşı çıkılabilen bir kavramı haline bürünmektedir gittikçe.

Bu çerçevede kesinlikle söylenebilecek tek şey, Dünya'nın 1989 öncesindeki halinden çok uzak olduğu, yeni açılımlarla, yeni kavramlarla, yeni düzenleme istek ve yöntemleriyle ve he-

gemonyasını kurmaya çalışan yeni bir kültür ve ideoloji sisteminin ana hatlarıyla artık görülebilir olduğudur. Soğuk Savaş sonrası, adı hâlâ Yeni Dünya Düzeni olan bir sistemin tüm hatlarıyla gün ışığına çıktığı, yeni yönelimlerin Dünya'yı sarmaladığı bir çağ olarak karşımızdadır ve gelişmeler ayrıştırıcı güçler ile birleştirici güçler arasındaki çatışmanın durumuna göre geleceğimizi etkileyeceğe benzemektedir.

Komünizm Sonrası Doğu Avrupa'da Milliyetçilik ve Demokratikleşme

*David W. Lovell**

Giriş

Otoriter rejimlerden demokratik rejimlere dönüşüm, son otuz yıl içerisinde pek çok ülkede gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olan bir süreçtir. Bu, hep bahsedilen demokratikleşmenin 'üçüncü dalga'sıdır. Demokratikleşme süreci 1970lerin ortalarında Portekiz ve İspanya'da başlamış, daha sonraları da Latin Amerika ve Asya ülkelerini içerisine almıştır. Komünizmin Doğu ve Orta Avrupa'da çökmesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılması ile, bu hareket 1989-1991 aralığında güç ve ivme kazanmıştır. Ancak, komünizm sonrası ülkelerde demokratikleşme süreci diğerlerinden en azından iki önemli noktada ayrılır. Birinci olarak, komünizm sonrası ülkeler demokratik kurumların oluşturulmasını, bir piyasa ekonomisinin oluşturulmasıyla aynı anda gerçekleştirmek durumunda kaldılar. İkinci olarak da, bu devletlerden pek çoğu, vatandaşlık ve etnik kimlik kavramlarının belirginleştirilmesi ve ulusal sınırların belirlenmesi konularında milliyetçilikle ilgili problemlerle yüzleşmek durumunda kaldılar. Bu faktörlerin her birinin varlığı, komünizm sonrası düzende demokratikleşmeyi daha zor ve daha belirsiz hale getirdi. Piyasalaşma

* New South Wales Üniversitesi Siyaset Okulu öğretim üyesidir.

açısından, ortada, bu sürecin halkın gelir düzeyinde oluşturduğu düşüşün kırılğan demokrasilerin altını kazabileceği yönünde (azalmakta olan ama yok olmamış) bir endişe vardır. Ancak, bunun ötesinde, milliyetçiliğin demokratikleşmeye kattığı çok önemli bir mesele vardır: demokratik topluluğun sınırları ve içeriği nedir? Bu sorunun yanıtlanması, bazı ülkelerin, barışçı ya da barışçı olmayan yöntemlerle, ayrışmasına, arazi problemlerine, etnik gruplar arası gerilime ve bazı durumlarda da 'etnik temizlik' sürecine dek varmıştır. Dolayısıyla, genel olarak milliyetçiliğin, ortaya çıkan komünizm sonrası demokrasilerin karakterinin belirlenmesinde önemli etkileri olmuştur ve bu etkiler süregidecektir.

Bu yazı milliyetçiliğin komünizm sonrasında yüklendiği rolleri gözden geçirecek ve milliyetçilik ve demokratikleşme arasındaki çetrefil ilişkileri tartışacaktır. Odak noktası ise, milliyetçiliğin oluşum aşamasındaki sivil toplum üzerindeki etkileri olacaktır. 1989'dan günümüze gelen kayıtlar karışıktır, ancak kimi komünizm sonrası ülkelerde milliyetçilik demokrasiye iki yönden tehlike yaratmıştır. Bu tehditlerin ortaya çıkışı, bir yandan milliyetçiliğin temel dayanaklarının dar görüşlü ve salbaşçı olmasından, öte yandan da milliyetçi özlemlerin önünü göremeyen, sığ vizyonlu politikacılarca kendi amaçları için kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bölümde üç konuya dikkat çekilmek istenmektedir. Öncelikle, milliyetçilik, komünizmin çöktüğü dönemde yeniden gündeme oturmuştur ve çöküşte pay sahibidir. İkinci olarak, milliyetçilik komünizm sonrası demokratikleşmenin önemli bir parçasıdır. Bunun sebepleri, milliyetçiliğin bir zamanlar –gerçek anlamda– bir imparatorluğun parçaları olmuş olan siyasi gruplara bir varlık ve kimlik hissi ve sınırlar kazandırmasının yanı sıra, süregiden tartışmaların odağının da milliyetçilik olmasıdır. Üçüncü olarak, farklı farklı komünizm sonrası ülkelerde milliyetçiliğin buralardaki demokratikleşmeyi etkilediği söylenebilir, çünkü milliyetçilik geliştirmekte olan sivil toplumun uygarlık düzeyini, medeniliğini, etkiler. Dolayısıyla, milliyetçilik bir yandan komünizm sonrası ülkelerde

demokratikleşmenin bir parçası iken, diğer yandan da demokratikleşmenin önündeki önemli bir engeldir de.

Komünizm Sonrası Düzen ve Milliyetçilik

Milliyetçiliğin yeniden doğuşunun komünizmin çöküş sebepleri arasında olması aslında şaşırtıcı değildir, çünkü Doğu Avrupa'daki Sovyet egemenliği ya bu yöredeki milliyetçi hisleri bastırmış ya da yönlendirmişti ve milli hafızayı yok saymıştı. Rus İmparatorluğu'nun işine gelir şekilde, bu durum, ulusal kimliklerin komünist düzen içerisinde aşılması fikri ile meşru kılınmaya çalışılabilir. Ancak, şu da bir gerçektir ki, komünist yönetim süresince etnik kimlikler, hatıralar ve nefretler silinip gitmemiş sadece bastırılmıştı. Dolayısıyla da, Leslie Holmes'un da belirttiği gibi, Doğu Avrupa'da komünizmin çöküşü sadece komünizm karşıtı bir hareket değil, Rus karşıtlığını da içeren bir 'çifte inkar'dı¹. Sonuç itibarıyla, komünizm sonrası dönem sadece –kendi başlarına bile zaten yeterince güç olan– siyasi ve iktisadi yeniden yapılanma ile uğraşmakla kalmadı, bir de siyasi meşruluğun ve siyasi sınırların, yani milliyetçiliğin çekiciliğinin temel dayanaklarının, yeniden ortaya konulabilmesine de zaman harcadı.

Doğu Avrupa'da ve Rusya'da milliyetçiliğin yükselişi komünizmin yıkılışıyla farklı noktalardan bağlantılıdır. Doğu Avrupa'da, komünizm, Sovyet hakimiyeti olarak yaşanmıştır. Rusya'daysa, komünizmin çöküşü, bir yenilgi ve bir kayıp olarak algılanmıştır: Birçok Sovyet cumhuriyeti bağımsızlıklarını kazandılar; Rusya Federasyonu bünyesinde yer alan cumhuriyetler farklı ölçeklerde özerkliğe kavuştular; ve bizzat Ruslar, ulusal vakarlarını sürdürebilmek için gün günden daha fazla Ortodoks Kilisesi'ne yöneldiler. Shlapentokh, 1993 sonlarındaki, Rusya

1 Bkz. Leslie Holmes, *The End of Communist Power: Anti-Corruption Campaigns and Legitimation Crisis*. Melbourne: Melbourne University Press, 1993.

Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin'e karşı bir darbe girişiminin olduğu zamanı şöyle aktarıyor: "Esasında, komünistlerin çoğunluğunu üzen şey komünist düzenin sona ermesi değil de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin, imparatorluğun, parçalanmasıydı. Bu açıdan bakılınca, komünistlerin ateşli milliyetçilerden bir farkı yoktu."² Tuhaftır ki pek çok Rus'un gözünde komünizmin savunmasını yapmak bir milliyetçi görevdi.

Komünist ideoloji, insanlar arasındaki tüm ayrımları, tüm sınırları kaldırarak, insanları ortak insanlıkları üzerine odaklandırmayı amaçlıyordu. Milliyetçilik komünist dönemde ayakta kaldı çünkü 'insanlık' insanların kendilerini özdeşleştirebilmeleri için herhalde çok geniş bir kavramdı. Üstelik, komünizm, milliyetçiliği kullanabileceği bir araç olarak da görüyordu. Gerçekten de, Sovyet dönemi eski Sovyetler Birliği bünyesinde milliyetçiliğin gelişimi için yolu açtı. Bunun nedeni sadece milliyetçi dargınlıklar değil, aynı zamanda Sovyet sisteminin milliyetçi hareketleri yönetecek seçkinleri de yetiştirmesiydi:

"Tuhaftır ki, ulusal seçkin kesimleri Sovyet sistemiyle işbirliğine yöneltecek ve sistemin içine katacak politikalar altında ulusal seçkin kesimlerin ortaya çıkmasının önkoşullarını sağlamıştır. Merkezden kontrolün dağılmasıyla, bu seçkinler, etnik temelli federalizm tarafından 'ulusal' çıkarların savunması için ortaya konan çerçeveleri kullanabilecek en uygun pozisyondaydılar."³

Birkaç komünizm sonrası devlet, özellikle de Rusya, Yugoslavya ve Çekoslovakya, şiddetli ayrılıkçı meselelerle kar-

2 E.F. Paul, F.D. Miller, and J. Paul (der.), *Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000'de Dmitry Shlapentokh'un yazdığı 'The Problem of Russian Democracy: Can Russia Rise Again?' başlıklı bölüm, s. 305.

3 Leokadia Drobizheva vd. (der.), *Ethnic Conflict in the Post-Soviet World: Case Studies and Analyses* (Armonk, NY: ME Sharpe, 1996) içinde Lee Walker'ın 'Nationalism and Ethnic Conflict in the Post-Soviet Transition' bölümü, s. 10.

şılaşmak zorunda kaldılar. Ancak bu sorunlar arasında sadece Çek ve Slovak cumhuriyetlerinin 1993 başında ortaya çıkması ve Slovenya'nın 1991'de bağımsızlığına kavuşması önemli çatışmalar olmaksızın gerçekleşebildi. Başka yerlerde etnik ve dini ayrılıklar yüzeye çıktı ve bazı durumlarda da savaşıla sonuçlandı. Rusya, uzun yıllar boyunca Çeçen ayrılıkçılara karşı aralıklı ama kanlı bir savaşıa girişti. Dağılık Karabağ bölgesi konusundaki uyuşmazlık Azerbaycan ve Ermenistan arasında pek çok ölüme ve gergin bir çatışma sonrası ortama sebep oldu. Bunlardan öte, eski Yugoslavya'nın ayrışması İkinci Dünya Savaşı'ndan buyana Avrupa'nın gördüğü en büyük şiddeti ve etnik hoşgörüsüzlüğü getirdi ve zamanında federasyonu oluşturan ne kadar cumhuriyet varsa hepsinin bağımsızlıklarını kazanabilmek için Sırbistan'a karşı savaşmasını beraberinde getirdi.

Komünizm sonrası devletlerin çoğunun, ya bilinçli Sovyet politikaları sonucunda ya da daha önceki nüfus hareketlerine ve sınırların yeniden çizilmesine bağılı olarak, önemsenecek miktarda etnik azınlıkları vardır. Örneğin Ruslar, Letonya nüfusunun %34'ünü oluştururken Letonyalılar ülke nüfusunun sadece %52'sidir; Moldavya ve Ukrayna'da üç buçuk milyon Romen vardır; eski Yugoslavya topraklarında iki buçuk milyon Arnavut yaşamaktadır; Rusya'da, Ukrayna'da ve Litvanya'da bir milyonu aşkın Polonyalı; Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde dağılmış vaziyette yaklaşık üç buçuk milyon Çingene yer almaktadır. Etnik Türkler, Bulgaristan nüfusunun yaklaşık %10'unu oluşturmaktadır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yüzünden Karpatya havzasında dağılmış Macarlar en önemli azınlık durumlarından birini yaşamaktadır. Bölgedeki altı ülkeye dağılmış durumda, tahminler değişse de, yaklaşık üç milyon Macar bulunmaktadır. Bunların arasında Romanya'nın Transilvanya Bölgesi (tahminlere göre yaklaşık iki milyon Macar ile) en yoğun sayıya sahipken, Macarlar Slovakyan nüfusunun da %10'unu oluşturmaktadır. Pek çok ülkede ayrılıkçı fikirler yay-

gındır⁴. Dil, kültür, eğitim, ve nihayetinde de siyaseten tanınma ve temsil gibi konularda çatışma ihtimali yüksektir; öte yandan topluluk hakları veya yerel özerklik konularının çözümleri ne kolay ne de belirlidir. Bu koşullarda popülist politikacıların etnik korkuları oya çevirme isteği ağır basmaktadır. Bu tarz politikacıların sömürdükleri 'derin, tarihi' nefretler, genellikle dumani tüten şimdiki tartışmaların arasına bazı tarihi yarı-doğruların sokuşturulması ile oluşmaktadır.

Ancak her ne kadar "Orta ve Doğu Avrupa'da milliyet temelli ve etnik sorunlar İkinci Dünya Savaşı öncesinden buyana görülmemiş boyutlara ulaşmış"⁵ ise de, manzara ümitsiz değildir. Örneğin Czarnota⁶, 1995'teki çalışmasında Orta-Doğu Avrupa'da komünizm sonrasında yeni anayasalar benimsemiş olan birçok ülkede, vatandaşlık hakları konusunda anayasal güvenceler saptamıştır. Czarnota'nın vardığı sonuçlar ümit verici sayılabilir çünkü bu anayasal güvenceler uluslararası hukukun standartlarına göre daha liberaldiler. Leokadia Drobizheva'nın sunduğu alan çalışmaları⁷ da etnik tablonun basit olmadığını, Orta ve Doğu Avrupa'daki ve eski SSCB'deki tüm çatışmaların etnik kökenli olarak sınıflandırlamayacağını belirler. Yüzyıllardır süregelen ve bütün bu çatışmaları açıklayabilecek kapsamı olan bir etnik çatışma yoktur.

Demokratikleşme ve Milliyetçilik

Modern demokrasiler, pek çok çeşit ve türde ayrılıklar ve

4 Klaus von Beyme, *Transition to Democracy in Eastern Europe*, Londra: MacMillan, 1996, s.51-55.

5 Stephen Iwan Griffiths, *Nationalism and Ethnic Conflict: Threats to European Security*, Londra: SIPRI, 1993, s.123.

6 Bkz. Adam Czarnota'nın Alexandar Pavkovic vd. (der.), *Nationalism and Postcommunism: A Collection of Essays*, (Aldershot: Dartmouth, 1995) kitabındaki 'Constitutional Nationalism, Citizenship and Hope for Civil Society in Eastern Europe' bölümü.

7 Bkz. Leokadia Drobizheva (der.), *Ethnic Conflict in the Post-Soviet World: Case Studies and Analysis*. Armonk NY: M.E. Sharpe, 1996.

tartışmalarla başa çıkmak durumunda olan karmaşık toplumlardır. Bazı açılardan, sorunun çözümünün önemli bir kısmını karşılıklı fedakarlıkların oluşturduğu 'sınıfa dayalı' sorunların halledilmesinde demokrasiler artık ustalaşmıştır. Kimliğe dayalı sorunlar, öte yandan, demokrasiler için zorlu problemler olmaktadır ve bu durum çoğu 'ulus-devlet'in aslında çok-kültürlü olduğunun açığa çıkması ile daha da zorlaşmaktadır. Bir devlet içerisindeki sorunlar temel olarak etnik köken, din veya kültür açısından görülmeye başlandığı zaman, karşılıklı fedakarlığa dayalı çözüm üretmek de gitgide daha kabullenilemez bir hale gelmektedir. Hatta, demokrasi kimliğe dayalı sorunları daha da yoğun ve bölücü hale getirebilir, çünkü insanlara bu sorunlar etrafında örgütlenme hakkı vermekte, hatta insanları bu tür örgütlenmelere teşvik etmektedir. Bunun bir uzantısı olarak da toplumun odak noktası kimin 'rağbette' kimin 'gözden düşmüş' olduğuna kaymaktadır. Derinden bölünmüş toplumlarda, "[d]emokratik seçimler bir nüfus sayımı karakterine dönüşürler ve ortaya bir kazananı olmayan oyun çıkartırlar: Bir etnik grup veya etnik gruplar koalisyonu veya etnik kökenli parti, sadece nüfus açısından kendini destekleyenlerin ağırlığına dayanarak seçimi kazanır, ve diğerleri, kaybedenler, kendilerini sadece hükümetten değil aynı zamanda siyasi topluluktan da soyutlanmış olarak algırlar."⁸

Demokrasinin varlığının köklerinden biri de sistemin vatandaşlarının kim olduğu konusunda bir uzlaşma sağlanmasıdır. Bu meselenin, demokrasinin, sorunlara çözüm üretecek bir mekanizma olmaktan çıkıp varolan sorunları körükleyen bir yapıya dönüşmesinden önce, çözüme kavuşturulması gerekir. Etnik olarak bölünmüş toplumlarda, bölünmeler, etnik kimliğin varlığıyla azalacakları yere daha da artma eğilimindedirler. Belirli etnik gruplar, bazı katmanlarda, örneğin zenginler arasında, iyi

8 Larry Diamond, J.J. Linz, S.M. Lipset (der.), *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*. 2. baskı, Boulder: Lynne Rienner, 1995, s.42.

eğitilmişler arasında, askeri kesimde, bürokraside daha baskın (ya da seyrek) şekilde temsil edilebilirler. Sonuç olarak, seçime dayalı siyaset, sorunları çözecek, karşılıklı anlayış ve fedakarlık gösterilecek bir ortam olmak yerine, etnik karşıtlıkların ortaya konacakları yeni bir ortam olarak görülebilir.

Bu tür düşünceler özellikle demokratikleşen ülkeler için sınıktır, çünkü demokratikleşme kimin iktidara, zenginliğe ve statüye erişimi var cinsinden soruları beraberinde getirir. Mesele kazananlar ve kaybedenler arasındadır, ya da Howard Laswell' in meşhur deyişiyle, mesele "kim, neyi, ne zaman, nasıl alıyor"-dur⁹. Oyunun kuralları daima yeniden değerlendirme ve yeniden yapılanma içerisindedir. Riskler büyüktür. Demokrasiler ancak vatandaşları siyasi sistemin, sistemin aldığı her karardan anında direkt bir fayda elde etmeseler bile 'kendilerinden tarafa olduğunu' düşündükleri zaman düzenli hale gelir.

Milliyetçiliğin bu düzen içerisinde oynadığı bir rol vardır, çünkü sonuçta kendi kendini yönetecek olan 'halkın' kim olduğu sorusuna yanıt veren milliyetçiliktir. Tarih açısından, milliyetçilik ve demokrasi arasında insanların tanımlanması ile bu insanların kendi kaderlerini belirleme ve kendilerini yönetme hakları konusunda ısrar açılarından önemli bir örtüşme yaşanmıştır. Ancak bu pozitif ilişki zamanla değişmiştir: "milliyetçilik farklı şartlarda yayıldıkça ve millet kavramının üzerindeki vurgu egemen iradede milletlerin eşsizliğine doğru kaymaya başladıkça milliyetçilik ve demokrasi arasında varolan eşitlikler yitip gitti."¹⁰ Milliyetçilik, gayet tabii, -globalizme ve kozmopolit entellektüellerin dudak bükmesine karşı- son derece popüler ve ikna edici olmayı sürdürmektedir, ama artık milliyetçiliği savunan politikacılar demokratlar değil demagoglar olmaktadır.

9 Bkz. Harold Laswell, *Politics: Who Gets What, When, How?*, New York: F. Smith, 1936.

10 Liah Greenfield, *Nationalism: 5 Roads to Modernity*, Cambridge: Harvard U. P., 1992, s. 10.

Komünizm sonrası devletlerde hayatın sıradan kilometre taşları ve çerçeveleri parçalanmıştır ve vatandaşların eline politika oyununun ne için oynandığını düşünme şansı geçmiştir. Bu oyunun kazananları ve kaybedenleri, mesela, etnik temeller üzerinden belirlenebilir; ya da bölgesel sınırlar (ve tarihteki haksızlıklar) yeniden gündeme getirilebilir. Komünizm sonrası devletlerin demokratikleşmesi vatandaşlarına siyasal olsun, toplumsal olsun, ekonomik olsun, öylesine zorlu problemler sunmaktadır ki milliyetçilik, anlaşılır bir şekilde, bir kimlik ve istikrar kaynağı haline gelmektedir. Ancak milliyetçiliğin bıçağı iki taraflı kesebilir: Hem etnik azınlıkları hem çoğunlukları teşvik edebilir. Demokratikleşme etnik azınlıkların (ve diğer azınlıkların) siyasi partiler kurmasına, istemlerini formüle edip belirtmelerine izin verir; ancak bu hakları kullandıkları anda etnik azınlıkların kuşkuyu üzerlerine çekmelerine ve çoğunluk içerisinde tahammülsüzlüğün, hoşgörüsüzlüğün artmasına yol açar. Elster, Offe ve Preuss'un belirttikleri gibi, "Demokrasi [azınlıklarda] etnik seferberlik için iyidir ama tersi için değil."¹¹

Komünizm sonrası ülkelerde çok sayıda ezilmiş insan vardır ve etnik azınlıklara parmağını uzatıp bunları bahtsızlıkların sorumlusu olarak ya da kazançlı çıkan kesim olarak göstermek, deliller ne kadar zayıf olurlarsa olsunlar, oy kazanmanın bir yoludur. Etnik köken meselesini gündeme getirmek, pek çok yerde komünist dönem seçkinlerinin hâlâ kazananlar arasında yer aldığı gerçeğinden dikkatleri uzaklaştırmak amacını taşıyan görece basit bir yoldur. Yasaları uygulamaktan veya vergi toplamaktan aciz, dolayısıyla suçu kontrol altında tutmayı beceremez durumdaki zayıf devletlerin problemlerinden dikkatleri uzaklaştırmak amaçlı bir yöntemdir; köhnemiş, verimsiz ekonomilerde yeniden yapılanma faaliyetlerinin uzun ve zorlu olacağı ve bu yeniden yapılanmanın bazı yerlerde çuvalladığı

11 J. Elster, C. Offe, U.K. Preuss, *Institutional Design in Post-Communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea*, Cambridge, Cambridge U.P., 1998, s. 254.

gerçeklerinden kaçış için kolay bir yöntemdir. Bu, neden etnik çatışmaların komünizmin çöküşü sonrası arttığı sorusunun yanıtının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Popülist politikacılar kimlik konusunu zorlamış ve toplumları kutuplaştırmışlardır.

Anayasa, partiler, yasama organı ve serbest seçimlerden oluşan bir demokratik kurumlar çerçevesini kurmak görece kolaydır. Ancak bu çerçeve içerisinde çalışan ve bu kurumlara tam anlamlarını veren şahısların varsayımları ve davranışları bir gecede değiştirilemez. Demokrasinin kuvvetlendirilmesi demek, kurumlar ile bu kurumlara uygun tavırların bir araya getirilebilmesi demektir. Demokrasinin kuvvetlendirilebilmesi için gereken birtakım temel gereksinimler vardır¹². Kurumsal açıdan, hükümetin vatandaşların görüş ve isteklerini yeterince keskin ve doğru olarak yansıtabilmesi, eylemleri hakkında vatandaşların denetimine açık olabilmesi ve hukukun üstünlüğünü sağlayabilmesi gerekir. Daha geniş anlamda, vatandaşların, hükümetlerinin etkin olduğuna ve kendi kişisel etkinliklerinin de yüksek olduğuna dair güven duymaları gerekir. Ancak yerleşik demokrasiler aynı zamanda geniş ölçüde farklılıklara hoşgörü ve tahammülü de içerirler. Bu tür bir barındırma ruhu ancak gerçek anlamda bir sivil toplumda vücut bulabilir.

Milliyetçilik ve Sivil Toplum

Sivil toplum, yani devletten bağımsız ve bir fikir çokluğu içeren çeşitli örgütlerin alanı, liberal demokrasiyi alttan destekler. Demokratikleşmenin ilerleyebilmesi sivil toplumun sağlığına bağımlıdır. Bazı komünizm sonrası ülkelerde kendine inanç duygusu halen zayıftır. Buralarda sivil toplumun önemli ögesi insanların kurmaya alıştıkları toplumsal ağların karakteri ya da kalitesidir; varolan bağımsız örgütlerin sayısı değil. Milliyetçilik bu karakteri etkiler.

12 Bkz. Diamond, Linz, Lipset, *a.g.e.*'de J.J. Linz ve A. Stepan'ın 'Toward Consolidated Democracies' başlıklı bölümleri.

ların insanlara verdiği çokyönlü destek, çıkar ve rehberlik kaynaklarının yokluğunda gözde olur. Bu tür milliyetçilik alternatif yokluğu yüzünden tanımlayıcıdır. Sivil toplum geliştikçe paylaşımcı milliyetçiliğin gitgide daha önemsiz hale geleceğini tahmin ederiz. Ancak, Rusya'da egemen olduğu hissedilen kısıtlayıcı ve uzlaşmacı bir milliyetçilik, hükümetin gücü üzerinde denetim rolünü üstlenecek bir sivil toplumun gelişimine izin vermez. Nitekim, bu durum, popülizmle demokratik liderlik vasıflarını birbirine karıştıran Rus politikacılarca da örneklenir.

Sonuç

Komünizmin geride bırakılması sürecinde demokrasinin resmi kurumlarının oluşması gerçekleşti, ancak görünen odur ki siyasi ve iktisadi seçkin sınıfın yanı sıra bizzat vatandaşların davranışlarının ve değer yargılarının bu yeni düzenin zorunluluklarına uyum sağlaması zor olmaktadır. Bu yazının odaklandığı nokta milliyetçilik kavramının uygun bir siyaset kültürünün oluşmasında oynadığı roldür. Demokratikleşme, komünizm sonrası devletleri, başka sorunların yanında, milliyetçilik sorunlarıyla da uğraşmaya zorunlu kılmıştır: ulusal sınırlar; bir siyasi topluluğun üyelerini içinde barındıran bir aitlik hissi; ve devlet sınırları içinde kalan ulusal azınlıklara nasıl davranılması gerektiği bunlardan birkaçıdır. Bu sorulara nasıl yaklaşıldığı, oluşan demokrasinin palazlanmasını etkiler. Suçlamacı siyaset üzerine yoğunlaşan popülist siyasetçiler etnik azınlıklara ve komşu uluslara karşı ayrımcı, tahammülsüz davranışları teşvik ederler ve demokratikleşmeyi çarpıtıp yaralarlar.

Komünizm sonrası devletlerin eğer çoğunluğunda değilse de bir çoğu ulusal sınırları hakkında bir tür güvenlik hissini elde etmiştir. Yine de özerklik ve bağımsızlık isteyen ayrılıkçılık çabaları ile sorunlar sürmektedir. Yine de, sınırlar görece güvenli olsalar bile, komünizm sonrası devletlerden pek azı kendi kimlikleri ve iç uyumlulukları konusunda güvenli davranabilir, çünkü etnik gerginlikler siyaset ve toplum yaşamında devam

eden bir öge halindedir. Demokratikleşme bu açıdan iki önemli tehditle karşılaşmaktadır: Birinci olarak, milliyetçilik kavramının dönüşümün ciddi ekonomik ve siyasi çabalarından, kar elde etme ve rüşvet ve siyasi yozlaşma konularından, ortaya 'düşman' aramak için ve etnik kriterlerle 'hainler'in ortaya çıkarılması için halkı teşvik ederek dikkatleri başka yöne çekmek amacıyla kullanılmasıdır. İkincisi ise, içe-bakışlı bir milliyetçiliğin, gerçek anlamda bir sivil toplumun ortaya çıkmasını kösteklenmesidir. Bu tehlikelerden ikisi de göz ardı edilmemesi gereken tehditlerdir. Milliyetçiliğin bütünleşik ve hoşgörülü bir siyasal topluluğun oluşumunu raydan çıkarmamasını sağlamak, uzak görüşlü bir liderlik anlayışının olduğu kadar olgunlaşmaya doğru ilerleyen ekonomik ve kurumsal anlamda gelişmenin de bir işlevidir.

Milliyetçilik ve Avrupacılık Arasında: Doğu Avrupa Elitlerinin Durumu

*Marija Obradović**

1989'dan beri Doğu Avrupa'da süregelen olaylar, çatışmalar ve Yugoslavya'nın parçalanması, milliyetçiliğin Doğu Avrupa'daki siyasal evrim ve dönüşümün tarihi içerisindeki merkezi durumunu iyiden iyiye sağlamlaştırmıştır.

Bazı yazarlar, ki aralarında Immanuel Wallerstein da sayılabilir, etnik çatışmaların, global kapitalist sistemin krizde olması nedeniyle, 21. yüzyıl tarihinin temel ögesi olacağını iddia etmekte¹. Başka yazarlar ise ait bulunma açlığında ve dolaşısıyla da "kimlik siyaseti" içerisinde kendini ifade etme olanağı bulan ıstırap ve kaybolmuşluğun, tıpkı Doğu Avrupa ülkelerinde komünizmin çözülmesinden sonra doğal olarak ortaya çıkan "kanun ve düzen" özlemi gibi, sebebi anlaşılabilir ve toplumsal çözülmenin bir uzantısı olan tarihin bir gücü olduğunu ileri sürdüler. Hatta E.J. Hobsbawm komünizm sonrası toplumlar çerçevesinde, bu toplumsal çözülmeyi, bu ülke halklarının yaşayageldikleri hayatın birdenbire paramparça olmasına

* Sırbistan'ın Yakın Tarihini Araştırma Enstitüsü'nde araştırmacıdır.

1 Örneğin bkz. Immanuel Wallerstein, *Utopistic or Historical Choices of the Twenty-First Century*, The New Press, 1998.

bağladı. Dahası, Hobsbawm, bu toplumlarda, etnik ya da ulusal kimliğin, içine düşülmüş 'çıkamaz'ın sorumlularının, suçlu ve suçsuz taraflarının belirlenmesinde, komünist rejimler de suçu üzerlerine atmak üzere artık etrafta bulunmayınca, bir belirleyici olduğunu tesbit eder. Polonya'da Yahudi düşmanlığı, Polonya'nın problemlerini Polonya'da Yahudiler'den eser kalmamasına karşın açıklamaya devam eder. Hobsbawm şöyle der:

"... milliyetçiliğin felakete götüren etkilerini kısıtlayabilmek çokuluslu devletlerdeki komünist rejimlerin büyük başarısıydı. Yugoslav devrimi, ülke sınırları içindeki milletlerin birbirlerini katletmesini neredeyse tüm tarihlerinin en uzun süresince engelleyebildi, ne yazık ki bu başarı şu anda unufak edilmiştir."²

Avrupa'nın Varoşu Olarak Doğu Avrupa

"Doğu Avrupa" terimi, coğrafi, tarihi, kültürel ve siyasi faktörlerin bir karışımı olarak bir coğrafi bölgeyi Avrupa kıtasının gerisinden ayırmak amacıyla kullanılmaktadır. Coğrafya açısından, şu anda bu terim Almanya ile Rusya arasında yer alan küçük devletleri ifade etmektedir. Siyasi açıdan ise, "Doğu Avrupa," Almanya ile Rusya arasında yer alan ve bu iki ülke tarafından ya doğrudan etkilenmiş (bölgedeki pek çok ülke bu ikinin yönetiminde yaşamıştır) ya da dolaylı olarak etkilenmiş (bu iki güç birbirine rakip olmuştur, özellikle de Balkanlar'da) ülkeleri tanımlar.

Agnes Heller ve Ferenc Féhér Yalta Antlaşması'nın Doğu Avrupa denen bir coğrafi oluşum yarattığını, böyle bir yerin aslında daha önceden ne siyaseten, ne de yazgı birliği anlamında var olmadığını öne sürmüştürler. Onlara göre, bazı milletler veya etnik gruplar bu ortak coğrafyada kendilerine uzun bir siyasal egemenlik geçmişi yaratmışken diğerleri daha geniş çerçe-

2 E.I. Hobsbawm, *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*, Cambridge University Press, 1992, s. 180.

veli çokuluslu imparatorlukların ya da bölgesel krallıkların parçası olagelmıştır³. Bu fikre karşı olarak, Jerzy Tomaszewski ve Gordon Skilling Doğu Avrupa'yı pek çok ortak tarihsel olgunun paylaşıldığı bir bölge olarak tanımlarlar. Geçmişte, bölgeyi etkileyen en önemli unsur, feodalizmin son aşamalarındaki serflik sisteminin yaygınlığıydı. Bunun sonucu, çoğu Batı Avrupa ülkelerine kıyasla feodal yapının daha uzun süre ayakta kalması oldu. Hangi milletten veya nerede yaşıyor olurlarsa olsunlar tüm Doğu Avrupalılar, bundan kaynaklanan ve herkese etki eden iktisadi geri kalmışlığın zoruyla kendilerini çok çalışmak ve fakirlikten oluşan bir yaşama mahkum buldular. İki dünya savaşı arası yıllarda Avrupa kıtası, "iki Avrupa: çiftçi Avrupa ve endüstrileşmiş Avrupa" şeklinde bölünmüştü. Riga'dan Trieste'ye çekilen bir çizgi Avrupa kıtasını ikiye bölüyordu. Çizginin doğusundaki alanlar genellikle tarım alanında, batısındaki alanlar ise endüstri, ulaştırma, ticaret ve servis sektörlerinde faaliyet gösteriyordu. Çekoslovakya, nüfusunun sadece %33'ünün tarımla uğraşması dolayısıyla bölgede bir istisnaydı, çünkü Doğu Avrupa'da bu oran %60 civarında, Balkanlar'da ise neredeyse %75 civarındaydı⁴.

1945 tarihli ve 'Doğu ve Güney Avrupa'nın Ekonomik Demografisi' başlıklı Milletler Cemiyeti raporunda Wilbert Moor Avrupa'yı gelişmiş Batı ve az gelişmiş Doğu olarak, bir merkez ve bir varoş ilişkisi içerisinde ayırmıştır:

"Eğer bir Avrupa haritasının üzerinde, İngiltere kıyılarının açığında Kuzey Denizi merkezli ve 800km. çaplı bir çember çizecek olursak, Avrupa kıtasının, görece zengin ve gelişmiş, endüstrileşmiş Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleri ile görece az gelişmiş ve fakir, tarıma dayalı Doğu ve Güney Avrupa

3 A. Heller, F. Féhér, *From Yalta to Glasnost: The Dismantling of Stalin's Empire*, Basil Blackwell, 1990, s. 16.

4 Bkz. J. Tomaszewski, *The Socialist Regimes in Eastern Europe: Their Establishment and Consolidation, 1944-1967*, Routledge, 1989; G. Skilling, *The Governments of Communist East Europe*, TY Crowell Co., 1966.

lkeleri arasında olan dağılımlı kabaca ortaya çıkar. Çemberin içerisinde Avrupa'nın en önemli ticaret merkezleri ve durağan nüfusları kalırken, çemberin dışında da kısıtlı zenginliğe ve artıp duran nüfuslara sahip ülkeleri kalır.

Modern endüstrileşmenin merkezi olarak oynadığı role rağmen Avrupa kıtası ciddi şekilde dağınık ekonomik sistemler barındırmaktadır. Kuzey-Batı Avrupa'nın karakteristikleri olan endüstriyel genişleme ve karmaşık piyasa düzenleri, Doğu Avrupa'nın ilerine doğru kendilerine çok dar, çok ince yollar bulabilmiştir.”⁵

Ulusal Komünizm

İkinci Dünya Savaşı sonrasında siyasi ve ekonomik açılardan ulusal komünizm sistemleri Doğu Avrupa toplumlarının bir komünist modernleştirme süreci olarak ortaya ıktılar. Ulusal komünizmin siyasi formülü, bir yandan tek-partili siyasi sistemi ve devlet-egemen mülkiyet sistemini, öte yandan da toprakların yeniden dağıtılması aracılığıyla çiftçilerin toplumsal özgürlüklerine kavuşturulmasını kapsıyordu. Burada bir parantez açmak gerekir: Çiftçiler toprak istiyorlardı; topraklarının olması ezelden beri varolan hayalleriydi. Komünist partiler “toprak onu işleyene aittir” sloganını ortaya attılar. Savaş sonrası toprak reformları Doğu Avrupa lkelerinde inanılmaz toplumsal ve siyasi sonuçlar doğurdu. Topraklar devletleştirildi ve herkesin maksimum ne kadar toprağı olacağına karar verildi. Böylece tüm Doğu Avrupa'da özel mülk olarak tarlaların boyutları sınırlanmış oldu. Zengin toprak ağalarından devletleştirilen topraklar fakir çiftçilere 15-20 yıllık taksitlerle devredildi. Partizanların aileleri ve savaşta Nazilerce öldürülenlerin ailelerine bedava topraklar verildi. Doğu Avrupa köylülerine 37 milyon dönümden fazla toprak dağıtıldı. Köylülerin toprak sahipliği güçlendirildi. Dolayısıyla, köylüler, Doğu Avrupa'da ulusal komünist re-

5 W. Moor, *Economic Demography of Eastern and Southern Europe*, Arno Press, 1972.

jimlerin toplumsal dayanakları haline dönüştüler. Köylüler ulusal komünistlerce yürütülen modernleşme çalışmalarından azami ölçüde yararlandılar çünkü Doğu Avrupa ülkelerinde büyük toprak sahiplerinin egemenliği ulusal komünizm hareketiyle sona ermiş oldu. Daha geniş bir ölçekte düşünülecek olursa da, ulusal komünist sistemin belkemiği, (tam istihdam, sağlık sigortası, bedava eğitim gibi yollarla) toplumun büyük bir kesimine sosyal güvence sağlayan komünist refah devletiydi.

Ulusal komünizm Doğu Avrupa ülkelerinin modernizasyonuna yönelik olarak ortaya konmuş bir proje ve denemeydi. Bu kavramı, toplumsal dönüşüm ve toplumsal gerikalmışlığın üstesinden gelmenin bir yöntemi olarak Lenin formüle etmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu kavram Doğu Avrupa'ya adapte edilmiştir. Buna göre, modernleşme sadece sanayileşmeyle, bir merkezi devlet aracılığıyla üretici kaynakların seferber edilmesi, ve devlet mülkiyeti ve planlaması yöntemleriyle işletmelerin organizasyonu ile mümkündür. Doğu Avrupa devrimlerinin tek amacı Marx ve Batılı Sosyalistler'in öngördüğü gibi mülkiyet ilişkilerini değiştirmek ve bir proletarya devleti kurmak, yani "üretim ilişkileri ile üretici güçlerin eşgüdümünü sağlamak" değildi. Bu devrimlerin amacı toplumun modernleştirilmesi, ekonomik ve teknolojik geriliğin aşılması ve Batı'nın üretim standartlarının yakalanması idi.

Doğu Avrupa komünist devrimlerinin bir diğer amacı ulusların serbestleşmesini sağlamaktı. Naimark, "bu devrimlerin zamanında ulusal amaçları 'birleştirdiği,' kendilerince bir tür ulusal devrimler olarak tanımlanabilecekleri, kendi ülkelerinde bazı milliyetçi emelleri ve amaçları gerçekleştirdikleri, ve iki savaş arası ve daha da önemlisi 2. Dünya Savaşı dönemi Doğu Avrupa'sının birtakım ırkçı siyasi ideolojilerini yansıttıkları belirtilmelidir" fikrindedir⁶.

6 N. Naimark, 'Nationalism in Eastern European Revolution 1944-1947,' 24-27 Nisan 1997'de New York üniversitesinde düzenlenen 'Remembering, Adapting, Overcoming the Legacy of World War II in Europe' konferansına sunulmuş bildirisi, s. 3.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa'daki tüm komünist rejimler, proletaryanın çıkarlarının yanı sıra milli çıkarları da temsil etmeyi başardılar. Ulusal komünizmin başlangıç aşamasındaki önemli noktası, otarşik gelişme politikaları ile kapitalist ekonomilerden ayrılmasıydı. Doğu Avrupa'daki tüm komünist yönetimler Marshall Planı'nı reddetmişti.

Burada belirtmek gerekir ki Doğu Avrupa komünist seçkinlerinin asıl ideolojik odak noktaları ulusal komünizm fikriydi. Dolayısıyla ulusal komünizm, modernleşmenin zorlamalarına karşılık geri kalmış toplumların bir ulusal ve toplumsal tepkisi olarak ortaya çıkmıştır.

Milliyetçilik ve komünizm tarih açısından farklı kavramlardır ama aralarında önemli benzerlikler de bulunmaktadır. Peter Zwick'e göre milliyetçilik de komünizm de ütopyacı, beklentici dünya görüşleridir. Her ikisinde de yarı-dini temalar, Mesih özlemi içeren yanlar vardır, çünkü her ikisi de insanlara, mükemmel bir dünya düzeni içerisinde din-dışı bir aklanma ve selamet sunmaktadırlar. Üstelik her iki ideoloji de genel toplumsal şikayetlerin ifadesidir. Farkları, toplumsal şikayetlerin kaynaklarını belirlemede ortaya çıkar: Milliyetçilik düşman ve sorunların kaynağı olarak diğer etnik grupları hedef alırken, komünizm için kötülüklerin kaynağı bir iktisadi sınıftır.

Milliyetçilik ve komünizmin birleştiği bir başka nokta her ikisinin de birey-karşıtı ideolojiler olmasıdır. Her ikisi de başarıya ulaşmak için toplu harekete ihtiyaç duyarlar. Her ne kadar milliyetçilik belirli bir sınır içerisinde tanımlanmış bir ulusun ortak çıkarlarını savunurken komünizm bir iktisadi sınıfın ortak çıkarlarını savunursa da, her ikisi de "toplumcu" kozmolojilerdir çünkü her ikisi de toplumun genel çıkarını bireysel çıkarların üzerinde görmektedirler.

Milliyetçiliğin ve komünizmin toplumun genel şikayetlerini ifade eden toplumsal hareketler olmalarının bir önemli uzantısı da her iki ideolojinin de karizmatik bir liderin etkisinde kalabilmeleridir. Peter Zwick, bu noktalardan yola çıkarak milliyetçiliği de komünizmi de yirminci yüzyıldaki modernleşme-

nin yarattığı sıkıntılara birer Mesihçi çözüm olarak görmektedir⁷.

Avrupalılaşıma

1980ler'in başında yeni bir modernleşme modeli olarak "Avrupa'ya dönüş," başarısız kalan ulusal komünizm modeli yerine Doğu Avrupa eliti tarafından ortaya atıldı. Bu model, Büyük Güçler tarafından, yani Almanya, Britanya, Fransa ve Rusya tarafından, kenarda kalmaya mahkum edilmenin ve baskı altında tutulmanın kötü hikayelerini, ekonomik durgunluğu, yeniden baş gösteren milletler arası çekişmeleri ve siyasi denge-sizliği ortadan kaldırmak üzere oluşturulmuştu.

1989 Ağustos'unda Mazowiecki hükümeti Doğu Avrupa'nın ilk komünist olmayan hükümeti olarak işbaşına geldikten ve Balcerowicz'in "şok tedavi" yönteminin radikal bir türevini kullanmaya başlamasından sonra Avrupa Birliği'ne (AB) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne (NATO) üyelik her Doğu Avrupa ülkesinde ulusal seçkinlerin öncülüğünü yaptığı ve yönettiği başlıca ulusal proje halini aldı. "Avrupa'ya dönüş" fikriyle "ulusal" ve "Avrupalı" kimlik parçalarının bir araya getirilmesi ilerlemenin geliştirilmesi amacıyla sağlandı. Benzer bir şekilde komünist elitin üyeleri de komünist ideolojiyi "milli irade" kavramının amaç ve gerekleriyle harmanlayarak Doğu Avrupa'nın geri kalmışlığına bir çözüm önerisi oluşturdular.

1989 "devrim"lerinde en az milli irade kavramı kadar rol oynamış olan "Avrupa'ya dönüş" kavramının iki boyutu vardır. İlki, ulusal ölçekte ve Batı Avrupa'da yaşanana benzer bir hayat tarzı kurmak için gerekli toplumsal, ekonomik, ve politik çerçeveleri kurmak üzerinedir. İkincisi, uluslararası alandadır ve AB ve NATO üyeliklerinden gelebilecek tüm yararları elde etmeye yöneliktir.

Doğu Avrupa seçkinleri için "Avrupalı" olabilmenin önemini tartışan Judy Batt şöyle yazıyor:

7 P. Zwick, *National Communism*, Westview Press, 1983, s. 11-13.

“Orta ve Doğu Avrupa insanları için “kaybolmuş” bir Avrupalılık kimliğinin yeniden oluşturulması bu insanlar için, millet olarak kendinden memnun olan, hür olan, ve hepsinden önemlisi hepsi modern olan Avrupalı devletlerin soyağacında yer almak yoluyla ulusal gururu yerine koymak demektir. Devletleri, demokrasi, piyasa ekonomisi, hukukun üstünlüğü ve insan ve azınlık haklarının korunması gibi “Avrupa normları” ile kaynaştırmak, AB ve NATO’ya üyelik için temel gerekler olarak algılandı. Bu kurumlara üyelik ülkelerin birincil dış politika amaçları olarak tanımlandı ve geleceklerinin güvencesi ve refahı için temel oluşturdukları öne sürüldü. Böylece, “Avrupa’ya dönüş” fikri dönüşümün iç ve dış boyutlarını birleştirdi ve aynı zamanda da hem Avrupa ile bütünleşmenin psikolojik motiflerini hem de güvenlik garantileri ve ekonomik açıdan kâr gibi pragmatik umutları bir arada ifade etti. Ulusal egemenlik ile daha geniş kapsamlı bir uluslararası bütünün parçası olmaya yönelik çalışmalar arasındaki karşıtlığın gerilimi dış güçlerin yönetiminden yakının ve içte de istikrar isteyen bir kenar bölgede (periphery) hemen unutuldu. Başlangıçta, AB ve NATO tarafından ortaya konan geniş siyasi ve ekonomik üyelik kriterleri, kendilerini artık “normal” Avrupalılar olarak görmek isteyen yeni demokrasilerin halkları tarafından kendi istekleriyle uyum içinde görüldü.”⁸

Genelde kabul gören bir kalıp olarak Batı Avrupalı “kentli” milliyetçilik ile Doğu Avrupa’nın “etnik” milliyetçiliği arasında büyük bir tezat olduğu öne sürülür. Bu, “Avrupalı yaşam tarzı” ile “yerli yaşam tarzı” arasında bir farklılık olduğu şeklinde de ifade edilebilir. “Kentli” milliyetçilik “modern”dir, bireycidir, hoşgörülüdür; “etnik” milliyetçilik ise genelde belirsizlikle, kültürel ve dile dayalı tanımlayıcılar öncesi bir kavram olarak ele alınır ve siyasi seferberliğin ana amacının devletin “şahsının” ele geçirilmesi olarak gösterilir. Bu tür bir milliyetçilik gericidir,

8 Helen Wallace’ın *Interlocking Dimensions of European Integration* (Palgrave, 2001) kitabında J. Batt’ın ‘European Identity and National Identity in Central and Eastern Europe’ adlı bölümü, s. 250-251.

dar görüşlüdür, ortaklıktır ve otoriterdir; Istvan Szabo'nun "Avrupa'daki küçük ulusların sefaleti" ve "karanlık tarafı" olarak tanımladığı bir unsurdur.

Doğu Avrupalı seçkinler "Avrupa'ya dönüş"ün, Batı demokrasisinin algılanan "kuralları" gereğince ve uluslararası işbirliği ve uluslarüstü bütünleşmenin gereksinimlerine uygun olarak "kentli" ulusal kimliğe dönüşmeyi gerektirdiğini öne sürdüler. Öte yandan, Doğu Avrupa halkları da "Avrupalı yaşam tarzı"nı refah ve tüketiminin dirliğiyle özdeşleştirdiler.

Oysa gerçekte milliyetçiliğin Doğu Avrupa'da güçlenmesi kollektivist ve otoriter bir çehre ortaya koydu. Bu durum özellikle eski Yugoslavya'da, Macaristan'da ve Slovakya'da görülürken, Doğu Avrupa halklarının büyük bir çoğunluğu yeni dönemde önemli derecede fakirleşti. Doğu Avrupa'daki durumu "kurumsal çöküş ve ani fakirlik" olarak tanımlayan "Fakirlerin Sesi: Bizi Kimse Duyabiliyor mu?" başlıklı Dünya Bankası raporunun yazarları şöyle diyorlar:

"Her ne kadar bu bölgede yaşayan insanların durumları pek çok açıdan gelişmekte olan ülkelere göre daha iyiye de, insanlar geçen on yılın beraberinde getirdiği zorlu sosyal ve ekonomik şartlar karşısında aşağılanma, şaşkınlık ve kafa karışıklığına kapılmaktalar. On yıllar boyunca devlet güvencesi altında tam ve sürekli istihdam, devletten sübvansiyonlu yiyecek, barınma, eğitim, sağlık hizmetleri sayesinde hayat standartları pek çok kişi için mükemmel değildiyse bile yeterli seviyedeysen, komünizmin çöküşü hemen tüm sosyal destek sistemlerinin hızlı erozyonuna sebep oldu. Bu da, bu bölge insanları arasında, biriktirdikleri paraların ve servetlerinin yitip gitmesini izlerken, kitlesel bir güvensizlik duygusunun, gelişmesine yol açmıştır."

Doğu Avrupa seçkinlerinin "Avrupa'ya dönüş" projeleri ve Doğu Avrupa'da aslen varolan toplumsal ve siyasal şartlar, "Avrupa-dışı" eğilimlere yol açtı ve bu durum özellikle yeni "ulus-merkezli" seçkinlerin ortaya çıktığı Slovakya'da, Polonya'da ve Yugoslavya'da belirgin şekilde yaşandı.

Sonuç

Tüm 20. yüzyıl boyunca Doğu Avrupa'da egemen olan ideoloji milliyetçilikti. Dolayısıyla, Doğu Avrupalı milliyetçi seçkinler ve hareketler, bu jeopolitik bölgede hakimiyetlerini kurmak ve sürdürmek isteyen Büyük Güçler tarafından, yani Büyük Britanya, Fransa, Almanya, Sovyetler Birliği veya Amerika Birleşik Devletleri'nden biri tarafından desteklenmiştir.

ABD'nin rolünün burada ayrıca irdelenmesi gerekir, çünkü ABD'nin Soğuk Savaş süresince yürüttüğü siyasetin temelini Zaptetme (Containment) Politikası oluşturur. Amerikan diplomat ve tarihçisi George F. Kennan tarafından geliştirilen bu politikanın özü Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dış politikasının temelini geleneksel Rus yayılcılığıyla Batılı güçleri değiştirilemez şekilde düşmanlıkla dolu kabul eden komünist ideolojinin birleşiminin oluşturduğu savı yatar. ABD'deki aynı politikanın yansıması olan Sovyetler'in "rakip kuvvetin tamamen yok edilmesi" amacı Sovyet toplumunun dönüşümünü sağlamıştır. Böylece, ABD, karşıt sistemin açılımlarını engellemek ve zaptetmek amaçlı bir politika benimsemiş ve Sovyet sistemi çökene dek süren bir rekabete girişmiştir. Zaptetme Politikası ABD için Soğuk Savaş'ın sonuna dek sürecek bir kuiramsal çerçeve oluşturmuştur.

Zaptetme Politikası'nın bir temel amacı SSCB'nin Avrupa'daki etkisinin genişlemesini engellemektir. Bu amaçla, ABD Batı Avrupa'nın yeniden yapılanması amaçlı devasa bir projeye girişmiş, bu çerçevede Marshall Planı, NATO aracılığıyla silahlanma süreci, Truman Doktrini, ve Türkiye ve Yunanistan'a yardım konuları ortaya konmuştur. ABD-SSCB çekişmesine dayalı olarak genelde Avrupa kıtasındaki, özelde de Doğu Avrupa'daki politik olay ve eğilimler bu iki süpergücün etkisi ve yönlendirmesi altında vücut bulmuştur.

Soğuk Savaş boyunca ABD yönetimi bu Zaptetme Politikası çerçevesinde Doğu Avrupa'daki bazı ülkeleri SSCB'nin güdümünden kendi tarafına çekmeye çalışmış, hatta bazı ko-

münist yönetimlerle, SSCB'den farklı bir dış politika izlemeleri ümidiyle işbirliğine girişmiştir.

Dolayısıyla, bazı komünist ülkelerin liderlik kadrolarının Sovyet güdümünden ayrılıp Batılı ülkelerle bir siyasal ve ekonomik gönül birliğine yönelmeleri, Anglo-Amerikan uluslararası ilişkiler literatüründe ulusal komünizm olarak adlandırılmıştır. ABD yönetimi, özellikle 1940ların sonunda ve 1950ler boyunca Sovyet Bloğu'nu Avrupa'da zayıflatabilmek amacıyla bu tür eğilimlerin komünist yönetimlerde yayılması için uğraştı. Görünen odur ki ABD'nin çabaları arasında bazı devletleri Sovyet güdümünden tamamen kurtararak saf değiştirmek amacı da yer almaktaydı.

İlginç bir nokta, ABD ve Batılı müttefiklerince Soğuk Savaş süresince kullanılan bu milliyetçi ve ayrılıkçı politikaların iki dünya savaşı arasında ve 2. Dünya Savaşı'nın son yılı boyunca SSCB tarafından Doğu Avrupa'da bu bölge halkları üzerinde Sovyet egemenliği kurma amacıyla kullanılmış olmasıdır. Bu dönemde SSCB bölge ülkelerinin ve halklarının "Sovyetleştirilmesi" amacıyla çaba harcamıştı ve ABD aynı politikaları SSCB'ye karşı benimsemiş, ama desteklenen fikirler ve kavramlar değişmeden milliyetçilik ve geleneksel ulusal değerler olarak kalmıştır.

Milliyetçiliğin Doğu Avrupa'da ideolojiler içerisinde liberalizm ve sosyalizmden önde yer alması geçmişten gelen geri kalmışlıkla açıklanabilir. Aynı zamanda, Doğu Avrupa uluslarının karşısına sadece ulusal gelişme sorunu değil, bunun yanı sıra gelişme ve modernleşme sorunları da çıktılar.

Doğu Avrupa seçkinleri, dolayısıyla, bir kıyı bölgesinin, kenarda kalmış toplumların seçkinleri olarak, bölgede var olan şartlardan etkilenerek, karakterleri ve tavırları bu şartlar tarafından belirlenmek suretiyle, oluştular. Komünist seçkinler, ulusal komünizm kavramını bu bölgede yerleşmiş olan fakirlikle savaşmak, ülkelerinin ekonomilerini zengin ve müreffeh Batı Avrupa ekonomileriyle başa baş hale getirebilmek, bu ülkelerin gelişmişlik düzeylerini yakalayabilmek amacıyla ortaya attılar.

Komünist seçkinler, milliyetçilikten kitlelerin seferber edilebilmesi amacıyla yararlandılar. Aynı şekilde milliyetçilik komünizm sonrası seçkinlerce bu kez komünizmden kapitalizme geçişte bir kitlesel seferberlik aracı olarak kullanıldı.

Bütün bu zaman boyunca milliyetçiliğin ayakta kalabilmesi, gücünden bir şey yitirmeden kullanılabilmesi önemli bir husustur. Bunun temelinde, Doğu Avrupa'da onyıllar boyunca süren komünist egemenliğe karşı siyasi açıdan uyanık ve iyi örgütlenmiş bir işçi sınıfının hâlâ oluşmaması ve seçkinlerin hâlâ SSCB ve ABD tarafından da kullanılmış yöntemlere başvurmayı seçmesi/başvurmak zorunda kalması yatmaktadır. Konunun çözümü, Doğu Avrupa'nın bir kıyı bölge olmaktan çıkıp, gelenekçi tarım toplumundan endüstrileşmiş topluma geçebilmesinde yatmaktadır.

Avrupa'nın Uyuşturucu, Terörizm ve Para Trafiği Açısından Güvenliği

*Glenn M. Segel**

Giriş

Avrupa güvenliği, hem ulusal hem uluslar-ötesi bir olgudur. Her Avrupa Birliği (AB) üyesi ülke için yerel bir sorundur. Ancak, bu sorun, Avrupa Birliği'nin mal, insan ve teknolojinin serbest dolaşımıyla ilgili prensiplerinin, ulusal ve uluslararası öğelerce, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, para aklama ve kalpazanlık ile terörizm konularında suiistimali ile uluslarötesi bir hal alır. Bu tür öğeler, genellikle suç şebekeleri şeklinde ve uluslararası örgütler olarak faaliyet gösterirler. Bunlar genelde toplumdan ayırt edilemezler çünkü farklı davranmazlar ya da üniforma cinsinden ayırt edici bir şeyler giymezler. Müşterileri ve müvekkileri olarak gelişen ve değişen endüstri-sonrası toplumuna güvenirler. Durumu daha da kötüleştiren bir olay, Avrupa'da sınırların kalkması ile ortaya çıkan ve Avrupa kıtasını kapsayan bir sivil toplumun üye devletler, toplumlar ve bireyler üzerinde bir güvensizlik hali yaratmasıdır. Birliğin genişlemesiyle birlikte hem güvensizlik hissi artmakta, hem de yeni ka-

* Glenn M. Segel, Institute of Security Policy'nin başkanı ve Deadington Lordu'dur.

tilan ülkelerin sırtına, göç politikalarının uygulayıcıları ve denetleyicileri olmak ve bir yandan da mal ve insan hareketlerinin gümrük tarifeleri ve vergiler bağlamında denetlenmesini sağlamak yükleri binmektedir.

Bunun ayırdına varan Avrupa Birliği, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (CFSP) ve bunun bir alt grubu olarak da Ortak Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (CESDP) parçalarından oluşan bir İkincil Dayanak kurmuştur. Bunlar çerçevesinde silahlı kuvvetlerin kullanımı AB sınırları dışından gelebilecek tehditlere karşı kullanılabilir kılındığı gibi, insani yardım görevleri ve barışı koruma veya barışı sağlama görevlerine yönlendirilmiştir. Ancak, silahlı kuvvetler, AB içerisinden kaynaklanan ve ulusal ya da uluslararası boyutlu ve amacı uyuşturucu ve insan kaçırmak, para aklamak ve kalpazanlık ve sonuçta terörizm olan tehditlere karşı kullanılamamaktadır.

Bu durumda, AB, İkinci Dayanak'la eşzamanlı olarak Adalet ve İç İşleri (JHA) alanında bir Üçüncü Dayanak oluşturmuştur. Bu Üçüncü Dayanak'ın çıkış noktası Avrupa güvenliği içerisinde kendi içerisinde kapalı, sınırlarında devriyeler gezen bağımsız devletlerde uygulanan ve silahlı kuvvetlerin kullanımını öngören taktik ve stratejilerin durmadan genişleyen ve iç sınırları önemini yitirmiş olan AB içerisinde mümkün olmasıdır.

Avrupa Birliği kapsamında iç ve uluslararası güvenlik açısından İkinci ve Üçüncü Dayanakların tepesinde ulusal AB ajanslarının kabiliyet ve koordinasyonunu arttırmak, bu sayede de uluslararası örgütlü suç ile, insan kaçakçılığıyla, yasadışı uyuşturucu ve ilaç ticaretiyle, kara para aklama ile mücadelenin güç ve etkinliğini arttırmak ve Euro'nun tek Avrupa para birimi olarak ortaya çıkmasından kaynaklanabilecek sorunları çözmede yardımcı olmak olan EUROPOL bulunur. Bu örgüt, aynı zamanda kurumsal olarak hem kolluk kuvvetlerine hem de istihbarat bilgilerine ulaşma hakkına sahiptir. Amerika'da yaşanan 11 Eylül terörist saldırılarının ardından, tüm AB liderleri AB içerisindeki tüm istihbarat örgütlerine ellerindeki tüm ilgili bil-

gileri EUROPOL'e açma emrini verdi. Liderler, aynı zamanda örgütün Hollanda'daki merkezinde yer alacak ve personelini istihbarat subaylarının oluşturacağı bir terörizmle mücadele biriminin kurulmasına da karar verdiler. EUROPOL'ün bu çift-başlı yapısının hiçbir kısmı seçilmiş bir parlamento tarafından denetlenememektedir.

Bu yazının amacı, Avrupa Güvenliği konusunu, EUROPOL'ün otoritesini, yetkilerini ve faaliyetlerini Avrupa genel çıkarları ve bununla ilintili olan Üçüncü Dayanak açısından değerlendirmek, bunu yaparken de iltica, AB'nin dış sınırlarındaki kontroller, uyuşturucu, uluslararası dolandırıcılık, medeni ve cezai hukuk açısından adalet, gümrük işbirliği ve polis işbirliği konularına değinmektir. Bu yazı, AB'yi içe dönük olarak incelemek, AB'nin gelecekteki güvenlik gereksinimlerini gelecekteki savunma gereksinimleriyle kıyaslamakla da uğraşacaktır.

Bu yapılırken, her bir AB üyesinin sadece birliklere görev vermekten öte Avrupa güvenliği için istihbarat ve yönlendirme taktikleri geliştirmesi gerektiği bu ülkelerce kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra, ulusal silahlı kuvvetlerin varolan ve olabilecek tehditlere karşı daha esnek davranmaları gerektiği kanısına da varılmıştır.

Gelişen Misyon

EUROPOL de EUROJUST da, AB'nin tüm diğer örgütleri gibi uzun bir zaman zarfında, ulusal aşamalarda uzun tartışmaların, hükümetlerarası toplantıların, ve parlamenterler ile uzmanların özel oturumlarının sonucunda kurulmuştur. Belirtilmelidir ki, her iki örgütle ilgili işbirliği gerekliliği, ortak tarım siyaseti veya bölgesel politikalar benzeri Birlik Politikaları gibi yukarıdan dikte ettirilmemiştir. Bir üye devletin girişimiyle, Konsey ortak tutum alabilir, kararlar için bir çerçeve belirleyebilir, kararlar alabilir ve toplantılar düzenleyebilir. Birlikte davranma gereği artık AB Antlaşması ile sağlanmamaktadır.

Biri beklenen diğeri beklenmeyen iki önemli olay, bu ör-

gütleri tam anlamıyla çalışan örgütler haline dönüştürmüştür. Beklenen olay, ortak para birimi olan Euro'nun tedavüle çıkması, beklenmeyen olay ise 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'de meydana gelen terörist saldırılardı. İlk olay, Avrupa Birliği çapında faaliyet gösterecek ve kara para aklama ve kalpazanlık konularında da uyuşturucu kaçakçılığı gibi konularda da tek başına çalışabilecek bir ortak Avrupa polis gücünün ortaya çıkmasını gerektirdi. İkincisiyse, AB ülkelerine hem ortak bir polis kuvveti için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması konusunda hem de EUROPOL'e yukarıda da belirtilen istihbarat bilgilerine ve aktif kolluk kuvvetlerine erişme imkanı verilmesi konusunda yolu açmıştır. Güvenlik ve savunma örgütlerinin farklılaşan yüzlerine karşın, Atlantik'in iki kıyısındaki hükümetler de El-Kaide benzeri uluslararası terörizm ağları tarafından ortaya konan tehditlerle başa çıkmak amacıyla ve bunların temel gelir kaynakları olan uyuşturucu ticareti, kalpazanlık ve karapar aklama ile uğraşmak üzere yeni yöntemlere yöneldiklerinden, AB ve ABD hükümetleri yakınlaşmışlardır.

EUROPOL Avrupa güvenliği ve savunması açısından bakıldığında, NATO ve AGİÖ'ye kıyasla, yeni bir örgüttür. Her ne kadar 1976'ya uzanan öncülleri varsa da, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra Avrupa ülkelerinin sınırlarının açılmasından sonra gerekliliği ortaya çıkmıştır. Yıllar boyunca EUROPOL'ün faaliyetleri şu şekilde gelişmiştir:

- belirli durumlarda soruşturmaları başlatmak, yürütmek, koordine etmekle ilgili isteklerle uğraşmak;
- aklanmış paranın ne şekilde suça kanalize olduğuna bakmaksızın kara para aklamayla uğraşmak;
- Yasadışı metanın ele geçirilmesi ve alıkonması üzere işbirliği amacıyla uzmanlardan oluşan özel bir AB şebekesi kurmak;
- Önemli sınırötesi suçlarında ve özellikle örgütlü suçla mücadelede EUROJUST'a soruşturmalarda yardımcı olmak;
- Euro'nun kalpazanlığa karşı korunması amacıyla Avrupa Merkez Bankası (AMB) ile işbirliğine gitmek ve bir Yönetim

Grubu kurmak;

- Ulusal uzmanlara kalpazanlık konusunda kurslar vermek;
- Terörizme, anarşist teröristlere karşı sürdürülen soruşturmalara dair yetkileri olmak;
- AB içerisinde en fazla aranan teröristleri içeren bir veri bankası kurmak;
- Sadece istihbarat alanıyla kısıtlı olmayacak şekilde teröristlere karşı mücadelede destek olmak.

EUROPOL bu özelliklerle tektir, Amerikan FBI'nın bir benzeridir ama AB ve diğer uluslararası örgütlerle işbirliği içine girdiğinden FBI'dan ayrılır. Örgüt, Avrupa Birliği'nin güvenlik gereksinimlerinin ayrılmaz bir parçasıdır ancak Avrupa Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (CESDP) kapsamında adı geçmez çünkü bu oluşum askeri ağırlıklıdır. Ancak EUROPOL ile CESDP aktiviteleri aynı alanda yer alabilirler. Bunu öngören Javier Solana, askeri uygulamaların uygun düşmeyeceği barışı koruma misyonları için ortak bir polis gücü yaratılmasını önermiştir.

Güvenlik Operasyonları

EUROPOL son derece yoğun çalışmaktadır. 1999 yılında üye ülkeler tarafından başlatılan 2180 araştırma vardır ki bu rakam 1998'de 2298 idi. Bu rakam, şu kategorilere bölünebilir: 1905 bilgi ve istihbarat değişimi, 192 'özel uzmanlık' ve 83 'koordinasyon ve destek' durumu. Bu 2180 araştırmada 9285 yanıt ulaşılmıştır ki bu da 1998'de 9782 ve 1997'de 8964 idi. Bu 2180 araştırma konulara göre şöyle sıralanabilir: 1251 (%58) uyuşturucu, 346 (%16) yasadışı göç, 333 (%15) çalıntı arabalar, 145 (%7) para aklama, 98 (%4) insan kaçakçılığı. Bunlar çerçevesinde ve Schengen Bilgi Servisi'nin verilerine göre 2416 kişi ülkelere iade edilmiş, 21,711 kişiye bir ülkeye girme izni verilmemiş, 1595 kişi kayıp olarak kaydedilmiş, 2221 kişi polisçe gözaltına alınmış, 149 silah ele geçirilmiş, 13,917 çalıntı otomobil, 4775 'kaybolmuş boş belge,' ve 4228 kimlik belgesi ele geçirilmiştir. Bunlara kar-

şın, sadece bir sefer kayıp banknotlar ele geçirilmiştir: 808,411 istekte sadece 1 kez. Ayrıca, Schengen ülkeleri 1998'de toplam 370 sınır-ötesi gözlem operasyonu düzenlemişlerdir.

Bu istatistikler, kendi içlerinde, EUROPOL'un nasıl Avrupa güvenlik operasyonlarının bir parçasına dönüştüğünü göstermeleri açısından önemlidirler. Bunlarda gösterilmeyen ise, istihbaratın bu operasyonlar için ne oranda önemli olduğudur. Şu ana kadarki en önemli AB istihbarat operasyonu, 29 Eylül – 8 Ekim 2001 tarihleri arasında gerçekleşti. Bu operasyon EUROPOL tarafından, 24 saat çalışan ve her an gelişmelere müdahale edebilecek bir ortak koordinasyon merkezinden tasarlanıp yürütülmüştür. Operasyon, hem kendisi açısından başarılı olmuştur hem de kıta ölçeğinde nasıl insan ve mal akışının izlenebileceği, terörizm, narkotik ve insan hareketlerinin kontrol edilebileceği konularında fikir vermiştir. Operasyon boyunca 1350 kaçak göçmen yakalanmıştır. Bunların belli başlı kaynak ülkeleri olarak Afganistan (%14), Romanya (%11), Türkiye (%10), Ukrayna (%9), ve Hindistan (%5) belirlenmiştir. Toplam 34 kişi, AB Adayı Ülkeler'de bu kişilerin kaçmalarına yardım ettiklerinden tutuklanmıştır. Genellikle, yardımcının uyruğuyla yardım ettiklerinin uyruğu örtüşmektedir.

Daha yeni tarihli bir operasyon Nisan 2002'de gerçekleşmiştir. Üç günlük bir operasyonla, AB'nin belli başlı havalimanlarında 410 mülteci ele geçirilmiştir. EUROPOL merkezinden sağlanan koordinasyonla operasyona katılan üye ülkelerin güçleri birlikte hareket ederek 'Riskli Göç Operasyonu'nun başarısı sağlanmıştır. Operasyonda durdurulan kaçak göçmenlerin geldikleri asıl kaynaklar Çin, Güney Amerika ve Afrika'dır. Bunlardan dörtte bir kadarı operasyona katılan Paris havaalanlarında durdurulmuştur. Diğer önemli giriş noktaları da Dublin ve Madrid'dir. Operasyon boyunca EUROPOL, katılımcı 17 havaalanından raporlar almış, bunlar incelenmiş ve göç yollarının nereler olduğu, hangi suç örgütlerinin yardımcı olabilecekleri saptanmıştır. Ayrıca, EUROPOL operasyon merkezi 24 saat açık kalmış, analizciler ve uzmanlar hazır bulunmuşlardır.

AB istihbarat kaynaklarının kullanımı sadece insanların hareketlerinin tespitinde kullanılmamıştır. Rutin EUROPOL aktiviteleri Caarina Operasyonu ve İkinci El Araba Projesi'nde de kullanılarak çalıntı otomobil konusundaki araştırmalara yardım edilmiştir. Bunun sonucunda 130 suçlu ve 700'den fazla çalıntı otomobil ele geçirilmiştir. Taşıtların %80'i Rusya'da bulunmuştur. Bunu, Polonya ve Almanya takip etmektedir. Araçlardan 300'den fazlası Almanya'dan çalınmıştır. Hatta, bazıları ABD ve Kanada'dan getirilmiştir. Analizler, uluslararası otomobil hırsızlıklarının son derece profesyonel ve iyi örgütlü yapıldıklarını göstermektedir.

Yasadışı kaynak, insan ve malzeme aktarımı eylemleri, sonuçta para aklama faaliyetlerine dayanmaktadır. Bu yüzden EUROPOL suçtan elde edilmiş varlıkların takibi, belirlenmesi ve bunlara el konulmasında da etkindir. Kara para aklama olayın sadece bir yönüdür. Diğer yönüyse kalpazanlıktır. Bunlarla mücadele, profesyonelce yapılacak bilgi toplama ve analizine dayanır. Bu istihbaratı kullanarak EUROPOL, sahte Euro banknotları basımına karşı savaşıma görevini almıştır ve AB ülkelerinin bu alandaki bilgilerini ve yaklaşımlarını geliştirmek üzere Interpol'le işbirliği içindedir. Avrupa Merkez Bankası (AMB), sahte Euro'nun analizi için bir merkez kurmuştur ve burada istatistiki ve teknik bilginin biriktirildiği bir ortak veri bankası oluşturulmuş, EUROPOL bu ortak veri bankasına polisiye anlamda katkıda bulunmaya yetkilendirilmiştir.

Yapılacak iş, kağıt üzerinde kolay görülse de zordur ve EUROPOL'ün, Avrupa'da daha önce görülmemiş ve Amerikan FBI'ına benzer yöntemler geliştirmesi gerekmiştir. Bunlardan ilki bir Avrupa Polis Akademisi kurulması ve burada uzman memurların yetiştirilmesidir. Bu çerçevede ilk eğitim kursu Ekim 2001'de Eindhoven'da gerçekleşmiştir.

Örgütün önem ve başarısını anlamak için, yukarıdaki istatistiklerden bir adım geri çekilerek genel tabloyu değerlendirmek gerekebilir. Sadece Fransa'da, polis araçlarının %60'ında EUROPOL'le ve Schengen veritabanıyla direkt iletişimle mobil

veri terminalleri bulunmaktadır. Örneğin, eğer üzerinde kimliği olmayan Belçikalı bir barış eylemcisi Paris'te tutuklanırsa, bu veritabanlarından plaka numarası girilerek aracın nereden geldiği, kim olduğu anlaşılabilir.

Organize Suç ve Terörün Kaynakları

Organize suç örgütü mensupları, ki bunlar uyuşturucu baronlarından insan kaçakçılara, dolandırıcılardan teröristlere kadar geniş bir grubu kapsar, pek çok ülkede sanki sınırlar yokmuşçasına çalışabilmektedir. Genellikle bunlar eylemlerini bu sınırların varlığından faydalanacak biçimde düzenlerler ve böylece suçluların yakalanmasını ve suçun engellenmesini zorlaştırırlar. Suçlular, işleyecekleri cürümü bir ülkede planlayıp bir diğerinde gerçekleştirebilirler ve yine bir başka ülkeye geçerek kazançlarını harcayabilirler. EUROPOL'ün pratikteki başarılarının çoğunun organize suçla mücadelede olduğu gerçeği önemli bir noktadır. EUROPOL ne kadar çok bilgi toplarsa, bir suç kalıbının ortaya çıkması daha olanaklı hale gelir ve böylece toplanan istihbaratın uygulamada kullanımındaki başarı şansı artar. Bu, terörizme karşı mücadelede, insanların yer değiştirmesini izlemek, siyasal ve toplumsal hareketleri takip etmek ve kara para aklamayı önlemek açılarından çok önemlidir.

Uzun vadede istihbarat toplama operasyonlarının ne kadar başarılı olduğunun bir göstergesi, uyuşturucu kaçakçılığına karşı girişilen kısa süreli ve sert operasyonların bir örneği olan ve 20 Mart ile 26 Mart 2002 arasında gerçekleştirilen, Ecstasy haplarının alıkonması amaçlı uluslararası harekattır. Bu hareket, Hollanda, Fransa ve Almanya gümrük kuvvetlerince organize edilmiş olup EUROPOL'ün Lahey'deki merkezinden koordine edilmiştir. Harekata katılan ülkelerdeki ilgili memurlar bir arada çalışmıştır ve daha önceden bahsedilen iletişim malzemeleriyle donatılmışlardır. Harekat sadece AB ülkeleriyle sınırlı kalmamıştır. Operasyona katılan diğer ülkeler arasında Kanada, Avusturya, ABD ve İsviçre de vardır. Harekatın odak noktası Av-

rupa'dan ABD'ye, Kanada'ya ve Avustralya'ya giden havayolu müşterileridir. Başta Ecstasy olmak üzere sentetik uyuşturucuları kaçıran ve satan kuryelerin tespiti ve yakalanması operasyonun temel amacı idi.

Operasyon başarılı olmuştur ve aşağı yukarı 335,000 hap ele geçirilmiş ve 13 kişi tutuklanmıştır. Ele geçirme operasyonları farklı havaalanlarında gerçekleşmiştir. Bu mekanlar ve ele geçirilen hap miktarları şöyledir: Amsterdam/Schiphol (89,000), Frankfurt/Main (83,000), Zürih (40,000), Madrid (27,000), Brüksel (10,000), Paris Charles de Gaulle (26,500), ve Miami (59,000). EUROPOL bu hareketin, yani "Mercure" operasyonunun daha kolay gerçekleşmesini, Operasyon Koordinasyon Ünitesi'nin (OCU) olaya dahil olması ve projeyi yürüten Hollandalı gümrük görevlileri başta tüm katılanlara gerekli malzeme ve iletişimi sunarak sağlamıştır. Buna ilaveten, EUROPOL'ün Uyuşturucu Merkezi aracılığıyla günün yirmidört saati sunulan uzman görüşleri ve bu altbirime bağlı olan ve tutuklamaları bağlayan bir sistemin kullanımı ile kurumun yardımı daha da öteye geçmiştir. EUROPOL'ün yöneticisi olan Jürgen Storbeck bu olayı, kurumun AB'nin gümrükleri ve Avrupa polis gücüyle "iyi çalışmasının açık bir kanıtı" olarak yorumlamıştır.

Bu tür bilgi toplamanın ve operasyonların uygulamasının önemi göstermektedir ki, EUROPOL, ulusal bazlı örgütlerin örgütlü suçla savaşlarında ulusal sınırların ikinci planda kalması yararlı olmaktadır. EUROPOL yöneticisi Jürgen Storbeck, olayı "Örgütlü suç her geçen gün daha fazla uluslararası hale geldikçe, bununla savaşta yaklaşımın da uluslararası hale gelmesi şarttır" cümlesiyle en iyi şekilde açıklamıştır. Bu tür bir açıklamanın yapılabilmesi için birçok forumların toplanması gerekmiştir. 4-5 Kasım 1999'da La Haye'de toplanan forum da bunlardan biridir. Avrupa Komisyonu ve EUROPOL tarafından düzenlenen organize suçla mücadele konulu bu forum, çeşitli ülkelerden ve içlerinde bürokratların, iş dünyasından temsilcilerin, akademisyenlerin ve sivil toplumun çeşitli temsilcilerinin bulunduğu bir grubu bir araya getirmiştir. Ana amaç, bu adı geçen

toplum temsilcileriyle konunun uzmanlarının arasında bir diyalog oluşturmak ve Avrupa Konseyi'nin Aralık 1998 tarihli ve örgütlü suç karşısında genel ve kapsamlı bir Avrupa stratejisinin oluşturulmasının amaçlandığı kararını hayata geçirmekti. Buradaki herkesin anlaştığı bir konu, her üye devletin elinde EUROPOL'e verilen bilgilerin doğru ve geçerli olduğuna değgin bir sistemin oluşturulması idi.

Ana amaç, Özgürlük, Güvenlik ve Adalet bölgesinin ortaya çıkartılması olmuştur ve bunun için de bölge ülkelerindeki tüm suç, güvenlik ve kolluk kuvvetleri unsurlarının göz önüne alınması gerekmiştir. Son zamanlarda Güneydoğu Avrupa kaynaklı uluslararası örgütlü suçtan kaynaklanan tehdit dikkate değerdir. Bura merkezli suç ve terör örgütlerinin AB'de de güçlü bağlantıları vardır. EUROPOL genel müdürünün de belirttiği gibi, bu ölçekte suçla mücadele olayın kaynağında, örgütün asıl ülkesinde başlamalıdır. Stratejik bilginin ve istihbaratın gereği, tehdit değerlendirmesi ve risk analizi dahil olmak üzere gereklidir çünkü aynı işin iki kez yapılmasını ve hatta meseleye taraf olan her kesimin farklı yaklaşımlar sergilemesini önler.

Bu amaca hizmetle, EUROPOL, Güneydoğu Avrupa ülkelerini, bir SPOC (Örgütlü Suça Karşı Savaşta Kararlılık Paketi) destek ve danışmanlık grubu üyesi olarak stratejik öneriler ve teknik olarak desteklemektedir. Ayrıca, ilk kez bir Baltık ülkesi ile, Estonya ile işbirliği antlaşması da imzalanmıştır. Bir diğer önemli gelişme çalınmış motorlu taşıtların takip ve ele geçirilmesinde yaşanmıştır. Bu gelişme, 1998 yılında çalınmış tüm araçların plaka ve Taşıt Tanıtım Numarası'nı içeren bir CD/ROM'un bu ülkelerin çoğunda dağıtımı sonucu yaşanmıştır. Bu projenin sonuçları çalıntı araçlar için pazarın, eskiden inanıldığı gibi, Doğu Avrupa ülkeleri olduğunu göstermiştir. Macaristan'da 216, Litvanya'da 117 ve Latvia'da da 65 araç yeniden trafiğe kayıtlı şekilde bulunmuştur. Bunun sonrasında gelen araştırmalarda, örgütlü suç unsurlarının pek çok ülkede yurtdışından çalınmış araçların trafiğe yeniden kaydedilmesinde söz sahibi olduklarını göstermiştir.

Avrupa Birliği'nin uluslar-ötesi suç ve terörizm karşıtı örgütü

Bu yazı, EUROPOL'ün AB organlarınca ve örgütlerince tasarlanan halinden evrimleşen tabiatı üzerinde durmuştur. Gerçekleşmesi beklenen ve bu evrilmeyi hızlandırıcı motif olarak hızlandıracak olay, Euro'nun 1 Ocak 2002'den itibaren yürürlüğe girmesiydi. Ancak, beklenmedik bir olay, ABD'deki 11 Eylül 2001 tarihli terörist saldırılar da beklenmeyen bir hızlandırıcı motif olarak ve hem JHA'nın hem EUROPOL'ün yapısını dönüştürecek bir olay olarak gündeme oturmuştur.

EUROPOL'ün anti-terörist rolüne bakmanın başlangıç yeri, Londra'da 12 Mart 1998'de gerçekleşen Avrupa Konferansı'na göz atmaktır. Burada İspanya'yı temsil eden José Maria Alnar "en başından beri EUROPOL'ün terörizmle ilintili güçleri olması" gerektiğini açıkça belirtmiştir. Bu öneriyi takiben ve 11 Ocak 1999'dan itibaren EUROPOL'e terörizmle mücadele konusunda yetki tanınmıştır. Ancak, bu sadece kağıt üzerinde olan bir yetkiydi ve hâlâ yavaş olan uygulamasının geliştirilmesi gerekiyordu. Altmıştan fazla ülkenin polis şeflerinin buluşması 29 Eylül 1999'da Madrid'de gerçekleşti ve burada yeni polisle ilgili projeler, kolluk güçlerinin teknik ve metotlarının uyumlu hale getirilmesi tartışıldı. Ekim 1999'da Avrupa Konseyi, AB devlet ve hükümet başkanları arasında olağanüstü bir toplantı düzenledi ki bunun amacı "Amsterdam Antlaşması'nda ortaya konan özgürlük, güvenlik ve adalet alanının hayata geçirilmesi" idi. 2000 yılı Şubat ayı ortalarında İspanyol İçişleri Bakanı, Ulusal Polis Genel Müdürü Mariano Simanacas'ı Avrupa'da terörizme karşı mücadelenin başı olarak atadı. İlk gerçek adım, Madrid'de, 17-18 Şubat 2000 tarihlerinde yapılan Birinci Avrupa Terörizm Konferansı'nın bir parçası olan Polis Şefleri Uluslararası Forumu'nda atıldı.

Konferansın açılışında konuşan belediye başkanı Oreja, "terörizm, eylem yapan bir grup komando değil, toplumda kök salmaya çalışan bir projedir ve mücadele için kendisinin yanı sıra

ra ona destek veren, geliştiren sosyal, ekonomik, politik ve aynı zamanda iletişime dayalı yapılara da karşı koymak gerekir," demiştir. Bunun sonrasında, İspanya'nın inisiyatifi ve Yunanistan'la İtalya'nın desteğiyle ortaya çıkan, "anarşist teröristlere dair araştırma" amaçlı, "teröristlere dair bilgi sağlayanlar için bir ödöl ve ekonomik teşvik" sağlamayı öneren 'Madrid Belgesi,' kabul edilmiştir. Bununla, aynı zamanda, "AB'de en fazla aranan teröristleri gösteren bir veritabanı oluşturulması, bunların aramasına öngörölü şekilde ve sadece istihbarat anlamında olmayacak biçimde katılınması" da kararlaştırılmıştır. EUROPOL burada "teröre karşı mücadeledeki temel örgüt" olarak akredite edilmiş, "AB ölkelerinin Avrupa için yeni bir ortak Avrupa güvenliği geliştirmek amacıyla buluşmaları gereken, isabetli bir forum" olarak tanımlanmıştır.

Değişim için asıl itici güç, 11 Eylöl 2001'de ABD'ye karşı girişilen terör saldırılarıyla meydana ıktı. EUROPOL'ün genel çerçevesi terörle mücadeleye doğru kaymaktaydı ama 11 Eylöl 2001 saldırıları, beklenmedik ve devrim yaratan bir olay olarak ortaya ıktı. Terör eylemleri, tüm AB üyesi ölkeler yöneticilerinin, ulusal istihbarat örgütlerine, ellerindeki tüm bilgileri EUROPOL'e açma emri vermesine yol açtı. İlk kez, AB, sınırötesi istihbarat işlevini, suçla mücadeleden çok savunmaya yakın olarak algıladı ve EUROPOL bünyesinde, örgütün Hollanda'daki merkezinde yer alan ve AB istihbarat subaylarından oluşan bir anti-terör birimi yaratıldı. Ulusal terörle mücadele uzmanları derhal EUROPOL bünyesine yönlendirildiler ve EUROPOL'ün bu iki başlı yapısı seçilmiş parlamentondan hiçbirinin denetiminde bırakılmadı.

11 Eylöl öncesinde uzun süredir terörizm ABD ve Avrupa arasında bir sürtüşme konusuydu. Tarihi açıdan Avrupa'nın terörle problemi hep ulusal düzeyde kalmışken, ABD için bunun tersi olmuştu. Dolayısıyla, iki tarafta ortaya birbirinden çok farklı algılamalar ve tepkiler çıkmıştır. 1970ler ve 1980ler boyunca Avrupa hükümetleri için teröristlerle gizli anlaşmalara girişmek olağandışı olmamıştır. Öte yandan, tam tersi bir bakış-

la, uluslararası terörizmle ilk tanıştığı 1970lerden buyana Amerikan hükümeti terörizme karşı, “şantaj yok, taviz yok siyaseti” olarak bilinen çok daha katı, sert tutumlu bir politika izlemiştir. Amerika’da terörizm, ulusal terörizmin fakirliği yüzünden Soğuk Savaş penceresinden görülmüştür. Dolayısıyla, farklı jeo-politik çıkarlar ve bakış açıları yüzünden ortak bir payda bulmakta zorlanmışlardır.

11 Eylül 2001’in hemen ertesinde, EUROPOL’ün yöneticisi Jürgen Störbeck, New York ve Washington DC’ye yapılan saldırıları Suudi asıllı terörist Usame Bin Ladin’e hemen maletmenin yanlış olacağını bildirmiştir. Störbeck, “Bin Ladin’in bu konuda bilgisi olduğu, hatta belki operasyonu etkilediği doğru olabilir, ancak tüm hareketleri yönlendiren ve detaylı planı kontrol eden kişinin o olmaması muhtemeldir,” demiştir. Ancak, ertesi sabah, “Gelecek hafta içerisinde AB dönem başkanı Belçika’dan bir heyetle ABD’ye giderek bir işbirliği anlaşması için görüşmelere başlayacağız” açıklamasında bulunmuştur. Aynı gün içerisinde EUROPOL, uluslararası terörizmle mücadelede yardımcı olmak üzere bir kriz merkezi oluşturmuştur.

15 Eylül 2001’de, tüm AB adalet ve içişleri bakanları AB’nin terörle mücadele gereksinimlerini ve ABD ile polis ve adli makamlar düzeyinde işbirliğini düzenlemek amacıyla toplanmışlardır. AB liderleri ABD’nin terörist Usame bin Ladin’e karşı girişeceği askeri bir operasyona güçlü bir destek vermişler ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 1368 sayılı Kararı gereğince ABD tarafından karşılık verilmesinin meşru olduğunu belirtmişlerdir. AB üyesi ülkelerin her biri, teröristleri destekleyen, bunlara yataklık eden ülkelere karşı güçleri ölçüsünde ABD’ye yardım edeceklerini açıklamışlardır.

Bunu desteklemek amacıyla, on beş AB ülkesi liderlerinin katılımıyla, Avrupa’nın adalet ve polisiye sistemlerini önemli ölçüde değiştirebilecek bir terör karşıtı kampanyayı başlatacak hızlı eylemi öngören bir acil durum zirvesi toplanmıştır. AB’nin en yüksek dış politika görevlisi Javier Solana da, bu bağlamda “terörle mücadelede ağırlık merkezi ordu değildir” şeklinde bir

açıklama yapmıştır.

20 Eylül 2001 toplantısı EUROPOL'ün yapısını ve ilerleme hızını dönüştürmüştür. Bu kararlardan ilki, "üye ülkelerin askeri istihbarat servisleri arasında işbirliği ve bilgi aktarımı" sağlanmasına dairdir. İlk kez olarak, AB üyesi ülkeler subay ve memurlarından oluşacak ortak araştırma timleri, "her ne şekilde olursa olsun birbirleriyle ilintili terör karşıtı soruşturmaları koordine etmek" üzere oluşturulmuştur. Bu timler, terörle mücadelede uzmanlaşmış polislerden, Pro-EUROJUST ve EUROPOL görevlilerinden oluşturulacaktı. Aynı zamanda adli işbirliği de gerçekleştirilmeye çalışacaktı.

EUROPOL'ce böylece iki yeni görev yüklenilmiş oldu: a) polis güçleri (sıradan polis, suç masaları, ve özel birlikler) ve istihbarat servisleri (iç güvenlik örgütleri ve dış istihbarat örgütleri) tarafından sunulan bilgilere (net kanıt) ve istihbarata (kuşku ve varsayımlar) dayanılarak terörizmle ilgili "analiz dosyaları" açmak ve bunları genişletmek; b) EUROPOL içerisinde altı aylık yenilenme süreçli bir kontra-terör uzmanları timi oluşturmak. Polis, iç ve dış istihbarat örgütlerinin bu irtibat subaylarına düşen görevler şöyleydi: 1) bilgi ve istihbarat elde etmek ve incelemek, eylem ve strateji analizleri sunmak; 2) güvenlik için sonuçlar ve önleyici tedbirler içeren, "hedefler, zarar, potansiyel operasyon yöntemleri"ne dair bir tehdit değerlendirmesi belgesi hazırlamak. EUROPOL, böylelikle hem polis kuvvetlerine hem de istihbarat sınırlarına erişebilen bir örgüte dönüştürülmüş olmaktadır. EUROPOL'e verilen ilk görevlerden biri "terör örgütlerinin bir listesini yapabilmek amacıyla Avrupa'daki terörist olduğu düşünülen kimseler ve bunları destekleyen örgütlerin" bir listesini hazırlamak olmuştur. Ancak, diplomatların aktardığına göre, Britanya tarafından ortaya atılan yasaklanacak terörist örgütler listesi İspanya'nın itirazıyla gerçekleşmemiştir.

21 Eylül 2001'de AB liderleri Avrupa'da ve ötesinde terörizmle mücadele konusunda bir eylem planı kabul etmişlerdir. Bu plan, her üye ülkenin yasalarında terörizmin ortak bir ta-

nımının olması, her ne kadar bazı ülkeler kendi vatandaşlarının başka üye ülkelerde yargılanması amacıyla anayasalarında değişiklik yapmak zorunda kalsalar da bir Avrupa Tutuklama Celbi çıkartılması amaçlı çalışmaların arttırılması, her üye ülkenin bir diğerinin mahkeme kararlarını kabul etmesi ve bunlar sonucunda terörle ilgili görünen kurumların mal ve nakit varlıklarına el konulmasının çabuklaştırılabilmesi gibi önermeler içermektedir. Bir yandan da Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Yönelik Birleşmiş Milletler Konvansiyonu'nun ortaya çıkabilmesi için çalışmalar yapılmasına karar verilmiş ve bir ilk adım olarak da AB maliye bakanları arasında BM Güvenlik Konseyi'nin 1373 sayılı kararı doğrultusunda terörist mal varlıklarının dondurulması ve EUROPOL'ün işbirliğine dahil edilmesi kararı alınmıştır.

Bunların doğrultusunda, EUROPOL başkanına ABD ile "gayriresmi" ama ilerideki bir resmi anlaşmanın temelini atacak bir anlaşma imzalaması belirtilmiştir. Bu anlaşma EUROPOL ile ABD'de güvenlik hizmeti veren kuruluşlar arasında irtibat subaylarının değişimine müsaade etmektedir. Ayrıca EUROPOL başkanına ABD ile suçlularla ilgili kişisel bilgilerin takasını öngören bir anlaşma imzalaması da bildirilmiştir. Ancak, burada ABD'de mevcut bulunan kişisel bilgilerin mahremiyeti ve eyaletler çapında ve federal düzeyde uygulanan idam cezası sorunlar oluşturabilmektedir, ancak yine de AB Antlaşması'nın 38. maddesine dayanarak "ölümle cezalandırılır suçlar" amaçlı bir anlaşma da imzalanmıştır. Bu direktifler doğrultusunda, EUROPOL, Amerikan makamlarıyla "terörist örgütlerin tanımlanmasını özellikle içeren" bir işbirliğine girmiştir.

AB Adalet ve İçişleri Komisyoneri Antonio Vitorino Avrupa Parlamentosu'na bu anlaşmanın AB'nin, müttefiklerinin yanında, uluslararası terörizmle savaş gücünü arttıracığını bildirmiştir. Vitorino, bunun "Avrupa'nın kendi içerisinde terörizme karşı daha efektif bir işbirliğine girebilmesini, uluslararası mücadeleye de daha etkili bir biçimde katılabilmesini" sağlayacağını söyleyerek, "terör eylemleri pek çok ülkede yuvalanmış,

detektiflerin araştırmalarının coğrafi sınırlarla kısıtlanmasından ve yasal boşluklardan yararlanan, genelde de maliye ve lojistik açılardan kaynakların keyfini çıkartan uluslararası çeteler tarafından gerçekleştirilmektedir. Teröristler, devletler arasındaki farklı adli uygulamalardan faydalanmaktadırlar; özellikle de yaptıkları ulusal yasalarca suç kabul edilmediği durumlarda," demiştir.

EUROPOL'ün güçlendirilmesinin ardından AB'den bir heyet Amerika'daki muadilleriyle Amerikan Dışışleri Bakanlığı'nda 18 Ekim 2001 tarihinde buluşarak 11 Eylül saldırılarının ardından polisiye işbirliğinin nasıl yapılabileceğini tartışmışlardır. İki taraf, AB ve ABD arasında, AB adalet ve içişleri konusundaki rolünü genişletirken nasıl işbirliğine gidilebileceğini tartışmışlardır. Konular arasında EUROPOL ve EUROJUST ile işbirliği, suçluların değişimi, karşılıklı adli yardım ve sınır güvenliği konuları da vardır. AB-ABD Terörizm Karşıtı İşbirliği paketinde tartışılan konuların bazıları şunlardır: EUROPOL ve ABD'nin polisiye örgütleri arasında işbirliğinin artırılması, ABD'deki saldırılarda şüpheli olanlardan bir kısmının Avrupa'da eğitim gördüğü ve yaşadığı anlaşıldığından AB içerisinde oturma izinleri ve kimlik belgelerinin verilmesi ve kontrolünde çok daha özenli davranılması gerekliliği, kalp paranın tanımında daha fazla işbirliği. 6 Aralık 2001'de ABD'nin işbirliği isteyen örgütlerinin girişimiyle ABD ve EUROPOL arasında bir işbirliği anlaşması imzalanmış, böylece ABD'nin de Avrupa Birliği'ndeki tek tek üye 15 ülkeyle yaptığı karşılıklı işbirliği anlaşmaları perçinlenmiştir. ABD-EUROPOL anlaşması, kişisel bilgilerin aktarımını içermemektedir.

Sonuç

Bu yazı Avrupa Birliği'nin Üçüncü Dayanağı, ya da adalet ve içişleri boyutunun gelişimini EUROPOL ve AB tarafından uyuşturucu, insan nakliyatı, kara para aklama ve kalpazanlık, ve terörle mücadele bünyesinde incelemeyi amaçlamıştır. Başta

da belirtildiği gibi Avrupa'nın güvenliği Avrupa'nın savunmasından farklıdır. İlk görev JHA (adalet ve içişleri)'nin, ikincisi ise CSFP/CESDP'nin kapsamında yer alır. Güvenlik savunmadan farklılaşmıştır, çünkü AB üyesi ülkeler arasındaki sınırların ortadan kaldırılmasıyla birlikte, savunma birimlerinin suçla mücadeledeki katkıları yok olmuştur. AB'nin güvenliğinin sağlanmasında, sınırlarötesi tutuklama yetki belgesiyle donanmış, istihbarat ve işbirliği açısından iyi işleyen bir polisiye teşkilatın görevi ordulardan çok daha önemlidir. Böyle bakıldığında EUROPOL'deki havanın NATO'dan çok farklı olması normaldir. AB'nin güvenlikle ilgili ihtiyaçlarının büyük çoğunluğu NATO'nun bilgi birikiminin dışında yer almaktadır ve gitgide EUROPOL'ün alanına girmektedirler.

EUROPOL, başarısızlıklarına rağmen uzun süreli bir kurum olduğunu göstermiştir. Bunda, AB'nin istihbarat, polis ve adalet güçlerini merkezileştirme şansını kullanmak istemesinin etkisi yadsınamaz. Dolayısıyla, iddia edebiliriz ki, üye ülkelerin son sığınaklarından biri olan adalet ve içişlerinin de Avrupa Birliği'nin ellerine düşmesi olasıdır. Bunun sonucunda, EUROPOL ve EUROJUST aracılığıyla biriktirilmiş bilgilerin ulusal ve uluslararası düzeylerde uyuşturucu ve insan nakliyesi, kalpazanlık ve dolandırıcılık suçları ve terörizmle ilintili ulusal sınırları hemen aşabilecek suçluların yakalanmasında kullanılması mümkün olacaktır. Tüm bunların sağlanması için, geleneksel orduların ve NATO'nun çok ilerisinde bir bilgi ve istihbarat aktarım ağına sahip bir adli ve suç önleme amaçlı işbirliği gerekecektir. Bu, AB içerisinde EUROPOL veritabanlarının oluşturulmasıyla şimdiden başlamıştır. İleride gerçekleşecek başarılı güvenlik çabaları daha iyi işleyen yaptırım güçlerine ve daha kapsamlı istihbarat toplama yöntemlerine dayanacaktır ve orduların ve ileri teknoloji içeren silahların yerini birtakım uluslararası işbirliği örgütleri alacaktır.

Güneydoğu Avrupa'da Bölgesel İşbirliği

*Anselm Skuhra**

Giriş

1989 sonrasında Doğu Avrupa'da oluşan büyük değişiklikler kıtanın siyasi görünüşünün değişmesine yol açtı. Varolan blok sistemi ortadan kalktı, soy ve kültüre dayalı çekişmeler yeniden ortaya çıktı. Güneydoğu Avrupa bölgesi, uzun süredir saldırgan milliyetçiliği ve etnik çatışmalarının yanı sıra, ekonomik açıdan da kültürel açıdan da kısıtlı düzeydeki bütünleşme seviyeleri ile bilinen bir bölgedir. Bölgei olsun uluslararası olsun ticaret sınırlıydı. Bu, bölgenin iki "Batılı" devleti olan Yunanistan ve Türkiye için bile geçerlidir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra Slovenya'nın dış ticareti, kendisinden altı kat büyük GSMH sahibi olan Yunanistan'ınkine eşitlenmiştir. Türkiye'nin de genelde içe dönük bir ekonomisi vardı. Bölgedeki tek istisna, gelişmiş ulusal ulaştırma ağı ve işçi göçünü de içine alan açık ekonomisi ile Yugoslavya idi. Bu ülkenin para birimi Batı Para Birimleri Borsası'nda işlem gördüğü gibi, ülke halkı da Batı paraları ile hesap açtırma hakkına sahiplerdi. Tüm bu avantajlar

* Avusturya'da Salzburg Üniversitesi Uluslararası ve Mukayeseli Siyaset profesörüdür. Yazı, 2002 ISA Konferansı'nda sunulan bildirisidir.

1991 sonrası Yugoslav iç savaşları ile ortadan kalkmıştır.

Aynı zamanda, kültürel ayrışmalar da olağanüstüdür. Hırvat bilim adamları Kril alfabesi okumayı reddederler, Bulgar aydınları İngilizce, Fransızca, Almanca veya Rusça öğrenir ama genellikle Romence öğrenmez. Romanya ve Bulgaristan arasındaki 500 km'lik sınır boyunca bir tanesi köprü olmak üzere beş geçiş bulunur. Bir Macar şirketi için Avrupa Birliği içerisinde bir ortak aramak kolaydır ama neredeyse asla Romen ortak aramazlar ki bu belki de neredeyse yasaklayıcı haldeki yüksek gümrük vergilerinden kaynaklanır. Bir malı Üsküp'ten Selanik'e oradan da gemiyle Yunan kıyı şeridinden dolanarak Arnavutluk'a getirmek, direkt olarak kamyonlarla Arnavutluk'a getirmekten, yolların kötülüğü yüzünden, daha kolaydır. Ekonomik gelişme, çoğu Güneydoğu Avrupa ülkesinin benzer ürünleri veya emekyoğun ve kalifiye işgücüne dayanmayan ürünleri sunması sebebiyle, düşük bir seviyeden başlamıştır ve yavaş ilerlemektedir.

Dolayısıyla, 1989 sonrasında birçok gözlemci Komünizmin dondurmuş olduğu çatışmaların yeniden ortaya çıkacağını umdu. Ancak, Doğu Avrupa sisteminin yıkılışı ve Yugoslav iç savaşları yepyeni bir durum oluşturdular ve bu ülkelerin dış yönelimlerini yeniden şekillendirdiler. Bu araştırmanın amacı bu yeni yönelimlerin nasıl ve hangi yönde olduğunu araştırmak ve bu gelişmelerden sonuçlar çıkartmaktır. Temel soru, bağımsız bölgesel işbirliğinin ortaya çıkıp çıkmadığı, karşılıklı ve çoktarafli ilişkilerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği ve Balkanlar'da ve daha geniş olarak Avrupa ve Atlantik entegrasyonlarında bölgesel işbirliğinin nasıl değerlendirileceğidir.

Orta Avrupa İnisiyatifi (OAİ / CEI)

Komünizm sonrası dönemin ilk adımlarından biri olarak, Macaristan, Avusturya, Yugoslavya ve İtalya arasındaki işbirliği Budapeşte'de dışişleri bakanlarının Kasım 1989'daki toplantısı sonrasında başlamıştır. Bir yandan, fikir, farklı bloklar ve sistemler arasındaki uçurumu kapatmak ve siyasi dönüşümü ve

ekonomik ilişkileri rahatlatmak isteyen Macar dışişleri bakanından çıkmıştır. Öte yandan, İtalyan dışişleri bakanı De Michelis, Orta Avrupa'daki küçük devletlerin, işbirliği marifetiyle Almanya veya Sovyetler Birliği gibi yeni devletlere karşı korunması gerektiğini beyan etmiştir. Kasım 1989'da *Corriera Della Sera* gazetesinde yazdığı gibi, amacı, İtalya'nın Kuzeydoğu politikasında yeni bir evre başlatmak ve Batı Avrupa'da ağırlık kazanmaya başlayan Almanya-Fransa aksına karşı bir karşıt ağırlık oluşturmaktır. Buna göre, Yugoslavya'nın dengede tutulması, 1920ler ve 1930ların siyasi çabalarının sürdürülmesi ve Habsburg krallığının siyasi kültürünün sürdürülmesi gerekmektedir¹. Avusturya bu oluşuma katıldı çünkü "aktif komşuluk siyaseti"ni destekliyordu. Yugoslavya iktisadi nedenlerle ve iyi komşuluk ilişkilerinde çıkarı olduğu için üye oldu.

Yıllık toplantılarla bir kurumsallaşma üzerinde anlaşıldı. Başlangıçta grup kendine "Quadrogonale" (dörtköşeli) adını taktı². 1990ların başında, daha sonra "Pentagonale"olarak adlandırılan gruba Çekoslovakya da katıldı. Beş çalışma gruba kuruldu: Çevre, ulaşım ve çevre, azınlıklar, güvenlik, kültür ve turizm. Nükleer enerji kullanımı, özellikle Çekoslovakya'daki enerji santralleri konusunda ortak bir karara varmak mümkün olmadı.³ Ağustos 1990'da, dışişleri bakanlarının yanı sıra devlet başkanları ya da hükümetlerin yıllık zirve toplantılarına karar verildi. Kasım 1990 tarihli bundan sonraki toplantıda, "Pentagonale"devletleri parlamenterleri tarafından daha sonra kurumlaşan paralel bir konferans düzenlendi.

Politik işbirliği hızla büyüdü. Pentagonale üyeleri, CSCE kapsamında, birbirlerine danışarak Kopenhag CSCE için bir ortak azınlık önerisi ve yine Kopenhag için nihai belge olarak bir ortak öneri hazırladılar. Pentagonale'nin Avrupa'daki pozisyonu çerçevesinde, De Michelis, bölgesel organizasyonları da kap-

1 AdG, 1990, s. 34761.

2 Yukardaki eser, s. 34539.

3 AdG 1990, 34539

sayan bir “Bölgeler Avrupası” modeli geliştirdi. Bu anlamda Pentagonale bir haberci gibi çalışacaktı. Pentagonale, önceki tek yanlı komşu politikasının çok yanlı olmasını teklif etti. Bu tek yanlı komşu politikası, geçen on yılda takip edilmiş ve 1980lerin ilk yarısındaki “İkinci Soğuk Savaş” dönemi gerginliğinde de gayet başarılı olduğunu ispat etmiştir. Her nasılsa bu düşünce, büyük bir etki yaratmaktan çok ikincil, yardımcı planda kalmıştır.

1990larda, Polonya, üyelik için büyük bir ilgi göstermiş ve sonunda ısrarlı başvuruları 26-27 Temmuz 1991 Dubrovnik zirvesinde kabul edilmiştir.⁴ Yine de, Merkez Avrupa bölgesel karakterini korumak için, artık “Hexegonale” olan birlikteliğin coğrafi olarak daha fazla büyümemesine karar verilmiştir. Pentagonale ile ilgilenen diğer ülkelere bireysel projelere katılmaları ve uygun konularda özel çalışma gruplarında görev almaları teklif edilmiştir. Bu zirvede koltuğu Yugoslavya devraldı. Dışişleri bakanlarının Mayıs 1991’de Bologna’daki toplantılarında, Avusturya dışişleri bakanı Kosova’nın özerkliğini yıktığı için Yugoslavya/Sırbistan bakanını ağır bir şekilde eleştirdi. Bu eleştirisi, Macar meslektaşı tarafından da Vojvodina argümanı kullanılarak desteklendi. Yugoslav dışişleri bakanı, öncelikle Yugoslavya’nın birliğinin korunmasını öngören politikasını savundu. Bu görüş de İtalyan meslektaşından destek gördü. Müzakerede, Yugoslavya’da gelişen olaylarla ilgili kaygılar bildirildi ve barışçıl çözümler öne sürüldü.⁵

1991 Dubrovnik zirvesinde, yürümekte olan 80 projeden bazıları tanındı. Yine bu yıl, İtalya’nın başlangıç olarak 10 milyon Amerikan doları finansal desteğiyle, European Bank of Reconstruction and Development (EBRD) altında merkezi bir “Proje Müsteşarlığı” kuruldu.⁶ Fonksiyonu, belli OAİ projeleri için fizibilite çalışmaları hazırlamak ve bütçesini organize etmektir. Müsteşarlık, üye ülkelerin gönüllü katkılarıyla finanse ediliyor.

4 Schwarz 1994, 3

5 AdG 1991, 18.5. according to NZZ

6 OAİ homepage 3.5

Müzakerede çevresel verilerin uyumu, Trieste ve Budapeşte arasında doğrudan trafik planlaması ve Doğu-Batı Avrupa boru hatlarının bağlanması konularında ortak kararlara varıldı. Budapeşte'deki "Orta ve Doğu Avrupa Bölgesel Çevre Merkezi" işbirliği ile Viyana'da "Central European Data Request Facility" (CEDAR) adı altında bir oluşum gerçekleştirildi. Müzakere, CSE'de ortak bir pozisyonun dile getirilmesini ifade etti. Buna göre, grubun Avrupa Konseyi ile olan bağına Avusturya oluştururken, aynı görevi İtalya Avrupa Birliği'ne karşı gerçekleştirecektir. Yugoslavya'daki savaş da göz önüne alınarak, milletlerin kendi kararlarını alma hakkı onaylanmıştır.⁷

Yugoslavya'da bundan sonra gelişen olaylar, bu ülkenin OAI toplantılarına ve müzakerelerine davet edilmemesi kararının alınmasına sebep olmuştur. Yugoslavya aynı zamanda kol-tuk şansını da kaybetmiştir. Diğer taraftan Slovenya ve Hırvatistan'ın başvuruları kabul görmüş ve 1992 faaliyetlerine katılmaları, önceki Yugoslav cumhuriyetlerinin de benzer görüşmelerde bulunmaları uygun görülmüştür.⁸ Yeni üyelerin de katılımı beklendiğinden oluşumun adı son olarak "Central European Initiative"(OAI) olarak değiştirilmiştir. Buna Romanya, Bulgaristan, Belarus ve Ukrayna üyelik başvurularında bulunmuşlardır. Fakat, reddedilmişler ve daha çok özel çalışma gruplarına katılmalarının uygun olacağı ifade edilmiştir. Diğer taraftan Macaristan, Ukrayna ile trafik ve Trieste-Budapeşte koridorunun doğuya doğru uzatılması konularında bir işbirliğine ilgili görünmüştür.

Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek 1992 yılında üyeliğe kabul edilmişlerdir.⁹ Temel karşılıklı anlayış çerçevesinde OAI, Avrupa Birliği'ne ne bir alternatif ne de onunla yarış içinde olan uluslararası bir organizasyon olarak düşünülmemiştir. Amacı, çok yanlı faaliyetlerin sadece tek yanlı olan işbirlikleri karşısın-

7 AFPY 1991, 55

8 AFPY 1991, 54

9 AdG 1992, 37027

da avantaj sağlaması için kurulan ortak bölgesel projelerin bu alanda uygulanması olmalıdır.¹⁰

Konferansın ana teması, Sırbistan'ın müdahalesine karşı hükümet başkanlarının temyiz başvurusu ile eski Yugoslavya'daki uyuşmazlıklardı.¹¹ Bu yılın sonu, aralıkta, OAI'nın Avusturya, Polonya, Macaristan ve Slovenya dışişleri bakanlarından oluşan bir kurul Amerikan Başkanı ile buluştular.¹² Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Boutros-Ghali de Sırbistan'ın eski Yugoslavya'daki saldırgan tavrı karşısında benimsenmesi gereken katı politikaların önemini vurguladı.¹³

Mart 1993'te, OAI müsteşarlığının sürekliliği sorunu tartışıldı. Avusturya, finansmanını da kendisinin yapacağı Viyana'da bir kuruluşun teklifini sundu. Yugoslavya'daki savaşı göz önüne alarak, konferans, Sırbistan'ın Bosna-Hersek'teki saldırgan tavrını kınadı. Barışçıl planlar sunan konferans, bu acımasız savaşın sona erdirilmesi için askeri bir müdahalenin de göz ardı edilmemesi gerektiğini onaylamıştır.¹⁴ 1993'te, sonraki OAI zirvesinde, eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti (FYROM) onuncu üye olarak kabul edildi. Burada, OAI müsteşarlığının sürekliliği tekrar gündeme geldi. Bununla birlikte, Çek Cumhuriyeti herhangi bir kurumlaşmaya ve orta-Avrupavari çözümlere itiraz etti. Avrupa entegrasyonuna mümkün olduğunca kısa sürede ve dolambaçlı olmayan yollarla katılmak istediklerini belirttiler.¹⁵ Aynı zamanda kuruluşa engel olan finansal eksiklikler de vardı.¹⁶ Diğer taraftan, OAI'ı politik diyalog için yüksek derece bir platform olarak kabul eden Çek Başbakanı Klaus, dış politika konsültasyonunu OAI işbirliğinin büyümesi adına kanıtlamaya çalıştı. Slovak meslektaşları Meciar bu öneriye

10 AFPY 1992, 69

11 AFPY 1992, 71 ve AdG 1992, NZZ ve SZ'ye istinaden

12 Başkan Bush o yıl seçimleri kaybetmişti.

13 AFPY 1992, 71

14 OAI'nın bunu yapmaya hiçbir şekilde yetkisi yoktu. (AdG 1993, 24.3)

15 AdG 1993, 17.7

16 AFPY 1993, 35

karşı çıktı ve OAİ'nin birincil olarak böyle politik görevlerinin olmadığını ifade etti.

Azınlıklar üstüne yapılan bir toplantıdaki tartışmalarda Slovak Başbakanı Meciar, OAİ'nin azınlık konularındaki üstünlüğüne itiraz etti. Meciar, böyle bir modelin 1930larda kötü deneyimlere sebep olduğunu savundu. Azınlık sorunları çözülmedikçe bir Avrupa bütünleşmesinden söz etmenin mümkün olmadığı öne sürüldü. Paralel konferanslarını henüz tamamlamış olan OAİ parlamenterleri, OAİ üye ülkelerinin, Viyana'daki Avrupa Birliği zirvesinde gerek görüldüğü takdirde, Avrupa İnsan Hakları Kongresinin ek protokolüne destek vermeleri gerektiğini belirttiler.¹⁷

Diğer bir önemli nokta da ilgili üye olmayan ülkelerin üyelikleri konusundaydı. Beyaz Rusya ve Bulgaristan çalışma gruplarına katılma ihtimalleri ile tatmin olmuşken, Romanya ve Ukrayna mümkün olduğunca kısa sürede bir katılım isteklerini tekrar ettiler. Aynı zamanda Rusya da işbirliği arayışındaydı. OAİ üyeleri, üye olmayanlarla işbirliğinin ilk olarak çalışma grupları ve politik konsültasyon yollarıyla geliştirilebileceğinde anlaştılar. Daha sonraları üyelik, kişisel temellerde tartışılabilecekti. Meciar, her nasılsa, Romanya, Bulgaristan, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Arnavutluk'un acil üyeliklerini destekledi.¹⁸ OAİ'nin eşzamanlı genişleme ve derinleşmesi ihtimalinin 1994'te göz önüne alınması teklif edildi. EBRD idare komitesi çalışmalarına 1993'te başladı. Komite, İtalya tarafından sağlanan finansmanın üye ülkeler tarafından tatmin edici olmayacak şekilde değerlendirildiğini saptadı. Yarın için, öncelikli olarak enerji, çevre ve ulaşım alanlarında UN/ECE'nin deneyimleri ve organizasyon kapasitesinin kullanılması kararlaştırıldı.¹⁹

Proje Müsteşarlığı, OAİ Program Yöneticisi tarafından idare edilir. Tipik olarak Müsteşarlık, EBRD gruplarında bir proje

17 AFPY 1993, 36

18 AdG 1993, 17.7

19 AFPY 1993, 36

için birkaç tane uzman görevlendirir. OAI bünyesi ve çalışma grupları arasında sıkça yapılan toplantılar, belgelendirmeler, bildiriler ve bilgisayar bilgi ağı sayesinde bir bağlantı sağlamaktadır. Müsteşarlık, İtalyan hükümeti tarafından finanse edilmekte ve teknik işbirliği adına Avusturya fonlarını da kullanmaktadır.²⁰ Teklif durumunda, Bosna-Hersek örneğinde olduğu gibi, OAI bilgi toplama kurulu bu ülkeye gönderilmektedir.

Başlangıcından 1993'e kadar OAI'nın gelişimi, artan bir işbirliği göstermiştir. Bu süre zarfında Avrupa Topluluğu, "reform ülkeleri kuşağı" tasarlamıştır. Bu tasarı, topluluk kendi derinleşmesi üzerinde çalışırken dönüşümünü hızlandırıcı olarak düşünülmüştür. Bununla birlikte İtalyan diplomasisi, en az Avusturya gibi, böyle bir dinamığe uyum sağlama kapasitesine sahip olamamıştır. Diğer taraftan, 1993/94'te EC, derinleşme yerine genişlemeyi tercih etmiştir. Kısa bir süre içinde, Avrupa Birliği görüşmeleri (diğer adıyla Avrupa görüşmeleri), PHRE ve TACIS gibi bir çok program sayesinde daha verimli bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu değişiklik, OAI'nın yıpranmasına, kararlılığı ve inisiyatifinde kayıplar yaşamasına sebep olmuştur. Üyelerindeki çok-kültür ve çelişkiler de bunu destekleyen faktörlerdir.²¹

1994 Temmuzunda, OAI'nın ana hedefi üyelerini AB'ye hazırlama ve bu anlamda destekleme olarak değiştirildi. Bunun nedeni de, AB'nin Batı'ya doğru genişlemesinin zaman alacak olmasıydı. OAI'nın bölgesel bir işbirliği görüntüsü çizmesi, ilgili ülkelerin AB'ye katılmadan önceki bekleme süresini nasıl değerlendirecekleri sorusuna bir ölçüde cevap niteliğini kazandı. Bu aynı zamanda, Avrupa'daki AB'ye üye olan ve üye olmayan ülkelerin içinde herhangi bir bölünmeden kaçınılması anlamına geliyordu. OAI'a katılmak isteyen Bulgaristan, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Arnavutluk gibi diğer Batı Avrupa ülkeleri göz önüne alınarak, bu ülkeleri OAI'a yavaş yavaş kaynaştırmak amacıyla

20 OAI ana sayfası 3.6

21 Schwarz 1994, 3

bir tür OAI Ortaklık Konseyi oluşturuldu. Müsteşarlığın başarısız olmasından sonra OAI'nın temsili ve idaresi için oluşturulan yapı başkanlık makamı ile ödüllendirildi. OAI ülkeleri arasındaki ticareti liberalise etmek için kesin sınırlar kondu.²² OAI ülkelerinin "çok yanlı Avrupa bilimsel işbirliği sistemi"ne²³ yavaş yavaş entegrasyonu yanında Trieste, Budapeşte ve Viyana'nın da içinde olduğu müşterek bilimsel-teknik projeler²⁴ oluşturuldu.

Polonya'nın başkanlığı yaptığı 1995 yılı içinde bir takım önemli kararlar alındı. Varşova'daki 6-7 Ekim tarihli zirvede, OAI Ortaklık Konseyi'nin beş ülkesinin (yukarıda adı geçen) tam üyeliklerinin 1996'da yapılacak olan zirvede verilmesi düşünüldü. Bu sayede, Merkez Avrupa'nın Ukrayna batı sınırlarına kadar genişletilmesine imkan tanınacaktı. Her şeye rağmen bu, tahmin edilen son genişleme olacaktı. İtalya bu genişlemeye itiraz etti; çünkü, bu durum, OAI'nın asıl amacıyla çelişiyordu. Yine de bir çok ülke bu genişleme için bastırdı. Çek Cumhuriyeti ve Slovenya Devlet Başkanları'nın da ifade ettikleri gibi, diğer ülkelerin üyeliklerini reddetmek çok zordu. Rusya Federasyonu'nun teklifi ile, Rus dışişleri ile OAI arasında yılda iki kez olmak üzere bilgi alışverişi yapılmasına karar verildi.

Trieste'de, şehrin de desteğiyle, bir "OAI Bilgi ve Doküman Merkezi"²⁵ kuruldu.²⁶ Hem politik hem de proje bazlı çalışmalarda minimum yapısal destek sağlanması vazgeçilmez hale gelmişti. Bu yapısal destek de inisiyatifin, eşnek ve üretken bölgesel işbirliği sağlamasına imkan tanıyordu. Bosna-Hersek ve Hırvatistan'ın yeniden yapılandırılmasında çalışan grup, sürekli bir kurum haline dönüştürüldü. Neredeyse bütün kredilerinden yoksun kalan OAI'nın finansmanı, EBRD'ye, AB'nin yardım programlarına ve Dünya Bankası'na bağlanmıştı. Zirve, yar-

22 AdG 1994, 39228

23 COST, EUREKA, ESA, SOCRATES, LEONARDO gibi.

24 AUSTRON

25 OAI Centre for Information and Documentation (CID)

26 AdG 1995, 40411

dımın Makedonya'ya, Yugoslavya'nın komşuları ve Anti-Yugoslav ambargodan ve savaşın etkilerinden zarar gören tüm bölgeye ulaşması anlamında genişletilmesine karar verdi.

Genel olarak, politik ve ekonomik değişim konuları ağır basıyordu. 1996'da, güvenlik politikası da önemli bir rol oynadı. Bu politika da, Rus Devlet Başkanı Tschernomyrdin'nin OAI konferans katılımcılarına gönderdiği, Rusya'nın Merkez Avrupa'nın güvenliğiyle olan alakasını anlatan bir mektupla ifade edilmiştir.²⁷ Yine de üye ülkeler, bu dolaylı tehdidi göz ardı ederek AB, OSCE ve Avrupa Konseyi ile ilişkilerin genişletilmesi yoluna gitmişlerdir. OAI, Bosna-Hersek'in tekrar yapılandırılması ile ilgili bir çok konferansta da yer almıştır.

Dışişleri Bakanlarının toplantısının önemli bir noktası, yeni üyelerin kabulü ile ilgilidir. Toplantıda, Arnavutluk'un yakınlardaki parlamento seçimlerinde izledikleri prosedür ve Beyaz Rusya'nın muhaliflerinin verdikleri sıkıntılar dolayısıyla itirazlar vardı. Sonuç olarak beş ülke de kabul edildi. 1996 Kasım ayında da Moldova Cumhuriyeti on altıncı üye olarak kabul gördü. Macaristan ve Avusturya, on yedinci ve son koltuğun da bölgeye dahil olduğu için Yugoslavya Federasyonu'na ayrılması gerektiğini ifade ettiler. Fakat, Dayton Anlaşması ve Kosovo sorunlarının çözümü ile ilgili bazı şartların yerine getirilmesi gerekiyordu. OAI'nın genel mutabakatı, başka üyeliklerin kabul edilmemesi yolundaydı.²⁸ Hırvatistan, Bosna-Hersek, Makedonya, Arnavutluk ve Romanya, bireysel olarak bütünleşme sağlayacak ve yöntemi dolaylı olarak eleştiren ülkelerin ilk olarak bölgesel sorunlarını çözüp daha sonrasında grup olarak bütünleşmeye çabalamaları gerektiğini ifade etmişlerdir.

"OAI Bilgi ve Doküman Merkezi", Mart 1996'da Trieste'de açıldı. Yönetim ve harcamalar için Avusturya para öderken, İtalya da yaklaşık 150.000 Amerikan Doları olan bütçenin geri kalanını finanse etmektedir. Friuli/Venezia Giulia bölgesi de fi-

27 AdG 1996, 41565

28 Presse 9.11.1996

nansal destek sağlamaktadır. Avrupa Konseyi'nin Aralık 1996 Dublin toplantısında, AB üyesi Avusturya ve İtalya'nın teklifi üzerine, AB, ilişkilerine açıklık getirmiş ve Batı Avrupa'daki OAI gibi bölgesel organizasyonları açık olarak kabul etmiştir. Bazı konferans retoriklerine rağmen bazı OAI projelerinin finansmanları özel bir pencere ve düzenleme olmaksızın Avrupa Komisyonu programlarında ve normal kanallarda kalmıştır.

1997'deki Sarajevo zirvesinde, "başlangıç çizgisi" modeli, yani tüm adaylar ile aynı anda görüşmelere girişilmesi fikri bazı ülkeler tarafından desteklendi. Bu fikir, "grup modeli" taraftarlarının, bunların arasında özellikle de Çek Cumhuriyeti'nin, korktuğu şekilde bir gecikme durumu içermemektedir. İlk görüşte, OAI'nin çalışmaları bize gösterir ki direkt AB üyeliği için bir şansı olmayan ülkeler en azından Avrupa ağına dahil edilmelidir. Sarajevo'da OAI'nin 1998 ve 1999'da Avrupa'da birlik ve dayanışma öngören stratejisi kabul edilmiş ve halen uygulanmaktadır. Ayrıca, Trieste'deki OAI CIDsinin geliştirilmesine OAI Sekreteryası tarafından karar verilmiştir²⁹.

OAI'nin şu anki çalışmaları her biri bir evsahibi veya koordinatör devlet gözetiminde onaltı daimi ve iki geçici çalışma grubunda sürmektedir³⁰.

- Avusturya: Çevre, Medya, İstatistik
- Bosna-Hersek: Bosna-Hersek ve Hırvatistan'ın Sağaltımı
- Hırvatistan: Turizm
- Macaristan: Göç ve Azınlıklar
- İtalya: Toplumsal koruma, Bilim ve Teknoloji, Ulaştırma
- Polonya: Tarım
- Slovakya: Kültür, Uyuşturucuya Karşı Mücadele
- Slovenya: Enerji, KOBİler, Meslek Eğitimi

Bu genel değerlendirme daha gelişmiş ülkelerde daha yüksek bir yoğunlaşma olduğunu ortaya koymaktadır. Üyelerin yarısı hiçbir çalışma grubunu koordine etmemekteyken, Avustur-

29 AFPY, 1999, s. 99.

30 OAI web anasayfası, 2.5.

ya, İtalya ve Slovenya üçer grup koordine etmektedirler. Bu arada çalışma gruplarına Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası, AGİK, BM ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü gibi kurumlar da entegre olmuşlardır.

OAİ'nin yedi temel projesi şunlardır:

- Kiev'i Batı Avrupa'ya bağlayacak Avrupa-Aşırı Koridor
- Slovak endüstri bölgesi geliştirme araştırması
- Bosna-Hersek'te acil durum enerji sisteminin yeniden kurulması
- Toptancı Tarım pazarlarının kurulması
- Orta Avrupa Ulaşım Bilgi Bildirim Sistemi (CETIR)
- Eğitimde Kapasite Paylaşımı; ve
- Ticaret Kanunu Projesi.

Genelde, OAİ başlangıçta güçlü bir dinamik sergilerken, sonraları bir münazara klubüne dönüşmüş ve inisiyatif çok daha güçlü bir örgüt olan AB'nin ellerine bırakmıştır. Şu an için Batı Avrupa'ya entegrasyon sürecinde "siyasal ve eylemsel bir ek" olarak tanımlanmaktadır³¹. Başlangıçtaki amaçlara ulaşılmasa da onların yerine yeni ödev ve fonksiyonlar geçmiştir.

Tuna Komisyonu

1948'de Belgrad'da kurulan Tuna Komisyonu, bir süre boyunca Avrupa'da bloklar-arası ilişkilerin bir örneğini oluşturdu. Şu anda sekiz üyesi bulunmaktadır ki bunlar Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Romanya, Rusya (1991 öncesinde Sovyetler Birliği), Slovakya (1993 öncesinde Çekoslovakya), (kurucu üyelerden biri olan ve üyeliğinin yeniden canlandırılmasını isteyen) Ukrayna ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'dir; ancak Rusya artık kuruluş antlaşmasında yer alan Tuna Nehri'ne kıyısı olma şartını yerine getirme imkanını yitirmiştir³². Ancak, Avusturya ve Almanya gibi kurucu antlaşmanın daha geniş bir

31 a.g.e., 3.3.

32 AFPY, 1991, s. 77.

yorumunu kabul eden üyeler Rusya'nın üyeliğinin devamını savunmaktadırlar. Kurumun sekreteryası Budapeşte'dedir. Tüm üyeler üzerinde eşit mali yük, yani bütçenin %12.5'i vardır ki bu da 1996'da 135 bin Amerikan dolarına denk düşmekteydi³³. Bu miktar, sadece 50,000 doların ödendiği 1990'dan bu yana giderek artmaktadır.

Şu anda, Avrupa karasal su yolu taşıma sistemi pek çok açılardan bir geçiş süreci yaşamaktadır. Rheine-Main-Tuna kanalının Eylül 1992'de tamamlanması sonrasında Karadeniz'den Kuzey Denizi'ne aralıksız ulaşan bir su yolu açılmıştır. Gemiyle nakliyat, artan Doğu-Batı yönlü karayolu taşımacılığı fiyatları göz önüne alındığında cazip bir alternatiftir. Kanalin açıldığı zaman yapılan bir araştırma, su yolu taşımacılığında %66'lık bir artış görüldüğünü göstermektedir. Bu büyük proje, yine de farklı doğal koşullardan ve Tuna'yı ve Rheine'ı kapsayan farklı yasal uygulamalar, prosedürler, Belgrad Konvansiyonu ve Mannheim Anlaşması gibi anlaşmalar tarafından zarara uğratılmaktadır. Tuna'ya kıyısı olmayan devletlerin de üye olabilmesine olanak sağlayacak yeni bir Tuna Konvansiyonu'nun imzalanması için Avusturya ve Macaristan tarafından yapılan öneri, diğer üyelerin itirazları yüzünden imkansız görünmektedir. Öte yandan, eğer bu olasılık gerçekleşirse aralarında Fransa, Gürcistan, İtalya ve Yunanistan'ın da bulunduğu 12 ile 16 arasında devlet üye olmak istemektedirler.

1991 sonrasında eski Yugoslavya'daki durum nehrin Sırbistan kısmındaki trafikte önemli aksamalar yaratmıştı. Sırbistan tarafından bu dönemde, Belgrad Konvansiyonu'na ters olsa da konvoy başına 18 bin dolara kadar varan geçiş ücretlerinin talep edilmesi ve askeri hareketler uygulanmıştı. Sonunda 1996'da ücret politikası sona erdirildi. Bu arada, Komisyon'un mali durumu da, üye ülkelerin, özellikle de Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin, aidatlarını ödememeleri yüzünden kötü durumdadır. Bir süredir sekreteryanın bazı mali yükümlülükleri

33 AP-Bericht, 1996, s. 324.

yerine getirilememektedir. Bu yüzden sekreteryanın her üye ülkeden iki temsilciden oluşan yapısı daraltılmış, çalışma prosedürü de yenilenmiştir. Konvansiyonu değiştirerek genel ücretler konulması, bedava suyuolları fikrini yokedeceğı için geri çekilmiştir.

Avrupa'daki büyük değışikliklerden sonra, Komisyon'un yapısı ve çalışma yöntemlerini kapsayacak bir reform kaçınılmazdı. Bu, Rhine Merkez Komisyonu ile, iki nehirdeki gemicilik faaliyetlerinin uyumlulaştırılması, güvenlik, telsizle haberleşme, radar malzemeleri, mürettebat için sosyal güvence, tehlikeli maddelerin taşınması, standartlaştırılmış gemi kayıt belgeleri, teknelere lisans verilmesi ve benzeri konulardaki yönetmeliklerin uyumlu hale getirilmesi sonucunda ilişkilerin düzenlenmesi kapsamaktadır. Ayrıca, çerçevenin çevre koruma ve enerji üretimini de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekmektedir. Buna ilave olarak, merkezi Viyana'da olan bir Tuna'nın Korunması ve Desteklenebilir Kullanımı Üzerine Konvansiyon Ekim 1998'den itibaren, kıyıdaş ülkelerin kabulleri sonrasında yürürlüğe girmiştir.

Bu arada, üç kıyı ülkesi, Şubat 1989'dan beri Almanya, 1993'te de Hırvatistan ve Moldavya üyelik başvurusunda bulunmuşlardır. Ancak, Moldavya'nın Tuna'ya olan kıyısı sadece 500 metredir ve o da tartışmalıdır. Kaldı ki Belgrad Konvansiyonu'nun orijinal metni yeni üye kabulünü yasaklamaktadır. Beş yıl süren görüşmeler sonrasında yeni bir Konvansiyon hazırlama fikrinden vazgeçilmiştir. Bunun yerine, Almanya, Hırvatistan ve Moldavya'nın üyeliklerine 1998 baharında ek bir protokolle karar verilmiştir. Halen konvansiyonun onbir üyesi bulunmaktadır. Avrupa Birliği'nin hukuk sistemi karasal su yolu taşımacılığını da kapsamaktadır ve iki taraflı anlaşmalar halihazırda genel olarak geçersizdir. Rhine Merkez Komisyonu ve Birleşmiş Milletler Avrupa için Ekonomi Komisyonu (UN/ECE) karasal suyuollarını kapsayacak genel bir Avrupa antlaşması hazırlıkları için çalışmalar başlattıklarını açıklamışlardır.

Royaumont Girişimi

Royaumont Girişimi, eski Yugoslavya'daki savaşı sona erdiren Aralık 1995 Paris Barış Konferansı sırasında ortaya atılmıştır. İmza töreni planlandığı gibi Elysée Sarayı'nda gerçekleşmişse de, ön görüşmeler, metro ve demiryolu grevleri nedeniyle Paris'in kuzeyinde, havaalanına yakın bir Cistercian mezhebi manastırında, Royaumont'da yapılmıştır. Katılanlar Uluslararası Bosna Bağlantı Grubu'ndan (ABD, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya) ve bunlara ek olarak İtalya, Kanada, İspanya ve AB Komisyonu'nun bir temsilcisini içeren bir grupla İslam Konferansı Örgütü'nün Bağlantı Grubu'ndan (ki bu grupta, aralarında Mısır, Suudi Arabistan, Pakistan ve İran da bulunan sekiz ülke temsil ediliyordu) oluşmaktaydı. Daha sonra yine Royaumont'da 51 dışişleri bakanı Güneydoğu Avrupa için bir istikrar paktını destekleme kararı aldılar.

1996 Temmuz'unda, Güneydoğu Avrupa ülkeleri, bir Bulgar önerisini izleyerek, Royaumont'da ortaya konmuş olan 'İstikrar ve İyi Komşuluk İlişkileri Paketi'ni destekleyen bir Güneydoğu Avrupa'da İstikrar ve İşbirliği Üzerine Balkan Konferansı fikrini benimsediler. Anlaşma açıklamalardan öteye gitmediği ve ABD de Güneydoğu Avrupa İşbirliği Girişimi'ni (SECI) başlattığı için, Avrupa Birliği ve Fransa "kendilerinin" Royaumont Süreci'nin kurumlaşması için bastırıyorlardı. 1997'nin Aralık ayında, eski bir Yunan bakan koordinatör olarak belirlendi. Üye ülkeler, SECI üyesi onbir Balkan ülkesiyle Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nden oluşmaktadır. Dolayısıyla, Royaumont Süreci Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni de kapsayan tek Girişimdir. İlk toplantı 1998 yılında gerçekleşmiştir. Koordinatörün Atina'da ve Brüksel'de birer bürosu vardır ve Brüksel'de Avrupa Komisyonu ile ya da Genel Müdürlerden biriyle değil, Bakanlar Konseyi ile çalışmaktadır. "Süreç" hâlâ net değildir ve halen varolan Girişimleri kopyalamakta gibi görünmektedir. 1999'da İstikrar Pakti'nin kurulmasıyla birlikte "Royaumont Süreci"nin buna uzun vadede dahil edileceği öngörülmektedir.

Visegrád Grubu-Orta Avrupa Serbest Ticaret Örgütü (CEFTA)

1991 Şubatında Polonya, Macaristan, ve Çekoslovakya Visegrád-Kooperasyonu'nu başlattılar. Çekoslovakya'nın 1992'de ayrışması sonrasında hem Çek hem Slovak Cumhuriyetleri Visegrád Grubu'nun üyeleri olarak kaldılar. O zamanki amaç, bu dönüşüm ülkelerinin bütünleşme yetilerini kanıtlayacak bir grup oluşturmak ve AB ve NATO'ya katılma politikalarını düzenlemektir. 1992 Aralık ayı içerisinde Orta Avrupa Serbest Ticaret Örgütü (CEFTA) Krakow'da kuruldu ve 1993 Mart'ında yürürlüğe girdi. Bunun amacı da, 2001 yılına kadar tüm ticaret engellerini ortadan kaldırmak ve grubun bütünleşme emellerini temellen-dirmektir.

Ancak, Kasım 1994'te Poznan'da yapılan toplantıda Macaristan ve Çek Cumhuriyeti başbakanları genel Visegrád politikasının kendilerini AB ve NATO'ya yakınlaştırmaktan çok uzaklaştırdığını iddia ettiler ve bu sebeple de Visegrád grubunun kurumsallaştırılmasına karşı olduklarını bildirerek, politika eşgüdümünün politika değerlendirilmesine dönüşmesi gerektiğini iddia ettiler. Bu iki başbakana göre biraz rekabet olumlu bile olabilirdi. Bu fikre Polonya hükümeti de katıldı³⁴.

Öte yandan, dört ülke CEFTA'nın önemini vurgulayarak CEFTA'nın 1998'e kadar bir serbest ticaret bölgesi olması gerektiğini belirttiler. O dönemde, üyelerin dış ticaretinde CEFTA'nın payı küçüktü³⁵. Eylül 1995'te toplanan Brno Konferansı'nda dört devlet bir beşinci üye olarak ve 1996'dan geçerli olmak üzere Slovenya'yı kabul ettiler. CEFTA'ya altıncı üye olarak Romanya Nisan 1997'de ve yedinci üye olarak da 1999 başında Bulgaristan katıldılar. Litvanya ve Ukrayna gibi başka ülkeler de CEFTA üyeliğine ilgilerini dile getirdiler³⁶. 1997 başlarında

34 Archiv der Gegenwart, 1994, s. 39511.

35 Archiv der Gegenwart, 1995, s. 40343.

36 Ibid., 25/08/1996.

AB, EFTA ve CEFTA, bir araya gelerek, Avrupa Ekonomik Alanı'nın Doğu Avrupa'ya yönelik bir uzantısı olarak "Avrupa Çapında Birikim" (Pan-European Cumulation) projesini oluşturular³⁷.

Balkan Konferansı/Balkan Girişimi

Daha 1980lerde, tıpkı 1930larda olduğu gibi, Balkan Konferansları vardı. 1984'deki Yunanistan'ın öncülüğünde Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'nın katılımıyla yapılmıştı³⁸. Bundan biraz sonra Türkiye³⁹ bu gruba katıldı ve ikinci konferans için Arnavutluk ta diğerlerini izledi⁴⁰. Bu konferansların ana konuları Balkanlar'dan nükleer silahlardan arındırılmış bir bölge yaratılması ve işbirliğinin derinleştirilmesi idi. Yugoslavya'daki savaş nedeniyle bu sürece ara verilmesi gerekti. Temmuz 1997'de, bölgedeki tek AB üyesi olan Yunanistan'ın başbakanı Simitis, bölgenin bütünleşmesi ve bölgede arabuluculuk konularında AB içerisinde girişimlere başladı⁴¹. Bosna-Hersek, Bulgaristan, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti, Makedonya, Romanya ve Yunanistan dışişleri bakanlarıyla Türkiye ve Arnavutluk'tan temsilciler Selanik'te toplanarak "Güneydoğu Avrupa'da Güvenlik, İstikrar ve İşbirliği" ilan ettiler.

Bu, aynı sekiz devletin devlet ve hükümet başkanlarının Girit'te Kasım 1997'deki bir toplantılarıyla devam etti⁴². Dayton Antlaşması'nın uygulanması, Kosova problemi, Bulgaristan'daki Türkler gibi azınlıkların durumu, Ege'deki gerginlik, Makedonya sorunu, Kıbrıs ve benzeri birçok probleme bakılarak, bu toplantıda bir işbirliği çerçevesi (SEEC: Güneydoğu Avrupa İşbirliği) hazırlandı ve bu çerçevenin özveriye bakış açısı hayret

37 *Standard*, 13/01/1997.

38 AdG 1984, s. 27343.

39 *Ibid.*, s. 27433.

40 AdG 1988, s. 31966 ve s. 32282.

41 *Standard*, 4.11.1997, s. 3 ve s. 28

42 *Presse*, 04/11/1997.

vericidir. Bu konferans, aynı zamanda, Arnavutluk ve Yugoslavya FC'nin hükümet başkanlarının 1948'den beri ilk kez bir araya gelmesine de olanak sağlamış, ancak Kosova konusunda bir gelişme elde edilememiştir.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (BSEC/KEİÖ)

Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (BSEC/KEİÖ), Türkiye'nin öncülüğünde İstanbul'da Haziran 1992'de kuruldu. Batı'dan Türkiye ve Yunanistan, Balkanlar'dan Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, ve eski Sovyetler Birliği'nden Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldavya, Rusya ve Ukrayna'nın katılımıyla senelik dışişleri bakanları toplantıları kurumsallaşmıştır. Örgütün amacı ticaret, endüstri alanında işbirliği, teknoloji transferi ve ayrıca demokrasi ve insan haklarında gelişmeler sağlanmasıdır. BSEC, üyeleri tarafından bir seçkinler kulübü olarak görülmemektedir. Örgütler, yatırımlar, ve üçüncü ülke firmaları ortak ilgi alanlarındaki projelere katılma hakkına sahip olacaklardır.

Ulaşım açısından, bu örgüt bir ulaşım koridoru fikrine paralel gitmektedir. Bu koridor, ilk olarak Gürcü Devlet Başkanı Şevardnadze tarafından 1993 yılında önerilmiş olan ve daha sonra aynı yıl bir AB konferansında ortaya atılan TRACECA Programıdır (Avrupa-Kafkaslar-Asya Ulaşım Sistemi ya da gayriresmi adıyla Büyük İpek Yolu). Bu AB konferansı, Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetlerinin ticaret ve ulaştırma bakanlarını bir araya getirmiş ve Avrupa'dan yola çıkıp Karadeniz üzerinden Kafkaslar'a ve oradan da Hazar Denizi ile Orta Asya'ya bağlanacak bir Batı-Doğu eksenli ulaşım koridoru oluşturmaya teşvik etmiştir.

Örgütte gözlemci statüsü yenilenebilir bir şekilde cömertçe ülkelere iki yıllık sürelerle ve kurumlara süresiz olarak tanınmaktadır. Halen şu ülkeler gözlemci konumundadır: Polonya, Tunus, Mısır, İsrail, ve Slovakya. Ayrıca uluslararası bir örgüt, Uluslararası Karadeniz Kulübü de gözlemci statüsüne sahiptir.

Bu örgüt, Karadeniz kentlerinin belediye başkanlarınca temsil edildikleri kâr amacı gütmeyen bir örgüttür. Bu girişim de Temmuz 1992'de Varna'da bir toplantıda formüle edilmiştir. Üye kentler, Bulgaristan'dan Varna ve Burgaz, Yunanistan'dan Pire ve Selanik, Romanya'dan Köstence ve Galatz, Rusya'dan Taganrög, Türkiye'den İstanbul, Samsun ve Trabzon, ve Ukrayna'dan Odessa, Herson, ve Nikolayev'dir ve kulüp, firmalar ve girişimler arası iletişim sağlama amacındadır ve ayrıca karşılıklı çevre koruma projeleriyle bölgesel kültürel ilişkileri desteklemektedir.

KEİÖ, daha başka hükümet-dışı örgütlerle de bağlantılıdır. Bunların arasında Karadeniz Üniversitesi, Tuna-Karadeniz Vakfı, ve Karadeniz Basını yer almaktadır. Örgütün ayrıca Orta Avrupa Girişimi, Avrupa Konseyi, EBRD, AB, ve SECI gibi başka yerel örgütlerle de ilişkileri vardır ve Avrupa Güvenlik İşbirliği Örgütü içerisinde özerk bir grup oluşturur⁴³.

Güneydoğu Avrupa için İstikrar Pakti

Güneydoğu Avrupa için İstikrar Pakti fikri Kosova savaşı sırasında Alman Dışişleri Bakanı Fischer tarafından ortaya atılmıştı. Köln'de 1999 Haziran ayında toplanan AB zirvesinde ve ardından gelen Temmuz Saraybosna zirvesinde fikir kabul görmüştür. Girişim, AB'nin, G-8 ülkelerinin, bölge ülkelerinin, yani toplam olarak 40 civarında ülkenin ve önemli uluslararası örgütlerin ortak çabaları ile, Güneydoğu Avrupa'nın problemlerini eşgüdümlü ve stratejik anlamda çözme amacını gütmüştür. Helsinki Süreci'nin üzerine inşa edilmiştir ve bu da üç Çalışma Masası'nı (İnsan Hakları ve Demokrasi, Ekonomik Yeniden Yapılanma ve Gelişme ve Güvenlik) kontrol eden Bölge Masası örneğinde açıkça görülmektedir. Avrupa Yatırım Bankası'na (EIB) göre, Kosova'da yeniden inşa ve göçmenlere yardım için 50 milyar Euro gerekmektedir. İstikrar Pakti pek çok iki taraflı ya da

43 KEİÖ / BSEC web anasayfası.

çok taraflı mesele için çerçeveler sunmaktadır ve bu, Ame-rikan önderliğindeki SECI ve Fransız kaynaklı Royaumont girişimleri tam olgunlaşmamış olduklarından pek çok uluslararası örgüt tarafından arzulanmaktadır.

Bu tür bir yardımlaşmanın avantajı, uzun vadede direkt olarak AB ile ilişkiler, hatta AB üyeliği olanağı sunması, bölge devletlerinin önemli önceliği olmayan Balkanlar'da işbirliğini özendirilmesi, ve farklı ülkeler, ekonomiler ve uluslar arasındaki engelleri kaldırmayı desteklemesidir. AB açısından Sırbistan'ın üyeliği, Başkan Miloseviç'in çekilmesiyle mümkün olmuşken, Karadağ toplantılara düzenli olarak davet edilmiştir.

Hükümet Başkanları Zirvesi

1995 Temmuzunda, Avusturya, Slovakya ve Macaristan'ın hükümet başkanları Avusturya'da, Burgenland'da Rust'ta buluştular. Girişim Avusturya kaynaklıydı ve Tuna Nehri üzerindeki Gabcikovo/Nagymaros barajı, Slovakya'daki Macar azınlık ve benzeri sorunların üçlü görüşmelerle daha rahat çözüleceği fikrine dayanıyordu⁴⁴. Toplantıda, ileride ekonomi, çevre, ve iç güvenlik konularında işbirliği yapılmasını öngören bir anlaşma imzalandı. Araştırmalar, Viyana-Bratislava-Győr üçgeninin Avrupa'nın en dinamik büyüme hızına sahip olabilecek bir bölge olduğunu gösteriyordu. Burada ortak altyapı kurulması için planlar geliştirildi. İkinci bu tür görüşmeler Kasım 1996'da Slovakya'da Piestany'de gerçekleşti. Gündemdeki önemli konular AB'yle bütünleşme, Avrupa Komisyonu'nun bölgesel programlarına katılma olasılığı, ve iç güvenliğe yönelik işbirliğinin artırılmasıydı⁴⁵. Aralık 1997'de de Viyana'da, iç ve dış güvenlik politikaları, ekonomi, iç güvenlik, ve adalet olmaz üzere dört çalışma grubuyla bir diğer toplantı yapıldı. Katılımcıların değişik fikir ve politik görüşlerde olmalarına karşın, toplantıların oldukça yararlı olduğu söylenebilir.

44 AdG, 1995, s. 40225.

45 Ibid., 1996, s. 41555.

Benzer bir üç taraflı ortaklık, Romanya, Macaristan ve Avusturya arasında mevcuttur. Girişim Romanya kaynaklıdır ve Romanya tüm komşularıyla üçlü işbirliği ağı kurma isteğindedir. İlk toplantı dışişleri bakanları düzeyinde NATO İşbirliği Konseyi konferansı süresince Mayıs 1997'de Lizbon'da olmuştur. Halen uygun projeler aranmaktadır ve işbirliği şekli tam olarak belirlenmemiştir.

Üçüncü bir üç-taraflı işbirliği projesi Hırvatistan, Slovenya ve Avusturya arasında, Hırvatistan'ın öncülüğünde düşünülmüştür. Bu projede çeşitli seviyelerde ilişkiler vardır ve ülkeler arasında da konuya dayanan işbirliği projeleri uygulanmaktadır.

Yine 1993'ten buyana Avusturya devlet başkanı Orta ve Doğu Avrupa'dan muadilleriyle tartışma forumları şeklinde toplantılar başlatmıştır. İlk bu tür toplantı Salzburg Festivali sırasında Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Avusturya ve Almanya temsilcileri ile yapılmış, 1994'te Bohemya'nın Litomysl kentinde bu tür ikinci toplantı yapılmıştır. Toplantıya bu kez Slovakya, Slovenya, ve Polonya temsilcileri de katılmıştır. 1994 Ağustos'unda Tyrol'de Alpbach'ta bu kez İtalya ve sadece bir kerelik İsviçre'nin de gruba katılımıyla, 1995'te Macaristan'da Balaton Gölü kıyısındaki Keszthely'de toplantılar yapılmıştır. Konular, Avrupa'ya entegrasyonun ekonomik boyutunun ötesinde amaçları, Bosna-Hersek'teki Sırp saldırılarının kınanması, NATO ve AB genişleme süreçlerini içermektedir⁴⁶.

Grup, 1996'da Polonya'da Lancut'ta, 1997'de Slovenya'da Piran'da ve 1998 Ocak ayında da Slovak cumhurbaşkanının görev süresi o yılın baharında bitecek olduğundan Slovakya'da Levoca'da toplandı. Bu son toplantıya Romanya, Ukrayna, ve Bulgaristan da katıldılar ve grubun sayısı onbir ülkeye çıktı. Toplantılar, genellikle kişisel ilişkiler ve anlık uygulamalarla karakterize edilebilir. Ancak, açık tartışma ortamı, düzenli toplantılar ve olayın sembolik değeri bir etki yaratabilir.

46 Ibid., 1995, s. 40027f.

Tuna Konseyi (ARGE Donaulaender)

Tuna Konseyi'nin kurulması ilk olarak Aşağı Avusturya bölge valisi tarafından 1982 Haziran'ında önerilmiştir. İlk görüşmeler sonrasında Kasım 1989'da Viyana'da bir üst düzey yöneticiler toplantısında kurumsallaşma planları sonuçlandırılmıştır. Üye eyaletlerin ve illerin bağlı oldukları hükümet başkanları 1990 Mayıs'ında bir 'Ortak Kurucu Bildiri' imzalamış ve örgütü hayata geçirmişlerdir. Katılımcılar şunlardır: Bavyera (Almanya); Yukarı Avusturya, Aşağı Avusturya, Viyana ve Burgenland (Avusturya); Győr, Sopron, Estergom, Pest, Fejer, Bacs-Kiskun, Tonla ve Baranya (Macaristan); Sırbistan (Yugoslavya); Moldavya (SSCB). Bu asil üyelerin yanı sıra Güney Moravya ve Batı Slovakya (Çekoslovakya) da gözlemci statüsünde katılmışlardır⁴⁷.

Organizasyon minimal düzeyde tutulmuştur ve bölge yöneticilerinin konferansları karar verme mekanizmasını oluştururlar. Bunları, uzman komisyonları, çalışma grupları, ve üst düzey bürokratlar arası fikir alış-verişi destekler. Başkanlık katılımcı bölgeler arasında değişir ve eski Batı Bloğu, özellikle de Avusturya'nın dönüşümde bir ağırlığı vardır. BM Güvenlik Konseyi'nin 752 ve 757 sayılı kararları çerçevesinde Sırbistan'ın üyeliği 1992'de askıya alınmıştır. Sırpların Tuna'yı ablukaya almaları ve nehirден geçenlerden ücret talep etmeleri önemli problemler yaratmıştır.

Üyelikte birtakım değişimler olmuştur. Slovakya, Romanya'nın Tuna Bölgeleri konfederasyonu, Budapeşte kenti, Bulgaristan'dan Michaylovgrad ve Loveh, Almanya'dan Baden-Württemberg, ve Ukrayna'dan Odessa bölgesi katılmış, Çek Cumhuriyeti, ülkede federal bir yapı kurulacağından tam üyelikten gözlemci statüsüne dönmeyi seçmiş, ve son olarak ta Bulgaristan'dan Varna ve Russe üye olarak katılarak toplam üyelerin sayısını 23'e çıkartmıştır.

47 AFPY, 1990, s. 11

Beş çalışma grubu planlama ve çevre, turizm ve ekonomi, kültür/bilim, spor, ve Tuna üzerinde nakliyat ve gemicilik ile uğraşmaktadırlar. Çalışmalar 1990 sonlarında başlamıştır. Önemli sorunlar, Eylül 1992’de Rhine-Main-Tuna Kanalı’nın açılması ve komşu topluluklara etkisi; su yolu ve liman hizmetlerinin tanıtımı; Tuna-Oder-Elbe, Tuna-Tisa, ve Tuna-Save kanallarının açılması ve inşası; ve felaketler durumunda sınırötesi işbirliğidir. 1992’de Tuna boylarındaki bölgesel, kent, ve liman otoriteleri arasında sürekli işbirliğini öngören ve ‘Donauhansa’ adı verilen bir proje de yürürlüğe konmuştur.

Özet

Balkanlar’da ortaya çıkan bu kurumsal/örgütsel işbirlikleri bölgede gitgide artan bir ağı göstermektedir. Başlangıçta yerel veya bölgesel işbirliği projeleri önemli bir rol oynasa da, 1993’ten sonra ağırlıklarını yitirmişlerdir. Bunlara, Avrupa politikasının ‘Külkedileri’ denmektedir çünkü bir seferlik tarihi dönüşümlere dayanmaktadırlar ve AB ve NATO genişleme süreçleri içinde yitip gideceklerdir⁴⁸. Dolayısıyla, genel bir sonuç, birçok Balkan ülkesinin kendilerini, başka beklentilerine karşın, Batı Avrupa ve Atlantik entegrasyonuna yönlendirmeleridir.

Çoğu bölge ülkesi için bu, bölgesel bütünleşmenin ihmali demektir. Bunun bir nedeni bölgede fazlasıyla siyasal, ekonomik, etnik, ve kültürel çatışmanın varlığıdır. Bir diğer neden, bölge ülkelerinin, bölgesel bir işbirliği mekanizmasının AB tarafından Güneydoğu Avrupa’yı gözardı etmek için bir bahane olacağı inancı içinde olmaları ve dolayısıyla bu tür işbirliğinden kaçınmalarıdır. Üçüncü bir neden, ekonomik durumdur; çoğu ekonomiler benzer hammaddeleri, ürünleri, veya servisleri alt düzeyde sunmakta, sonuç olarak ticaret gelişmemekte ve ekono-

48 Alyson J.K.: Bailes, ‘Subregionale Organisationen: Die Aschenputtel der europäischen Sicherheitspolitik (Subregional Organizations: The Cinderellas of the European Security Policy),’ *NATO-Brief*, March 1997, no. 2, s. 27-31.

mik gelişme ya çok yavaş olmakta ya da hiç gerçekleşmemektedir.

Yine de bölgesel işbirliğini güçlendirmek için başka sebepler de vardır: Bunlardan bir tanesi, kendine yeterli gelişme açısından bölgenin ekonomik bütünleşmesine gerek olduğudur⁴⁹. Bu da, altyapıya, eğitime, pazarlama sistemlerine, siyasi ve coğrafi sınırlarla ilgili sorunların çözümüne yatırım yapılması ve bazı bölgelerde ya da genelde yukarı hamle için uzmanlaşmanın gerekmesi demektir⁵⁰. AB ülkeleri bölgeye yatırım yapma isteğindedir. Başka bir neden ise, diğer başvuruda bulunan devletlerin, AB üyeliği için bir blok halinde hareket edebilmenin daha iyi olacağı yönündeki hesaplarıdır. Bu, ilk başta Visegrád Grubu tarafından benimsenmiş ancak sonradan terkedilmiş bir fikirdir. Bir başka sebep ise, AB'nin, komşu ülkelerle ilişkiler düşmanca kaldığı sürece AB üyeliği için çalışmanın yersiz olduğu görüşüdür. Bu 'bölgesel yaklaşım' her başvuruda bulunan ülkeden, sorunların barışçı yoldan çözümü ve insan haklarına, azınlıklara ve demokratik süreçlere saygı prensipleri çerçevesinde komşularıyla ilişkilerini geliştirmesini istemektedir. Ancak, bu tür bir gelişme için garanti yoktur. Sürekli saldırgan bir komşu karşısında, ülkeden en azından bölgesel bütünleşme açısından iyiniyetini göstermesi beklenir.

Fawcett ve Hurrell, bölgeciliğin bir küresel fenomen olduğunu, ancak dünyada bölgeciliğin daha iyi işlediği bazı yerler ve hiç ya da çok az etkisi olduğu başka yerler olduğunu belirtirler⁵¹. Güneydoğu Avrupa, uzun süre ikinci gruba dahil bir yer olarak durdu. Ancak, 1989'dan sonraki onyılda, bu, bölgenin stratejik önemi büyük bir kayıp yaşasa da önemli ölçüde

49 Vladimir Gligorov, 'Außenwirtschaft,' Magarditsch Hatschikjan, Stefan Troebst (ed.), Südosteuropa – Gesellschaft, Politik, Wirtschaft, Kultur. Ein Handbuch, Münih, Beck, 1999, s. 367-394.

50 Marvin Jackson, 'Transition: Institutioneller und struktureller Wandel,' Hatschikjan, v.d., A.g.e., s. 305.

51 Louise Fawcett ve Andrew Hurrell, *Regionalism in World Politics-Regional Organization and International Order*, Oxford: OUP, 1995, s. 309-327.

değişikliğe uğradı. Savaşlar ve yıkımları komşu ülkeleri destek aramaya itti, Rus egemenliğinin azalması bariz olarak görüldü, İtalya, Yunanistan, Avusturya ve Türkiye gibi bazı ulus-devletler bölge ve bölgenin gelişmesi için ciddi bir ilgi gösterdiler, ve AB ve NATO'nun ağırlığı zamanla arttı.

. Bölgenin fakirliğe, etnik çatışmalara, yasadışı göçe, ve suça yöneldiği uluslararası boyutta gözlenmektedir. Bu tehlikelere karşı koyabilmek için, SECI gibi, Royaumont Süreci gibi ve şimdi de Kosova Savaşı sonrasındaki İstikrar Paktı gibi uygulamalar büyük güçlerce öne sürülmektedir. Dolayısıyla, öyle görünmektedir ki bölge-içi işbirliği, ulus-devletlerin ve uluslararası kuruluşların çokyönlülüğü, ve Avrupa Birliği ve NATO'yla bütünleşme fikri bölgede gelişmektedir. Bu, Avrupa entegrasyonunu engelleyecek ya da buna karşı bir gelişme olarak görülmemelidir çünkü Avrupa Birliği de bizzat kendisinin 'Bölgeler Komitesi' ve 'Destek Prensibi' uygulamalarıyla bölgeciliği desteklemektedir.

Sosyalizm Sonrası Macaristan'da Sistem Meşruiyeti Sorunu

Cem Karadeli

Meşruluğun Üç Türü

Macaristan, 1956 Devrimi ve sonrasında da János Kádár'ın hem SSCB yönetiminin istekleriyle hem Macar halkının beklentileriyle örtüştürmeye çalıştığı yönetimiyle, Doğu Bloğu ülkeleri arasında kendisine farklı bir yönetim ve ekonomi düzeni kurmuş bir ülkeydi. Macaristan, 1989 yılı boyunca süren ve Macar Sosyalist İşçi Partisi yöneticileriyle muhalefeti buluşturan Yuvarlak Masa Toplantıları sayesinde çokpartili düzene belki Çekoslovakya dışında en rahat geçişi yapan ülke olmuştur. Ancak, Kádár yönetiminin icraatları pek çok alanda ülkenin yeni liberal-demokratik düzenini etkilemiş, Kádár'ın mirası yeni düzenin her açıdan başa çıkması gereken bir bütünlük olarak bugüne dek yaşamıştır.

Macaristan'da düzenin meşruluğu sorunsalı, Soğuk Savaş sonrasında yapılan ilk çokpartili seçimlerden, 1990 seçimlerinden bu yana demokratikleşme sürecinin önemli bir parçası olmuştur. Bir yandan meşruluk kavramının çeşitli alanlarda farklı şekillerde tanımlanması, dolayısıyla da siyaseten meşrulukla hukuken meşruluğun kimi zaman örtüşmemesi, toplumsal anlamda farklı beklentilerin ortaya çıkması gibi, bütünleştirici tek

bir genel tanımın eksikliğinin yarattığı bir karmaşa varolmuştur. İkinci olarak ise, Macar toplum yapısının çeşitli katmanlarında, hattâ Macar yönetici seçkinleri arasındaki farklı alt-katmanlarda¹, meşruluk kavramının anlaşılması, algılanması ve tanımladıkları farklılaştığı için meşruluk, farklı tanımlara bürünmüştür.

Bu bağlamda ortaya çıkan sorunlar, eğer meşruluk kavramının birden fazla boyutta ve birkaç tanımı olduğunu kabul edersek çözülebilirler. Bir yönetimin meşru olarak algılanabilmesi için, tüm sosyal bilimlerde ve toplumlarda üç ana alt-oluşum vardır. Bunlar, meşruluk iddiasına yasal dayanak olması; entellektüel seçkin kesimin desteği ve sıradan insanların desteğidir. Seçkinlerle sokaktaki insanların desteği değişik şekillerde elde edilebilir. Bu yöntemler arasında yönetimin liderinin veya liderlerinin aracılığıyla meşruluk kazanmak, geleneklere dayanarak meşruluk kazanmak; ve sistemin, altyapısıyla, üstyapısıyla, kurumlarıyla, bir bütün olarak meşruluğuna dair bir fikrin yerleşmesiyle meşruluk kazanmak sayılabilir. Öte yandan, hukuk anlamında meşruluk yeni siyasi düzenin hukukun üstünlüğü ilkesini kabulüne dayanır ve buradan yola çıkarak yasalar ile, kararnameler ile, ve ulusal-uluslararası hukuk çerçevesinde gelişir.

1 Burada kastedilen toplum katmanları, iki farklı toplumsal kategoriye içerir ki bu ya gelir anlamında ya da siyasal uyanıklık ve/veya eğitim konularındadır. Toplum gelirine göre sınıflandırılabilir ve bundan alt gelir grubu ya da işçi sınıfı, orta gelir grubu ve üst gelir grubu ortaya çıkar. Toplum, aynı zamanda ikiye de ayrılabilir ve bu ayrım eğitim açısından yapılabilir. Bunun sonucu, entelektüel anlamda seçkinler ve ortalama, sıradan insanlardır. Seçkinler, iktidar seçkinleri, ekonomik seçkinler, ve bürokrasi seçkinleri olarak üçe ayrılabilir. Bunlardan ilk ikisi karar mekanizması üzerinde direkt etkililerken, bürokratlar dolaylı yoldan ve atama yoluyla sürece dahil olduklarından, ilk iki grubun gerisinde yer alırlar.

Meşruluğun Hukuki Yönü

Sosyalizm sonrası Macaristan rejimi incelendiğinde, bu yeni siyasal rejimin yasal meşruluk iddiasının öncülününkinden farklı olmadığı görülür. Herşeyden önce, yeni düzende de *hukukun üstünlüğü* prensibi kabullenilmiştir. Bu kabul, ülkenin yönetiminin yasalarla sınırlandırılmasını beraberinde getirdiği gibi yeni rejimin de denetlenebileceği alanları ortaya koymaktadır. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin kabulü, ve diğer ülkelerle olan ikili ve çoktarafli antlaşmaların kabulü, Avrupa Birliği ve NATO gibi uluslar-üstü organizasyonlara üyelik süreçleri, yeni rejimin uluslararası politika ve uluslararası hukuk açılarından da meşruluk kazanma isteklerine delillerdir.

1990'dan itibaren ülkeyi yöneten yeni liberal-demokratik rejimin ana karakteristiği ve belki de en belirleyici özelliği, yürürlükteki anayasanın 1989 yılında dönemin sosyalist iktidarı ile muhalefet liderleri arasında gerçekleştirilmiş bulunan Yuvarlak Masa Toplantıları sürecinde şekillendirilmiş olmasıdır. Bu özellik, Macar Anayasası'na pek çok ülkede olmadığı şekilde halk temsilcilerinin onayını vermektedir ve yeni rejimin hukuki yanının halkça onanmasına katkıda bulunmaktadır. Öte yandan, değiştirilmiş de olsa, anayasanın yine de 1949 tarihli Stalinci anayasanın ta kendisi olduğunu da bir parantez açarak belirtmek gerekebilir. Bu, süreklilik açısından ilginç bir noktayı da belirler.

Bu iki noktadan yola çıkarak, Macaristan'daki sosyalizm sonrası siyasal rejimin, uluslararası antlaşmalara sadık kaldığı için ve hukuki temelini Macar halkının büyük çoğunluğunun temsilcileri tarafından modifiye edilen bir anayasa dayandırdığı için, hukuk açısından meşru olduğunu belirtebiliriz.

Öte yandan, hukuk alanında meşruluk kazanmak, bunun çok daha geniş kapsamlı bir yansıması olarak halk tarafından benimsenerek meşru sayılmaya kıyasla daha kolaydır. Bir ülkede yönetenlerle yönetilenler arasındaki dengedeki her değişiklik, rejim meşruiyeti açısından çok önemli sonuçlara yol açabilir.

Seçkinlerin Desteğiyle Meşruluk:

Aydın sınıfın yeni düzeni kabullenmesi, aydınların bu düzeni siyaseten bir bütün olarak algılayabilmelerine dayalıydı. Sosyalist dönemde bu grubun ana istemi temel insan hakları ile siyasal özgürlüklerinin tanınmasıydı. Rejim değişikliğinden sonra ortaya çıkan politik tablo aydınlara eskiye oranla çok daha fazla haklar ve hareket serbestliği getirince, sosyalizm sonrası rejimin elit sınıf tarafından benimsenmesi uzun süre almadı. Önceki dönem yönetici seçkinlerinin yeni düzende de yaşam standartlarını sürdürebilmeleri, hatta bu standardın daha da olumluya yönelmesi, kendilerini yeni düzende bekleyen ekonomik kalkınmanın ayırdına varan yeni yöneticileri ve yönetici adaylarını, yani entelektüeller, profesyoneller, politikacılar ve yüksek bürokratlardan oluşan elit kesimi yeni düzene ve liberalizme sahip çıkmaya yöneltmiştir.

Her ne kadar seçkinler arasında yeni düzene karşı bir anlayış hüküm sürse de, 1990-2002 arasında siyasetin genel yapısı incelendiğinde, yapılan dört genel seçimden çıkan farklı hükümetler olsun, seçkinler arasında eski dönem yönetici seçkin zümreye karşı olan kırgınlık ve kızgınlık olsun, önceliklerin farklılığı olsun, birtakım sebeplerle, tüm ülkeye hitap edecek, kitleleri etkileyebilecek liderlerin ortaya çıkmasına engel olmuştur. Bu, karizmatik, yani lidere dayalı meşruluk kavramının ortaya çıkamamasının da bir sebebidir. Yine, ülkede bir demokrasi geleneğinin olmaması, ülkede yeni düzenin geleneklere dayalı meşruiyet kazanmasını da engellemiştir. Öte yandan, aydınların dönüşüm sürecindeki rolü ve iktidara erişme istekleri, bu sınıf için yeni düzeni meşru olarak algılama nedeni olmuştur. Aydınlar yeni rejimin çalışacağı kıstasları belirlerlerken, aynı zamanda sisteme dayalı bir meşruluğu da benimsemişlerdir. Sisteme dayalı meşruiyetin kabulü ile birlikte, entellektüel sınıf içerisinde yeni rejimi savunma fikri ve içgüdüğü de belirmiş oldu. "Demokratik Bildiri"² örneğinde olduğu gibi, aydınlar rejimin otoriter yö-

2 Demokratik Bildiri, 1991 Eylül ayında Janos Kis önderliğindeki bir grup

netime kaymaması amacıyla uğraş vermeye bile başlamıştır ki bu, en azından aydınlar için, rejimin sistem anlamında kabullenildiğinin bir göstergesidir.

Halk Kitlelerinin Desteğiyle Meşruluk:

Her ne kadar bir siyasal düzenin yasal anlamda ve aydınlarca meşru sayılması önemli ise de, halkın yani sıradan insan kitlelerinin desteği olmadan bir rejimin meşruluk kazanabilmesi de, ayakta durabilmesi de olanaksızdır. Macaristan'da halk kitleleri, yani 'sıradan insanlar,' János Kádár'ın "iktisadi refah karşılığında siyaseten boyun eğme" özüne sahip yarı-toplum-sözleşmesinin en önemli parçasıydılar. Bu toplum sözleşmesi, devrin muhalif aydınları, yani sosyalizm sonrası Macaristan'ın yöneticileri tarafından bir toplum sözleşmesi değil de bir toplumsal rüşvet hadisesi olarak algılanmaktaydı. 1960lardaki ağır sanayi hamlesi Yeni Ekonomi Mekanizması ve 1970lerin sonlarında ortaya çıkan ve temelinde işçi ve köylülerin mesai saatleri dışında devlet mülkiyetindeki gereç ve toprağı kullanarak kendi adlarına ve karaborsada satma amacıyla üretim yapmaları fikri olan ikinci ekonomi uygulaması, hep bu toplum sözleşmesinin Kádár tarafından uygulamaya konulan sonuçlarıdır. Bu sayede Kádár iktidarını koruyabilmişken, Macar halkı da diğer Doğu Avrupa halklarına oranla daha müreffeh bir yaşam sürebilmiştir. Ayrıca, Kádár yönetimi, 1956-1988 dönemi boyunca, özellikle de 1961 sonrasında toplumsal seferberlik kavramından kaçın-

aydının, ülkenin yönetiminin hep demokratik kalması ve otoriter bir rejime geçilmemesi için gerekenleri bildiren, halkı demokratikleşmenin bitmediğine ikna etmeye çalışan bir aydınlar bildirisi. Devrin başbakanı Jozsef Antall'ın Merkez Bankası Başkanı'nı bildiriye imzaladığı için görevden alması sonrasında olaylar tırmanarak, 15 Mart 1992'de on bin kişilik hükümet politikaları karşıtı bir gösteriyle sonuçlanmıştır. Burada, hem aydınların müzmin muhalif imajından korunmaya çalışmaları, hem de bunca aydın desteğine karşın, bundan bir yıl önce gerçekleşen ve bir halk hareketi olan taksi şoförleri barikatı olayına oranla çok sınırlı halk desteği alması dikkat çekicidir.

mış, ideolojik açıdan halka baskı yapmak bir yana, kamuoyunu genelde rahatsız edebilecek her türlü davranıştan da kaçınmıştır. Bu sayede, 1948-1956 arası dönemde ağır bir siyasal baskı ve endoktrinasyon dönemi geçiren Macarlar, Kádár'ın önderliğinde kendilerine kader ortaklarından çok daha geniş bir özgürlük ve refah ortamı sağlayan bir yönetimle karşı karşıya kalmış, sanat ve bilimdeki sansür ve baskıya karşı savaştan aydınların aksine, Kádár yönetimini benimsemişlerdir.

1989 devrimleri sonrasında durumun her iki taraf için de değiştiğini görebiliriz. Eskinin muhalif aydınları, yönetici seçkinler sınıfının yeni üyeleri olarak ülke yönetiminde yerlerini alırlarken, bu yeni dönemin izleyeceği kurallar çerçevesini betimleme işini de üstlenmişlerdir. Halk kitleleri ise, çalıştıkları sektöre paralel olarak, iş olanaklarında ve gelirlerinde bir genişleme ve ilerleme görmüş, ya da –ve halkın genelini kapsayacak şekilde– yeni düzende eskiye göre daha kısıtlı olanaklarla yaşamayı öğrenmek zorunda kalmışlardır. Bu ayrım, bir yandan yeni düzende ekonomi faktörünün önemini ortaya koyduğu gibi, bir yandan da aydınların/seçkinlerin siyaset, halkın ise ekonomi alanlarında yoğunlaşmasına bir açıklama getirmektedir.

Şimdiki Durum

Sosyalizm sonrası Macaristan'da siyasetin durumu sıradan insanların siyasetteki etkilerini yitirmeleri ve aydınların yeni kazanılmış güçleri arasındaki dengeyle bağıntılıdır. Aydınlar sosyalizm sonrası dönemde yönetici seçkin sınıfın üyeleri olmaya başlayıp nüfuzlarını arttırdıkça, bu grup yeni oluşmaya başlayan ve genel piyasa mekanizmaları arasında da baskın faktör olan orta sınıfın da belkemiğini oluşturmaya başlamışlardır. Bu yeni sınıfın yükselişi, gelen halk yığınlarının siyaseten pazarlık gücünü de önemli ölçüde ve olumsuz yönde etkilemiştir.

Ülkede siyasi erk sahiplerinin en önemli sorunu, demokratikleşme sürecine kitlelerin katılımını sağlayabilmektir. Halkın çoğunluğu ya bir tür sivil toplumun yeniden yapılanması süre-

ciyle, ya da halkın genelinin yaşam standardının yükseltilmesi aracılığıyla yeniden siyaset yaşamına çekilmesi yeni düzenin devamlılığı ve meşruluğu açılarından gereklidir. 1990 yılında ve birdenbire vücut bulan taksi şoförleri ablukası olayı³ gibi bir yandan seçkinlerle halkı karşı karşıya getirerek toplumsal barışı zedeleyecek, öte yandan da rejimi tehdit edecek olayların önlenmesi de bir gerekliliktir. Bu amaçla, ilk etapta aydınların yeni sistemin politik ve ekonomik ortamların bir bileşeni olduğu fikrini benimsemeleri zorunludur. İkinci olarak, Kádár'ın yolundan giderek ülkeyi yönetenlerin halkın alt gelir gruplarında yer alan çoğunluğunun ekonomik durumlarının gelişeceğine dair bu gruplara güvence vermesi ve yol açması da önemli bir aşama olacaktır.

Bunlar arasında ilk adım çok önemlidir, çünkü Macar aydınlarının çoğu dönüşümü tamamıyla bir siyasal olay olarak algılamayı sürdürmektedirler. Örneğin Bela Greskovits 1996 tarihli çalışmasında, yani devrimler sürecinden yedi yıl sonra, Batılı araştırmacıların sistemde illa bir çöküş beklediklerinden ve bunu ekonomiye bağladıklarından yakındır⁴. Greskovits gibi pek çok Doğu Avrupalı aydının benimsediği bu bakış açısı iktisat ile siyaseti birbirlerinden kopuk, apayrı iki alan olarak algılama tercihini yansıtır. Bunun ana sebebi, Marxçı prensiplere karşı savaşıarak yeni bir düzenin kurulmasında rol oynamış bu sosyalizm sonrası dönem seçkinlerinin, geçmiş döneme karşı bir tepkisi-

3 Taksi şoförleri ablukası, Macaristan Cumhuriyeti'nin 1. kuruluş yıldönümünde, 24-26 Ekim 1990 günlerinde, hükümetin benzin zammını protesto eden taksicilerin Budapeşte'de yolları kapatmasıyla başlayan, daha sonra tüm kentlere ve şehirlerarası yollara yayılan ve geniş halk desteğiyle devam edip, hükümeti geri adım atmaya zorlayan, birdenbire olmuş bir halk eylemidir. Sonuçta, hükümet, artışı, ilk zammın %35'ine kadar düşürmeyi ve protestocular hakkında cezai işlem yapmamayı, protestocular da petrol fiyatlarının uluslararası piyasa dalgalanmalarına göre ayarlanmasını kabul etmişlerdir.

4 Bela Greskovits, 'Good Bye Breakdown Prophecies, Hello Poor Democracies: On Failed Prediction, and Eastern Transformation Realities,' 10. Uluslararası Avrupalılar Konferansında sunduğu tebliğ, Mart 1996, s. 7-9.

dir. Bunlara göre, siyaset sorunlarına iktisat temelli çözümler üretmek, özünde Marxçı bir yaklaşımdır ve Marx'ın haklı olabileceğini ima ettiğinden de tümünden reddedilmelidir. Siyaset sorunlarına siyasal çözümler önerme fikri de yine Kádár'ın "refaha karşılık boyun eğme" formülünü çağrıştırdığı için benimsememiştir. Ancak, Macaristan'da olsun, diğer Doğu Avrupa ülkelerinde olsun, sorun salt siyasal-ideolojik yönlendirmenin ötesindedir. Toplumun büyük çoğunluğu 1990lar boyunca ihtiyaçlarına ulaşamamıştır. Macaristan söz konusu olduğunda bu ihtiyaçlar halkın çoğunluğunun (1997'de %67'sinin) fakirleşmesi sürecinin sona erdirilmesi, sosyal devlet kavramının ve sosyal güvenlik mekanizmalarının geliştirilmesi ve herkes için karşılanabilir ücretlerle ya da bedava olarak eğitim, sağlık ve barınma ihtiyaçlarının sağlanabilmesidir.

Aydınlarca ekonominin rolünün küçümsenmesi ve/veya tamamen reddi, durumun yönetimce de daha ciddi bir şekilde ele alınmasını geciktirebilir, çünkü eski düzenden kalma bir alışkanlıkla aydınlar hâlâ toplumda önderlik rolünü yüklenmektedirler. Seçkinlerce dikkatli bir yaklaşım benimsenmezse toplumsal kayıtsızlık toplumsal rahatsızlıklara dönüşebilir ve bu da bir uçta siyasetten tam olarak soyutlanma diğer uçta da siyasetin içerisinde yer alan, örneğin Csurka'nın liderliğindeki milliyetçi-ırkçı-muhafazakar Macar Adalet ve Yaşam Partisi gibi, radikal partilere doğru bir kaymaya doğru gidebilecek sonuçlar doğurur. Zengin-yoksul ayrımının çok daha uç noktalarda seyrettiği Rusya Federasyonu'nda sistemin meşruluğu bile tartışılır hale gelmişken Macaristan'da henüz bu ölçekte bir parçalanma, organizasyon kopukluğu, adem-i merkezîyetçilik ve fakirlik oluşmamıştır. Ancak, ileride durumun Rusya'ya benzemeyeceği garanti edilemez.

Aslında, duruma siyaseti veya ekonomiyi ön plana çıkartma örneğinin ötesinde baktığımızda, aydınlarla halk arasında, meşruluk kavramına yaklaşımlarda varolan farklılıkların bu iki grubun arasında yaşanan iletişimsizlikle bağıntılı olduğu gözlemlenebilir. Bu iletişim kopukluğu yüzünden, hem meşruluk hem

de diğer toplumsal açıdan önemli hususlarda iki aşamalı bir kavrama ve değerlendirme mevcuttur. Toplumun bu iki katmanının geliştirdiği farklı değerler ve öncelikler, ayrımı daha da körüklemektedir. Aydınlar Kádár döneminde kendilerine iktidar karşıtı ve tümünden siyasal bir duruş benimsemişken, sıradan insanlar da olayın siyaset tarafını gözdardı etmişlerdir. Bu çerçevede, aydınlar Kádár yönetimi süresince problemler yaşarken, genel halk, ekonomiye yoğunlaşarak siyaseti ve bunun bir parçası olarak da aydınların içinde bulundukları zorlukları görmezden gelmeyi seçmiştir. 1989 sonrası düzende, yönetim ilişkileri siyasal temellere dayandığı için, halkın çoğunluğu bu farkı algılamakta zorlanmaktadır. Bunun sonucunda, bir ikiye bölünmüş toplum yapısı ortaya çıkmaktadır: Siyasetin yerini kavrayıp bunu pozisyonlarını geliştirmekte kullanan aydınlar ve bunu kavrayamayıp kullanamayan halk yığınları.

Farklı Etkileşim Araçları:

Endüstri sonrası toplumda iki tür etkileşim düzeyi yer alır. Bunlar makro ve mikro düzeylerdir. Makro düzeydeki etkileşim kurumsal ve organizasyon seviyesinde, mikro düzeydeki etkileşim de bireyler ve küçük gruplar arasında gerçekleşir.

Macar aydınları, son on yılda, genelde sivil toplumla, politik kurumlar ve kurallarla, makro düzeyli meselelerle uğraşmışlardır. Öte yandan, makro düzeyli kurumsal değişiklikler, sıradan insanların gündelik yaşantılarını etkiledikçe, Macar toplumunun daha düşük gelirli ve daha az eğitilmiş kesimleri için odak noktası mikro düzey olmaya başlamıştır. “Her iki tür istekler bütünü, yani hem mikro-bireysel hem de makro-kurumsal istek grupları, rol ilişkileri ve tanıdık ağları orta düzeyinde, yani insanların bir arada çalışabildikleri, işgücünün toparlandığı, yaratıcılığın ve sorun çözümüleme potansiyelinin zirveye çıktığı orta düzeyde, karşılaşırlar.”⁵ Sosyalizm sonrası dönüşüm sürecindeki Macar toplu-

5 Jerald Hage ve Charles H. Powers, *Post-Industrial Lives: Roles and Relationships in the 21st Century*, s. 211.

munda bu tür bir orta-düzey ilişkiler ağının olmaması, toplumun bu iki kesimi arasında bir iletişim kopukluğunun doğmasına yol açmıştır. Sosyalist dönemin orta-düzeyde var olan ilişkiler ağının yeni düzen içerisinde geçerliliğini yitirmiş ve bunun yerine bir şeyin konulamamış olması, bu yeni devlet ve toplum düzeninde toplum katmanları arasındaki kopuşun sorumlusu olduğu gibi, hâlen Macar toplumunda varolan algılama/yorumlama ikileminin de yaratıcısıdır.

Ancak, dönüşüm sürecini, iletişimsizlik ve orta düzeyde aydınlarla aydın olmayanlar arasındaki temas eksikliğine yol açan biricik sebep gibi göstermek yanlış olur. Sorunun kökleri 1960-lardan buyana gelen –ama özellikle de 1980lerdeki– muhalefet hareketlerinde aranmalıdır. Doğu Avrupa’da sosyalist dönemin son onyılında muhalif aydınlar sivil toplum fikrinin savunuculuğunu yaparak böylelikle demokratikleşme için bir çerçeve yaratmayı ve aynı zamanda da toplumda ortaya çıkması olası milliyetçi duyguları da azaltmayı düşünmüşlerdir. 1989 devrimleri ve özellikle de 1990 seçimleri ertesinde görülen tablo, artık ortada sosyalist yönetim ve ona karşı birleşik bir cephe halinde reform sosyalistlerinden aşırı sağ gruplara uzanan yekvücut bir muhalefet olmadığıdır. Devr-i sabıkın muhalif aydın kesimi için beliren ilk önemli problem buydu. Bir yandan demokrasi yandaşı cephe ideoloji açısından aşırı-milliyetçi sağ ile reformcu sosyalist sol arasında ayrışırken, seçkinler arasındaki iktidar mücadelesi toplumun yeniden inşasının önüne geçen bir olay halini almıştı. Bu seçkinler arası mücadele, asıl gereken seçkinler ve halk arasında köprüler oluşturacak orta-düzey ilişkilerin kurulmasıyken, öncelikli ilişkiler bütünü haline dönüşüp üzerine bir de yeni siyasal ve ekonomik yapıların oluşturulması zorunluluğu gelince, yeni iktidar seçkinleri ile yönettikleri arasındaki iletişim iyice kopmaya yönelmiştir. Zaman içerisinde, bu, genelde seçkin zümrenin, özelde de aydınların halkla olan bağlarının tamamen kopmasına yol açmıştır. Bunun kaçınılmaz sonucu, aydınların, toplumun geri kalanı üzerinde, herhangi bir veriye dayanmayan önermeler ve görüşler üretmesidir. Sonuçta, bu öner-

melerin ve görüşlerin bir devamı şeklinde sivil toplum kavramı, aydınların yeni sistemde toplum katkısından anladıklarının özünü oluşturmuştur. Ancak, Alexander Smolar'ın gözlemlediği gibi, sivil toplum her ne kadar gerçekliğin ötesinde, varsayımsal bir kavram olmasa da

”[s]ivil toplum aktivistleri için en büyük şok toplumun içinde bulunduğu gerçek durumu görmeleri olmuştur. 1989 ‘devrimleri’ sivil toplum inanılmayacak kadar güçlü olduğundan değil, Gorbaçov’un glasnost ve perestroyka politikaları Sovyetler Birliği’nin Orta ve Doğu Avrupa’daki uydu rejimleri için derinleşeduran bir uluslararası kriz yarattığı için gerçekleşmiştir. Kısa sürede belli olmuştur ki, eskinin muhalefeti sadece belli bir oranda toplum desteği ortaya çıkartabilmektedir ve bu, eski düzene karşı çok derin toplumsal hoşnutsuzluk olduğu konularda bile geçerlidir.”⁶

Aydınlar arasında 1990ların başlarında yazılar kaleme alan ve sivil toplumun yükselişini betimleyen ve toplumsal değerlerin gücünden, aktif ve pasif direnişin belirtilerinden büyük bir heyecanla bahseden bir grup, sosyalizm sonrası toplumda ters giden ve toplum yapısını zayıflatan her şeyin bir sebebi olarak ortaya *homo sovieticus* (Sovyet türü insan) kavramını atmışlardır⁷. Her ne kadar *homo sovieticus* kavramı hakkındaki gözlemlerde bir dereceye kadar bir haklılık payı varsa da, sosyalist yönetimde bile aydınlarla halk arasında varolmayan iletişimin artık iyiden iyiye ortadan kalkmış olması ve aydınların bu durumda kendilerince doğru olduğunu sandıkları/umdukları fikirleri direkt gözlemler yerine halkın inançları ve ihtiyaçları olarak düşünmeleri toplumun iki kesimi arasındaki seviye ve iletişim farkının iyice açılmasına sebep olmuştur.

Bu durumda, yönetenler ve yönetilenler, aydınlar ve halk arasındaki kopukluğun, meşruluk konusunda da diğer birtakım

6 Alexander Smolar, ‘From Opposition to Atomisation,’ *Journal of Democracy*, 7(1), s. 30.

7 A.g.e., s. 30.

önemli toplumsal konularda olduğu gibi tam bir ulusal, tüm toplumu tüm kesimleriyle kapsayacak bir yaklaşımın gerçekleşemesinin ana nedenidir. Ancak, yüksek eğitilmiş ve eğitimsiz grupların dünya görüşleri arasındaki bu farklılaşmayı getiren başka sebepler de vardır. *Homo sovieticus*'un aklında ortak hareket kavramının yer almaması da, en az aydınların yeni rejimin önceliklerinin ve sivil toplum yapısının ne olması gerektiğine dair yanlış fikirleri kadar önemlidir. Kırk yıllık sosyalist yönetim süresince oturtulmuş kalıpların sadece on yıllık ve önceki deneyimlere dayanmayan bir sistemde değiştirilmesini, bu süre içerisinde siyasal bilincin ortaya çıkmasını, karar alma sürecine daha fazla katılımın gerçekleşmesini beklemek yanlış olur. 1990lar boyunca tüm bölge ülkeleri gibi Macaristan'ı da kısaca alan ekonomik zorluklar, halkın siyasetten önce ekonomi yaklaşımını desteklemektedir.

Macaristan'da yaşanmış olan siyasal ve ekonomik dönüşüm sürecinin en önemli ekonomik sonucu olarak zenginlerle yoksulların, seçkinlerle halkın arasındaki uçurumun ilerlemesi belirtilebilir. Yoksulluğun toplumun daha geniş kesimlerine yayılması, emeklileri, vasıfsız işçileri ve yeni yönetim teknikleri yüzünden işlerinden olanları kapsayarak genişlemesi, toplum içerisinde teorik ve pratik olarak erişilmesi güç ve aydınlarca gözardı edilen bir kesimin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Hegel'e göre, sivil toplumun temel yapısı, iş sahibi olmak veya bireyin saygınlığı gibi birtakım sivil toplumca yaratılmış avantajlardan bile soyutlanmış bir sosyal sınıfa yol açar. Bu, toplum içerisinde topluma herhangi bir katkı yapmayan ve topluma karşı bir görev yerine getirmeyen, ancak sivil toplumun içerisinde onun tüm evrensel değerlerine eksi kutup oluşturan bir sınıftır ve bu sınıfa günümüz dünyasında alt-sınıf (underclass) denmektedir⁸. Bu tür bir alt-sınıf 1989 sonrasındaki değişimlerle birlikte tüm Doğu Avrupa'da ortaya çıkmaktadır ve bu sınıfın üyeleri sosyalizmin muhalif aydınlar kesimi ile halk yığın-

8 Slavoj Žižek, *The Plague of Fantasies*, s. 127.

ları arasındaki farklılığın son derece keskin göstergeleri olarak şekillenmektedirler. Dolayısıyla, Macar toplumunda eskinin muhalif aydınları kendilerini yeni iktidar seçkinlerinin bir parçasına dönüştürürlerken, toplumun en eğitimsiz, en niteliksiz katmanı da kendilerini Batı toplumundaki alt-sınıfın bir parçasına dönüştürmektedirler.

Macaristan'da bir alt-sınıfın oluşması sisteme dayalı meşruluğu inceleyen teorilerin ilgilenmesi gereken, temel, ön planda ele alınması gereken bir konudur. Dolayısıyla, ekonomi, siyaset çevresinin ülkeyi hem liberal ekonomik sistemin ülkeye kazandırılması hem de liberal kapitalist ekonomiye geçişin sonuçları anlamında ve bunların her ikisinin de yarattığı sosyo-politik alan içerisinde etkilemektedir. Yoksulluk ve zenginlik arasındaki farkın artması, sorunlara çözüm üretilmemesi, orta-uzun vadede ülkede çözümü zor ve sebebi tamamen iktisat ilişkilerine dayalı siyasal sorunlar yaratarak meşruluğun algılanması ve kabbullenilmesinde de problemler yaratacaktır.

Demokrasi ve Meşruluk

Sosyalizm sonrası düzende, Macar siyaset hayatının belirlenmesinde yukarıda tartışıldığı gibi Macar toplumunun farklı katmanları arasında iletişim kopukluğunun olması ve iktisat – siyaset ilişkilerinin varlığı veya yokluğu belirleyici oranda etkili olmuştur. Bu farklı kurumlar bütünü içerisinde, farklı çıkar alanları ve farklı toplum katmanları arasında ortaya çıkan çok önemli bir etmen de demokratikleşmedir. Yeni düzenin ve bu yeni düzenin toplum tarafından meşru olarak varsayılmasının özünde toplum içerisinde demokrasi kavramının gelişmesi yatmaktadır. Bu gelişme süreci, demokrasinin ve liberal demokratik sistemin değer yargıları bütünü ile, baskın konularıyla birlikte anlaşılmasında, kurumlar oluşturmaının çok ötesindedir ve uzun vadede meşruluğun en önemli şartıdır.

Macaristan'da demokratikleşme süreci içerisinde gerekli olan kurumların oluşturulması yıllar önce bitmiş olmasına kar-

şın meşruiyet problemi hâlâ ortadadır. Bunun sebebi geçiş sürecinin yanlış gerçekleştirilmiş olması değil, eski devrin mantığıyla yoğrulmuş olan *homo sovieticus*'un hâlâ *homo democraticus*'a, demokratik insana kafaca dönüşmemiş olmasıdır. Temelde bunun asıl sebebi, Macaristan'da şu anda yaşayan insanlardan büyük çoğunluğunun sosyalist dönemde doğmuş olmaları ve düşünce sistemlerinin, fikirlerinin bu sistemin sınırları içerisinde yoğrulmuş olmasıdır. Eski düzen, Kádárcı sosyalizmin kurallarıyla ve Kádár'ın ortaya koyduğu toplum sözleşmesinin esaslarına göre işlemektedir. Sosyalizm sonrası dönemde halkın ekonomik gelişmeye öncelik vermesinin temelinde, sonuç itibarıyla halkın 1961-1989 döneminde yönetimle arasında daha başka bir iletişim yöntemi görmemiş olmamasının da rolü büyüktür. Bu 38 yıl boyunca, refah karşılığında boyun eğmeyi öngören Kádárcı toplum sözleşmesi Macarlar'ın yaşamlarını etkileyen önemli öğelerden biri olmuştur. Bu tür bir siyasal düzenlemenin parçası olmadan yaşanacak bir kuşaklık bir dönem sonrasında yeni düzenin kendine özgü dinamiklerinin yerleşmesi mümkün olabilir.

Ekonomide yaşanan değişikliğin önemini daha iyi anlayabilmek açısından, toplum yapısı üzerinde yoğunlaşmak gerekir. Macar örneğinde Parsons – Habermas yaklaşımının doğru yaklaşım olacağı inancındayım. Talcott Parsons'ın modernleşme hakkındaki görüşlerini⁹ geliştiren Jürgen Habermas, modernleşme sonucunda ortaya çıkan başkalaşmanın dört asal altsistem yarattığını öne sürer. Bunlar ekonomi, siyaset /devlet, bir kamusal toplum kümesi, son olarak da özel bir aile yaşamı alanı¹⁰. Kamusal toplum kümesi bir anlamda sivil toplumun dengidir ve özel aile yaşam alanı da temelinde bireyler ve ev fertleri arasındaki ilişkiler bütünüdür. Habermas'ın kuramından yola çıkarak, başkalaşmanın temel ögesinin modernleşme değil de sis-

9 Parsons'a göre modernleşme bir başkalaşma sürecidir.

10 Stephen Crook, Malcolm Waters, Jan Pakulski, *Postmodernization: Change in Advanced Societies*, s. 27.

tem değişikliği olduğu, bu sistem değişikliğinin bir tür modernleşme olduğu, ve bunun da, eğer Bağımlılık Teorisi'nin yolundan gidersek, çevreden yarı-çevreye (periphery'den semi-periphery'ye) doğru bir geçiş olduğu söylenebilir.

Bu ayrımın sınırları içerisinde, devlet ve ekonomi, ya da daha doğrusu devletin bürokratik/kurumsal kaideleri ve piyasa mekanizması, önemli siyaset ve iktisat kararlarının alınmasına ve uygulanmasına olanak veren asal dayanaklardır. Sivil toplum, sistemin özünün dışında kalan ve bir denetleyici ve dengeleyici rol üstlenen bir mekanizmadır; dolayısıyla da sistemin işleyişi açısından ikincil bir role sahiptir. Bunun tersi bir şekilde, bireylerin evde ve işyerlerinde gerçekleştirdikleri ilişkiler yumağı, bu ana mekanizmayı direkt olarak destekleyen bir alt-sistem yaratmaktadır. Dünya üzerinde pek çok yerde olduğu gibi Macaristan'da da sorun, ekonominin ve bürokrasinin aslında uluslararası mekanizmalar, antlaşmalar, sözleşmeler ile kısıtlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası piyasa mekanizmaları Macaristan'ın ekonomik geleceği üzerinde etken olurlarken, uluslararası antlaşmalar, NATO ve AB üyelikleri gibi dış politika hedeflerinin gerekleri de siyaseti ve bürokrasiyi kısıtlamaktadır. Siyaset alanının kontrolü, bir zamanların muhalif aydınlarına düşmektedir ve bu grup için hür seçimler, yasama organında geniş bir siyasal yelpazenin temsil edilmesi ve liberal demokrasinin temel hak ve özgürlüklerinin tesis edilmesi gibi hedeflere ulaşılmış olması bir tatmin kaynağı yaratmaktadır. Ekonomi alanı, uluslararası kapitalist piyasanın kaderiyle koşut olarak yönlendirilmektedir ve sosyalizm sonrası Macaristan'da piyasalar Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) ve AB'nin öngördüğü kriterler içerisinde idare edilmektedir. Dolayısıyla, aydınlar söz konusu olduklarında, siyaset açısından yapılabilecek büyük bir değişiklik de ekonomi açısından yapılabilir çok bir şey de kalmamış durumdadır. Yukarıda tartışıldığı gibi, sivil toplumun Macar siyaset ve ekonomi yaşamlarındaki yeri olması gerektiğinden uzaktır. Ülkede denetim rolünü üstlenecek, hak ve çıkar temsilciliği yapacak sivil toplum örgütlerinin azlığı, hatta yokluğu,

egemen aydın kesimin yaptıklarından memnuniyet duymasına ve özgüveninin gelişmesine de yardımcı olmuştur.

Aynı şekilde, aydın kesim arasında, sıradan insanlar seviyesinde gerçekleşen mikro-düzey etkileşimler de farklı bir ifade bulmaktadır. Aydınlar arasında mikro-düzey ilişkiler, siyasal içerikli konulara yoğunlaşırken, sıradan insanların mikro-düzey iletişimleri genelde ekonomik konulara, örneğin nasıl geçinilebileceğine, ailenin ve bireylerin nasıl ayakta kalabileceklerine ya da çocukları hangi okula göndermenin onlara daha iyi bir gelecek sağlayabileceği cinsinden konulara yönelmektedir. Buradan hareketle, bir yandan düzgün işleyen bir sivil toplumun yokluğu yüzünden yönetenler ile yönetilenlerin makro-düzeyde buluşması, iletişim kurması imkansızdır. Öte yandan, mikro-düzey pratikler de algılanan sorunlar ve bu sorunların toplumun iki katmanında algılanış durumlarına göre bunlara atfedilen öncelikler yüzünden zarar görmektedir.

Böylesi bir toplum düzeni, sonuçta, meşruluk kavramını çevreleyen bir ikileme yol vermektedir: Bir taraftan aydınlar 1989'dan buyana süren siyasal değişikliklerin sisteme dayalı meşruiyet için önemli bir temel oluşturduğunu düşünürlerken, toplumun çok daha geniş bir kısmı için Kádár devrinin 'önce iktisat' anlayışı önemini korumaktadır. Dolayısıyla, aydınlar için rejimin meşruiyeti, demokratikleşme süreci içerisinde halledilmiş, çözümlenmiş, bir problemken, sıradan insanlar için hâlâ ekonomik gelişmenin etrafında dolaşan bir kavram olarak varılmaktadır.

Siyasal Bilincin Yükselişi

Demokratikleşme süreci aydınlar açısından halledilmiş, bitirilmiş bir aşama olarak görünse de, hele şimdi AB'ye tam üyelik sürecinin de devreye girmesiyle, aslında tamamlanmamış bir süreçtir. Her ne kadar kurumların kurulması ve olgunlaşması açılarından dönüşüm tamamlanmışsa da, hâlâ ortada liberal demokratik sistem bağlamında toplumsal bilinç ve kamu vicdanı-

nın yaratılması işi vardır.

1980lerin başından buyana otoriter-sağcı ve totaliter-solcu yönetimlerin düşmesi süreci içerisinde yaşanan küresel liberalleşme dalgası içerisinde, Macaristan'ın yeni yönetimi meşru olarak algılanmaktadır. Ayrıca, uluslararası siyaset ortamı da Macaristan için eski düzene dönüş ihtimali bırakmamaktadır, çünkü ortada Yeni Dünya Düzeni'ni tehdit edebilecek, Sovyet-tipi bir sistem alternatifi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, Macaristan'daki siyasal sistemin liberal demokrasi kalıplarında işlemesi bir seçimin ötesinde, aynı zamanda uluslararası düzeyde bir alternatifin var olmaması sebebiyle bir zorunluluktur.

Öte yandan, iç politika açısından, halkın, her ne kadar aydın kesim kabul etse ve uluslararası sistem dayatsa da, liberal demokratik sistemi kabullenmesi, hatta onaylaması gerekmektedir. Yöneticiler ve uluslararası siyaset ortamı dayatıyor diye liberal demokratik bir sistemin ortaya çıkması mümkündür, ancak bunun halk üzerindeki etkisinin, Doğu Avrupa'da sosyalizmle yaşanan deneyimden farklı olmasını sağlamak, rejimin sürekliliği açısından şarttır. Bir dayatma durumunda, sosyalist sistemle demokratik sistemin arasında, ideolojik kural ve sınırlar farklı da olsalar, bir farklılık olmayacaktır. Böyle bir durumda sistemin kullandığı araçlar, üstyapı ve kurumlar farklı olsalar da nihai sonuç farklı olmayacaktır: Eğer halk siyasi rejimin arkasında değilse, o rejim çökmeye mahkumdur. Halkı sistemi benimsemeye zorlamanın iki yolu vardır: Birincisi, Macar halkının kafalarında bir siyasal bilincin gelişimini sağlamak, ikincisi de ülkede zenginle yoksul arasındaki uçurumu azaltacak ekonomi politikalarının izlenmesiyle bir sonuca ulaşmaya çalışmak.

Siyaset alanında, bu tür bir sosyalizm sonrası siyasal bilincin ortaya çıkışını gösterir işaretler mevcuttur. Macarlar da diğer Doğu Avrupalılar gibi "siyasi partiler hakkında, siyaset ortamı değişken ve kötü tanımlanmış bile olsa, görece sağlam ve dayanaklı kesin algıya dayalı tanımlamalara sahiptirler."¹¹ Her

11 Joseph Forgas, J. Laszlo, I. Siklaki, S Moylan, 'Images of Politics: A Mul-

ne kadar sivil toplum hareketlerine katılım ve seçimlerde oy kullanma oranları düşükse de, Macar halkının siyasi parti tercihlerini yaptığı, 1990, 1994, 1998, ve 2002 seçimlerinde parlamentoda temsil edilen partilerin aynı altı-yedi parti olması göz önüne alındığında, ortadadır. Parlamentoda temsil edilen siyasi partilerin sabitliği, bu bağlamda oy vermeyle ilgili seçimlerde yaşanan istikrar, sistemin gelişimi ve verimliliği açısından çok önemli bir ögedir. Bu süreklilik ve istikrar sonucunda, parlamentoda temsil edilen partiler ülke çapında daha iyi örgütlenebilme, devlet yardımına hak kazanma, kendi ideolojik farklılıklarını daha iyi formüle etme gibi avantajlar elde etmişlerdir. Bunlar, kurumsallaşma açısından çok önemli adımlardır. Ne kadar fazla seçmen kendisini bir siyasi parti ile özdeşleştirdikçe, ne kadar insan kendilerini temsil ettiğine inandıkları bir partiye yöneldikçe, bu kurumlara ve genelde aydınlara karşı olan güvensizliğe karşın, sistem, çok önemli bir gelişme kat etmiş olacaktır. Sivil toplum ülkede zayıftır ve genel anlamda insanlarca bir tür hobi faaliyeti olarak görülmektedir, dolayısıyla kurumsal anlamda partilerin güçlenmesi, parlamentonun gözle görülür, madden tanımlanabilir olduğu için ön planda olduğu geçiş dönemi siyasetini de daha soyut ve uzun soluklu bir kurumsallığa doğru yönlendirecektir. Sivil toplumun zayıflığı ve parlamentonun kavramsal olarak çelişik ifadeler yaratması düşünülmünce, siyasi partilerin yeni Macar siyaset sistemindeki ana temsilci mekanizmalar oldukları ortaya çıkacaktır.

1990'da yapılan ilk genel seçimlerin aksine, takip eden seçimlerdeki ve giderek azalan katılım oranları, toplumda siyasetle ilgili konularda bir hassasiyet olarak algılanabilir. Bu durum, seçmenlerin çoğunluğunun oy vermeme haklarını kullanarak bir tür protesto sergilemesi olarak algılanabileceği gibi, gündelik yaşamlarındaki olayları değiştirmeye gücü yetecek bir siyasi

tidimensional Analysis of Implicit Representations of Political Parties in a Newly Emerging Democracy,' *European Journal of Social Psychology*, c. 25, s. 493.

partinin varolmadığına dair bir inancın ifadesi olarak da görülebilir. Bu durum politik apati, yani duyarsızlık olarak da tanımlanabilirse de, Macarlar'ın aynı zamanda yönetildikleri düzenin meşruluğuna dair bir tavır aldıkları da iddia edilebilir.

Ülkede gerçek anlamda bir demokrasinin gelişmesi olayına gelince, demokrasiyle bu kadar kısa muhatap olmuş bir düzen içerisinde bunu beklemek için çok erken olabilir. Ancak, zaman içerisinde, birkaç genel seçim daha geçtikten ve liberal demokrasinin kuralları ve kurumları iyiden iyiye tanıdık hale geldikten sonra böyle bir şey beklenebilir. Bu süreç tamamlandığında, Macarlar arasında sistemi sistem olarak gören, siyaseti de ekonomi kadar önde algılayan, hatta siyaseti ön planda tutanlar çoğunluğa erişebilirler. Dolayısıyla, kural ve kurumların oturması, herkesçe anlaşılması, sistemden nelerin beklenip nelerin beklenemeyeceğinin netleşmesiyle, sosyalizm sonrası Macar yönetim sistemi açısından daha güçlü bir mevcudiyet sebebi ortaya çıkacaktır.

Özetlemek gerekirse, Macaristan'da meşruluk problemi iki temelin üzerine oturmaktadır: Bir yanda, toplumun tüm kesimleri tarafından kabul edilebilecek süreğen bir sistem temelli meşruiyetin gelişmesi, halkta demokratik düşünce tarzının gelişimine bağlıdır. Bu tür bir gelişme sosyalizm sonrası düzende yetişmiş en az bir kuşağın ortaya çıkmasını gerektirir. Liberal demokratik kurallar ve kurumlarla betimlenmiş bir çevrede demokratik sistemin toplum açısından geliştirici özellikleri tümünden yeni bir nesil tarafından benimsenebilir. Bu neslin üyeleri, bir ya da iki kuşak öncede kalmış olan Kádár türü toplum sözleşmesi modelinden habersiz olacakları gibi, yeni düzenin kural ve kurumlarını kendilerini çevreleyen sınırlar olarak tanımlayacaklarından, sistem açısından meşruluk sorunu ortadan kalkmış olacaktır.

Böylesi bir yeni neslin ortaya çıkması, aynı zamanda mantıken insanların kendilerinin toplumsal hak ve özgürlüklerine bakış açısını da değiştirecek, bunun bir uzantısı olarak sivil toplum hareketlerine katılım artacak, devlet ve vatandaşları arasındaki ekonomi temelli iletişimde bir azalma hatta yokolma söz-

konusu olabilecektir. Meşrulukla ilgili güncel sorunlar, insanlar kafalarının içinde totaliter bir tek-parti devletinin tebaası olmaktan bir liberal demokrasinin vatandaşları olmaya geçtiklerinde ya önemini yitirecek ya da ortadan kalkacaklardır.

Öte yandan, düzenli ve devamlı bir meşruluğun kısa ve orta vadede sağlanabilmesi ekonomi alanında reformlar yapılmasına bağlıdır. Ekonomi alanında iyileştirmelerin yapılmaması kısa-orta vadede seçmenlerin oy verme durumlarını değiştirerek radikal söylemli, demokrasinin kurulması, sürdürülmesi, ve geliştirilmesi anlamında hiçbir istek ve/veya katkısı olmayan ve olmayacak partilerin oy potansiyellerini artırarak bunların parlamentoda temsiline yol açabilir. Uzun vadede, rejim değişikliği ulusal ve uluslararası dinamikler çerçevesinde sözkonusu olmasa da, kısa-orta vadede ortaya çıkabilecek problemler, rejim değişikliğine varamayacak olsa da, meşruluk ve kurumsallaşmanın devamlılığı açısından problemler yaratabilir. Uzun vadede olası sorunlar ekonomik kaynaklı olup, zengin-yoksul ayrımının artmasına paralel olarak, rahatsızlıkların, genel protesto mitingleri, grevler, hatta toplumsal kargaşaya varan derecelerde yansımalarının görülmesi beklenebilir.

Dolayısıyla, Macar sosyalizm sonrası liberal demokrasisinin geleceği ve meşruluğunun ne şekilde ve ne oranda kabulüneceği, yönetenler ve yönetilenler, aydınlar ve halkın geri kalanı, sistemi yönetenlerle sistemce yönetilenlerin sistemden beledikleri karşılaştırmalarında saklıdır. Macaristan'da 1989 sonrasında kurulan düzene baktığımızda, bunun sistem açısından güçlü olmasına karşın güçlü bir lider tarafından temsil edilmediğini görürüz. Böylesi bir liderin varlığı, dönüşüm sürecinin getirdiği sorunlardan kaynaklanan eleştiriler karşısında sistemi koruyabilirdi. Böylesi bir karakterin yokluğunda, siyasal rejim sistemik bir bütün olarak görülmektedir. Bunun sonucunda, siyasal iktidar sahiplerinin davranışları, tepkileri, uyguladıkları ekonomi politikaları, siyasal seçimleri, sistemin ya kuralları, kurumları, ilişki mekanizmaları ile bir bütün olarak kabulünü ve meşruiyetini garantileyecek, ya da yine bir bütün olarak reddi-

ni ve gayrimeşru olarak algılanmasını getirecektir. Burada önemli bir ayrıntı, yönetici seçkin sınıfın, eski dönem alışkanlıklarını benimseyerek kendi yönetimlerini kendilerince onaylamaktan, Sovyet tipi bir kendi kendine meşrulaştırma yolunu seçmekten kaçınmalarının gerekmesidir. Bunun meşrulaştırıcı ögesi sosyalist dönemdeki gibi Parti ya da bürokrasi değil, Batı aydınlarıdır. Sosyalist yönetimin başlıca hatası, içte bürokrasi ve parti aygıtlarının, uluslararası düzeyde de SSCB yönetiminin onayını alarak meşruiyet sağlayabilecekleri inancı olmuştur. Kádár bu sistemi farklı kılabilirdi için 1956'dan 1988'e kadar yönetimde kalabilmiştir. Macar yönetimlerinin bundan sonra yapması gereken, şu anda iktidar elitine dönüşmüş olan eski muhalif aydınların istek ve ihtiyaçlarının, bunlarla birlikte de Batılı liberal sağ görüşlü aydınların onayından öteye bakmayı öğrenmektir. Toplumun daha geniş kesimlerini siyaset yaşamına katarak, seçimlere, sivil toplum hareketlerine, siyaset arenasındaki her tür eyleme katılımı arttırarak, halkın temel ihtiyaçlarının ne olduğunu düşünüp sorunları çözmeye çalışarak, aydınların siyaset ve halkın ekonomi alanlarındaki ihtiyaç ve isteklerini dengeleyerek, Macar yönetimi rejimin devamlılığı ve meşruiyetini garantiye alabilecek adımlar atabilir. Mikro ve makro düzeylerde aydınlar ve halk arasında yaşanan farklılıklar kavranıp makas daraltılabilirse, toplumsal haksızlıklar giderilebilir veya azaltılabilirse, Macar siyasal düzeninin meşru bir düzen olarak devam edeceği ve toplumun her kesiminin desteğiyle bir sistem esaslı meşruiyete kavuşacağı açıktır. Macaristan'da gözlenmesi gereken, farklılıkların nasıl giderilebileceğinin belirlenmesidir. Bu konu çözüldüğünde, sistem esaslı olduğundan diğer Doğu Avrupa ülkelerine kıyasla daha rahat, daha köklü bir meşruiyet sosyalizm sonrası Macar siyasal rejimini beklemektedir.

Polonyalılar Pazar Günleri Nereye Gider?

*Mateusz Halawa**

Giriş

Polonya’da yapılan ilk parlamento seçimlerinden bu yana ondört yıllık bir zaman geçti. Polonya bu süre içerisinde bir NATO üyesi haline dönüştü, Avrupa Birliği’nin bir aday-devleti haline geldi, bunların yanında kitlesel boyutlarda işsizlik gibi, hükümetin en üst seviyelerine kadar uzanan ve ülkeyi altüst eden bir rüşvet ve yozlaşma skandalı gibi, tüm Polonya’yı etkileyen ve halkı son derece büyük hayal kırıklığına uğratan problemlerle karşılaştı. Ancak, bir süre önce görüştüğüm bir Amerikalı meslektaşımın şaşkınlık içinde belirttiği gibi, tüm bunlara karşın Polonyalılar’ın büyük bir bölümü sıradan ve ‘normal’ hayatlar yaşamaktalar. Amerikalı meslektaşımın tanımıyla ‘normal’ olma durumu sadece son zamanlarda gerçekleşebilen bir şeydir.

Bu kısa yazımda, Polonya’da alışveriş kültürünün varlığını anlatmaya çalışıyorum. Bunu, 1989 öncesi ‘normal’ ve ‘sıradan’ kavramlarından 1989 sonrası ‘normal’ ve ‘sıradan’ kavramlarına kayma süreciyle de ilintilendirmek amacındayım. Çağdaş,

* Varşova Üniversitesi Disiplinlerarası Araştırmalar Koleji’nde araştırmacıdır.

yaşanan toplumsal tarihi (ve bunu yaparken de kimi oluşumları fazlasıyla kiminiyse gerekenden az göz önüne alabileceğimi bilerek) araştırmak riskini göze almakta olduğumu biliyorum ve bu yazıda kullanılan araştırma alanının darlığının öneminin de farkındayım. Ancak, bunlara rağmen, bu yazının, Polonya'nın yaşadığı değişime biraz olsun ışık tutacağına ve dönüşüm sürecinin Polonya dışında tartışılmayan, bilinmeyen bir yönünü okurlara göstereceğine inanıyorum.

Alışveriş merkezleri hakkındaki bu yazıda pek çok benzetme bulacaksınız. Bunların arasında en önemlisi de alışveriş merkezinin ticaretin tapınağı ya da katedrali olması çağrışıımıdır. Sizleri bunun böyle olduğunu düşünmenin meşru olduğuna yazım boyunca inandırmayı umuyorum, ancak insanların kolaylıkla kullanılabilen benzetmelere karşı dikkatli davranması gerekir çünkü bunlar aydınlattıkları kadar malzemeyi de karanlıkta bırakabilirler. Tüketiciliğin bir din, Polonyalılar'ın da dine yeni dönmüş müritler olarak görülmesi böyle bir durumdur. Bundan bir sonraki adımda aklımız bu konuların en önde gelen akademisyenlerinden John Fiske'nin düşüncelerini takip etmelidir. Fiske, Michel de Certeau'nun 'gündelik hayatın sürdürülmesi'nin güçlülerin stratejilerine karşı zayıfların direnci şeklinde algılanması gerektiği fikrinden yola çıkarak, aşağıdan yukarıya doğru bir analizi yukarıdan aşağıya doğru bir analize tercih ediyor ki bu da bu dinibenzetmede yer almaktadır. Fiske şöyle der:

"Alışveriş tüketiciliğin krizidir: Bu alan, zayıfların sanatlarının ve entrikalarının güçlülerin stratejik çıkarlarına en fazla zarar verebileceği, bu çıkarlara karşı en fazla güç uygulayıp direnebileceği yerdir. Bu açıdan bakıldığında, bir gerilla savaşının mekanı olarak algılanabilecek olan alışveriş merkezi, din benzetmesiyle kurulan ve algılanan alışveriş merkezi kavramından çok farklıdır."¹

1 J. Fiske, *Reading the Popular*, Routledge, 1995, s. 14.

Bir yazar olarak bu eleştiriyi de burada belirtme yükümlülüğüm var ve bunu, okul ve tiyatro benzetmelerine daha bağlı kalarak, isteyerek yapıyorum. Bir vatandaş olarak ümidim John Fiske'nin değil, din metaforunu kullananların yanılmış olmalarıdır.

Yeni Bir Olgı

Süpermarketlerin, sözüm ona hipermarketlerin, ve alışveriş merkezlerinin (her üçüne de ben genel olarak "alışveriş merkezi" diyeceğim), ideolojisi ve alanının analizi, yeni bir fikir değildir ve tıpkı William Severini Kowinski'nin muhteşem **The Malling of America**'sında (2002) olduğu gibi, ki konu üzerindeki en ünlü çalışma budur, çoğu kitaba konu olmuştur. Tam olarak tanımlanamayan ise, alışveriş merkezlerinin komünizm sonrası ülkelerin sosyal değişiminin bir simgesi olarak rolleridir. Benim bu kısa yazıda tartıştığım, alışveriş merkezlerinin 1989 sonrası Polonya'sında sadece gerçek hayat yapısında değil, aynı zamanda da Polonyalıların zihniyetlerinde veya hayat tarzlarındaki değişimlerin metaforlarında ne kadar can alıcı bir unsur olduğudur.

Tamamen yeni bir olguyla yüzleşen bir insanın durumunu tanımlamak –ki bir alışveriş merkezi ortalama bir Polonyalı için yeni bir olgudur– tam anlamıyla kusursuz bir antropolojik gerçektir. Bununla beraber, alışveriş merkezi, kavramsal olarak zaten sosyologların ve psikologların –politikacılar ve Katolik Kilisesi'ne değinmiyorum– ilgi konusu olmuştur ki bunun söz konusu olanın sadece alışveriş yapılan bir mekan olmadığının yeterli kanıtı olduğuna inanıyorum. Alışveriş merkezi, yalnızca tüketim çağının doğal çevre metaforu ya da sosyal değişim sembolü olarak kalmamış, aynı zamanda Polonya'nın politik rotasında da yararlı bir retorik motif olmuştur. Tüm bu sebeplerden dolayı, daha derin bir düşünüşe layıktır.

Polonya'daki alışveriş merkezlerini tartışmada kesin olan gerçek şudur ki; 1989'dan sonra, ortalama bir Polonyalıya çok

edici bir tecrübe sunarak kelimenin tam anlamıyla sıfırdan, pazarlama profesyonelleri için bir laboratuvar, aşırı uç politikacılar için günah keçisi ve son fakat önemli olarak araştırmacılar için sosyal çalışma adına bir ilgi hedefi olarak sıfırdan kurulmuşlar, yoktan varolmuşlardır.

Doğu'da alışveriş merkezlerinin evrimi gözlenirken Polonya'da bir devrime tanık oluyoruz. Şehirlerin görüntüleri yanında dillerinin, anlayışlarının ve eğlence tarzlarının da –bir yere kadar– değiştiğini görüyoruz. Bu duruma çoğu zaman protez adı verilir ki bu, varolan bir kalıbın üzerine sonradan kondurulan bir şey olduğu için durumu en iyi anlatan kelimedir.

Ticaretin Tapınakları

Modern Polonyalılar, alışveriş merkezlerini “ticaretin tapınakları” olarak adlandırırlar. Bu benzetmenin kendisi yeni değildir. 19. Yüzyılda, Amerika'da, bugünkü alışveriş merkezlerinin ilk örneklerini anlatmak için de kullanıldı. Alışveriş merkezi sahiplerinin böyle bir benzetmeye karşı çıkmamaları sayesinde, önceleri gayet açıkça istihza içeren bu benzetmenin alaycılığı zamanla yitip gitmiş, tanımlama hâlâ yaşarsa da, içerdiği ince alay zamanla kayboldu. Alışveriş merkezlerinden birine kilise orgu koyan ve daha önce Paris'te Notre Dame katedralinde org çalan birini işe alan John Wanamaker, Amerika'da alışveriş merkezleri zinciri kurucusudur. Bu fikriyle ünlenmişti. Chicago'daki bir başka alışveriş merkezi de reklamında yazdığı üzere, “dünyanın tüm alışveriş merkezlerinin katedrali” olarak adlandırılmıştı².

Tapınak (ya da kilise) benzetmesi de hayli uygundur çünkü mekanın yarı kutsal bir yeri çağrıştırmasını gösterir. Elbette ki, Polonya'da, birkaç yıl öncesine kadar mevcut olmayan malların her yerde bulunur hale gelmesi de alışveriş merkezi tec-

2 G. Makowski, 'Swiatynie Konsumpcji [Temples of Consumption]', *Newsweek Polski*, 21.10. 2001, s. 82.

rübesinin kültürel veya yarı kutsal bir karşılaştırması ile açıklanabilir. Yeni bir din olarak tüketim fikri, Pazar günleri ticaret yasağı tartışmalarında kesin olarak ortaya çıkmıştır. Bu yasak, parlamentonun sunduğu yasayı başkan Kwasniewski'nin veto etmesi ile 2001 yılında sona ermiştir. Alışveriş merkezleri, Pazar günleri çalışmalarının yanında gittikçe büyüyen gelire de sebep olmuşlardır. Katolik kilisesi çalışanları yayınladıkları belgede, Pazar gününün kutsal karakterinin bozulmadan korunduğunu ifade etmişlerdir³. Veto, sağ kanat politikacılar tarafından da şiddetle eleştirilmiştir. Onların iddiaları, Polonyalıların boş bir günü arzuladıkları ve Pazar günü çalışan insan sayısının acil hizmetler gibi minimuma indirilmesi gerekliliğidir.

Şu da ifade edilmelidir ki; Polonya'da sağ kanattan olmak, çelişkili bir şekilde, piyasanın tutucu tarafında olmak anlamına gelmez. Amerika'nın aksine, böyle bir tartışmada alışveriş merkezleri zincirinin karşısında duran kilise destekli sağ kanat değil, laik sol kanat olmuştur. Bu, sağcıların hazırlayıp sundukları projelerin solcular tarafından neden veto edildiğini açıklar. Alışveriş merkezi bir taraftan Polonya Katolik geleneğine karşı bir tehdit olarak görülürken diğer taraftan da politik ve ekonomik özgürlüğün bir ifadesidir. Tuhaf olan şu ki; post komünist tek partinin ideolojik halefi koruyucu durumundayken muhalif hareketin ideolojik halefleri de bunun karşındaydılar. Ana noktaları göz önüne alırsak, bu tartışma, benim "retorik figür olarak alışveriş merkezi" adıyla bahsettiğimin ne olduğunu çok güzel şekilde ifade eder.

Pazarları Nereye Gidilir?

Polonyalıların "yeni laik gelenekler" ile gelenekselcilik ve dini ibadet klişeleri arasındaki tezatı gösterebilmek için yazıma kışkırtıcı bir alt başlık koydum. 'Yeni laik gelenek' tabiri, 1981'de Stanislaw Bareja'nın 'Mis' [Ayı] adlı komedisinde, komünist

3 Bkz. *Gosc Niedzielny* dergisi, 4 Mart 2001.

hükümetin katolik gelenekleri laik, devletçe empoze edilen törenlerle değiştirme teşebbüsleriyle alay etmek amacıyla uydu-
rulmuştur. Aynı tabir günümüzde de Pazar günleri Polonya’
daki alışveriş merkezlerinde gözlediklerimizi ironik olarak an-
latmak için kullanılabilir.

Aslında 2001 yılında gerçekleştirilen bir kamuoyu araş-
tırmasına göre Polonyalıların %70’i Pazar günleri alışveriş yap-
maktan memnundur. Nüfusun %96’sı da –ayinlere tam olarak
katılmasalar da– Katolik olduklarını ifade etmişlerdir.

Şüphesiz ki, Polonya’da Pazar günlerinin ilk bağlantısı hâlâ
kilisedir, fakat, alışveriş merkezleri bunu yakalamak üzere. En
güzel Pazar kıyafetlerini giyip hemen kilisenin ardından alış-
veriş merkezlerine giden bir çok aile var. Ayinlere katılmayıp
alışveriş merkezlerine giden ailelerin ise artık apayrı bir Pazar
günü aile gelenekleri vardır. Bu, Katolik rahiplerin görmek is-
temedikleri bir gerçektir.

Kilise’nin Pazar gününün kutsal karakteri hakkındaki açık-
laması özel bir amaç taşır. Polonya’daki alışveriş merkezleri, or-
taya çıkmalarından kısa bir süre sonra, neredeyse bir gecede,
Polonyalı ailelerin hafta sonlarını değerlendirmek için tercih et-
tikleri popüler mekanlar haline gelmişlerdir ve alışveriş mer-
kezi, çoğu zaman, hoşça vakit geçirilen bir yer olarak görülmeye
başlanmıştır. Dergi haberleri, alışveriş merkezinde buluşan çift-
lerden, dev ekran sinemaları takip eden izleyicilerden ya da
–tıpkı Kowinski’nin Amerika’da tanıştığı Tommy gibi– okuldan
kaçan ve vitrin alışverişini yapan öğrencilerden bahseder.

“...Alışveriş merkezine her gittiğimde Tommy’nin orada ol-
duğunun farkına varmam fazla zaman almadı. O hep ora-
daydı, arkadaşları da tabii ki. Alışveriş merkezinde olma-
dıkları zamanlar ya park yerinde bir arabanın içinde ya da
arkadaki çöplükte ot çekiyor oluyorlardı. Çoğu zaman her
şey sıradandı, bazen de değildi. Tommy, bir keresinde, yeni
yetmenin elindeki silahla alışveriş merkezinin girişinde bi-
rini vurduğunu görmüştü. Tanıdığı bir kadın araba par-

kında tecavüze uğramıştı. ‘Her ne oluyorsa,’bana dediğine göre, “alışveriş merkezinde oluyordu.”⁴

Alışverişte Görünmek

Bu yılın Cushman & Wakefield Healey & Baker firmalarınca hazırlanmış, Avrupa’da tüketicilerin alışveriş merkezlerine karşı olan tutumları konusundaki raporlarına göre Polonyalılar, İngiliz ve İtalyanların yanında “zevk arayıcıları”olarak kategorize edilirler. Webster sözlüğünde “şehir gezgini”, “şehirdeki aylak adam” şeklinde ifade edilen bu terim, belki de bir tür pazarlama dili terimi olan “flaneur”karşılığıdır ki bu kelimeyi tanımış kılanlar da Baudelaire ve Walter Benjamin’dır. Buradaki ana konu, insanların zamanlarını geçirmek ve zevk almak amacıyla alışverişe çıkmaları ve bir şey almasalar da dolaşarak bir gündelik yaşamın gerginliklerinden, sorunlarından kurtulmalarıdır. Dolayısıyla, Alışveriş merkezi, bir nesneden çok bir konu haline gelmiştir. Amaç alışveriş değil, alışverişe gitmek, vitrin alışverişi yapmak halini almıştır. Bir tür hayatın sıkıntılarından kurtulma yöntemi olarak alışveriş, neredeyse bir din töreninin yerini almaktadır. Önde gelen Fransız menşeli “Géant Poland”alışveriş merkezleri zincirinin başkanının da dediği gibi; “Polonya’da alışveriş dini bir şenlik havası taşır, halbuki Fransa’da bu yalnızca bir zorunluluktur.”⁵

“Dini bir şenlik havası”olgusunu en iyi şekilde açıklayanın kilise/mabet benzetmesi olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Kutsal kilise ile yarı kutsal alışveriş merkezi arasında bir karşılaştırma yapmamıza imkan tanıyan, kalabalıktır. Varşova’da en büyük alışveriş merkezinin açılış gününe 100.000’nin üstünde insan katılmıştır. Bu durum, tipik bir dini tören kalabalığı oluşturma ustalığı ile benzeşir⁶.

4 W.S. Kowinski, *The Mallng of America: Travels in the Unites States of Shopping*, Xlibris, 2002, s. 41.

5 R. Sulima, *Antropologia codziennosci* [Gündelik Yaşamın Antropolojisi], Krakow, 2000, s. 184.

6 A.g.e., s. 185.

Batı alışveriş merkezlerinin varlığı olarak nitelendirilen “evrim” ile Polonya’nın varlığındaki tipik “devrim” arasındaki zıtlık, kurumun farklı sosyal rollerinin sonucu olarak ispatlanmıştır. Batı’da ideolojik olarak toplum içi mevkiinin belirlenmesi anlamına gelen alışveriş merkezleri (örnek olarak; tüketici ideolojisi ve kapitalist sistem değerleri), Polonya’da bir tür eğitim kurumudurlar. Aslında müşteri, Polonya’nın ilk dersi olan yoğun tüketimi öğrenen bir öğrenci konumunu kazanmıştır⁷. Kowinski’nin dediği gibi; alışveriş merkezinin esası kontroldür. Polonya örneğinde ise bu kontrol tipik bir eğitim kurumu durumundadır. Alışveriş merkezi, o küçük yapılarının içinde, yeni toplum, yeni değer sistemi, yeni estetik ve yeni retorik hakkında öğrenilmesi gereken bir ders mesajını taşır.

İdeolojik olarak, bu durum, Odin ve Cassetti tarafından otoriter bir eğitim kurumu olarak tanımlanan televizyon kuşağıyla benzeşir. İzleyici (bu konudaki anlamıyla “alışveriş yapan”) tam anlamıyla bir öğrenci, diğer tarafta da kurum (televizyon ya da alışveriş merkezi) öğretmen rolünü üstlenir. Bundan sonra –Kowinski’nin diliyle– alışveriş merkezi, içinde dolaşabildiğiniz bir televizyon ve aynı zamanda televizyonun dağıtım sistemi olmuştur. Televizyonun sunduğunu alışveriş merkezi satar⁸.

Böyle bir durum, bulunan ve hâlâ bulunmayan mallar için büyük bir hayal kırıklığı ile sonuçlanabilir. Gerçekten de, psikolojik bir deneyin televizyon reklamları ile hırsızlık sayısı arasında kurduğu korelasyon, büyük ihtimalle, televizyon reklamlarının yücelttiği ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır. Afro-Amerikan rap şarkıcısı Coolio’nun şarkısındaki gibi: “çok fazla televizyon yüzünden rüyaların peşinde koşar oldum.” Polonya’da bu türden etkiler varsa bile yine de ispatlanması gerekmektedir.

7 A.g.e., 138.

8 Kowinsk, a.g.e., s. 32.

Büyük Tiyatro

Polonya’da, kilise/tapınak ve televizyon metaforundan ayrı olarak problemi ilginç bir şekilde özetleyen bir başka metafor daha görülmüştür. Bu görüş, tiyatral bir metafor olarak alışveriş merkezini, “dev tiyatro kompleksi” olarak adlandırır. Bu “dev tiyatro kompleksi”, tipik Polonya geleneğindeki asker, köle ve şövalye ethosundan farklı olarak bir tür satıcı ve müşteri ethosu yaratmaktadır. Buna göre, alışveriş merkezi, bir tür eğitim kurumu olmasının yanında Erving Goffman’ın **Presentation of Self in Everyday Life** (1981) adlı eserinde anlattığı gibi maskeli satıcılarla dolu olduğuna inanılan hem bir tiyatro hem de bir drama okulu niteliğindeki sahnedir.

Komünizm sonrasında demokrasiye ve sosyalist merkezîyetçilik ile verimsiz piyasadan serbest pazara yapılan dramatik değişimler, Polonyalı zihniyetine devasa değişiklikler getirmiştir. Her nasılsa, mitoloji, gelenek ve ethos, Weber’in ifadesiyle, yobaz kapitalizmden mümkün olduğunca uzak kalarak hâlâ değişmemiştir. Ortaokul müfredatıyla yargılayacak olursak, hiçbir şey değişmemiştir. Yani, ister yeni bir okul olsun ister kilise ya da tiyatro, 1989’dan 13 yıl sonra bile alışveriş merkezi, modern Polonyalının düşüncü tarzını yaratmakta ve ifade etmekte hayati bir rol oynamaktadır.

Orta Avrupa'da Demokratikleşme ve Dış Politika : Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'daki Değişimler

*Erhan Büyükkakıncı**

Giriş: Kadife Devrimler, Orta Avrupa'da değişim ve dönüşüm süreci

1989 yılı, hem dünya politikası için, hem de Avrupa coğrafyasının güvenlik çıkarlarının tanımlanması açısından bir dönüm noktası olarak ele alınmaktadır. Yirminci yüzyılın büyük bir bölümüne egemen olan ideolojik nitelikteki kutuplaşmanın ortadan kaybolması, her ne kadar seksenli yıllardaki siyasal gelişmeler çerçevesinde beklenen bir olgu olarak değerlendirilse de, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde iktidar değişikliklerine yol açan ve “kadife devrimler” adıyla anılan değişim rüzgârlarının bu kadar hızlı esmesi beklenmiyordu. Otoriter eğilimli merkezi hükümet yapılarından liberal ve demokratik rejim denemelerine geçiş süreci, özellikle Orta Avrupa coğrafyasında 1989 yılında başlamıştı. Nitekim bu değişim rüzgârları, iki yıl içinde de Soğuk Savaş döneminin başlıca kutuplarından birisini de etkileyecek ve dünya politikasında iki kutupluluğun tamamen sona

* Galatasaray Üniversitesi, İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

erdiği, ancak daha karmaşık yapıların ve devletdışı aktörlerin varolduğu yeni bir düzen anlayışının ortaya çıkmasını sağlayacaktı; Varşova Paketi'nin ortadan kalkması, SSCB'nin dağılması ve Avrasya coğrafyasında kimlik arayışlarıyla bağımsızlıklarını tanımlama çabasındaki yeni cumhuriyetler, bu yeni uluslararası düzenin içinde Doğu Avrupa coğrafyasının ötesindeki belirsizlikleri birer endişe konusu olarak dünya politikasının gündemi-ne oturtmaktaydı.

1989 sonrasında uluslararası sistemdeki değişim süreci, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde birçok farklı dönüşüm söyleminin ve yönteminin benimsenmesine yol açmıştı. Birçok yazara göre, bu süreç, birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkesi için "Avrupa'ya geri dönüş" çağını açarken, bazıları da geçmişin yapısal geleneklerinde kopamama gerçekliği içersindeydi. Bu çerçevede devletlerin dış politika çıktılarına etki eden lider faktörünün önemine vurgu yapmamız gerekmektedir. Bu perspektif dahilinde, Çek ve Slovak toplumlarının Soğuk Savaş sonrasındaki yaşadıkları demokratikleşme süreci ve deneyimleri, birçok farklılığı içermesi bakımından dikkatleri çekmektedir. Dolayısıyla çalışmamızın ana sorunsalını, 1918'den 1992 yılına kadar tek bir kurumsal çatı altında belirli kimliksel ayrışmaları yaşamış bu iki toplumun "Kadife Boşanma" ardından yaşadıkları süreçlerin farklılığının ardında yatan gerekçeleri irdelemek oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Çek ve Slovak devletlerinin 1992 yılındaki kurumsal ayrılımlarının hukuki ayrıntıları ele alınmayacak, tam tersine bu iki devletin siyasal yapılarının nasıl birbirlerinden farklılaştıklarına ilişkin çözümleme çabasında bulunacağız. Bu çerçevede, iç politika dinamikleri ile dış politika seçeneklerinin tanımlanması süreci arasındaki etkileşim zinciri ya da başka deyişle aralarındaki "bağıntı" hipotezinden yola çıkarak, içsel dönüşümün dışsal yansımaları çalışmamızın ana çıkış sorusunu oluşturmaktadır.

Söz konusu sorunsaldan hareketle, çalışma planımız öncelikle bu iki toplumun Batı gerçekliğiyle bütünleşmeye ne kadar hazır oldukları sorusuna öncelikle yanıt aramayı amaçlamakta-

dır. Bu çerçevede, Çek ya da Slovak olmanın, (Batı) Avrupalı değerlerle bütünleşmek açısından ne tür anlamlar taşımaktadır? Bu bağlamda, demokratikleşme perspektifleri ya da çabaları, bu bütünleşme sürecine paralel olarak mı gerçekleşmektedir?

Gerçi bu noktada şu hususu vurgulamamız gerekiyor; Orta Avrupa coğrafyasındaki Çekoslovakya tarihine baktığımız zaman, siyasal rejim tartışmalarının Doğu-Batı ilişkilerinden bağımsız olmadığı görülmektedir, ama buna karşın, Çek ve Slovak halklarının gerek siyasal seçkinler düzeyinde, gerekse yerel oluşumlar açısından tam anlamıyla teslimiyetçi olmadıklarını, dolayısıyla dışsal dinamiklerin gerektirdiği (ya da koşullandırdığı) ölçülerde kendi içsel yapılarını doğrudan yönlendirdiklerini ya da biçimlendirdiklerini söylememiz tam olarak olanaklı değildir. Her ne kadar Sovyet nüfuz alanı içersinde, sosyalist yönetim anlayışını benimsemek zorunda bırakılmış olsalar da, kendi rejim anlayışlarını Sovyetizmin ötesinde, belirli bir açıklık ve esneklikle yaşama geçirmek çabası içinde de bulunmuşlardır. 1968 Prag Baharı adıyla anılan dönem ve bunun ardından yaşanan süreç, bunun en belirgin göstergesidir. Nitekim 70ler ve 80lerdeki her ne kadar yarı otoriter iktidar anlayışının iktidara egemen olmuş olsa da, aydınların 77 Şartı ile belirli bir etkinlik seferberliği içersine girmeleri ve 60lardan beri ekonomik gerileme çıkmazında bulunan ülke yönetiminin yavaş yavaş COMECON dışı ticari ve mali ilişki seçeneklerine kayması, Doğu-Batı kavuşmasının sınır çizgisinde yer alan bir ülke için kabul edilebilir bir gerçekliktir ve bunu bir stratejiye dönüştürebilme başarısını ise, tamamen içsel dinamiklere atfetmek gerekir.

1968 Prag Baharı sonrasında, A. Dubçek'in siyasal reformlarını temizlemeye çalışan G. Husak yönetiminin 1987 aralığında Çekoslovakya Komünist Partisi (KSC) genel sekreterliğini M. Jasek'e bırakmasıyla birlikte, Çekoslovakya devletinin dış politika seçeneklerinin, Gorbacov'un Doğu-Batı arasındaki ilişkilerine yönelik yeni dış politika söylemiyle bütünleşmesi olanaklı olmuştu. Bu süreç, aynı zamanda siyasal seçkinler arasında kabul görmeye başlayan reformist ya da başka deyişle liberal ton-

daki düşüncelerin, 1989'daki dönüm noktasından önce siyasal iktidar düzeyinde geçerlik ve meşruiyet kazanmasına da yol açmıştır. 1989 öncesinde KSÇ içersinde her ne kadar azınlıkta olsalar da, reformistler belirli pozisyonları elde etmeyi başarmışlardı; 1988 ekiminde başbakanlık görevine atanan Adamec, bunlardan birisiydi.

17 Kasım 1989 tarihinde halk desteğini arkasına alan ve 19 kasımda da birleşen muhalif gruplar (Yurttaşlar Forumu OF + Şiddete Karşı Toplum VPN), polis baskılarına karşı direnmesi ve siyasal söylemlerindeki önermeleri, 77 Şartı'ndan hareketle belirlemeleri, her ne kadar deneyimsiz olasalar da, siyasal anlamda görüşmelerdeki başarılarını güçlendirmişti.¹ Dışsal etkenler olarak, haziran 1989'da Gorbaçov'un kendi "Yeni Düşünce Politikası" çerçevesinde Brejnev Doktrini'nden vazgeçildiğini ve bunu takiben Orta ve Doğu Avrupa'daki demokratikleşme çabalarına Sovyet müdahalesinin olmayacağını ilân etmesi, 9 Kasım tarihinde Berlin Duvarı'nın yıkılması ile Doğu Almanya'daki rejimin son bulması, Çekoslovakya'daki komünistlerin artık kendi cephelerinde yalnız kaldıklarının da bir göstergesiydi; dolayısıyla muhalefet grupları ile komünistler arasındaki ideolojik gibi görünen, görünmez duvar ortadan kalkmıştı. 27 Kasımdaki büyük genel grev ve bunun ardından Başbakan L. Adamec'in yeni hükümet formülleri ile yuvarlak masa görüşmelerinin başlaması, KSÇ iktidarının tamamen çözülmesi ve artık halkın desteğini yitirmesi işaretlerini vermekteydi. Nitekim 10 Aralık 1989'ta eski Komünist Partili ve o tarihlerde Yurttaşlar Forumu-Şiddete Karşı Toplum hareketlerinin liderlerinden Slovak kökenli M. Calfa liderliğindeki ilk Komünist olmayan (federal) hükümetin, KSÇ'den iktidarı devralması, Çekoslovakya'daki Kadife Devrim sürecinin biçimlendiğini müjdelemekteydi. Aynı süreçte eski muhalif liderlerden ünlü dramaturg V. Havel'in cumhurbaşkanı olarak seçilmesi ile 1968 Prag Baha-

1 R. East ve J. Pontin, *Revolution and Change in Central and Eastern Europe*, Londra, Pinter, 1997, s. 81.

rı'nın simgesi A. Dubček'in Parlamento başkanlığına getirilmesi, bu yeni demokratik sürecin en önemli açılımlarındandı.

1990 yılı başında benimsenen yeni seçim kanunu, her ne kadar Çekoslovakya tek bir devlet yapısı ile öngörülüyor olsa bile, federe cumhuriyetler esasında parti örgütlenmelerine izin verilmesine olanak tanıyordu; dolayısıyla her iki federe cumhuriyetin de kendi siyasal kimliklerini yansıtan partileri olacaktı.² Çek eksenli *Yurttaşlar Forumu* OF ile Slovak muadili *Şiddete Karşı Toplum* VPN hareketlerinin 1990 haziranındaki ortak seçim zaferleri Komünist Partisi'nin gerek kadrolar açısından, gerekse söylem olarak iktidardan tamamen uzaklaşması anlamına gelmekteydi. Doksanlı yılların başında, Çekoslovakya yönetimi Batı eksenli demokrasi anlayışını kendisine hedef olarak aldığını, dolayısıyla batılı örgütler ve kurumlarla bütünleşme çabalarını hızlandırarak göstermiştir. (5 Temmuz 1990 tarihinde yeni Parlamento tarafından resmen cumhurbaşkanı seçilen) Havel'in başkanlığında Batılı ülkelerle sıkı ilişkileri geliştirme girişimleri, ekonomik politikalar düzeyinde 1990 haziranında federal hükümet başkanlığına tekrar getirilen M. Calfa'nın liberal reformlarıyla paralel gitmiştir, ancak ekonomi politikalarına bölgesel ve federatif bakış açılarının farklı olması, ekim 1990'dan itibaren (90 seçimleri sonrasında Slovak federe başbakanı olan) V. Meci-ar'ın liderliğindeki VPN'nin popülist söylemi, (ocak 1990'da vekâleten göreve başlamış olan ve 90 seçimlerinin ardından resmen federe hükümeti yöneten) Çek federe başbakanı P. Pit-hart'ın kademeli geçiş yaklaşımı ve (Çek topraklarındaki çoğunluk lideri) V. Klaus'un aşırı liberal politik tercihleriyle çatışmaya başlayınca ilk ayrılma sinyalleri gelmeye başlamıştı.

Aralık 1990'da Slovak federe meclisinin federal anayasa çerçevesinde özerkliklerinin arttırılmasına yönelik kararı kabul etmesi ve Slovakça'nın resmi dil olarak benimsenmesi, 1991 yılı

2 D.M. Olson, "Democratization and Political Participation: The Experience of the Czech Republic", Derl. K. Dawisha ve B. Parrott, *The Consolidation of Democracy in East-Central Europe*, Cambridge, CUP, 1998, s. 155-156.

başından itibaren yeni bir federal yapının tartışılması sonucunu doğurmuştu. Bu aşamada Meciar'ın günden güne dozajı artan ulusçu söylemi ile bu çerçeve üzerine oturtulmuş bir parti yapısının bunu takiben kurulması (HZDS-Demokratik Slovakya Hareketi), iki tarafın egemen devletler olarak yeni bir birlik antlaşması üzerinde mutabakat sağlamalarını zorlaştırmıştı. Nitekim 1991 temmuzunda benimsenen federal kanun ile referandum ile birlikten ayrılma hakkının geçerli kılınabileceği seçeneği, sonbahardaki görüşmelerde belirli bir tikanıklığa yol açsa da, Havel'in uzlaşma sağlama formülleri sonuçsuz kalmış ve bunları takiben 1992 ortalarında gerçekleşen parlamento seçimlerinde federe cumhuriyetler arasındaki uzlaşma potansiyeli, belirli bir siyasal kutuplaşma eğilimi nedeniyle erimeye yüz tutmuştu: Çek bölgelerinde neo-liberal ekonomi anlayışının temsilcisi Klaus'un seçim zaferine karşın, Slovak federe cumhuriyetinde ulusçu ve popülist söylemleriyle Meciar'ın bariz üstünlüğü söz konusuydu. Öte yandan, ekonomik göstergeler ve siyasal eğilimler, her iki bölgede farklı sonuçlar ve etkiler yarattığından federal merkeze yönelik tepkiler de farklılaşmaktaydı. Öte yandan federasyonu kuran her iki ana etnik grubun kendi içlerinde birbirlerine yönelik eleştirilerinin olması, uzlaşma ortamını sınırlandırmaktaydı.³

Her ne kadar Mayıs 1992'de Slovak federe meclisi, egemenlik ilânını benimsemiş olsa da, anayasal çoğunluk olan üçte iki oranını elde edemediğinden bu kararı tam olarak hukuken yürürlüğe koyamamıştı. 1992 seçimlerinin Çek ve Slovak ülkelerinde farklı uçlarda sonuçlar vermesi siyasal uzlaşma olasılıklarını ortadan kaldırdığından, bunun ekonomik politikalara yansımaları

3 P.S. Hilde, "Slovak Nationalism and the Break-up of Czechoslovakia", *Europe-Asia Studies*, C. 51, no. 4, 1999. Söz konusu makalede, Çek ve Slovakların, dağılma öncesinde kendi iç ulusçuluklarına yönelik sosyalist yönetimlerden gelen farklılıklarına da değinilmektedir. Slovak kamuoyunda mevcut olan siyaset içinde Çeklerin ağırlığına yönelik eleştiri ortamı, federasyonun son döneminde belirli rahatsızlıkları gündeme getirmektedir.

sı riski her iki taraf için de taşınılmayacak bir yük olarak tanımlanmıştı. Nitekim birliğin dağılması önerisi ilk Klaus'tan gelecek ve Meciar'ın gevşek konfederasyon, para ve savunma birliği önerilerine Çek tarafından red yanıtı verilecekti. Ağustos 1992' den itibaren yapılan görüşmeler sonucunda birliğin dağılması sonrası ilişkilerin tanımlanması ve karşılıklı sorunların çözülmesi için otuzdan fazla antlaşma benimsenmiş ve imzalanmıştır. "Kadife Boşanma" adını verdiğimiz bu süreç, her ne kadar cumhurbaşkanı Havel'in doğrudan desteğini almamış ve kamuoyu yoklamalarına göre pek desteklenmemiş gibi görünse de, kaçınılmaz bir aşamaydı. Sonuç itibariyle, iki tarafın da birlikte yürüttükleri söz konusu "boşanma görüşmeleri", 1 Ocak 1993 tarihinden itibaren iki bağımsız devletin farklı anayasal yapılarla ortaya çıkışı müjdelemekteydi.⁴ Nitekim bu yeni sonuç, uluslararası arenada da hemen kabul görecekti.

Çekoslovakya'nın dağılmasını tek taraflı taraflara bağlamak hatalı olur; ne Slovakya'daki Meciar'ın halktan belirli destek alan popülizm ve ulusçuluk karışımı siyasal söylemi, ne de Çek sağının ekonomik önceliklerinde sürecin maliyeti azaltma çabaları, tek başlarına yeterli değildir. Her iki toplumun kendi siyasal yöneticileri ve seçkinleriyle birlikte, kendi ulusal çıkarlarını uluslararası sistem çerçevesinde tanımlama ve algılama farklılıkları söz konusuydu; dolayısıyla her iki tarafın birbirlerine doğrudan angaje olmadan farklı politikalar üretebilme özgürlüğü, söz konusu dönemde temel bir gereksinim olarak ortaya çıktığından, "Kadife Boşanma" süreci çok boyutlu bir olgu olarak ele almak gerekir.

4 Slovak Federe Meclisi, 1 eylül 1992 tarihinde Anayasa taslağını kabul ederek, 1 ocak 1993 tarihinden itibaren yeni devlet yapısı için geçerli olacak anayasal metni de benimsemiş oluyordu.

I- Kimliksel çözümleme süreci: “Öteki Avrupa” da Çek ve Slovak Olmanın Anlamı

Macar yazar L. Grendel’e göre, Orta Avrupa coğrafyası, her zaman için yabancı güçlerin işgâllerine ve fetihlerine açık bir bölge olmuştur.⁵ Grendel’in bu değerlendirmesi, bölgenin hem stratejik açmazlarını, hem de askeri anlamda yetersizliklerini bizlere sunmaktadır. Tarih boyunca hiçbir büyük güç, sürekli olarak söz konusu bölge üzerinde egemenlik kuramadığı gibi, bu coğrafyadaki ülkeler de teknik anlamda kendilerini dış tehditlere karşı savunmak açısından aciz durumda kalmışlardır. Bu bölgenin Doğu-Batı Avrupa coğrafyaları arasında transit bir konumda olması, nüfuz politikaları açısından büyük güçlerin iştahını her zaman kabartmaktadır.

Avrupa’nın kimliksel anlamda farklı uçlarını temsil eden Doğu ve Batı kültürleri arasında Orta Avrupa’nın sıkışmışlık sendromu, 1989 sonrasındaki birçok düşünsel tartışmayı da alevlendirmişti. Bu dönemde Orta ve Doğu Avrupa’da yaşanan devrimsel süreci yorumlamak açısından, “Batı’ya geri dönüş” olarak nitelendiren birçok siyaset bilimci ve düşünür, kırk yıldan beri özel ya da farklı denebilecek bir ideolojik imge bağlamında aklen ve fiziksel olarak sıkıştırılmış bu coğrafyadaki yönetimlerin ve halkların yapısal dönüşüm çabalarını aynı zamanda kimliksel bir değişimi olarak görmekteydiler. “Gerçek Avrupa” ile “ötekileştirilmiş bir Avrupa” arasında tekrar tercih yapmak durumunda bırakılan bölge halklarının kendi aralarındaki kimliksel farklılıkları, bu geçişe yönelik toleransın ve politikaların de ayrışmasına neden olmaktaydı. Nitekim bu çerçevede üzerinde en çok tartışması yapılan konu olarak kimler “Orta Avrupalı”, kimler “Doğu Avrupalı”dır sorusuna yanıt aramak gerekiyor birçoklarına göre. Özellikle siyasal kültüre belirli bir oto-

5 V. Leska, B. Dancak, P. Morvay ve M. Mares, “The Czech Republic and the Central European region”, *Perspectives-Review of Central European Affairs*, Yaz 1997, C. 18, s. 14.

ritarizm, liberal karşıtlığı, topraksalcılık gibi nitelikleri katan merkeziyetçi-devletçi anlayışın, eski SSCB'ye yakın bulunan Doğu Avrupa coğrafyasında daha belirgin olduğu genel saptamaların başında gelmektedir. Halbuki Orta Avrupa ülkeleri ya da halkları, her zaman Batı Avrupalı toplumlarla içiçe olmuşlar, hatta doğrudan etkileşim sürecini yaşamışlardı. Orta Avrupa coğrafyasında nispeten daha ön planda olan homojen devlet yapıları ile ekonomik liberal anlayışlar, Doğu Avrupa konseptinde yerlerini toprak bütünlüğü, azınlık hakları, merkezi ekonomi yaklaşımı gibi zamanla kemikleşmiş ve katılaştırmış sorunlara bırakmaktaydı. Doksanlı yıllar, bu açıdan bakıldığında Orta ile Doğu Avrupa coğrafyalarının Batı ile bütünleşme sürecinde dönüşüm çabalarının gerçek anlamının bu söylem ve anlayış farklılığına mahkûm olduğunu göstermiştir.

Dar bir coğrafya olarak ele alındığında, Hristiyan kültür adası olarak değerlendirilebilecek bir Avrupa kıtası formatında, klasik Batılı "liberal" bakış açısı, "Biz" konseptini tıpkı Roma'nın kendi vatandaşlarını ve değer yargılarını betimlemek için geliştirmiştir; bunun ötesinde, "Onlar" ya da "Diğeri" olarak sunulan dışlanmış bir kutup noktası, 1918 öncesinde doğu imparatorlukları (Çarlık Rusya'sı, Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu) ile coğrafi anlamda biçimlenmekteydi. Soğuk Savaş döneminde bu "Biz" ve "Diğeri" tartışması, liberal ve komünist kutuplar ekseninde kendisini gösterirken, Avrupa merkezli siyaset bilimi anlayışı eski kıtanın uluslararası politikadaki önemini yitirmemesi perspektifinden hareketle Batı-Doğu siyasal kültür çatışmasını evrenselleştirme çabasıdır.

Terminolojik açıdan basite indirgenmiş bir liberal Batı ile otoriter /muhafazakâr Doğu arasındaki kültürel ayrış(tır)manın Orta-Doğu Avrupa'ya yansıması, Çek ve Slovak halklarına ne ölçüde yansımaktadır? Birinci Dünya Savaşı öncesinde, Habsburg hanedanının egemenliğinde Orta Avrupa kültürü konseptine dahil olsalar da, Çek ve Slovak topraklarının tarihten gelen geleneksel yönetim anlayışlarında farklılıklar görmekteyiz; 1867' de ilân edilen ikili monarşi politikasından sonra Macar muhafa-

zakâr siyasetçilerin denetimi altına giren Slovak topraklarındaki siyasal söylemlerin gitgide otoriter eğilim nitelikleri göstermeleri, söz konusu coğrafyada burjuba kültürünün gelişme zemini bulamaması ve din ve taşra yaşantısıyla örülü, gelenekçi bir anlayışın daha etkin olmasıyla paralel olmuştur.⁶ Halbuki Çek topraklarındaki ticarete ve hafif sanayi anlayışına dayalı eğilimlerin daha ön planda olması, Germen kültür unsurlarının yönetim geleneklerinde ağır basmaları, buralarda Slovakya'ya göre daha farklı yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştu. 1918 sonrasına baktığımızda, komünist kültürün de bu farklılaşmayı desteklediğini görüyoruz; Çekoslovakya'nın Slovak bölgelerinde, tarımsal üretim ağırlıklı olmanın yanı sıra, ağır sanayi kuruluşları ile savunma sanayiine yönelik fabrikaların yoğunluğu dikkati çekmekteydi; halbuki Bohemya ve Moravya bölgelerindeki komünist dönemdeki üretim kültürü anlayışı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun devamı biçiminde gelişmişti.

Kadife boşanma sonrasına baktığımızda, Çek-Slovak toplumları arasındaki gelişmişlik farkı ile eski federasyondan devralınan ekonomik mirasın bedeli dikkatleri çekmektedir. 1996 rakamlarıyla ele aldığımızda, on milyon nüfuslu Çek Cumhuriyeti'ndeki kişi başına düşen ulusal gelir payı 5.340 ABD doları civarındayken, beş milyonluk Slovakya'da bu miktar 3.525 dolar gibi hesaplanmaktaydı.⁷

Öte yandan Çek-Slovak toplumları arasındaki üretim süreci ilişkilerinin asimetrik yapısı, 1989 sonrasında da demokratik koşulların gelişimine de yansımıştı; 1989-1992 yılları arasında Calfa hükümetlerinin yürürlüğe koymaya çalıştığı ekonomik reform girişimlerine tepkiler Slovakya cephesinden daha sert olmaktaydı.⁸ Eski Başbakan Meciar'ın değerlendirmesine

6 S. Kirschbaum, *The History of Slovakia: The struggle for survival*, NYC, St Martins Press, 1995.

7 E. Büyükkıncı, "Syndromes and Alternatives for Slovak Foreign Policy: Process of Restructuring after the Velvet Divorce", *East European Quarterly*, Mart 2002, C. 34, No. 1, s. 84

8 C. Skalník Leff, *The Czech and Slovak Republics: Nation versus State*, Boulder, Westview Press, 1997.

göre, Slovak topraklarındaki devlet kurumlarının inşası Çek bölgelerine göre daha geç ve yavaş gerçekleştiğinden, reform sürecinin halk-devlet kaynaşması içerisinde yürütülmesi daha zor olmaktaydı.⁹

“Kadife Boşanma” sonrası iç gelişmelere baktığımız zaman, Çek Cumhuriyeti’nin Batılı ülkelerle olan ilişkilerinin daha çok cumhurbaşkanı Havel aracılığıyla gerçekleştirildiğini, Havel’in siyasal kişilik olarak uzlaşmacı yapısı ve “sivil toplumu örgütsel düzlemde destekleme” önceliğini taşıyan söylemiyle devlet-toplum arasındaki ilişkilerin demokratik zemine oturtulması arayışının önem kazandığını görüyoruz. Bu çerçevede, devletin rolünün sınırlandırılması, toplumsal dinamiklerin ön plana çıkarılması çabaları, 1992 sonrasında başbakanlık görevini üstlenecek olan Klaus’un neo-liberal ekonomik politikalarıyla da örtüşünce, Çek topraklarındaki Komünizm sonrası geçişin batılı perspektiflere göre daha uygun geliştiğini söylememiz olasıdır.

Halbuki, 1992 sonrasında Slovakya’da iktidara yerleşen Meciar politikaları, Çek örneğinin tam tersine, devletin konumunun güçlendirildiği, demokratik gelişimin kontrol altına alındığı ve dolayısıyla ekonomik reformları oldukça kademelendiren bir anlayışı sunmaktaydı. Birçok siyasal analizci, 1994-1998 arasındaki dönemde, kamu düzenine yönelik düzenlemelerin ağırlıkta olmasını, sivil toplumun gelişimini engelleyen bir olgu olarak değerlendirmiştir.¹⁰ Öte yandan, piyasa ekonomisine hızlı geçişi öngören Çek reformlarının tam tersine, Slovakya’da ağır sanayinin etkilenmesi riskine karşılık “şok terapi” uygulamalarına sıcak bakılmadığı, dolayısıyla kademeli geçişin ağırlaştırılmış modelinin benimsendiği bilinen bir gerçekliktir.¹¹ Ancak bu sakınım çabalarına rağmen, Slovakya’daki ağır sanayi dallarında, özellikle silah sanayindeki üretimin kısılması nedeniyle iş-

9 V. Leska ve diğerleri, a.g.m., s. 18.

10 C. Skalik Leff, a.g.y., s. 147-157.

11 B. Brzica, Polackova ve Samson, “The Slovak Republic: Bridge between East and West”, Derl. P. Katzenstein, *Mitteleuropa: Between Europe and Germany*, Oxford, Berghahn Books, 1997, s. 199.

ten çıkarılmalar çok önemli oranlara çıkmış, yaklaşık elli bin kişi işini yitirmiştir.

1993 sonrası sürece baktığımızda Çek ve Slovak devletlerinin Çekoslovakya'nın tüm siyasal kurumlarını devralmışlardır: meclisin seçtiği cumhurbaşkanı ve halkın seçtiği yasama organının¹² içinden çıkan bir yürütme organı olarak hükümet oluşumu. Bunlara ek olarak her iki ülkede de yargının yasama ve yürütme karşısında güçlendirilmesi, Anayasa Mahkemeleri'nin oluşturulmasıyla olanaklı olmuştur. Bunların ötesinde, her iki ülkenin 1993 sonrasındaki dış politika davranışlarına genel bir bakış attığımızda, Batı'ya yönelik değerlendirmelerin daha çok hükümet yapılarına göre farklılaştığını, hatta Doğu-Batı ikileminin bu noktada kendisini daha iyi gösterdiğini görmekteyiz. Nitekim bu saptamalarımızın ana değerlendirme noktalarını ilerleyen bölümlerimizde tekrar ele alacağız. Ancak, bu noktada şu ön hipotezi sunmakta yarar görmekteyiz; Orta (ya da Batı eksenine daha yakın olma gerçekliği) ile Doğu Avrupa sınır çizgisine sıkışmış kalmış bu iki halkın hangi cepheye ait olacaklarına demokratik yollardan karar vermeleri ve bunu ifade etmeleri hiç kuşkusuz kurumsal süreçler çerçevesinde olanaklıdır. Dolayısıyla çalışmamız, iç siyasal dinamikleri dış politikadaki karar alıcılar açısından incelemeyi amaçlamaktadır.

II- Dış Faktörlere bakış

A- Batıyla bütünleşme çabaları: Ekonomik ve Siyasal Dönüşüm Araçları

Çek ve Slovak cumhuriyetlerindeki dış ve iç politika bağlantısını tartışmadan önce, her iki ülkenin 1993 sonrasındaki sis-

12 Çek Cumhuriyeti'nde Senato ile 200 vekilli Ulusal meclis-Poslanecká Snemovna, yasama organlarını oluştururlarken, Slovakya'da 150 sandalyelik tek meclisli sistem söz konusudur: *Narodna Rada*.

tem değişkenlerini tanımlamakta fayda görmektedir. Bu çerçevede Batı'yla bütünleşme perspektifli ilişkilerin geliştirilmesi salt güvenli amaçlı değil, aslında çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmalıdır. Boyutların çokluğu dediğimiz zaman, hem Batı'nın demokratik kurumlarıyla bütünleşme hedefiyle liberal içerikteki siyasal kuralların ve değerlerin geliştirilmesi ve yerleştirilmesi ve bunların sivil toplumun katılımıyla desteklenmiş bir siyasal kültür oluşumu olarak ortaya çıkması yanı sıra, ekonomik sorunlarla mücadelede Batı'nın katkısının sürekli kılınması isteği söz konusudur.

Aslında, Batı'yla bütünleşmek ya da onun kurumları ve değer yargılarıyla kaynaşmak, Prag ve Bratislava açısından, kendi ülkelerindeki siyasal belirsizlikleri ve ekonomik başarısızlıkları önleyecek argümanlar olarak görülmüştü. Doksanlı yılların başlarında, söz konusu ülkelerdeki Batı'nın yardımının sürekli ve şartsız olacağı inancı, Avrupa Topluluğu'nun Kopenhag Kriterleri ile birlikte her ne kadar tersine dönmüş olsa da, bunlara yönelik yürütme tepkilerinin özellikle Slovakya'da gündeme geldiğini görüyoruz. Nitekim Çek ve Slovak devletlerine yönelik AB'nin farklı tepkileri 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nde daha da belirginleşecek, Çek Cumhuriyeti Brüksel ile üyelik görüşmelerine başlamak üzere davet edilirken, Bratislava yönetimi bu süreçten geçici de olsa mahrum kılınacaktı. Atlantik kurumları olarak güvenlik politikaları bağlamında da baktığımızda, 1999 nisanında Çek Cumhuriyeti'nin Polonya ve Macaristan'la birlikte NATO'ya katılması ve Slovakya'nın bu sürecin dışında bırakılması tepki olarak anlamlıdır.

Avrupa Birliği'nin Orta-Doğu Avrupa coğrafyasına bakış açılarındaki öncelikler, bölgesel istikrarın sağlanması ve güvenliğe bağlı sorunların çözömlenmesine dayanmaktadır; bu açıardan ekonomik destekler birer araç olarak algılanmalıdır. Her ne kadar AB, bu önceliklerin gerçekleştirilmesi sürecinin bedelinin tam olarak bilincinde olsa da, kendi iç istikrarını orta vadede riske edebilecek unsurları bertaraf etmesi gerektiğini çok iyi bilmektedir. Brüksel, risk ile ödenilecek bedel arasındaki dengeyi

iyi kurabilmek için kurumsal bütünleşmeyi, değer yargıları düzeyinde de kaynaşma olarak algılanması amacıyla Kopenhag Kriterlerine bağlı olarak koşullandırma yöntemini benimsemiştir.¹³ Dolayısıyla üyeliğe aday olan eski sosyalist ülkeler, AB ile yapacakları görüşmelerin salt “ortaklık anlaşmaları”yla sınırlı kalmadığını, bunun ötesinde farklı bir sisteme doğru kaydıklarını da bilmekteydiler.¹⁴ Dolayısıyla bu aşama, birçokları için aynı zamanda kimliksel bir dönüşümün ya da başka deyişle “Avrupalılaşıma”nın da bir aracı konumunda olacaktı.

Çek Cumhuriyeti’nin, Polonya’nın ve Macaristan’ın ilk aşamada NATO’ya üye olmaları ve AB genişlemesi çerçevesinde ilk dalga kapsamında yer almaları, kendileri açısından birçok avantajı içermektedir; Avrupa ve transatlantik kurumlarıyla bütünleşmek, bu ülkeler için hem kendi güvenliklerini güçlendirmek açısından Batı’nın mali, lojistik ve teknik yardımları ile desteklerini sürekli kılmak anlamına geliyordu, hem de ekonomik programların piyasa modeli çerçevesinde yürütülmesi, hangi iktidar modeli ortaya çıkmış olsa da, kaçınılmaz olacaktı. Dolayısıyla Batı’yla entegrasyona şartlandırılmış bir dış politika konsepti çerçevesinde bu ülkelerdeki neo-komünist ve sosyal demokrat iktidarların bile liberal politikalara belirli sosyal duyarlılık katmak suretiyle sıcak yaklaştığını görmekteyiz.

Doksanlı yılların başlarında, Batı’yla bütünleşmenin Orta Avrupa ülkeleri için ekonomik anlamı, barış ve refah etkileriyle örtüşmekteydi. Öncelikle “Batı”konsepti, bütünsel anlamda ideal bir yönetim modeli olarak sunulmaktaydı; bu noktada Batı Avrupa’nın kurumsallaşmış demokrasi geleneği model olarak tek seçenek gibi sunulmaktaydı. Bunun ötesinde, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki demokratikleşmeyi ve yapısal dönüşümleri desteklemek amacıyla Batı’nın teknik yardımlarını

13 R. Birden, “Genişlemenin Araçları”, Derl. C. Aktar, *Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci*, İstanbul, İletişim Yay., 2002, s. 25-27.

14 H. Gabrisch, “Eastern Enlargement and the European Union: Macroeconomic effects in the new member states”, *Europe-Asia Studies*, C. 49, no. 4, 1997, s. 567-590.

koz olarak kullandığını da vurgulamalıyız. Nitekim 1990’da Avrupa Yeniden İnşa ve Kalkınma Bankası–EBRD kapsamında söz konusu coğrafyaya yönelik oluşturulmuş olan PHARE fonu ile bunu takip eden ISPA, SAPARD gibi altyapı destek fonları, mali destek kapsamında ele alınırken, kurumsal karşılıklı etkileşim süreci AB ve NATO genişlemeleri ile söz konusu olmuştur.¹⁵

Her ne kadar Slovakya, Mittel Europa bağlamında değerlendirilse bile, söz konusu refah ve huzur arayışlarını doğrudan Batı’nın kurumlarıyla tanımlama çabasında girişmediğinden, gerek NATO, gerekse AB nezdinde belirgin bir dışlanma süreciyle karşıya bırakılmıştı. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde Batılı ülkelerin, Slovakya’ya karşı uyguladıkları tecrit politikalarının ana gerekçelerine değineceğiz. Ülke içindeki demokratik kurumların işleyiş biçimi ve bunu takiben dış politika seçenekleri bağlamında “Batı”konseptinin öncelikli aktör olarak benimsenip benimsenmediği tartışmaları, Slovak örneğinde bariz bir biçimde ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede, Komünizm sonrası geçiş sürecinde “Batı yardımı”faktörünün, post-ideolojik dönüşümün içsel dinamikleriyle paralel gittiğini, hatta bunlarla karşılıklı etkileşim halinde olduğunu görüyoruz.

AB çerçevesinde saptamalarımızı sürdürdüğümüzde, Çek Cumhuriyeti’ndeki olumlu demokratikleşme hamlelerine yönelik desteklerin doğrudan komşu ülkeler olan Almanya ile Avusturya’dan gelmesi dikkatleri çekmektedir; bu iki komşu ülkenin özellikle Çek Cumhuriyeti ile olan ekonomik işbirliğine daha önem vermeleri, her ne kadar siyasal seçkinler ve karar alıcılar düzeyinde geçerlilik kazansa da, kamuoylarının daha çekingen ve tereddütlü olduklarını vurgulamamız gerekiyor. Aslında Orta Avrupa’ya sınırdaş olan AB üyesi ülkelerdeki kamuoyunun birliğin genişleme sürecine ilişkin temkinli yaklaşımı, aslında

15 E. Büyükkakıncı, “The Democratisation in the Post-Soviet area and the role of external factors”, Derl. İ. Soysal, *Turkish Views on Eurasia*, İstanbul, ISIS Yay., 2001, s. 127-143.

tüm aday ülkelere yöneliktir ve bunun ardında daha çok ekonomik gerekçeler ile toplumsal güvenlik kaygıları bulunmaktadır.¹⁶

B– Batıyla bütünleşme öncesinde bölgesel işbirliği çabaları

Orta Avrupa ülkeleri, AB genişlemesi çerçevesinde yer alan diğer aday ülkelerden farklı olarak, bu sürece daha iyi hazırlanabilmek amacıyla, geçmişten gelen COMECON tarzı bir ekonomik işbirliği modelini uygulamak yolunu seçmişlerdir. Bu çerçevede 21 aralık 1992 tarihinde Krakov’da imzalanan Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA), Çek ve Slovak devletleri ile Polonya ve Macaristan’ı kapsamaktaydı¹⁷ ve üye ülkeler, AB ile bütünleşme öncesinde ekonomik uyum politikalarının bölgesel çerçevede gerçekleştirilmesini amaç edinmişti. Ancak söz konusu ekonomik işbirliği çabaları, post-komünist geçiş süreci açısından Sovyetizmle daha mesafeli ilişkiler geliştirmek ve Batı’yla bütünleşmek perspektifleriyle hazırlanmış 15 şubat 1991 tarihli Visegrád deklarasyonu’ndan destek almaktaydı. Visegrád Grubu girişimi, aslında bu bölgedeki siyasal amaçlı gruplaşmaların ilki olarak görülebilir.¹⁸ Buna karşın CEFTA oluşumu, yapısal anlamda daha önemli bir işleve sahipti, çünkü ekonomik politikalardaki işbirliği zeminin kurumsallaştırılması, AB entegrasyonu öncesindeki serbest piyasa modeline geçiş için daha yaşamsa bir anlama sahipti.

Visegrád Grubu ile CEFTA’nın işlevleri ve yararlılığı üye ülkelere göre farklılıklar sunmaktaydı, çünkü kimi devletler (Çek Cumhuriyeti ile Slovakya) bunları AB ile bütünleşme ön-

16 E. Büyükkakıncı, “Syndromes and Alternatives ...”, a.g.m.

17 Slovenya, Ocak 1996’da; Romanya Temmuz 1997’de CEFTA’ya üye olmuşlardır. Bu makalenin hazırlandığı dönemde Bulgaristan’ın üyelik başvurusu henüz sonuçlandırılmamıştı.

18 A. Landau, *La Diplomatie internationale en Europe centrale*, Paris, L’Harmattan, 1998, s. 135-140.

cesinde bir ara aşama olarak değerlendirerek iç politikalara yönelik etkileşimlere muhalefet ederken, geri kalanları da bölgesel etkinliklere daha çok önem vererek bunları esaslı birer dış politika seçeneği olarak benimsemektedir.

CEFTA'nın AB entegrasyonu öncesinde işlevsel bir öneme sahip olup olmadığı tartışması, bu bölgesel kurumsallaşma sürecine dahil olan ülkeler açısından karşılıklı ekonomik rekâbet ortamının sağlanması ve siyasal istikrarın ortak politikalarla sürekli kılınması arayışlarıyla daha anlamlı olmaktadır. Ancak CEFTA üyesi olan ülkelerin birbirlerinden farklı yapısal ekonomik sorunları olduğundan, kısa bir vade içerisinde bölgesel ortaklık girişimlerinin derinleştirilmesi pek de kolay görünmemektedir. Kimi üyelerde tarımsal üretim sürecindeki standartlaşma sorunlarının olması, kimilerinde hizmetler ya da işgücü dolaşımını genelleştirme arayışlarının bulunması, hem bölgesel işbirliği çerçevesinde karşılıklı beklentilerin uyuşmaması sorununu gündeme getirmektedir, hem de AB Komisyonu için genişleme öncesinde belirli kuşkular ve soru işaretleri doğurmaktadır.¹⁹

CEFTA üyesi ülkeler genelinde bakıldığında serbest ticaret bölgesi içerisindeki hareketler, bunların bölgedışına yönelik ticaretleriyle karşılaştırıldığında çok büyük bir öneme sahip olmadığı görülmektedir; bunlara istisnai olarak Çek Cumhuriyeti ile Slovakya'yı göstermemiz gerekiyor, çünkü her iki ülkenin hem birbirleriyle, hem de diğer CEFTA üyeleriyle olan doksanlı yıllardaki ticaret hacimleri %30 ilâ %40 arasında değişmekteydi. Doksanlı yılların ortalarına kadar Çek Cumhuriyeti'ndeki yürütme erki içerisinde CEFTA'ya bakış açısından belirli farklılıklar dikkatleri çekmekteydi; Havel'in önem verdiği bölgesel işbirliğinin yapısal anlamda güçlendirilmesi görüşü, neo-liberal Klaus tarafından tam olarak benimsenmemekte ve çoktarafli ilişkiler bağlamında ekonomik çıkarlara dayalı bir öncelik anlayışı hız kazanmaktaydı.²⁰

19 J. Le Cacheux, "Les Agricultures des PECO et la Politique agricole commune", Derl. J. Le Cacheux, *Europe-La Nouvelle Vague: Perspectives économiques de l'élargissement*, Paris, Presses de Sc. Po., 1996, s. 291-309.

20 A. Cerny, "Prague's Reality Check", *Transitions*, Nisan 1998, s. 52-55.

1997 yılındaki Lüksemburg Zirvesi'nde genişlemenin ilk dalgası olarak tanımlanan ülkelerden CEFTA üyesi olanların, bu kararın açıklanmasıyla birlikte, söz konusu bölgesel işbirliği zeminine artık katkıda bulunmaları tehlikeye düşmüştü, ancak diğer tüm üye devletlerin AB entegrasyonu çerçevesine belirli bir takvim dahilinde kabul edilmeleriyle bu sorun aşılmış olmaktadır. Ancak Visegrád Grubu ve CEFTA girişimlerinin belirli ölçülerde dahi olsa, Orta ve Doğu Avrupa coğrafyalarındaki AB entegrasyonu öncesindeki bölgesel işbirliği bilincinin geliştirilmesi açısından önemli bir rol üstlendiklerini vurgulamalıyız.

III- İç dinamikler ve demokratikleşme süreçlerindeki farklılıklar

Çek Cumhuriyeti ile Slovakya'nın AB ve NATO genişlemeleri bağlamındaki konumlarında çok bariz farklılıklar söz konusudur. Doksanlı yıllarda, Çek Cumhuriyeti'nin her iki kurumsal sürece üyeliğinin baştan beri benimsenmesine karşın, Slovakya'nın belirli gerekçelerden dolayı dışlanması, kısmen de olsa ambargolara maruz kalması, birçok siyasal analizciye göre içsel dinamiklerdeki olumsuzluklardan kaynaklanmaktaydı. Çalışmamızın bu bölümünde Batı yardımının ön şartı olarak karşımıza çıkan "demokratikleşme süreci" değerlendirmeleri her iki ülke açısından ele alınacaktır; iç politika gelişmelerinin dışsal faktörler açısından önemi bu bağlamda tartışma konusu olacak ve bunların dış politika söylemleri üzerindeki etkileri sonuç itibarıyla değerlendirilecektir.

A- Çek Cumhuriyeti'nde demokratikleşme ve Batı faktörünün ideolojik etkisi

Çek Cumhuriyeti'ndeki demokratik gelişmenin diğer Orta ve Doğu Avrupa'dakilere göre farkı, merkez-sağ partilerinin gelişmesindeki farklılıklardır. 1989 sonrasında sağ eğilimli görüşlerin Çek siyasetine yavaş yavaş egemen olması, 1990-1992 ara-

sında Çek federe devletinin başbakanlığı görevini üstlenmiş olan P. Pithart döneminde başlamaktadır; Pithart hükümeti, ülke çapında ekonomik reformlarda kademeli geçiş politikalarını benimserken, Çeklerin Slovaklarla olan anayasal görüşmeleri yönlendirme önceliğindeydi. Çekleri Batılı dünyaya yakınlaştırma perspektifi, bu dönemin en çok tartışılan konuları arasında yer alıyordu.

Çek Cumhuriyeti'ndeki demokratikleşme hamlelerinin başarısı, klasik anlamda Batı demokrasilerinde gördüğümüz siyasal parti yapılarının oturmaya ve işlemeye başlamasından kaynaklanmaktadır; sol ve sağ kanatlarda büyük partilerin oluşması ve yerleşmesiyle birlikte iki partili sistem anlayışının geçerli kılınması çabaları söz konusu olmuştur.²¹ Bu süreçte, her iki kanadın büyük partilerinin aralarında anlaşarak küçük partilerin sistem içersinde etkin olma çabaşarının sınırlandırılması belirli yasaların benimsenmesiyle gerçekleşmiş durumdadır.

Anglo-Amerikan tarzı neo-liberal ekonomi anlayışı ile birlikte muhafazakâr düşünce odaklarıyla bütünleşen, popülizm tonları da içeren, toplumsal dönüşümü hedefleyen, kimilerine göre "Çek Thatcherizm"'i olarak nitelenen sağcı görüşler, 1992 haziranındaki seçimlerle birlikte özellikle Çek federe cumhuriyetinde iktidara taşınmışlardı. Nitekim 1992 yılı sonunda Çekoslovakya'nın dağılması ya da anlaşmalı boşanmasından sonra, Çek Cumhuriyeti, Komünizm sonrası dönemdeki ulusçuluk ve popülizm denizinde serbest piyasa ekonomisi ile siyasal muhafazakârlığın adası konumundaydı.

1992 milletvekili seçimlerinde, Çeklerin, Komünizm sonrası sürecin henüz başında dünyadaki "Yeni Sağ"ekolüne yakın partiler ve politikacılar lehine oy kullanmaları pek alışıl gelmiş bir olgu değildi. Halbuki öteki Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ya ulusçu eğilimli partiler, ya da sol (neo-Komünist ya da sos-

21 J. Hraba, F.O. Lorenz, R. Mullick, S. Lee ve J. Vecernik, "Trends in Czech Attitudes toward the market and democracy", *Journal of Political and Military Sociology*, C. 29, Kış 2001, s. 200-220.

yal demokrat) görüşlü oluşumlar iktidara gelmişlerdi. Doksanların başından ortasına kadar iktidarı paylaşan V. Klaus'un Yurttaşlar Demokratik Partisi (Civic Democratic Party-Obcanské Demokratická Strana ODS) ile küçük ortağı Yurttaşlar Demokratik İttifakı (Civic Democratic Alliance-ODA) koalisyonu, Batı eksenli "Yeni Sağ"cı görüşü, Çek siyaset sahnesine yerleştirmeye çalışmışlardı. Ancak 1992-97 arasındaki koalisyonun üçüncü ortağı Hristiyan Demokratik Birliği KDU-CSL, daha Alman-Avusturya tarzı sosyal piyasa ekonomi modelini benimsemekte ve Klaus'un neo-liberal açılımlarını biraz da olsa kısıtlamaya çalışıyordu.

Söz konusu yeni sağcı ideoloji, Komünizm karşıtlığını siyasal sisteme kabul ettirmek ve radikal neo-liberal ekonomi anlayışı ile devletçi korporatist siyaseti dönüşüm süreci için bir seçenek olarak sunma amaçındaydı.²² Seçmenler nezdinde bu yeni liberal-muhafazakâr siyaset anlayışının kabul görmesi, bazı araştırmacılara göre 1968 Prag Baharı'nın ardından gelen Çekoslovakya'da Sovyet baskısındaki Komünizme olan yaklaşımın toplumsal düzlemde tepkilerle birlikte "normalleşmesi" çabalarının belirgin bir uzantısıydı; Çek toplumunda yer alan "muhafazakârlık" anlayışı, geçmişten kalmış daha çok Katolik tonları²³ ile ulusçu öğeleri²⁴ içeren, kısmen Alman karşıtı²⁵ işaretler de gösteren bir akım olarak algılanabilir. Söz konusu araştırmacılar, 1989 öncesinde zaten toplumda varolan ideolojik tepkiciliği, kadife devrimler sonrasında hemen Yeni Sağcı akım-

22 İngiliz Thatcherizmi ile Çek Yeni Sağcılığı arasındaki değerlendirme ve karşılaştırmalar için bkz. S. Hanley, "The New Right in the New Europe? Unravelling the Ideology of Czech Thatcherism", *Journal of Political Ideologies*, C. 4, No. 2, Haziran 1999.

23 Josef Pekar'ın (1870-1937) siyasal görüşleri ile Katolisizme dair yorumları bu çerçevede ele alınabilir.

24 T.G. Masaryk ile Frantisek Palacky'nin ulusçu ideolojileri, geçmişten gelen düşünsel kaynakların başında gelmektedir.

25 Siyasal seçkinlerin genelinde, İkinci Dünya Savaşı döneminde kalan Alman yanlısı korporatist devlet anlayışına yönelik tepkiler söz konusudur.

lara sempatinin başlıca kaynağı olarak açıklamaktadırlar. Klaus, siyasal demeçlerinde, partisi ODS'yi Avrupa'nın Hıristiyan kültürünün ve demokrasisinin bir parçası olarak Çek muhafaza-kârlığının başlıca temsilcisi diye nitelemektedir.²⁶

1997 yılına gelindiğinde, birçok araştırmacıya göre, Çek Thatcherizm'i başarılarının sonuna gelmişti. İşsizlik oranlarındaki yükselmeler, sendikalardan gelen tepkilerin artması söz konusuydu; mayıs 1997'de Çek korunasının %10 devalüe edilmesi, küçük ve orta ölçekli firmaların olumsuz anlamda etkilenmelerine yol açtığından, piyasalarda hükümete yönelik güvensizlik işaretleri yayılmaya başlamıştı. Nitekim 1996 seçimlerinde sağ koalisyon Parlamento'daki çoğunluğu yitirmesine rağmen, yükselmekte olan siyasal güç olarak Sosyal Demokratların tolerans gösterdikleri, Klaus'un yönetimindeki azınlık hükümetleri ile sağ koalisyon iktidarı devam etmişti.²⁷

Ancak 1997 aralık ayında Klaus'un ODS partisinde patlak veren mali skandallar, ocak 1998'de sağ koalisyonun dağılmasına neden olmuş ve bunu takiben koalisyonun küçük ortağı ODA ise dağılma eşiğine gelmişti. Ocak-Haziran ayları arasında Havel'in başbakanlık görevine atadığı Merkez Bankası eski başkanını J. Tosovsky, teknokrat niteliğiyle geçici bir hükümet oluşturarak ortamı yumuşatmak ve tekrar eski istikrarına kavuşturmak amacını güdüyordu. 1998 Haziran ayında yapılan seçimler, her ne kadar sağ partilerin Parlamento'daki sandalye sayısını çok fazla etkilememiş²⁸ olsa da, bu sefer Temmuz ayında neo-komünistlerle azınlık hükümetini kuran ve sağcıların desteğini alan Çek Sosyal Demokratları olmuştu; söz konusu seçimlerde CSSD (Ceská strana sociálně demokratická) en büyük parti konumuna gelmiş ve M. Zeman'ın liderliğinde hükümet kurulmuştu.

26 S. Hanley, "The New Right... ", a.g.m.

27 A.I. Meszaros, "Divergent neighbors: the Czech Republic and Slovakia since independence", *Harvard International Review*, Bahar 1999, s. 30-31.

28 1998 Seçimlerinde ODS, oy kaybına uğramış olsa bile, diğer sağcı partiler Özgürlük Birliği (Freedom Union) ile Merkezci Hıristiyan Demokratlar oylarını arttırmışlardı.

Doksanlı yılların geneline baktığımız zaman Klaus'un Thatcherizm tarzı politikalarının yanı sıra sosyal-liberal politikaların da öne çıktığını söylememiz gerekiyor; aynı dönemde tarım ve madencilik sektörlerindeki işgücünün sınırlandırılmasının ötesinde, finans ve diğer hizmet sektörlerine kayma söz konusudur. Her ne kadar meclis çoğunluğuna sahip olmasalar da, halen iktidarda bulunan sosyal demokratlar, olanaklarının kısıtlı olduğunu farkındaydılar. Dolayısıyla yabancı yatırımcılara yönelik piyasaları güçlendirmek ve şeffaflaştırmak, ticareti kolaylaştırmak ve esnek mali politikalarla Çek sosyal demokratları, Klaus sonrasındaki süreci tamamen tersine çevirmemiş görünüyorlar. Bu süreçte Batı ile bütünleşmek en önemli hedeflerden birisi olduğu için, Çek siyasal sistemine yönelik istikrar çabaları daha ağırlık kazanmaktadır.

2002 Haziranındaki seçimlerde Sosyal demokratların oy oranlarını korumaları ve bu sefer Koalice hareketiyle birlikte iktidarlarını sürdürmelerinin ardından en önemli siyasal gelişme, Havel'in bitmekte olan cumhurbaşkanlığı görevi için yeni adayların aranmasıydı. İsrarlara karşın Havel'in sağlık gerekçeleriyle üçüncü defa bu makamı üstlenmek istememesi, ülkede belirli tartışmaların oluşmasına yol açmış ve birçok meclis oylaması yapıldığı halde cumhurbaşkanlığı adayları konusunda partiler mutabık kalamamaktaydı. Nitekim 2003 mart ayında eski başbakan Klaus, meclis içersinde kılıpayıyla cumhurbaşkanı seçilmeyi başaracak ve Havel döneminin kapanmasını sağlayacaktı.

B– Slovakya-Batı ilişkilerinde lider politikalarının etkisi

Slovak iç politikasındaki evrim sürecine baktığımız zaman, sol kanatta eski Komünist Partisi'nin takipçisi Demokratik Sol Parti'nin karşısında, daha çok ulusçu, popülist ve muhafazakâr söylemlerle karşımıza çıkan partilerin oluştuğunu görüyoruz. Öte yandan, Macar ulusçuluğuna karşı Slovak Ulusal Partisi gibi çatışmacı eğilimli oluşumların yanı sıra, Macar azınlığa iliş-

kin siyasal parti oluşumları ve etkinlikleri de dikkatleri çekmektedir.²⁹

Bu bölümdeki tartışmamızın merkezini, Slovakya'nın bağımsız bir devlet ola sürecinin başında Batı'yla olan ilişkilerindeki temel sorunun demokratikleşme çabalarına belirli siyasal kültür odaklarından gelen farklı bir yaklaşım olduğu tartışması oluşturmaktadır. Her ne kadar 1995 yılındaki Meciar hükümetinin programında da yer alsın bile, demokratikleşme çabalarının daha sınırlı gerçekleştirildiği tartışmalarıyla karşı karşıya kalıyoruz; Batılı yöneticilerce "Avrupa'nın kara deliği" olarak nitelendirilen³⁰ bir Slovakya imajı, aslında Meciar hükümetlerinin "liberal karşıtı demokrasi" anlayışını yansıtan politikalarıyla biçimlenmişti. Meciar'ın hükümet programlarına rağmen insan haklarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, serbest piyasa ekonomi modeline geçiş ve demokratik kurumların güçlendirilmesi gibi reformların gerçekleştirilmemesi ya da ağırlaştırılması, birçok açılardan iktidardaki siyasal söylemin direnmesi anlamına gelmektedir.

1995 Haziran ayında Meciar hükümeti, AB'ye üyelik başvurusu yaptığında, AB üyesi ülkelerin liderlerinin birçoğu Slovakya'nın adaylığına sıcak bakmadıklarını belirtmişlerdi. İlişkilerin soğutulması süreci, aralık 1995'te AB Komisyonu'nun insan hakları ihlalleri gerekçesiyle Slovak hükümeti sunduğu uyarılar ve 1997 mayısındaki başkanlık seçimlerine yönelik tartışmalar açısından hukuk devleti ilkelerin uygulanmadığına ilişkin

29 M. Butora ve Z. Butorova, "Political Parties, Value orientations and Slovakia's Road to independence", Derl. G. Wightman, *Party Formation in East-Central Europe*, Londra, Edward Elgar Publ., 1995, s. 114-116. Slovak ulusçu partilerine, özellikle SNS'ye yönelik ayrıntılı inceleme için bkz. F. Cibulka, "The radical right in Slovakia," Derl. S.P. Ramet, *The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1989*, Philadelphia, The Pennsylvania State Univ. Press, 1999, s. 109-132.

30 Bu niteleme, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'a aittir. Bunun yanı sıra Amerikan yönetimine yakın akademik dergilerde, Meciar dönemi Slovakya'ya yönelik sınırlı demokrasi eleştirilerin yoğunlukla yapıldığı da dikkatleri çekmektedir.

çektığı notalarla derinleşmişti. Nitekim 1997 aralık ayındaki Lüksemburg Zirvesi'ndeki ilk genişleme çerçevesine Slovakya'nın Kopenhag Kriterlerinin siyasal boyutuna dair hususları gerçekleştirememesi gerekçesiyle davet edilmemesi AB Komisyonu'nun kararı olmuştu. Öte yandan, AB Komisyonu, Slovakya'daki tarım ve bölge politikaları ile kişilerin serbest dolaşımına yönelik belirli olumsuz değerlendirmeleri söz konusuydu.³¹

Buna ek olarak 1997 mayısında NATO'ya üyelik konusunun Meciar hükümeti tarafından halkoyuna sunulması, Batı içersinde de siyasal tartışmaların büyümesine yol açmıştı; referanduma sunulan maddeler arasına sunulan cumhurbaşkanlığının halkoyuyla belirlenmesi şıkkı son anda hükümet tarafından geri çekilmesi, Meciar'ın referandum sonuçlarından emin olmadığını göstermekteydi. Cumhurbaşkanı Kovac'ın başarılı girişimleri ve propaganda çalışmalarıyla, NATO'ya yönelik referandum yetersiz katılım nedeniyle geçersiz sayılmış, ve bunu takiben Meciar'ın halk nezdindeki popülaritesi azalmaya başlamıştı.³² Nitekim bu iç politika tartışmaları, 1997 mayısındaki Atlantik İttifak'ının Madrid'deki zirve toplantısında genişleme sürecine Slovakya'nın dahil edilmemesi sonucunu doğurmuştu.

1993-1998 yılları arasında görevde kalan Meciar hükümetlerinin Batılılarca en çok eleştirilmesine yol açan hususları, iktidar ile muhalefet arasındaki uyuşmazlıklar, azınlık haklarına (özellikle Macarlara) yönelik ihlaller, sınırlamalar ve kötü davranış biçimleri, emniyet güçleriyle gizli istihbarat birimlerinin demokratik teamüller dışında işlevlendirilmeleri, siyasal ve devlet kurumlarının işleyişlerindeki birçok aykırı uygulamalar olarak saymak olasıdır.³³

31 M.F. Goldman, *Slovakia Since Independence*, Londra, Praeger Publ., 1999, s. 79-83 ve 167-168.

32 A. Meszaros, a.g.m., s. 32-33.

33 European Commission, "1999 Regular Report from the Commission on Slovakia's progress towards accession", 13 Ekim 1999, s. 6-7.

Cumhurbaşkanı M. Kovac³⁴ ile Meciar arasındaki çekişme süreci³⁵, hem hükümetin otoriter eğilimlerine yönelik yürütme içindeki bir tepki olarak sorgulanabilir, hem de Meciar'ın tek adamcılık girişimlerine kurumsal bir eleştiri olarak değerlendirilebilir. Nitekim mart 1998'de Kovac'ın görev süresi bittiğinde, Narodna Rada yapılan sekiz tur oylamaya rağmen yeni cumhurbaşkanını seçemeyecek ve mayıs 1999'a kadar boş olan cumhurbaşkanlığı makamı başbakan tarafından vekâleten yürütülecekti. 1998'deki Rada'daki cumhurbaşkanlığı seçimleri bağlamında Meciar'ın kendisini seçtirme girişimlerini bir türlü sonuçlandıramamıştı.

1994 Seçimleri sonrasındaki siyasal uygulamalara bakıldığında, gerek parlamenter düzeyde, gerekse siyasal yaşam bağlamında muhalif görüşlerin sınırlandırıldığı bir ortamda, Meciar'ın başbakanlığındaki HZDS, SNS ve ZRS koalisyon hükümeti, icraatlerini belirli bir ideolojik tercih üzerinde değil, ulusçuluk ve otoritarizm karışımı yönetsel merkezîyetçilik anlayışına dayandırmaktaydı.³⁶ Böyle bir çerçevede hükümetin ulusçuluk argümanları karşısında muhalefet gruplarının yetersiz kaldıkları ve buna alternatif olarak Batı yanlısı bir politika seçeneğini ileri sürmekte başarısız oldukları gözlemlenmekteydi.

1998 seçimlerine kadar gelinen süreçte Batılı ülkeler ve siyasal kişilikler, Meciar hükümetlerinin uygulamalarının kendi bakış açıları ve değer yargılarıyla bağdaşmadığını, dolayısıyla Slovakya'nın Batılı kurumlarla bütünleşmesinin böyle bir konjunktürde olanaklı olmadığını dile getirmişlerdir. Bunun ötesinde ulusal azınlıklar ile Çingenelerin hukuki statülerinin belirlenmesi, korunması ve geliştirilmesi öncelikleri Batılı yetkililer-

34 M. Kovac, 1993 yılı başında cumhurbaşkanı seçilmeden önce siyasal köken itibarıyla HZDS üyesi ve sıkı bir Meciar taraftarıydı.

35 1995 yılında Kovac'ın oğlunun silahlı kişilerce kaçırılması, birçok analiziye göre siyasal iktidarın zirvesinde belirli tartışmaların yaşandığına delil olarak değerlendirilmekteydi. A.I. Meszaros, a.g.m., s. 32-33.

36 G. Pridham, "Complying with the EU's Democratic Conditionality", *Europe-Asia Studies*, C. 51, No. 7, 1999, s. 1226.

ce sürekli dile getirilmektedir.

Her ne kadar 1999'daki AB Komisyonu raporlarında, Slovak ekonomisi orta vadeli politikalarda kısmen de olsa başarılı addedilse de, Meciar hükümetlerinin şeffaf olmayan özelleştirme yöntemleri, iş sektöründeki kayırmacılık, yolsuzluk söylentilerinin yaygınlaşması Batılıları rahatsız eden öğelerin başında sayılabilir. Bu çerçevede özellikle merkezi ve doğu Slovakya bölgelerindeki tarım ve ağır sanayi altyapılarına yönelik sübvansiyonların sürdürülmesi, hem bir ölçüde eski Komünist geleneklerden kalan alışkanlıkların devamını sağlıyordu, hem de popülist politikalar açısından Meciar'a yönelik siyasal oy potansiyelini sürekli kılmaktaydı.³⁷

Eylül 1998'deki Slovak genel seçimleri, Batılı ülkeler ile Meciar arasındaki siyasal tartışmalar arasına sıkışmış muhalif gruplar için bir çıkış noktası özelliğini taşımaktaydı. 1998 yılı başında Slovakya'nın Batı ile bütüleşebilme girişimlerine hem AB'den, hem de NATO'dan kırmızı işaretin verilmesi, kamuoyunda belirli bir dışlanma tartışmalarının başlamasını sağlamıştı. Bunların ötesinde bu dışlanma sürecinin ekonomik maliyeti söz konusuydu. 1994 şubat ayında üyelik başvurusunu yaptığı halde OECD'ye kabul edilmeyen, yabancı yatırımları ülkeye çekmekte başarısız kalan hükümet politikaları, bölgesel anlamda Batı tarafından bir "çevreleme" stratejisine maruz kalmaktaydı. Bunlara ek olarak 1998'de Rusya'daki mali krizin derin etkileri de Slovak ekonomisi üzerinde etkin olmuştu.

Nitekim, M. Dzurinda'nın liderliği altında toplanmış en önemli muhalefet partiler grubu Slovak Demokratik Koalisyonu, seçimler öncesinde zor bir dayanışma modeli oluşturmuş olsa da, Meciar karşısında sınırlı da olsa önemli bir başarı kazanmış ve iktidarı ele geçirmişti. Eylül 1998 seçim sonuçlarına göre, muhalefet partileri seçim koalisyonu oyların %58'ini elde ederken, Narodna Rada'daki sandalyelerin %62'sini kazanmış-

37 M. Butora ve Z. Butorova, "Slovakia's Democratic Awakening", *Journal of Democracy*, C. 10, No. 1, Ocak 1999, s. 84-86.

lardı. Nitekim yeni oluşan meclis kompozisyonu, mayıs 1999'ta bir türlü sonuçlandırılmayan cumhurbaşkanlığı seçimini gerçekleştirecek ve ülkedeki Alman azınlığa mensup politikacıardan R. Schuster'i bu makama seçecekti; söz konusu cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Schuster³⁸, diğer aday Meciar'ın %43'lük oranı karşısında %57'lik bir oyla seçilmişti.

Meciar sonrası yeni döneme genel bir bakış attığımız zaman, Dzurinda hükümetlerinin Batı'yla ilişkileri geliştirme ve kurumsallaştırma çabaları dikkatleri çekmektedir. Slovak Demokratik Koalisyonu'nun seçimleri kazanmasının hemen ardından, öteki Orta Avrupa ülkelerinin bölgesel işbirliği zeminini yeniden canlandırmak amacıyla 1998 ekiminde dışişleri bakanları düzeyinde bir araya geldiklerini ve AB ve NATO ile üyelik görüşmeleri açısından deneyimlerini Bratislava yetkilileriyle paylaşmak amacıyla davetlerde bulunduklarını görüyoruz. Bir alt-bölge konsepti çerçevesinde Orta Avrupa eksenli ortak politikaların ve stratejilerin oluşturulması, Batı'yla bütünleşme öncesinde Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan açısından da önemli bir girişimdi. Ancak Dzurinda hükümetlerinin siyasal önceliği, ekonomik programlar üzerinde yoğunlaşmaktadır; Meciar döneminin popülist ekonomi politikalarını kademeli olarak berataraf edebilmek amacıyla kemer sıkma politikaları gündeme getirilmiştir.

Dzurinda hükümetleri döneminde, Meciar'ın en çok eleştirildiği noktalardan birisi olan azınlıkların statüsü konusu kısmen de olsa bir geçiş sürecine tabi kılınmıştır. 1998 seçimlerinin ardından, Macar azınlığını temsil eden partinin hükümete dahil edilmesi ve Macaristan ile ilişkilere ayrıcalıklı bir önemin atfedilmesi, Dzurinda'nın önceliklerindendi.

Dzurinda hükümetleti dönemi, Batılı ülkelerin Slovakya'ya ivedi bir biçimde maddi ve siyasal destek verdikleri bir aşama-

38 Rudolf Schuster, Çekoslovakya'nın Kanada'daki eski büyükelçisi, dışişleri bakanlığı ve ülkenin ikinci büyük kenti olan Kosice'nin belediye başkanlığı görevlerini üstlenmiştir.

dır. Nitekim 1999 aralık ayındaki Helsinki Zirvesi'nde AB ülkeleri Slovakya'yla üyelik görüşmelerine başlanması kararını alacaklar, aynı çerçevede NATO'nun genişleme dalgasına dahil edilecektir. Tabii ki söz konusu Batı'nın diplomatik destekleri, Dzurinda hükümetlerine yönelik hem uluslararası düzlemde bir meşruiyet desteği olarak, hem de içsel dinamikleri Meciar aleyhine motive edebilmek amacıyla algılanmalıdır. 1999 Nisanındaki NATO'nun ellinci yıldönümü zirvesinde genişlemeye yönelik bir eylem planının (MAP) benimsenmesiyle ikinci dalga genişleme çerçevesine Slovakya'nın da dahil edilmesi söz konusu olmuştur. Nitekim 11 eylül süreciyle birlikte hızlanan gelişmelere baktığımızda, 2002 yılında NATO'nun ilerdeki genişleme dalgasının 2004 yılında sonuçlandırılacağı ve bu çerçevede Slovakya'nın da dahil edilmesi kararı, Batılı ülkelerin Doğu-Batı ikilemindeki kırılmalara karşı Avrupa güvenliğini daha bütünlükçü kılmak ve içselleştirmek amacını içermektedir.

C- Eski Çekoslovakya sonrasında Komünizmden geri kalanlar

1989 sonrasında komünist partilerinin Orta ve Doğu Avrupa coğrafyasında farklı değişim süreçleri geçirdiklerini gözlemlemekteyiz. Kimi ülkelerde sistem dışı parti tipolojilerine sokulabilecek derecede radikal söylemler sunan komünist parti örneklerine rast gelmekteyiz; buna örnek olarak Çek Cumhuriyeti'ndeki Bohemya ve Moravya Komünist Partisi (Komunistická Strana Cech a Morava-KSCM), bazı araştırmacılara göre doksanlı yıllarda alt-kültür özelliği taşıyan parti konumuna gelmiş³⁹

39 Enyedi tarafından özellikle Macaristan'daki Hristiyan Demokrat Halk Partisi (KDNP) için yapılan çalışmalarda sözü edilen "alt-kültür katmanlarına yönelik parti" değerlendirmesi, Orta ve Doğu Avrupa coğrafyasına özgü bir tanımlama özelliğindedir. Benzer değer yargıları ve inançları benimsemiş, örgütsel anlamda dayanışma ve sadakat duygularıyla örülü parti türü olarak sunulan bu açıklama biçimi, özellikle kitlesel partisinden kadro partisine doğru kayan siyasal oluşumlar için

ve Orta ve Doğu Avrupa'da yaygınlaşmış olan genel "neo-komünist anlayış"tan farklılaşmıştır.⁴⁰ Özellikle komünist söylemin 1989 sonrasındaki reform karşıtlığını son derece başarılı bir biçimde yansıtan ve Soğuk Savaş sonrası ideolojik yumuşamalara karşı direnen Çek komünistleri⁴¹, aslında yapısal farklılıklarını kurumsal anlamda geçmişten kalan mirasta bulmaktaydılar.

Çekoslovakya döneminde, Çek topraklarındaki komünizme yönelik yapısal değerlendirmeler, federal anlamda farklılık arz etmekteydi. Ulusçu-demokratik yaklaşım ile Sovyetçilik mantığı arasında gidip gelen, düşünsel temellerini 1910ların Avusturya Marksistleri ile 1920'lerin SSCB eksenli Bolşevikleştirme çabalarında bulan Çekoslovakya Komünist Partisi (KSC) güdümündeki federal çerçeveki komünizm anlayışı, özellikle 1968 sonrasında bürokratik otoritarizmden daha çok daha muhafazakâr bir ton benimsemişti.⁴² Dolayısıyla 1989'a gelindiğinde siyasal söylem dönüşümüne hazırlıklı değildi. 1989 devrimleri sürecinde, parti örgütü, toplumsal protesto gösterilerine karşı "Çin tarzı" bastırma anlayışını benimsemeyerek, geçiş görüşmelerini federal başbakan L. Ada'e bırakarak çözüm üretmekte tıkanıldığını göstermişti. Nitekim 1989 yılı sonundaki iktidarın el değiştirmesi, KSC'nin, Yurttaşlar Forumu ve Şiddete Karşı Toplum Hareketi ile yaptığı görüşmeler sonucunda olanaklı olmuştu.

Her ne kadar 1930 yılından beri varolan Slovakya Komünist Partisi KSS'nin yanı sıra, 1968 Prag Baharı'nın reformcularının talep ettiği halde federalize edilmiş, doğrudan Çek komünist oluşumu olmasa bile, parti içi ademimerkeziyetçi eği-

geçerli gibi görünmektedir. Z. Enyedi, "Organizing a Subcultural Party in Eastern Europe: the Case of the Hungarian Christian Democrats", *Party Politics*, C. 2, No. 3, 1996, s. 379-396.

40 S. Hanley, "Towards Breakthrough or Breakdown? The consolidation of KSCM as a neo-Communist Successor Party in the Czech Republic", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, C. 17, No. 3, Eylül 2001, s. 96-116.

41 A. Agh, *The Politics of Central Europe*, Londra, Sage Publ., 1998, s. 155.

42 J. Nagle ve A. Mahr, *Democracy and Democratization: Post-Communist Europe in Comparative Perspective*, Londra, Sage Publ., 1999, s. 179-180.

limlerin gündeme gelmesi nedeniyle 31 Mart 1990 tarihinde KSCM'nin resmen kurulduğunu görüyoruz.⁴³ Öte yandan federal nitelikteki KSC, varlığını aralık 1991'e kadar sürdürecektir, ulusal ve siyasal farklılıklar partinin nihai parçalanmasını kolaylaştıracaktı: Slovaklar, 1991 şubatında eski KSS'yi Demokratik Sol Parti (SDL) olarak değiştirecekler ve daha sonraları bu parti oluşumu, sosyal demokratik bir eğilime doğru kayacaktı. Ancak KSCM, örgütün başındaki siyasal seçkinleri bu demokratik dönüşüm hamlesine pek sıcak bakmaması nedeniyle muhafazakâr yapısını korumuştur. Sonuç olarak, Çek demokrasisinde "ortodoks" eğilimli bir anlayışın hem siyasal sistem içersinde yalnızlaşmasına, hem de geçiş sürecinin örgütsel düzeydeki ideolojik tartışmalara yansımamasına, dolayısıyla neo-Stalinizm ile demokratik sosyalizm arasında gidip gelen söylem kısırlığına tanık olunacaktı.⁴⁴ 1990 kasımında parti genel başkanı seçilen J. Svoboda'nın demokratik sosyalizm söylemi, Çek neo-Komünistler tarafından benimsenmeyince kendilerini sosyal demokratik oluşumların dışında geliştirme çabasına giriştiler.

Doksanlı yıllarda, Çek Cumhuriyeti'nde sol kanadın en büyük parti örgütü konumuna erişen ve 1998 seçimlerinin ardından iktidara yerleşen Çek Sosyal Demokrasi Partisi CSSD, daha çok merkez sol parti konumuyla daha reformcu bir söyleme de hitap edebilmekteydi. Bu çerçevede, sol eğilimli seçmenlerin yavaş yavaş batı karşıtı Komünist Partisi oluşumundan uzaklaşmaları ve sosyal demokratik söylemlere yönelmeleri, siyasal kültürün merkeze doğru kaydığının göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bunların ötesinde Komünist dönemden beri süregelen Çek-Moravyalı kimliksel tartışmalar parti ve seçmen politikalarına yansımış durumdadır. Ülke nüfusunun üçte birini oluşturan Moravyalılar, Hristiyan demokrat eğilimli ya da Moravya-Silezya

43 M. Orenstein, "A Genealogy of Communist Successor Parties in East Central Europe and the Determinants of their success", *East European Politics and Societies*, C. 12, No. 3, 1998, s. 379-396.

44 S. Hanley, "Towards breakthrough...", a.g.m., s. 100.

kökenli parti ve partililere oy verme eğilimindedirler.⁴⁵

1991 Şubatı sonrasında Slovakya'daki komünist hareketin geleceği sorgulanırken, ülkedeki popülist eğilimlerin siyaset arenasına daha da egemen olmasıyla birlikte neo-komünist oluşumların yeterli gelişme zeminini bulamadıkları dikkatleri çekmektedir. KSS'den kopan bir grubun oluşturduğu Demokratik Sol Parti (SDL) oluşumu, sosyal demokrat eğilimleriyle dikkatleri çekerken, 1992 sonrasındaki genel seçimlerde önemli başarılar elde etmişti; bunun ötesinde KSS'nin devamcısı olan komünistler çok önemli bir oy düşüşüyle birlikte etkisizleşmiş durumdaydılar. SDL'nin Meciar sonrası dönemde Dzurinda güdümündeki Slovak Demokratik Koalisyonu'nun desteklediğini ve hükümette görev aldığını görüyoruz; ancak bu dönemde Macar Koalisyonu Partisi'ne yönelik eleştirilerde bulunduğunu ve yavaş yavaş Slovak üniter devleti sloganıyla ön plana çıktığını belirtmeliyiz. 2002 seçimlerinde SDL'nin oylarında yaşanan büyük düşüş, partinin siyaset sahnesinden kaybolmasına doğru giden bir süreci başlatmış gibi görünüyor.

Sonuç: İç dinamiklerdeki gelişmeler ve dış politika söylemleri üzerindeki etkileri

Kadife boşanma sonrasında Çek ve Slovak dönüşüm politikalarına baktığımızda, dış politika süreçleri açısından Çeklerin eski ortaklarına nazaren daha avantajlı konumda olduklarını vurgulamalıyız; Çekler, gerek Batı'yla bütünleşmek konusundaki net tavırlarıyla, gerekse baştan itibaren merkez partilerine yönelik iktidar açılımlarıyla daha esnek bir geçiş süreci yaşamışlardı. Bu sürecin dış politika söylemlerine ve seçeneklerine yansımaları, Batı'nın destek vermesini ve bu desteğin Çek kamuoyundaki kabulünü daha kolaylaştırmaktaydı. Her ne kadar Rus ve Alman faktörlerinin, Çek ulusal kimliği çerçevesinde hegemonik güçler olarak algılanmaları ve buna paralel olarak liberal

45 D.M. Olson, a.g.m., s. 162-163.

Batı'yla, özellikle de ABD ile yakınlaşma çabaları dikkatleri çekse de, Çek güvenlik politikaları NATO içersine daha etkin katılımları ve askeri harcamalarla önem kazanmış durumdadır.⁴⁶ Gerek sağcı Klaus, gerekse sosyal demokrat Zeman hükümetleri dönemleri, Batı'yla ilişkilerde benzer, hatta gün geçtikçe daha da derinleşen tonlar benimsediler.

Slovak dış politikası, hem sınır sorunları, hem de güçlü Macar azınlık grubu ile Çingeneler konuları nedeniyle Çeklere göre daha farklı bir gündeme sahip bulunmaktadır. Özellikle Slovak-Macar sınırına yakın bölgelerde yoğun bir biçimde yaşayan ve ülke geneline bakıldığında altı yüz bini aşan nüfusuyla oranları 11'e yaklaşan Macar azınlığının varlığının siyasal önemi, hem aktif siyasal yaşamda rol üstlenmiş Macar kökenli partilerin gelişmesiyle daha belirgin olmuştur. Öte yandan doksanlı yıllarda göreve gelmiş tüm Macar hükümetleri, "dış Macarlar" konusuna özel bir önem atfetmişler ve bunu bir dış politika malzemesi olarak kullanmaktan da çekinmemişlerdir.⁴⁷ Dolayısıyla bu konunun sıcaklığı, Macar-Slovak ilişkilerin belirli noktalarda gerginleşmesine neden olmaktadır. Bu soruna ek olarak, sayıları resmi kaynaklara göre doksan binlerde, gayri-resmi olanlara göre ise üç yüz binlerle ifade edilen ve özellikle sınır bölgelerinde yaşayan Çingenelerin hukuki statülerinin tanımlanmasına yönelik çabalar, hem uluslararası arenada, hem ulusal çerçevede daha sınırlı ve zayıftır.⁴⁸ Dolayısıyla Çek cephesinden bakıldığında, doksanlı yıllar Slovakya'ya yönelik bir güvensizlik sendromu temasının tartışıldığı yıllar olmuştur.⁴⁹

46 T.S. Szayna, "The Czech Republic: A Small Contributor or A Free Rider?", Derl. A.A. Michta, *America's New Allies: Poland, Hungary and the Czech Republic in NATO*, Seattle, Univ. of Washington Press, 1999, s. 112-148.

47 G. Evans ve S. Whitefield, "Social and ideological cleavage formation in post-Communist Hungary", *Europe-Asia Studies*, C. 47, 1995, s. 1177-1204.

48 ABD Dışişleri Bakanlığı, *The US State Department's Report on Human Rights Practices in Slovakia for 1999*, Washington D.C., 2000.

49 S. Wolchik, "The politics of ethnicity in post-Communist Czechoslovakia", *East European Politics and Societies*, C. 8, 1994, s. 187.

Etnik anlamda daha homojen olan, sınır sorunu yaşamayan ve siyasal söylem olarak piyasa ekonomisi mantığına ılımlı yaklaşan Çek Cumhuriyeti'ndeki siyasal kültürün ekonomik dönüşüm politikalarına paralel olarak gelişmesi ve güçlenmesi söz konusuydu. Etnik ve ekonomi politikalara bağlı uzlaşıyla birlikte Çek Cumhuriyeti'ndeki siyasal seçkinlerin arasındaki ilişkiler ve iletişim olgunlaşma sürecindeyken, bu olgunun Slovakya'da iktidar-muhalefet, etnik gruplar arasında daha gergin, daha tutucu söylemlerin ve tavırların ortaya çıkmasına neden olduğunu gözlemlemek olasıdır.⁵⁰

Çek Cumhuriyeti ile Slovakya'nın 1993 tarihli ayrılmalarının ardından en önemli sorun olarak gümrük birliği anlaşmalarının statüsü ortaya çıkmıştır. Özellikle AB yolunda Slovakya'ya göre daha emin adımlarla ilerlemiş Prag yönetimi açısından, böyle bir ekonomik birliğin sürdürülmesi AB müzâkerelerine gölge düşürmekteydi. Ancak 2004 yılında her iki ülkenin de eşzamanlı olarak AB'ye üye olmaları söz konusu olduğundan, bu tür hukuki sorunlar, Dzurinda hükümetlerinin güdümündeki Bratislava yönetimi açısından artık geçerli değildir. Hatta bu aşamada, Meciar sonrası dönemin Çek-Slovak yönetimlerinin işbirliği zeminlerini arttırdığını vurgulamamız olasıdır.

Slovakya'nın dış politika söylemlerini ele aldığımızda, Meciar hükümetleri döneminde Batılı ülkelerle doğrudan ilişkileri geliştirilmesinden çok Rusya ve Doğu Avrupa'daki neo-komünist iktidarlara işbirliğine gidildiği görülmektedir. Bu eğilimin tartışılması, birçok siyasal analizci açısından Meciar döneminde ülkenin daha çok "Doğu Avrupa" yaklaşımına dahil edilebileceği, ancak Dzurinda hükümetleriyle ya da başka bir deyişle Meciar'ın iktidardan gitmesiyle birlikte "normal bir Orta Avrupa devleti" olma yolunda adımlar attığı değerlendirilmeleri yapılmaktaydı.⁵¹ Söz konusu yazarlar, post-Komünist geçiş döneminde Slo-

50 G. Evans ve S. Whitefield, "The Structuring of political cleavages in post-Communist societies: the case of the Czech Republic and Slovakia", *Political Studies*, C. 45, 1998, s. 115-139.

51 E. Büyükkakıncı, "Syndromes and Alternatives ...", a.g.m.

vak toplumundaki devlete bakış açısının demokratik gelenekler ve değer yargılarının içinde biçimlenmediğinden ötürü, Meciarizm'in toplumdaki "spiritüel boşluğu" belirli bir yurtseverlik ve popülizm söylemleriyle doldurduğu hususunda birleşmektedirler.⁵² Aynı görüşlere göre, Meciarizm'in doğrudan batı karşıtlığı anlamına gelmediği, ancak güçlü ve otoriter liderlik arayışlarının toplumda Komünizm sonrası bir çözüm seçeneği olarak algılandığı vurgulanmaktadır.

Ancak Dzurinda hükümetleri dönemindeki dış politika söylemini Batı eksenine doğru hızlı bir kayış, Rusya'ya yönelik açılımların sınırlandırılması⁵³, dolayısıyla Meciar tarzı geleneksel seçeneklerin terk edilmesi olarak özetlenebilir. Bunun hem güvenlik, hem de ekonomik perspektiflerle desteklenmesi, ülkenin Batı'nın gözünde "Orta Avrupalılaşması" açısından imaj değişimi anlamına gelmektedir. Hatta buna dikkat çekici bir örnek vermek gerekirse, 1999 yılındaki Kosova krizi sırasında Slovakya'nın Sırbistan'a yönelik ekonomik yaptırımları AB politikalarına paralel olarak gündeme gelmişti.

Slovakya Cumhurbaşkanı R. Schuster'ın International Affairs dergisine verdiği yazıda, ülkenin özellikle Orta Avrupa coğrafyasında kendi jeopolitikasını bütünleştirme amacını taşıdığı ve bu uğurda Doğu-Batı ilişkilerinde uzlaşa ve işbirliğine yönelik bir rol üstlenmesi gerektiği belirtilmektedir.⁵⁴ Bu çerçevede dünya politikasıyla ve bölgesel kurumlarla kaynaşmış bir Slovakya, daha etkin bir dış politika güdebilecek konuma gelecek-

52 S.L. Wolchik, "Democratization and Political Participation in Slovakia", Derl. K. Dawisha ve B. Parrott, *The Consolidation of Democracy in East-Central Europe*, Cambridge, CUP, 1998, s. 228-236.

53 Doksanlı yılların ikinci yarısında, Rusya, Slovakya'nın petrol gereksiniminin % 80'ini, doğal gazının da tamamını karşılamaktaydı. Bunun ötesinde de dış ticaret verilerinde Çek Cumhuriyeti'nden sonra en önemli pay, Rusya ve doğu komşulara aitti. Dolayısıyla ekonomik bağımlılık konusunun Rusya'ya endekslenmesi, Batı'yla hızlı bütünleşme arzusundaki Dzurinda açısından kritik bir durum olarak değerlendirilebilir.

54 R. Schuster, "Regional Policies as part of international politics", *International Affairs*, 2001, s. 92-96.

tir. Nitekim böyle bir dış politikayla kaynaşma gerçekliği ve sürekliliği, iç politikadaki ulusal kimliğe bağlı aşırı unsurların denetlenmesine yardımcı olacaktır.

Orta ve Doğu Avrupa çalışmalarıyla tanınmış Fransız araştırmacı Jacques Rupnik, söz konusu coğrafyadaki yapısal dönüşümü, futbolcuları topun peşinden koşarken kuralları değişen bir maça benzetmektedir.⁵⁵ Bu benzetme mantığında, Slovakya'da her iktidara gelen yeni hükümet kendi koşullarına göre kuralları tanımlar ve siyaseti tek başına kendi söylemleri ve araçlarıyla yönlendirmeye çalışırken, Çek Cumhuriyeti'nde üzerinde anlaşılmış genel kurallar olsa bile, tarafların birbirlerine tahammülleri söz konusu olmakla birlikte genel bir rekâbet ortamı bulunmaktadır.⁵⁶ Siyasal seçkinlerin birbirleriyle bütünleşmesi her iki ülkede de sınırlı ölçülerde gerçekleşse bile, bu söylemlerin toplum düzeyine indirgenmesi pek kolay olmayacağı benziyor. Bu çerçevede (her ne kadar V. Havel'in en büyük ideali olsa da) sivil toplumun tam katılım gösterdiği bir demokratikleşme ve dış politika seçeneklerinin toplumsal gereksinimlere daha açık tanımlanması çabaları daha sınırlı ve sorunlu yaşanmaktadır. Her ne kadar Çek Cumhuriyeti'ndeki siyasal kurumlar gelişim süreci açısından Slovakya'ya göre olumlu bir izlenim bıraksa da, siyasetin somut anlamda söylemler düzeyinde çatalanmaya doğru kayması kaçınılmaz görünmektedir. Öte yandan, Slovakya örneğinde de, aynı zıtlaşma süreci daha farklı tonlarda yaşanmakta; fakat, burada lider faktörleri kendilerini daha belirginleştirmektedir.

Doksanlı yıllarda, Çek Cumhuriyeti'nde siyasal söylemlerdeki farklılaşmalar dış politika davranışlarına doğrudan olumsuz etki yapmasa bile, tam tersine Batı'yla bütünleşme sürecini

55 J. Rupnik, "The Post-Totalitarian Blues", *Journal of Democracy*, C. 6, No. 2, Nisan 1995.

56 T.A. Baylis, "Elites, institutions, and Political change in East Europe: Germany, the Czech Republic and Slovakia," Derl. J. Higley, J. Pakulski ve W. Wesolowski, *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*, Londra, Macmillan, 1998, p. 123.

daha duyarlı kıldığını görmekteyiz. Slovakya örneğine bakıldığında, Meciarizm'in bir çıkış noktası olarak siyasal yaşamda sorsallaştırıldığı ve dış faktörlerin bu özel nokta üzerinde seferber oldukları dikkatleri çekmektedir; dolayısıyla bu örnekte sonuç itibariyle dışsal faktörlerin içsel dinamiklerin farklılaşmasına destek verdikleri yorumu yapılabilir. Bu Çek-Slovak karşılaştırmasını ele aldığımızda, Batı etkeninin önemini kavramış ve buna karşı özel bir antitez üretmeyen bir Çek siyasal fenomeni ile kendi kimliksel çözümlemelerine karşı duyarlı olmuş, dolayısıyla uluslararası konjonktürlere açık olmayan, ve bu yüzden dış etkenlerin yönlendirmeleriyle uyum sürecine doğru adımlar atan bir Slovak örneğiyle karşı karşıyayız.

Aslında bu yapısal farklılıklar, Çekoslovakya'dan ve ondan önceki tarihsel süreçten miras kalmış gerçeklikler olarak algılanmalıdır. Ulusal kimlik oluşum ve gelişim süreçlerinin belirli ideolojik politikalar ve yapılarla kontrol altına alınmak istenmesi, aslında Soğuk Savaş döneminin geçici çözüm yollarından biriydi; eski dönemin bitişiyle birbirleriyle uyuşmayan dokuların birlikten ayrılmaları, eski SSCB ve Yugoslavya örneklerinde görüldüğü gibi olağan bir olgu olarak değerlendirilmelidir. Ancak Çek-Slovak boşanması, bu dağılma örneklerinden en barışçıl ve en hızlı olanıdır, çünkü yeni süreçte özel bir iktidar boşluğu sorunsalı mevcut olmamıştır. 1989-1992 arasındaki geçiş dönemi, doksanlı yıllardaki yönetici seçkinlerin de gelişmesine ve dış politikaya bakışlarına yön verecekti. Öte yandan, Çek ve Slovak örnekleri, Orta ve Doğu Avrupa'da neo-Komünistlerin doğrudan iktidara gelmedikleri yegâne ülkelerdir. Merkez sağ -merkez sol arasında tercihini geliştiren Çek seçmeniyle, ulusçu popülist ve merkeziyetçi anlayış ile hristiyan demokrat koalisyonu arasında gidip gelen Slovak toplumu, eski Komünist açılımlara henüz özel bir ilgi göstermemiştir. Ekonomi politikalarındaki başarı ile demokratikleşme arasındaki özel bağıntı, dış politikadaki açıklık ve işbirliği çabalarıyla bütünleştiği takdirde daha anlamlı ve gerçekçi bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Komünizm sonrası geçiş sürecinde şok terapi ile kademeli

geçiş politikaları arasında tercih yapmak durumunda kalan Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri genelinde Çek ve Slovak örneklerine baktığımızda, demokratikleşme yolunda siyasal söylemleriyle daha istikrarlı bir süreç izledikleri, ancak ekonomi politikalarında özel seçeneklerin (neo-liberalizm, popülizm, devletçilik gibi) gündeme geldiği görülmektedir. Bu oluşumların Batı'nın arzulanığı serbest piyasa koşullarına uyarlanması, orta vadede toplumsal uzlaşmayı da gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla siyasal seçkinlerin toplumsal faktörleri kendi çıkarları uğruna kullanılmaları riski Batı'yla entegrasyon süreciyle birlikte bertaraf edilecek gibi görünüyor ve bu aşamada, demokratikleşme-ekonomik gelişim paralelliği bu süreçle kontrol altına alınmış olacaktır.

Tablo 1.
1992-2002 Yılları Arasında Çek Cumhuriyeti'ndeki
(200 sandalyelik)
Poslaneckà Snemovna Ulusal Meclis Seçimleri⁵⁷

Partiler	Haziran 1992	Haziran 1996	Haziran 1998	Haziran 2002
Cumhuriyetçi Parti SPR-RSC	%6 (14 san.)	%8 (18 san.)	%3.9	–
Yurttaşlar Demokratik Partisi-ODS (Obcanské Demokratická Strana)	%29.7 (76 san.)	%29.6 (68 san.)	%27.7 (63 san.)	%24.5 (58 san.)
Yurttaşlar Demokratik İttifakı-ODA	%5.9 (14 san.)	%6.3 (13 san.)	–	–
Özgürlük Birliği-US (Unie Svobody-Democraticke Unie)	–	–	%8.6 (19 san.)	%14.3 (31 san.) (Kocaice adı altında yeni bir oluşum söz konusu)
Hıristiyan Demokrat Birliği/KDU-CSL (Krest'anská a Demokratické unie-Cesko-slovenská strana Lidova)	%6.3 (15 san.)	%8.1 (18 san.)	%9 20 san.)	
Moravya Partisi HSD-SMS	%5.9 (14 san.)	–	–	–
Liberal Sosyal Birliği-LSU	%6.5 (16 san.)	–	–	–
Çek Sosyal-Demokrat Partisi ČSSD (Ceska strana sociálné demokratická	%6.5 (16 san.)	%26.5 (61 san.)	%32.2 (74 san.)	%30.2 (70 san.)

57 Bkz. www.election.org'un Çek Cumhuriyeti sayfası.

Partiler	Haziran 1992	Haziran 1996	Haziran 1998	Haziran 2002
Komünist Partisi / KSCM (Komünistická Strana (Cech a Morava)	%14.1 (35 san.)	%10.3 (22 san.)	%11 (24 san.)	%18.5 (41 san.)
Diğer	%19.1	%11.2	%7.6	%6.2

Tablo 2.

**1992-2002 Yılları Arasında Slovakya Narodna Rada
(150 sandalyelik)
Ulusal Meclis Seçimleri⁵⁸**

Partiler	Eylül '02		Eylül '98		Eylül '94		Haz. '92		Haz. '90	
	%	San.	%	San.	%	San.	%	San.	%	San.
HZDS (Hnutie za Demokratické Slovensko-Demokratik Slovakya Hareketi)	19,5	36	27,0	43	35,0	61	37,3	74	-	-
SKDU (Slovenska Kretanska a Demokraticka Unia-Slovak Hristiyan Demokrat Birliği)	15,1	28	-	-	-	-	-	-	-	-
SMER (Strana Smer-Tretia Cesta-Parti Yöntemi-Üçüncü Yol)	13,5	25	-	-	-	-	-	-	-	-
ANO (Aliancia Nového Občana-Yeni Yurttaşlar İttifakı)	8,0	15	-	-	-	-	-	-	-	-
MK (Magnar Koalíció Pártja-Macar Koalisyonu)	11,2	20	9,1	14	10,2	17	7,4	14	8,6	14
KDH (Kresťansko-demokratické hnutie-Hristiyan Demokrat Hareket)	8,4	15	26,3	16	10,1	17	8,9	18	19,2	31

58 Bkz. www.election.org'un Slovakya sayfası.

Partiler	Eylül '02		Eylül '98		Eylül '94		Haz. '92		Haz. '90	
	%	San.	%	San.	%	San.	%	San.	%	San.
DU (Demokratik Birlik)	-	-		12	8,6	15	-	-	-	-
DS (Demokrat Parti)	-	-		6	3,4	-	3,3	-	4,4	7
SDSS (Socieálno demokratickú alternatívu-Slovakya Sosyal Demokrat Partisi)	-	-		4			4,0	-	1,8	-
SZS (Slovenya Yeşiller Partisi)	1,0	-		4	10,4	18	2,1	-	3,5	6
SDL (Strana demokratickej ľavice): Demokratik Sol Partisi)	1,4	-	14,7	24			14,7	29	13,3	22
KSS (Komunistická strana Slovenska-Slovakya Komünist Partisi)	6,3	11	2,8	-	2,7	-	0,8	-	-	-
SNS (Slovenská národná strana): Slovakya Ulusal Partisi	3,3	-	9,1	14	5,4	9	7,9	15	13,9	22
ZRS (Slovak İşçiler Birliği)	0,6	-	1,3	-	7,3	13	-	-	-	-
SOP (Yurttaşlar Anlayış Partisi)	-	-	8,0	13	-	-	-	-	-	-
VPN (Şiddete Karşı Toplum Hareketi)	-	-	-	-	-	-	4,0	-	29,3	48
Diğer	18,8	-	3,1	-	6,9	-	5,6	-	6,0	-
TOPLAM	100	150	100	150	100	150	100	150	100	150

Avrupa Birliği'nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yönelik Genişleme Politikasının Mali Yardımlar Boyutu

*Yrd. Doç.Dr. Esra Hatipoğlu**

AT (AB)'nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yönelik Genişleme Politikası

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), kuruluşunda altı üyeli bir Topluluk iken, 1995 yılına gelindiğinde 15 üyeli bir Birlik (AB) haline gelmiştir.¹

1995 yılında Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın AB'ye katılımıyla tamamlanan dördüncü genişleme süreci, aslında, AB'nin beşinci genişleme sürecinin de paralel ancak farklı bir zeminde geliştiği bir dönemde gerçekleşmiştir.

1980'li yılların sonlarından itibaren Sovyetler Birliği'nde yavaş yavaş kendini hissettirmeye başlayan değişim, bu değişimden en çok etkilenen bölgelerden birinde yer alan Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ni, o zamanki adıyla, Avrupa Topluluğu (AT) ile özel ilişkiler geliştirmeye yöneltmiştir. Buna karşılık, AT de, bu ülkelerin, demokratik siyasi sisteme ve serbest piyasa ekonomisine geçişlerini kolaylaştırarak, komünizme geri

* Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü öğretim üyesidir.

dönüş ihtimallerini ortadan kaldırmak ve belki de tarihte ilk kez Avrupa kıtasını barışçıl yollarla yeni bir istikrara taşımak istemiştir.

Bu konudaki ilk girişim de, 1989 yılı Temmuz ayında toplanan G-7 ülkeleri Zirvesidir. Zirve, daha çok Polonya ve Macaristan'daki gelişmeleri tartışmak üzere toplanmış ve Zirve sonunda da, G-7 ülkeleri, kısmi yardımlarla Polonya ve Macaristan'daki ekonomik reformların desteklenmesini istemiş ve bunun koordinasyonu görevini de AT Komisyonu'na vermiştir.² Yine, aynı konuyla ilgili olarak, Avrupa Topluluğu Hükümet ve Devlet Başkanları, Kasım 1989'da, Fransız Dönem Başkanlığı'nın çağrısı üzerine Paris'te gayri resmi bir Zirve düzenlemiş ve Zirve'de, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki reform hareketlerinin desteklenmesi ve bu ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçişlerini hızlandırmak üzere bir Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) kurulması kararı alınmıştır.³ Yine aynı Zirve'de, söz konusu ülkelerin, eğitim, staj gibi konulardaki Topluluk programlarına katılımlarının sağlanması konusu da karara bağlanmıştır. Aralık 1989'da Strasburg'da gerçekleştirilen Zirve⁴ de Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki reformların seyri konusunda Topluluk üyelerinin daha önce ortaya koymuş olduğu tavrı tekrarlar niteliktedir.

Ancak AT, tüm bu iyi niyetli yaklaşımlarına rağmen, geçiş döneminde olan bu ülkelerin Topluluğa üye olarak kabul edilmelerinin zorluğunun da farkına varmıştır. Bu bağlamda, başından itibaren, AT, her ne kadar, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri için sosyo-ekonomik anlamda hayali bir model haline gel-

1 AET (AB)'ye, Büyük Britanya, İrlanda ve Danimarka 1973, Yunanistan 1981, İspanya ve Portekiz 1986 ve Avusturya, İsveç ve Finlandiya da 1995 yıllarında üye olmuştur.

2 European Commission, "What is Phare?", Brussels, 2001.

3 Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası 1991 yılında özellikle de Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri'nin pazar ekonomisine geçişlerini desteklemek üzere kurulmuştur. <http://www.ebrd.com>.

4 *Presidency Conclusions*, Strasbourg European Council, December 1989.

miş ve tüm Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin jeopolitik ilgi alanı olmuşsa da, söz konusu ülkelerin Topluluğa üyeliğine temkinli yaklaşmış ve hatta öncelikle Orta Avrupa İnsiyatifi, Tuna İşbirliği gibi, bu ülkelerin kendi aralarındaki işbirliği projelerini destekler bir tavır sergilemiştir.

Bu bağlamda, AT'nin bir başka girişimi de, 1991 yılından itibaren Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile tek tek imzalamaya başladığı ve taraflar arasındaki ilişkilerin çerçevesini çizen Avrupa Anlaşmaları'dır.⁵ Avrupa Anlaşmaları, her iki taraf arasında serbest ticaret alanı oluşturulması, hukuki yakınlaşmanın sağlanması, söz konusu ülkenin Topluluk Programları'nda yer alması ve siyasi dialog dahil pek çok alanda işbirliği konularını içermekte ve siyasi dialog ile ilgili kısımları dışındaki tüm konularda, Topluluğun daha önce Malta ve Güney Kıbrıs ile yapmış olduğu Ortaklık Anlaşmaları'na⁶ benzemektedir.

Bu girişime paralel olarak AT, bir de Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne yönelik olarak, bu ülkelerdeki ekonomik ve sosyal değişimi destekleyen bir program olan Phare (Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Yeniden Yapılanmasına Yönelik Destek Programı) yardım programını geliştirmiştir.

AT'nin, söz konusu ülkelerle farklı düzlemlerde geliştirmeye çalıştığı ilişki biçimi, bu ülkeleri AT'nin üyelik perspektifi dışında tutamamış, AB⁷ de 1992 yılından itibaren gerçekleştirdiği Zirve'lerde, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile, onları Avrupa Anlaşmaları çerçevesinde üyeliğe hazırlayacak şekilde, bir ilişki

5 Avrupa Anlaşmaları'nın imzalanış ve yürürlüğe giriş tarihleri ülkelere göre sırasıyla şu şekildedir: Bulgaristan- Mart 1993, Şubat 1995; Çek Cumhuriyeti- Ekim 1993, Şubat 1995; Estonya- Haziran 1995, Şubat 1998; Macaristan- Aralık 1991, Şubat 1994; Letonya- Haziran 1995, Şubat 1998; Litvanya- Haziran 1995, Şubat 1998; Polonya- Aralık 1991, Şubat 1994; Romanya- Şubat 1993, Şubat 1995; Slovakya- Ekim 1993, Şubat 1995; Slovenya- Haziran 1996, Şubat 1999.

6 Ortaklık Anlaşması'nın ülkelere göre imzalanış ve yürürlüğe giriş tarihleri sırasıyla şu şekildedir: Malta- Aralık 1970, Nisan 1971; Güney Kıbrıs- Aralık 1972, Haziran 1993.

7 Avrupa Topluluğu Maastricht Anlaşması ile Avrupa Birliği olmuştur.

geliştirilmesi zorunluluğundan söz etmeye başlamıştır. Bu doğrultuda, AB'nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile ilişkileri bakımından önemli bir adım, Haziran 1993'te gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi⁸'dir. Bu Zirve'de, daha sonra sürekli referans olarak kullanılacak Birliğe üyelik kriterleri⁹ oluşturulmuş ve AB'ye üye olmak isteyen ülkelere, kendilerinden ekonomik ve siyasi bazı kriterleri yerine getirmeleri beklendiği konusunda açık mesaj verilmiştir.

1994 yılına gelindiğinde ise AB, daha önce farklı araçlarını ayrı ayrı ortaya koyarak sürdürmeye çalıştığı genişleme politikasını, tüm bu unsurların farklı bir boyutu temsil ettiği bir çatı altında toplama gereği duymuş ve bu bağlamda Haziran 1994'te gerçekleştirilen Korfu Zirve¹⁰'sinde Komisyon'a Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin adaylıkları konusunda bir strateji hazırlama görevi verilmiştir. Aralık 1994'te Essen'de gerçekleştirilen Zirve¹¹'de de söz konusu ülkelere yönelik olarak hazırlanan "üyelik-öncesi strateji" kabul edilmiştir.

"Üyelik-öncesi strateji" özellikle üç ana temel üzerine kuruludur. Bu temellerden biri, yukarıda da belirtildiği şekilde, taraflar arasında hukuki bir zemin yaratan Avrupa Anlaşmaları, ikincisi mali yardım olarak Phare programı ve üçüncüsü de tüm üye ve aday ülkeleri, ortak çıkarlarını ilgilendiren konuları tartışabilmeleri için biraraya getirecek olan "yapısal dialog"dur. Üyelik öncesi stratejinin temel unsurunu ise Orta ve Doğu Av-

8 *Presidency Conclusions*, Copenhagen European Council, June 1993.

9 *Kopenhag Kriterleri*: a) demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlık haklarına saygı ve korumayı garanti eden kurumların istikrarını sağlamak; b) işleyen bir piyasa ekonomisine sahip olmasının yanı sıra, Avrupa Birliği içindeki rekabet baskısı ile piyasa güçleri karşısında durabilmek yeteneğine sahip olmak; c) siyasi, ekonomik ve parasal birlik de dahil olmak üzere tam üyelikten kaynaklanan yükümlülöklere uyum yeteneğinin olması.

10 *Presidency Conclusions*, Corfu European Council, 24 June 1994, press release, Bruxelles,(24/6/94), no:00150/94.

11 *Presidency Conclusions*, Essen European Council, 9 December 1994, press release, Bruxelles (9/12/1994), no: 00300/94

rupa Ülkeleri'nin Ortak Pazara hazırlanması (altyapının geliştirilmesi, enerji, çevre, ulaşım, bilim ve teknoloji konularında trans-Avrupa boyutunun geliştirilmesi) hususu teşkil etmektedir.

Bu çerçevede, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri de 1994 yılından itibaren AB'ye tam üyelik başvurularını gerçekleştirmeye başlamışlardır.¹²

Tüm bu gelişmeler olurken, AB de yılda iki kez gerçekleştirmiş olduğu Zirve'lerde, bir taraftan genişlemenin kendisi açısından yaratacağı maliyeti ortaya koymaya, diğer taraftan da Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve diğer aday ülkelerin üyelik yolunda atmaları gereken adımların tarifini yapmaya çalışmıştır.

Aralık 1995'de gerçekleştirilen Madrid Zirvesi¹³'nin de genişleme süreci açısından önemli bir yeri vardır. Bu Zirve'de AB'nin aday ülkelere uyguladığı tam eşit muamelenin altı bir kez daha çizilmiş, Kopenhag kriterlerine yeni bir madde¹⁴ eklenmiş ve Komisyon'dan 1997 yılında tamamlanacak Hükümetlerarası Konferansın ertesinde hazır olacak şekilde, tüm aday ülkelerin üyelik durumları ve genişlemenin Birliğe maliyeti konularında görüş hazırlaması talep edilmiştir.

Komisyon da, bu talep üzerine hazırlamış olduğu ve "Gündem 2000" olarak adlandırılan raporu Temmuz 1997'de sunmuş ve raporda Essen Zirvesi'nde hazırlanmış olan "üyelik-öncesi strateji"nin güçlendirilmesi gereğini dile getirmiştir.

Gündem 2000, Aralık 1997'de gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi¹⁵'nde ele alınmış ve bu raporun önerileri doğrultusunda

12 Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin tam üyelik başvuru tarihleri: Bulgaristan: 16.12.1995, Çek Cumhuriyeti : 23.01.1996, Estonya: 28.11.1995, Macaristan: 31.03.1994, Letonya: 13.10.1995, Litvanya: 11.12.1995, Romanya : 22.06.1995, Slovakya: 28.06.1995, Slovenya: 10.06.1996.

13 *Presidency Conclusions*, Madrid European Council, 16 December 1995, press release, Bruxelles (16/12/1995), no: 00400/95.

14 "Topluluk politikalarının uyumlu olarak yürütülmesini teminen, katılım ertesinde aday ülkelerin idari yapılarının uyumlaştırılması" kriteri eklenmiştir.

15 *Presidency Conclusions*, Luxembourg European Council, 12-13 December 1997, press release, Bruxelles (12/12/1997), no: SN400/97

aday ülkeler ilk kez farklı kategorilerde değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, 1998 yılı içinde tam üyelik müzakerelerine başlanacak Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Slovenya ve Güney Kıbrıs birinci kategoriye¹⁶, tam üyelik konusundaki adaylıkları kabul edilmekle beraber üyelik müzakerelerine ileri bir tarihte başlanması öngörülen Slovakya, Romanya, Bulgaristan, Litvanya ve Letonya ikinci kategoriye oluşturmuş, Türkiye ise farklı bir düzlemde ele alınmıştır.

Yine aynı Zirve’de, Gündem 2000 vasıtasıyla Komisyon’un yapmış olduğu öneri doğrultusunda, 1994 Essen Zirve’sinde ortaya konan “üyelik öncesi strateji”de genişletilmiş ve “güçlendirilmiş üyelik-öncesi strateji” adını almıştır. “Güçlendirilmiş üyelik-öncesi stratejinin” ana unsurlarını ise Katılım Ortaklığı Belgeleri ve Ulusal Programlar¹⁷, aday ülkelerin, Kopenhag kriterlerine uyum konusundaki çalışmalarını değerlendirebilmek için Komisyon’un her yıl hazırladığı İlerleme Raporları, mali yardımların tek bir çerçeve altına alınması konusu ve Phare mali yardım programına eklenen ISPA (Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı) ve SAPARD¹⁸ (Tarım ve Kırsal Kalkınma için Özel Katılım Programı) mali yardım programları oluşturmaktaydı.

Lüksemburg Zirvesi’nde ayrıca, aday ülkelerin AB program ve ajanslarına tam katılımının sağlanması kararı da alınmıştır.

Mart 1998’de de, 1997 Lüksemburg Zirvesi’nde alınan kararlara uygun olarak ilk kategoride yer alan ülkelerle katılım

16 Malta, ülkedeki iktidar değişikliği yüzünden Ekim 1996’da üyelik başvurusunu geri çektiğinden Malta’nın üyeliği konusu Zirve’de ele alınmamıştır.

17 Katılım Ortaklığı Belgeleri, Kopenhag kriterleri çerçevesinde aday ülkelerin yerine getirmesi gereken kısa ve orta vadeli öncelikleri ortaya koyan belgelerdir. Buna karşılık her aday ülkenin, Katılım Ortaklığı belgesinde kendisinden istenenleri, nasıl ve hangi zaman dilimi çerçevesinde gerçekleştireceğine dair hazırladığı belgeler ise Ulusal Programlar’dır.

18 Bu mali araçlar, ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak incelenecektir.

müzakerelerine¹⁹ başlanmıştır. İkinci kategoride yer alan ülkelerle müzakerelerin Şubat 2000'de başlatılması ile ilgili karar ise Aralık 1999'a gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi²⁰'de alınmıştır.

2000 yılının Aralık ayındaki Nice Zirvesi²¹'nde ise, AB'nin, 2002 yılı sonundan itibaren üyeliğe hazır olacak aday ülkeleri, 2004 yılında yapılacak Avrupa Parlamentosu seçimlerinden önce üye olarak kabul edebilmesi için kendi içinde gerçekleştirilmesi gereken kurumsal reformlar onaylanmıştır. Aralık 2001'de yapılan Laeken Zirvesi²²'nde özellikle de Avrupa Konvansiyonu²³'-nun kurulması ile ilgili alınan kararlar da Birlik, yeni bir dönemin eşiğine geldiğini ilan etmiştir.

12-13 Aralık 2002 tarihinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi²⁴ ile de Romanya, Bulgaristan ve Türkiye dışındaki tüm aday ülkelerin 1 Mayıs 2004 tarihi itibarıyla, Romanya ve Bulgaristan'ın ise üyelik kriterleri açısından ilerlemelerini sürdürmeleri

19 Katılım müzakereleri, aday ülke mevzuatları ile Topluluk müktesabatı arasındaki farklılıkların giderilmesi ve aday ülkelerin Topluluk müktesabatına uyumlarının sağlanması amacıyla tarafların 31 konu başlığı (malların serbest dolaşımı, kişilerin serbest dolaşımı, sermayenin serbest dolaşımı, hizmetlerin serbest dolaşımı, şirketler hukuku, rekabet, tarım, balıkçılık, ulaştırma politikası, vergilendirme, ekonomik ve parasal birlik, istatistik, sosyal politika ve istihdam, enerji, sanayi politikası, KOBİ'ler, bilim ve araştırma, eğitim ve öğretim, telekom ve bilgi teknolojileri, kültür ve görsel-işitsel politika, bölgesel politika, çevre, tüketiciyi koruma ve tüketici sağlığı politikası, adalet ve içişleri, gümrük birliği, dış ekonomik ilişkiler, ortak dış ve güvenlik politikaları, mali kontrol, maliye ve bütçe, kurumlar ve diğer) üzerinden yürüttüğü müzakerelerdir.

20 *Presidency Conclusions*, Helsinki European Council, 10-11 December 1999, press release, Bruxelles (11/12/1999), no: 00300/1/99

21 *Presidency Conclusions*, Nice European Council, 7-9 December 2000, press release, Bruxelles (8/12/2000), no: 400/1/00

22 *Presidency Conclusions*, Laeken European Council, 14-15 December 2001, <http://ue.eu.int/pressData/en/ec/68827.pdf>

23 AB üyesi ülkelerle birlikte aday ülkelerin de temsil edileceği ve bir çeşit danışma meclisi niteliğinde olan Avrupa Konvansiyonu, genişleyen Birliğin daha iyi yönetilebilmesi için gerekli kurumsal reformları hazırlayacak ve bütünleşmenin yeni aşamaları için gerekli hukuki altyapıya yön verecektir.

halinde 2007 yılından itibaren Birliğe üye olarak kabul edilecekleri kararı alınmıştır.

AT (AB)'nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerine Yönelik Mali Yardımları

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin, AB'ye üyelikleri konusunda yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri bağlamında, AT(AB) tarafından geliştirilen "üyelik-öncesi strateji" ve "genişletilmiş üyelik-öncesi strateji"nin tamamlayıcı unsurları olarak kullanılan üç temel mali yardım aracı Phare, SAPARD ve ISPA programlarıdır.

Phare²⁵ Programı

Öncelikle Polonya ve Macaristan'daki ekonomik yeniden yapılanmanın devamının desteklenmesi için geliştirilmiş olan bu program, daha sonra benzer sorunlarla başa çıkmaya çalışan diğer aday Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini²⁶ (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Litvanya, Letonya, Slovakya, Slovenya ve Romanya) de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Hatta 2001 yılında, Balkanlar için özel olarak geliştirilen CARDS (Balkanların Yeniden Yapılanması, Kalkınması ve İstikrarı için Topluluk Yardımı)²⁷ programı hazırlanana kadar Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Makedonya da bu programdan yararlanmıştır.

Yukarıda da ayrıntılı bir şekilde üzerinde durulduğu gibi, aslında Phare programı ilk başlarda, AT (AB) ile Orta ve Doğu

25 Phare Fransızca "*Pologne et Hongrie Assistance pour la Restructuration Economique*" un kısaltmasıdır. 18 Aralık 1989 tarihli ve 3906/89 sayılı Macaristan ve Polonya'ya ekonomik yardım yapılmasına ilişkin Konsey Tüzüğü, *OJ L 375*, 23.12.1989.

26 Diğer aday ülkeler Güney Kıbrıs, Malta ve Türkiye farklı adlar altındaki mali yardım programlarından yararlanmaktadır.

27 CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation), http://europa.eu.int/comm/external_relations/see/bosnie_herze/index.htm

Avrupa Ülkeleri arasındaki ilişkilerden bağımsız olarak gelişmiş ve ancak 1993 Kopenhag Zirvesi'nde AB'nin genişleme konusunda attığı kararlı adım, Polonya ve Macaristan'la yapılan ve 97. Maddesi²⁸ ile Phare programını Avrupa Yatırım Bankası tarafından verilen krediler ile birlikte AB'nin Visegrad ülkelerinde uyguladığı temel mali araçlar olarak tarif eden Avrupa Antlaşmaları'nın yürürlüğe girmesiyle yeni bir boyut kazanabilmiştir.

Tüm bu gelişmeler ışığında, 1994 yılı boyunca gözden geçirilen Phare programı, söz konusu ülkeler açısından yalnız piyasa ekonomisine geçişte kullanılan mali bir araç olmaktan çıkarılıp, daha geniş kapsamlı iktisadi değişim, siyasi modernizasyon ve demokratik reform konularında destek sağlayan bir araç haline dönüştürülmüştür. Bu dönüşümün somut göstergesi de Phare programının, 1994 yılında gerçekleştirilen Essen Zirvesi'nde²⁹ kabul edilen "üyelik-öncesi strateji"nin önemli ve ayrılmaz bir parçası haline getirilmesidir. 1989-1994 döneminde Phare kapsamına giren Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine toplam 4.284 milyon euro yardım yapılmış ve Phare fonları, aday ülkelerin farklı yapı ve ihtiyaçlarına uygun olarak, Phare yetkili organları ile aday ülke yetkilileri arasındaki müzakereler sonucunda dağıtılmıştır.³⁰

Phare programının bugünkü şeklini alması, ancak 1997'deki Lüksemburg Zirvesi'nden³¹ sonra gerçekleşmiştir. Phare fonları 1997 yılından itibaren tamamı ile her ülkenin Katılım Ortaklığında yer alan önceliklere yönelik olarak dağıtılmaya başlan-

28 Polonya Cumhuriyeti ve Avrupa Toplulukları arasında Ortaklık kuran Avrupa Anlaşması; *OJ L 348*, 31.12.1993; Macaristan Cumhuriyeti ve Avrupa Toplulukları arasında Ortaklık kuran Avrupa Anlaşması, *OJ L 347*, 31.12.1993.

29 *Presidency Conclusions*, Essen European Council, 9 December 1994, press release, Bruxelles (9/12/1994), no: 00300/94.

30 Rıdvan Karluk, *Avrupa Birliği ve Türkiye* (İstanbul: Beta Yayınları, 1998), s.143-144.

31 *Presidency Conclusions*, Luxembourg European Council, 12-13 December 1997, press release, Bruxelles (12/12/1997), no: SN400/97

mıştır. 1997 yılında ayrıca, Phare programı hakkında “Üyelik-Öncesi Yardım için Yeni Phare Yönelişleri”başlıklı bir Komisyon Kararı³² da çıkarılmıştır. Bu karar ile amaç, Phare programı ile ilgili olarak yeni kuralların ve Phare projelerinin etki ve sürdürülebilirliklerinin sağlanması için de yeni araç ve yapıların ortaya konulmasıdır.

Phare programı için 1997 yılında açıklanan bu yönelişler, 1999 yılında, o dönemde AB’nin aday Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri’ne yönelik yapmış olduğu yardım programlarının ISPA ve SAPARD’ın katılımı ile çeşitlenmesinin getirdiği yeni koşullar ışığında yeniden düzenlenmiştir.³³ Yeni yapılanma içinde Phare programı, artık ISPA ve SAPARD programları çerçevesinde değerlendirilecek bazı alanları sorumluluk sahasından çıkarmış ve daha çok ekonomik ve sosyal kaynaşma ve bu yeni iki yardım programı etkinlik alanına girmeyen projelere yönelmiştir.

Phare, eşleştirme ve teknik yardım yoluyla aday ülkelerde kurumsallaşma çalışmalarının ortak finansmanını sağlamak ve aday ülke kamu kurum ve kuruluşlarının üyelik sonrası Birlik içinde daha etkin çalışabilmeleri için güçlendirilmesi, aday ülkelerde geçiş sürecine olan ihtiyacı azaltmak üzere Avrupa Topluluğu mevzuatına uyumun teşvik edilmesi ve sosyal ve ekonomik kaynaşmanın sağlanabilmesi için gerekli olan yatırımı desteklemek üzere 2000-2006 yılları arasında³⁴ 11 milyar euroluk bir bütçe ayırmıştır.

1989 yılında oluşturulan Phare programı, yukarıda da kısaca belirtildiği gibi, 1997 yılına kadar önceliği daha çok aday ülkelerde ticaretin teşvik edilmesi, özel sektörün güçlendirilmesi, insani yardım, tarımda yeniden yapılanma, çevre ve nükleer güvenlik, istihdam ve kamu kurumlarının reformu ve eğitim konularına vermiştir. Bu dönemde, Phare Programı çerçevesinde yapılan yardımların finansmanı daha çok Avrupa Yatırım

32 <http://europa.eu.int/comm/enlargement/pas/phare/intro.htm>

33 http://europa.eu.int/comm/enlargement/pas/phare/reg_1999.htm

34 <http://europa.eu.int/scadplus/printversion/sv/lvb/e50004.htm>

Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından sağlanmıştır.³⁵

Gündem 2000 raporu ise programının iki temel alanı olarak, aday ülkelerde kurumların oluşturulması ve mevzuat eksenli yatırım projelerini belirlemiştir. Bu alanlar aslında, doğrudan aday ülkelerin Kopenhag kriterleri ve üyelik-öncesi strateji çerçevesinde AB'ye üye olarak hazırlanmaları amacı içinde değerlendirilebilecek alanlardır.

Bu bağlamda, kurumların oluşturulması ya da kurumsallaşma alanı, örneğin, Kopenhag kriterlerden birincisi olan siyasi kriterler ile doğrudan ilişkilidir çünkü kurumların oluşturulması ya da kurumsallaşma terimi ile kastedilen aday ülkelerin, Topluluk mevzuatını uygulayacak ve denetleyecek sorumlulukta olan demokratik kurumları ve kamu kuruluşlarını oluşturmaları ve güçlendirmeleridir.³⁶

Öte yandan, Avrupa Birliği ile aday ülkelerin bütünleşme süreci sadece Topluluk mevzuatının gerektirdiği biçimde bazı hukuki metinlerin aday ülkeler tarafından kabul edilmesi süreci olarak değerlendirilemeyeceğinden, öngörülen bu değişikliklerin bir de etkin bir şekilde uygulanması meselesi vardır ki bu çok daha önemli bir aşamadır. Dolayısıyla aslında kurumların oluşturulması ya da kurumsallaşma süreci sadece fiziki olarak kurumların varlığı ile değil aynı zamanda onları destekleyecek ilgili yapıların, insan kaynağının ve idari kapasitenin mevcudiyeti ile de değerlendirilmesi gereken bir süreçtir. Bu da, pratikte mevcut kurumların işleyişini kolaylaştırmak üzere bu kurumlarda çalışan her düzeydeki personelin eğitilmesi ve yetiştirilmesi anlamına gelmektedir.

Phare fonlarının %30'luk bir kısmı, Lüksemburg Zirvesi sonunda alınan kararlara uygun olarak eşleştirme, TAİEX (Teknik

35 *European Commission*, "What is Phare?", Brussels, 2001.

36 Baete Sissenich, "State Building by a Non-State: EU Enlargement and Its Effects on State Capacity Building in Poland and Hungary", *Paper presented at the Seventh Biennial International Conference of the European Communities*, Madison, WI, 2001.

Yardımlar Bilgi Değişim Ofisi) ve SIGMA (Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve İdarenin İyileştirilmesi için Yardım) yoluyla gerçekleştirilen projeler³⁷ vasıtasıyla bu amaç için kullanılmaktadır.

Bu çerçevede eşleştirme projeleri³⁸, aday ülkelerin, adaylık sürecinde Topluluk ile uyumlaştırdıkları mevzuatın ülke içinde uygulanmasına yönelik olarak idari kapasitelerinin güçlendirilmesi amacıyla, AB ile aday ülkelerin idari yapılarının yakınlaştırılması için taraflar arasında gerçekleştirilen teknik bilgi ve know-how değişimi sağlayan projelerdir. Bu projeler sayesinde, AB'nin desteği ile üye ülkelerden pek çok uzman, aday ülkelere teknik destek sağlamaktadır.

İlk eşleştirme projeleri iki Almanya'nın birleşmesi ile Batı bankalarının bilgi ve know-how transfer etmek üzere doğuya yönelmeleri ile başlamış, bu yöntem daha sonra AB'nin "üyelik-öncesi strateji"sinin de önemli bir unsuru haline gelmiştir. Eşleştirme projeleri başlangıç aşamasında daha çok tarım, çevre, adalet ve içişleri, sosyal politika ve bölgesel politika gibi alanları kapsarken, şimdilerde müktesabatin hemen hemen tüm alanlarını içermektedir. 1998-2001 yılları arasında çoğunlukla birden fazla üye ülkenin katıldığı yaklaşık 503 proje kabul edilmiş, 2001 yılına gelindiğinde de bu projelerden yaklaşık 318 tanesine başlanmış, 98 proje de tamamlanmıştır.³⁹ 503 projenin toplam maliyeti yaklaşık 471.2 milyon eurodur.

Eşleştirme projeleri daha çok uzun vadeli projelerdir (24 ay gibi) ve sonuçları da uzun vadede alınabilecek şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan her aday ülkenin Katılım Ortaklığı Belgesi'nde yer alan orta vadeli önceliklere yönelik olarak geliştirilen projelerin desteklenmesi açısından 2001 Phare programında bir de "kısa vadeli (light) eşleştirme" projelerinin desteklenmesi fikri ortaya çıkmıştır. Bu projeler, üye ülke uzmanlarının,

37 *European Commission*, "The European Union: Still Enlarging", Brussels, 2001, s. 14.

38 *European Commission*, "Twinning in Action", Brussels, June 2001

39 *Phare & Tacis Info Center*, Brussels, March 2002.

uzmanlıklarından yararlanılmak üzere, aday ülkelere, daha sonra ancak kısa sürelerle uzatılabilecek şekilde, en fazla altı aylık bir süre için gidebilecekleri durumu destekleyecek şekilde düzenlenmiştir.

TAIEX⁴⁰ (Teknik Yardım Bilgi Değişim Ofisi) ise, 1995 yılında "Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin Ortak Pazarla Bütünleşmeleri için Hazırlanmaları"na ilişkin Beyaz Kitabın yayınlanmasına ilişkin öneriyi takiben Ocak 1996'da Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri mevzuatlarının Topluluk müktesabâtı ile uyumlaştırılması çerçevesinde söz konusu ülkelere bilgi sağlamak amacıyla kurulmuştur.

Kuruluşundan itibaren kapsamı Ortak Pazara ilişkin mevzuatla sınırlı olan TAIEX'in kapsadığı alanlar Gündem 2000 ile genişletilmiş ve bu alan Topluluk müktesabâtının tüm alanlarını içine alacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Kapsadığı alanın tanımının farklılaşması yanında, TAIEX'in teknik destek sağladığı alıcıların sayısı da artırılmış ve ulusal düzeydeki tüm idari birimler, parlamentolar ve iş konseyleri TAIEX'in alıcıları haline gelmiştir. Kısa vadeli (2 haftaya kadar olan) kurumsallaşma çalışmaları da TAIEX tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bu bağlamda üçüncü araç olarak kullanılan SIGMA⁴¹ (Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Yönetişim ve İdarenin İyileştirilmesi için Yardım) ise OECD ve Avrupa Birliği'nin ortak girişimidir ve aday ülkede, merkezi hükümet düzeyinde kamu yönetişiminin iyileştirilmesinin desteklenmesini amaçlamaktadır. SIGMA, her ülkenin özel durum ve sorunlarına göre hareket edecek iki uzmanlar grubundan oluşmaktadır ve bu gruplardan biri AB'ye aday Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne eşleştirme programlarının tamamlanması, mali kontrol ve muhasebe gibi konularda danışmanlık hizmeti sunmaktadır.

40 TAIEX (Technical Assistance Information Exchange Office), [http:// cadmos.carlbro.be/intro.asp](http://cadmos.carlbro.be/intro.asp)

41 SIGMA (Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries), <http://www.oecd.org/EN/home>

Gündem 2000 ile Phare programının kapsadığı en önemli alanlardan biri haline getirilen Birliğe aday ülkelerde kurumların oluşturulması ya da kurumsallaşma alanının en önemli tamamlayıcı boyutunu söz konusu ülkelerde kamu yönetimi reformunun tamamlanması konusu oluşturmaktadır çünkü bu boyut doğrudan, o ülkenin üye olduktan sonra Birlik içinde uygun hareket edip edemeyeceğini tayin etmektedir.

Bu çerçevede aday ülkelerin yeni bir kamu yönetimi fel-sefesi kazanması gerekmektedir. Bunun için Phare programı ile desteklenen bazı projeler bulunmakla birlikte, bu değişim, sonuçları uzun vadede alınabilecek bir değişimdir ve aday ülke tarafında da siyasi bir iradenin varlığını gerekli kılmaktadır.

Phare programının ikinci öncelikli alanı ise aday ülkelerde, yatırımların desteklenmesi konusudur. Phare kaynaklarının yaklaşık %70'i bu amaç için kullanılmaktadır. Aday ülkelerin, Topluluk müktesabı ile kendi hukuk mevzuatlarını uyumlaştırma süreci, bu ülkelerin özellikle de çevre, ulaşım güvenliği, çalışma koşulları, tüketici hakları ve nükleer tesislerin güvenliği gibi konularda Topluluk norm ve standartlarına uyumları açısından önemli sorunları da beraberinde getirmektedir. Altyapıda gerçekleştirilmesi gereken bu değişim önemli miktarlarda yatırımı zorunlu kılmaktadır. Phare programı, aday ülkelerin gereksinimlerine uygun olarak, bu konularla ilgili projelerin ortak finansmanı kapsamında aday ülkelere önemli katkılar sağlamaktadır.

Phare programının aday ülkelerle ortaklaşa finanse ettiği ikinci tip yatırım projeleri ise ekonomik ve sosyal kaynaşmanın sağlanmasına yönelik projelerdir.⁴²

SAPARD⁴³ Programı

1 Ocak 2000 tarihinden itibaren yürürlükte olup, 2006 yılına kadar devam ettirilmesi öngörülen SAPARD (Tarım ve Kırsal

⁴² <http://europa.eu.int/comm/enlargement/pas/phare>

⁴³ SAPARD (Special Accession Program for Agriculture and Rural Development), [http:// europa.eu.int/comm/enlargement/pas/sapard.htm](http://europa.eu.int/comm/enlargement/pas/sapard.htm)

sal Kalkınma için Özel Katılım Programı), aday ülkelerin kırsal alanlara ve tarım sektörüne ilişkin yapısal düzenlemeler ve Ortak Tarım Politikası'na ait müktesabatın uygulanması konusunda yaşadıkları problemlerin çözümüne yönelik olarak geliştirilmiş bir mali yardım programıdır. Ancak aday ülkeler SAPARD programından ancak Avrupa Birliği'ne üye oldukları zamana kadar yararlanabilirler.

SAPARD programının yıllık bütçesi 520 milyon eurodur ve program çerçevesinde yardım yapılırken aday ülkelerin tarım nüfusu, sahip olduğu tarım alanlarının yüzölçümü, gayri safi yurtiçi hasılası ve tarım alanındaki mevcut durumu göz önüne alınmaktadır. Bu bağlamda, SAPARD programından yıllık ortalama olarak en fazla pay alan ülkeler Polonya (168.683 milyon euro) ve Romanya (150.636 milyon euro), en az pay alan ülke ise Slovenya (6.337 milyon euro)'dır.

ISPA⁴⁴ Programı

ISPA (Katılım Öncesi Yapısal Politika Aracı) da Gündem 2000'in bir parçası olarak oluşturulmuş ve 1997'de gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi ile de teyit edilmiştir.

ISPA programının amacı üyelik öncesinde aday ülkelerde çevre ve ulaşım altyapı projelerini desteklemektir. ISPA'nın yıllık bütçesi şimdilik 1. 040 milyon euro olarak öngörülmüştür ancak Romanya ve Bulgaristan dışındaki Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Mayıs 2004'de AB'ye üyeliklerini takiben bütçe yeniden düzenlenecektir. ISPA, Birlik içinde halihazırda uygulanan "Kaynaşma Fonu"⁴⁵ ile benzer özellikler taşımaktadır. ISPA

44 ISPA (Pre-Accession Instrument for Structural Policies), http://europa.eu.int/comm/regional_policy/funds/ispa/ispa_en.htm

45 Bu fon kişi başına GSYH düzeyleri AB ortalamasının %90'ından daha az olan AB'nin en yoksul dört ülkesine (Yunanistan, Portekiz, İrlanda ve İspanya) çevre ve ulaştırma alanlarındaki projeleri doğrudan finanse etmeleri için ayrılmış bir fondur. *Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, "AB bölgesel Politika", Ankara, 200.*

programından en fazla pay alan ülkeler Polonya (%30-37) ve Romanya (%20-26), en az pay alan ülke ise Slovenya (%1-2)⁴⁶ dır.

ISPA'nın çevre konusundaki öncelikleri, çevrenin korunması ve çevre kalitesinin yükseltilmesi, insan sağlığının korunması ve doğal kaynakların akılcı ve etkili biçimde kullanılması, ulaşım ile ilgili öncelikleri ise aday ülke altyapılarının AB ulaşım ağlarına bağlanması ve Trans-Avrupa ulaştırma ağlarının genişletilmesi olarak belirlenmiştir.⁴⁷

ISPA kaynakları da, Komisyon tarafından, aday ülkelerin nüfusları, yüzölçümleri ve gayri safi yurtiçi hasılatları göz önüne alınarak dağıtılmaktadır.

Sonuç

1993 yılında Kopenhag Zirvesi ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik resmi olarak başlatılan genişleme süreci, Romanya ve Bulgaristan hariç, diğer on aday ülkenin 1 Mayıs 2004'de AB'ye dahil edilmesi ile birlikte yeni bir dönemece girecektir. Ancak AT (AB) ve aday ülkelerin 90'ların başından beri karşılıklı etkileşim içinde geçirdikleri adaylık ve uyum süreci bağlamında yaşanan bu tecrübe bundan sonra AB'ye üye olmayı düşünen tüm ülkeler açısından kullanılabilecek önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

AT (AB)'ye adaylık süreci Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri için ciddi kurumsal ve toplumsal dönüşümü gerektiren zorlu bir süreç olmuştur. Bu sürecin mali boyutunu oluşturan Phare, SAPARD ve ISPA da daha çok söz konusu ülkelere, bu dönüşümü daha kolay gerçekleştirebilmeleri için destek vermek, hedefe yönelik projeleri teşvik etmek ve problemleri alanları iyileştirmek amacıyla kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak mali boyutun, AB genişleme sürecinin yalnızca bir parçası olduğu hatırlanmalı ve bu boyut daima üyelik-öncesi stratejinin bir un-

46 OJL 72, 21.03.2000.

47 http://europa.eu.int/comm/regional_policy/funds/ispa/pdf/mini_en.pdf

suru olarak ele alınmalı ve klasik dış yardımlardan farklı değerlendirilmelidir.

Burada amaç aday ülkeyi, aday ülkenin de katılımının sağlanacağı şekilde, çeşitli projeler yoluyla ihtiyacı olduğu alanlarda AB üyelik yükümlülüklerini yerine getirebilecek düzeye çıkarmaktır. Aslında yapılmak istenen sadece aday ülkenin üyeliğe hazırlanması değil aynı zamanda üyelik sonrasında Birlik içindeki uyumun daha rahat sağlanabilmesi açısından katılım öncesinde tüm aday ülkeler ile üye ülkelerin çeşitli projeler vesilesiyle biraraya gelerek birbirlerini tanımalarını kolaylaştırmak ve önyargıları kırmaktır.

Konuya bu açıdan yaklaşıldığında da, AB'nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri'ne yönelik yapmış olduğu mali yardımların amacı, niteliği ve önceliklerinin iyi değerlendirilmesi ancak tüm bu değerlendirmeler yapılırken de salt mali yardımın adaylık sürecinin tamamlanması açısından herhangi bir anlam ifade etmesinin mümkün olmadığı unutulmaması gerekmektedir.

Adaylık süreci çok boyutlu, zor ve irade gerektiren bir zaman dilimidir. AB'nin üye ülkelere yapmış olduğu mali yardımlar ancak uygun ve etkin kullanılması ve her iki tarafta da karşılıklı siyasi irade ve kararlılığın olması halinde adaylık sürecini kolaylaştırıcı, hızlandırıcı bir unsur olabilir aksi taktirde geçici ve yüzeysel değişiklerin gerçekleştirilmesine aracılık eden birer unsur olmaktan öteye geçemez.

Türkiye-AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü

*Pınar Bilgin**

Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) seksenli yılların sonlarından itibaren ilişkilerinde zorlu bir döneme girdiler. Aslında daha önce de Türkiye ve Batılı müttefikleri arasında fikir ve siyaset ayrılıkları olduğu görülmüştü ancak Soğuk Savaş boyunca bunların su yüzüne çıkmasına izin verilmemişti. Varşova Pak-tı'nın dağılması ve Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından bu farklılıklar da su yüzüne çıkmaya başladı. Öyle ki, doksanlı yıllarda AB'li politikacılar Türkiye'nin Avrupa güvenliği için bir 'yük' haline geldiğini söyleyebildiler.¹ Bu sözler 'güvenlik

* Bilkent Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi.

1 'Türkiye güvenlik üretmiyor; aksine güvenlik tüketip güvensizlik üretiyor'. Alman Bakan Hans-Ulrich Klose'nin Körber Vakfı'nın 1997 yılında İstanbul'da düzenlediği konferansta söylediği bu sözler büyük yankı yapmıştı. Bakınız: Hüseyin Bağcı, 'Changing Security Perspective of Turkey', Mustafa Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century: Global Encounters and/or Regional Alternatives* (Ankara: International Relations Foundation, 1998) içinde, s. 81. Bu konuda bir tartışma için bakınız: Pınar Bilgin, 'Turkey and the EU: Yesterday's Answers to Tomorrow's Security Problems?' Jouko Huru & Graeme Herd (der.) *EU Civilian Crisis Management* (Surrey: Conflict Studies Research Centre, Royal Military Academy, Sandhurst, 2001) içinde, s.38-51, <http://www.crsc.ac.uk/pdfs/M22-chapt7.pdf>

ilişkileri'ni Türkiye'yi Batıya bağlayan unsurların en kuvvetlisi olarak görmeye kendini şartlamış Türk yetkililer üzerinde soğuk düş etkisi yaptı. Bunun sebebi Türkiye'nin 'Avrupa'ya ait olma iddiasının İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Avrupa güvenlik mimarisinde sahip olduğu yerde temellendirilmiş olmasıdır.

Türkiye'nin 'Batı güvenliği' için değerinin ne olduğu ilk defa sorgulanmıyor. Örneğin Soğuk Savaş'ın bitiminin hemen sonrasında Türkiye'nin Batı için stratejik öneminin azaldığını savunanlar Türkiye'nin Doğu ve Batı arasında bir köprü mü yoksa engel mi olduğunu sorgulamışlardı.² Ancak eleştiriler her defasında bir krizin patlak vermesi (mesela 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali) ve Türkiye'nin coğrafi konumunun ona kazandırdığı 'stratejik değer' kartını oynaması sonucunda azalmıştı. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin 'Avrupalı' kimliği her sorgulandığında 'güvenlik ilişkileri' Türkiye'yi Avrupa sularında demirleme işlevini üstlenmişti. Doksanlarda sıklıkla dile getirilen ve Türkiye'yi Avrupa'da güvenlik ve istikrarın sağlanması için bir 'yük' hatta bir 'güvensizlik' (insecurity) unsuru olarak gösteren yaklaşımlar, belki de AB'nin Türkiye'ye insan hakları politikası yüzünden yönelttiği eleştirilerin yoğunlaştığı doksanlı yıllara rastladığı için, ikili ilişkiler açısından yaralayıcı oldu. Dahası, AB'li meslektaşlarının sözleri Türk askeri ve siyasi yetkililer tarafından Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin 'meşru' güvenlik kaygılarını en kötü olasılıkla gözardı ettiği, en iyi olasılıkla da anlamadığı şeklinde algılandı.³

Burada altı çizilmesi gereken husus, Türkiye ve Avrupa Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde birbirlerinin güvenlik kaygılarını anlamaktan gittikçe uzaklaşmış olduğudur. Öyle ki zamanla Türkiye ve AB'nin güvenlik kültürleri arasında bir uçurum oluşmuştur. Bu uçurum doksanlı yıllarda Av-

2 Ian O: Lesser, *Bridge or Barrier? Turkey and the West After the Cold War* (Santa Monica, CA: Rand 1992).

3 Mesela bakınız: Çevik Bir, 'Turkey's Role in the New World Order', *Strategic Forum* no.135 (1998), <<http://www.ndu.edu/inss/strforum/forum135.html>>.

rupa güvenlik mimarisinin geleceği üzerine yapılan tartışmalar sırasında iyice açığa çıkmıştır. AB'nin 1999 yılında bağımsız hareket edebilecek bir askeri güç oluşturma kararı alması ve Türkiye'nin bu oluşuma katkıda bulunmayı önererek Avrupa güvenlik mimarisindeki yerini perçinlemeye çalışması sonrasında tartışmalar yeni bir dönemece girdiyse de⁴ AB ve Türkiye'nin güvenlik kültürleri arasındaki farklılıklar ortadan kalkmış değildir.

AB-Türkiye ilişkilerindeki sorunların kaynağı olarak güvenlik kültürleri arasındaki uçuruma işaret etmek 'kültür'ün sabit, değişmeyen ya da önceden belirlenmiş (pre-given) bir şeklide anlaşılmasını gerektirmez. Tam tersine, 'inşacı' (constructivist) uluslararası ilişkiler kuramlarının da altını çizdiği gibi,⁵ güvenlik kültürleri dinamik bir doğaya sahiptir.⁶ Toplulukların

4 Meltem Müftüler Baç, 'Turkey's Role in the EU's Security and Foreign Policies', *Security Dialogue* 31:4 (2000) 489-502; Atila Eralp, 'Turkey in the Enlargement Process: From Luxembourg to Helsinki', *Perceptions* (June-August 2000) 17-32; Ali L. Karaosmanoğlu, 'Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği Açısından Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri', *Doğu Batı* 14 (2001) 156-166.

5 İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı üzerine en çok başvurulanan kaynaklar için bakınız: Friedrich Kratochwil, *Rules, Norms and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989); Jutta Weldes, 'Constructing National Interests', *European Journal of International Relations* 2:3 (1996) 275-318; Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999). İnşacı kuramı güvenlik çalışmalarında kullanan çalışmalar için bakınız: David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity* (Manchester: Manchester University Press, 1992); Bill McSweeney, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); Jutta Weldes, Mark LaFey, Hugh Gusterson & Raymond Duvall, (der.) *Cultures of Insecurity: States, Communities and the Production of Danger* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999). Bu geniş literatürün bir değerlendirmesi için bakınız Theo Farrell, 'Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program', *International Studies Review* 4:1 (2002): 49-72.

6 Güvenlik kültürü üzerine yapılan çalışmalarda 'inşacı' yaklaşımı benimseyen araştırmacılar ile 'kültürcü' (culturalist) yaklaşımı benimseyenler ara-

kimliklerini, çıkarlarını ve güvenliklerini temsil ettikleri (representation) esnada (yeniden) üretilirler. Jutta Weldes vd.'nin vurguladığı gibi 'güvensizlikler, doğal gerçekler değil, sosyal ve kültürel birer üründürler'.⁷ Bu makalenin amaçları bakımından asıl önemli olan Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Soğuk Savaş döneminde güvenlik kültürlerinin (yeniden) üretilmesi sürecinde farklı yönlerde yol almış oldukları gerçeğidir.

Burada şunu hatırlatmakta fayda var: Türkiye ve Avrupa Birliği'nin güvenlik kültürleri arasındaki farklılıklara işaret etmek Türkiye'yi daha az 'Avrupalı' yapmaz. Aksine 'her milletin korkularının temeli kendisine özgüdür; kendi hassasiyetlerine ve tarihsel tecrübesine dayanır. Dolayısıyla güvenlik farklı milletler için farklı anlamlar taşır'.⁸ Bu farklılıkların temelinde yatan faktörler sadece coğrafya ile sınırlı değildir; bir önemli faktör de güvenlik düşüncesi ve pratiğinin gelişiminde toplulukların farklı yönlerde ilerleyebileceği olgusudur. Türkiye ve Avrupa Birliği'nin güvenlik kültürlerinin Soğuk Savaş yıllarında nasıl ayrı yönlerde gelişme kaydetmiş oldukları 1989 sonrasında açığa çıktı. Türkiye-AB ilişkilerinin doksanlı yıllarda daha da zorlu hale gelme sebebi de Soğuk Savaş döneminde gittikçe birbirinden uzaklaşan güvenlik kültürleri arasındaki farklılıklara bakarak açıklanabilir. Burada ironik olan ise Türk siyasal yetkililerin 'güvenlik ilişkileri'nin Türkiye'yi 'Avrupa'ya yakınlaş-

sında önemli farklar vardır. Kültürcü yaklaşım devletlerin güvenlik politikalarını statik varsaydığı kültüre dayandırarak açıklar. Örnek olarak bakınız: Hasan Kösebalaban, 'Turkey's EU Membership: A Clash of Security Cultures', *Middle East Policy* 9:2 (2002), s.130-146. İnşacı yaklaşım ise güvenlik, kültür ve kimlik arasındaki ilişkiyi karşılıklı birbirini oluşturma şeklinde anlar. Bu açıdan bakıldığında kültür dinamiktir.

- 7 Jutta Weldes, Mark Laffey, Hugh Gusterson & Raymond Duvall, 'Introduction', Jutta Weldes, Mark Laffey, Hugh Gusterson & Raymond Duvall, (der.) *Cultures of Insecurity: States, Communities and the Production of Danger* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999) içinde, s.10.
- 8 Ole Waever, 'Conflicts of Vision: Visions of Conflict', Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer & Ole Waever (der.) *European Polyphony: Perspectives Beyond East-West Confrontation* (New York: St. Martin's Press, 1989) içinde, s.302.

tırdığını geleneksel olarak varsaymış olmalarıdır.

Bu makalede birbiriyle ilintili iki sav ortaya konulacaktır: (1) AB'li yetkililerin Türkiye'nin bir 'güvensizlik' kaynağı olduğu konusundaki endişeleri halen devam etmektedir; ancak Türk yetkililer de AB'nin Türkiye'den istediği anayasal değişiklikleri yapmanın ve uygulamaya koymanın 'ulusal güvenlik' açısından kendine özgü sonuçlar doğurabileceği konusunda kaygılanmaktadırlar. Diğer bir deyişle her iki tarafın da kendi güvenlik kültürlerinden kaynaklanan farklı güvensizlikleri vardır. (2) Bu gibi 'güvensizlikler' Türkiye ve AB'nin kimliklerini, çıkarlarını ve güvenlik kültürlerini oluşturma süreci içinde sosyal olarak (yeniden) üretilmektedir.

Bu savlar dört bölümde tartışılacak. İlk bölümde, makalenin geri kalan kısmının dayanacağı analitik çerçevenin ana hatları ortaya konulacak. İkinci bölümde Soğuk Savaş sürecinde Avrupa'da güvenlik kültürünün nasıl geliştiğinin izi sürülecek. Üçüncü bölüm Türkiye'de güvenlik kültürünün nasıl geliştiğini inceleyecek. Son bölümde ise Türkiye-AB ilişkilerindeki sorunların temellerinin anlaşılmasının ilişkilerin geleceğini şekillendirmede önemli rol oynayacağı savı tartışılacak.

Analitik Çerçeve: Güvenliğe Eleştirel Yaklaşım

Eleştirel güvenlik çalışmaları yazını⁹ görece yeni ve henüz gelişmekte olmasına karşın dünyanın dört bir yanında düşünce

9 Eleştirel uluslararası ilişkiler kuramlarını kullanarak güvenlik konusunda yapılan araştırmaların tümünü 'Eleştirel Güvenlik Çalışmaları' (*Critical Security Studies*) başlığı altında değerlendirenlere örnek olarak, bakınız: Keith Krause & Michael C. Williams, 'Broadening the Agenda of Critical Security Studies: Politics and Methods', *Mershon International Studies Review* 40:2 (1996), s.229-254. Krause ve Williams'ın Eleştirel Güvenlik Çalışmaları başlığı altında değerlendirdiği çalışmaların ancak bir kısmı betimsel/oluşturan (*descriptive/constitutive*) kuram ayrımının 'oluşturan' kategorisinde yer alırlar. Diğerleri kuramın toplumsal işlevi konusunda geleneksel anlayışı (betimsel kuram) benimser. Betimsel/Oluşturan kuram ayrımı için bakınız: Steve Smith, 'Self-Images of a Discipline:

ve eylemleri şekillendirmeye başladı bile. Eleştirel güvenlik yaklaşımlarını benimseyenlerin çalışmaları arasında önemli farklılıklar varsa da, aşağıdaki özellikleri hepsi paylaşıyor:

Yapısal kısıtlamaları sadece maddesel değil aynı zamanda bilişsel olarak algılarlar; uluslararası düzeni aktörlerin inşa ettiği bir unsur, analistin görevini de bu yapıyı oluşturan biçimlerin ve kavramların bozumu olarak görürler, kimliğin rolünü ve sosyal bir biçim olarak esnekliğini (malleability) uluslararası ilişkiler kuramı ve uluslararası ilişkilerin geneli için önemli sayarlar.¹⁰

‘Güvenlik nedir?’ sorusunun yazında genel kabul gören standart bir cevabı yok. Benimsenen kuramsal yaklaşıma dayanarak farklı cevaplar verilebilir. Geleneksel yaklaşım güvenliği ve güvenliğin nesnesini (ki geleneksel yaklaşımda nesne hep devlettir) önceden belirlenmiş olarak alır. Bu yaklaşım, tehditlerin ontolojik olarak güvenliğin nesnesinden bağımsız olduğu varsayımına dayanır. Tehditler vardır; oradadırlar. Önceden belirlenmiş kimliğe sahip varlıklara yönelik tehditler araştırmacı tarafından tepit edilir, değerlendirilir, risk analizleri yapılır.¹¹ ‘İnşacı’ uluslararası ilişkiler kuramına dayanan eleştirel yaklaşım ise güvenliğe yönelik tehditlerin nesnelerin varlığının dışında

A Genealogy of IR Theory’ Steve Smith & Ken Booth (der.), *International Relations Theory Today* (Cambridge: Polity Press, 1995) içinde, s.1-37; Alexander Wendt, ‘On Constitution and Causation in International Relations’, *Review of International Studies* 24: özel sayı (Aralık 1998), s.101-117. Araştırmalarını Eleştirel Güvenlik Çalışmaları başlığı altında tanımlayan araştırmacılar için bakınız: Ken Booth, ‘Security and Emancipation’, *Review of International Studies* 17 (1991) 313-26; Richard Wyn Jones, *Security, Strategy and Critical Theory* (Boulder, CO: Lynne Rienner, 1999); Keith Krause & Michael Williams, *Critical Security Studies: Concepts and Cases* (London: UCL Press, 1998); Pinar Bilgin, Ken Booth & Richard Wyn Jones, ‘Security Studies: The Next Stage’, *Naçao e Defesa* 82 (1998), s. 131-157.

10 McSweeney, *Security, Identity and Interests*, s.31.

11 Bu yaklaşımın güncel bir savunusu için bakınız Steven Walt, ‘The Renaissance of Security Studies’, *International Studies Quarterly* 25 (1991), s. 211-239.

ve önceden belirlenmiş olmadığının altını çizer. Güvenliğin nesnesinin önceden belirlenmiş bir kimliğe sahip bir varlık olduğu varsayılmaz. İnşacı yaklaşımın penceresinden bakıldığında 'güvensizlikler ve güvensizliğin nesneleri karşılıklı olarak birbirini oluştururlar'.¹²

Örnek vermek gerekirse David Campbell'ın *Writing Security* (Güvenliği Yazmak) başlıklı kitabında ortaya koyduğu gibi, ABD yetkilileri Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'ni Amerikan değerlerine ve ulusal güvenliğine yönelik varoluşsal bir tehdit olarak temsil etmek yolu ile hem ABD'nin güvensizliklerini (yayılmacı Sovyet tehdidi) hem de kimliğini (barışçıl, demokratik vb.) inşa ve idame ettirmişlerdir. Soğuk Savaşın bitimini takiben SSCB'nin yerine başka güvensizlikler geçmiş ve ABD söyleminde 'varoluşsal tehdit' olarak temsil edilmiştir. Örneğin 11 Eylül sonrasında terör tehdidinin üzerinde durulmuş, teröristlerin ve terörizme destek verenlerin 'özgürlükten nefret edenler' ('those who hate freedom')¹³ şeklinde temsili yolu ile ABD'nin 'özgürlüğün vatanı ve koruyucusu' ('freedom's home and defender')¹⁴ kimliği inşa ve idame ettirilmiştir.

Tehditlerin anlamlandırılmasında söylemin oynadığı rolün üzerinde durmak tehditler yoktur demek değildir. Eleştirel yaklaşımlar, dışarıda bir gerçekliğin varolduğunu tartışma konusu yapmazlar.¹⁵ Eleştirel kuramı benimseyen araştırmacıların asıl ilgisini çeken soru gerçekliğin öznelere tarafından nasıl algılandığı ve temsil edildiğidir. Bu soruyu cevaplamaya çalışırken teh-

12 Weldes vd., 'Introduction', s.10.

13 'Remarks by President Bush and President Chirac of France' (18 Eylül 2001), <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010918-8.html>

14 'President's Remarks at National Day of Prayer and Remembrance' (14 Eylül 2001), <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/09/20010914-2.html>. Ayrıca, aynı konuda, bakınız: The National Security Strategy of the United States of America' (Eylül 2002), <http://www.whitehouse.gov/nsc/ns.html>

15 Bu konudaki tartışmalar için bakınız: Campbell, *Writing Security*, s. 5-6; Weldes vd., 'Introduction', 12-13. (Felsefi) idealist yaklaşımlar bu genellemenin dışında kalır.

ditlerin oluşumunda (ve anlamlandırılmasında) söylemin oynadığı rol üzerinde dururlar. Alexander Wendt'in vurguladığı gibi kişiler nesnelere, o nesnelerin onlar için taşıdığı anlam temelinde yaklaşırlar.¹⁶ Bu anlamlar ise özünde kültürel, dünyanın anlaşılmasında kullanılan biçimler ve kategorilerin oluşturduğu söylemler yolu ile üretilir ve nakledilirler. Bu açıdan yaklaşıldığında güvenliğin nesnesi olan kimlikler, bireylerin kendilerini ya da temsilcisi oldukları varlıkları (devlet vb.) temsil sürecinde oluşturdukları söylem yolu ile inşa ve idame edilirler. Dolayısı ile tehditler önceden belirlenmiş, nesnel gerçekler değil sosyal ve kültürel ürünlerdir. 'Sosyal ve kültürel ürün' tabirinden kasıt tehditlerin (ya da güvensizliklerin) içinde oldukları sosyo-kültürel ortamda üretilmeleridir. Diğer bir deyişle 'güvensizliğin kendisi ben ve ötekini oluşturduğu kimlik inşa sürecinin bir ürünüdür'.¹⁷ Topluluklar güvensizliklerini (mesela kimliklerine yönelik tehditleri) temsil ederlerken aynı zamanda güvensizliğin nesnesi olarak kendilerini (kimliklerini) inşa ve idame ettirirler. Bu bakımdan güvenlik kültürü statik değil dinamiktir. Aşağıda tartışılacağı gibi AB ve Türkiye'nin güvenlik kültürleri Soğuk Savaş boyunca (yeniden) üretilirken birbirinden farklılaşmıştır.

İnşacı uluslararası ilişkiler kuramına dayanan eleştirel güvenlik yaklaşımları devletin yanı sıra birey, topluluk ve dünya güvenliğini de inceleme konusu yapar.¹⁸ Ancak araştırmacıların asıl üzerinde yoğunlaştıkları konu halihazırda egemen olan 'ulusal güvenlik' söylemlerinin yapıçözümüdür. Eleştirel güvenlik araştırmacıları arasında bir kavram ve politika olarak 'ulusal güvenliğe' en radikal eleştiriye getiren Ole Waever olmuştur.

16 Alexander Wendt, 'Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics', *International Organization* 48:1 (1992), s. 391-425

17 Weldes vd., 'Introduction', s. 10.

18 Güvenliğin bireysel ve toplumsal boyutlarını inceleyen yazının bir değerlendirmesi için, bakınız: Pınar Bilgin, 'Individual and Societal Dimensions of Security', *International Studies Review* 5:3 (2003).

Waever'in güvenliği 'konuşma eylemi' (speech act) olarak incelediği makalesinde de vurguladığı gibi,

güvenlik kendinden daha gerçek olan birşeye ait bir gösterge (sign) değildir; telaffuz etmek eylemin kendisidir. Eylem söylemek yolu ile gerçekleşir (bahse girmek, söz vermek ya da bir gemiye isim vermek gibi). Devlet yetkilisi, 'güvenlik' kelimesini telaffuz ettiği anda belirli bir gelişmeyi özel bir alana kaydırır ve bu gelişmeyi engellemek için her yöntemi kullanma hakkını talep eder.¹⁹

Bu açıdan bakıldığında 'tehditler' devlet yetkilileri tarafından 'güvenlik' sorunu olarak temsil edildikleri yani 'güvenlikleştirildikleri' için 'normal' birer sorun olarak görülmekten çıkar ve 'tehdit' haline gelirler. Dolayısıyla 'güvenlikleştirme' muhafazakâr bir mekanizmadır. Çoğu zaman halihazırdaki düzeni muhafaza etmeye yönelik olarak kullanılır.

Waever, güvenlikleştirme mekanizmasının daha çok devlet yetkilileri tarafından değişimi engellemek için kullanıldığının altını çizer. Aslında her seviyedeki aktör 'güvenlik' kelimesini telaffuz etmek yolu ile meseleleri güvenlikleştirme potansiyeline sahiptir.²⁰ Ancak her aktörün gücü bir değildir. Görece daha güçlü olan aktörlerin söylemleri de daha güçlü olacağından onların 'güvenlik' üzerine söyledikleri de daha kolay kabul görür.²¹ Bu nedenle hakim ulusal güvenlik söylemlerine meydan okumak ve güvenlik kültürünü değiştirmek aktörler için kolay değildir. Ancak imkânsız da değildir. Seksenlerin ortalarında Mikhail Gorbachev Sovyetler Birliği'nin o zamana kadar hakim olmuş olan güvenlik söylemini ve politikalarını değiştirmeyi ba-

19 Ole Waever, 'Securitization and Desecuritization', Ronnie Lipschutz, (der.) (New York: Columbia University Press, 1995) içinde, s.55.

20 Örneğin, 1986 yılında Sırp Sanat ve Bilim Akademisi üyelerinin yayınladıkları bildiriye Sırp kimliğini 'güvenlikleştirme' çabası olarak değerlendirmek mümkündür. Bakınız: 'Serbian Academy of Arts and Sciences <http://www.uwe.ac.uk/Kosovo/Kosovo-Background17.htm>

21 Bu konuda bir tartışma için, bakınız: Weldes vd., Introduction', s. 17-18.

şarmıştır. Bu değişikliğin fikri altyapısını ise altmışlardan beri 'barış' için çalışan akademisyenlerin bilgilendirdiği ve desteklediği devlet-dışı kuruluşlar hazırlamışlardır.²²

AB Güvenlik Kültürünün Gelişimi

Bill McSweeney Avrupa bütünleşmesi sürecinin 'askeri ya da belirli olmayan bir güvenlik sorununa yönelik bir güvenlik politikası' olarak anlaşılması gerektiğini savunur.²³ AB'li siyasal yetkililerin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (CFSP) oluşturmaya çalıştıkları ve (ABD'nin Irak'a müdahalesinde olduğu gibi) iç çekişmeler ve rekabet yüzünden sıklıkla başarısızlığa uğradıkları için eleştirildikleri bir dönemde bu yaklaşım bazılarınca mantığa aykırı görünebilir. Ancak burada altını çizmek gereken husus, yazarın fikrini dayandığı güvenlik kavramının geniş kapsamlı bir tehdit yelpazesini kapsadığı ve asker-odaklı olmadığıdır. Ayrıca yazar, 'Avrupa' kimliğini ya da AB'nin çıkarlarını önceden belirlenmiş olarak kabul etmeyi reddeder; onun için asıl ilgi çekici olan AB kimliği, çıkarları ve güvensizliklerinin karşılıklı olarak birbirini oluşturma sürecidir. Yazar araştırmasının sonunda AB'nin, güvensizliklerinin temsili yolu ile 'Avrupa' kimliğini ve çıkarlarını inşa ettiğini ve bu şekilde 'güvenli' bir ortam yarattığını savunur. Yazarın üzerinde durmadığı husus bu 'güvenlik' ortamının kendi güvensizliklerini ürettiğidir. Aşağıda tartışılacağı gibi Türkiye ve AB arasındaki sorunlar da bu 'yeni' güvensizliklerde temellenmektedir. Makalenin bu bölümünde eleştirel güvenlik yaklaşımlarının ışığında

22 Bakınız: Johan Galtung, 'Europe 1989: The Role of Peace Research and the Peace Movement,' Ralph E. Sunney & Michael A. Salla (der.), *Why the Cold War Ended: A Range of Interpretations* (Westport, CT: Greenwood Press, 1995) içinde, s.91-105; Thomas Risse-Kappen, 'Ideas do not Float Freely: Transnational Coalitions, Domestic Structures and the End of the Cold War', Richard Ned Leboew & Thomas Risse-Kappen (der.), *International Relations Theory and the End of the Cold War* (New York: Columbia University Press, 1995) içinde, s. 187-222.

23 McSweeney, *Security, Identity and Interests*, s. 8.

birbiriyle ilintili iki sav tartışılacaktır: (1) Avrupa bütünleşmesi süreci, güvenliğin geleneksel asker-odaklı ve devlet-merkezli tanımından uzaklaşılması ve askeri olmayan pratiklere ağırlık verilmesi yolu ile bir 'güvenlik topluluğu' oluşturulması olarak anlaşılmalıdır. (2) Avrupa Birliği'nin güvenlik kültürü, Soğuk Savaş yıllarında Avrupa bütünleşmesini sağlamaya yönelik pratikler yolu ile (yeniden) üretilmiştir. İşte bu yüzden AB güvenlik kültürü, Türkiye ve diğer AB üyesi olmayan ülkelerin güvenlik kültürlerinden farklı bir şekilde gelişmiştir.²⁴

Gündelik söylemde Avrupa'nın güvenlik kurumundan söz edildiğinde akla hemen NATO gelir. Avrupa Birliği'nin ise Avrupa bütünleşme sürecinin ekonomik ve siyasi boyutundan sorumlu olduğu düşünülür. NATO'yu güvenlikten AB'yi de ekonomiden sorumlu gösteren bu gibi temsiller geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarının benimsediği yüksek/düşük politika (high/low politics) ayırımına dayanır. Bu bakış açısına göre NATO 'yüksek politika' (askeri güç kullanılarak üretilen güvenlik) meselelerini üstlenmiştir; Avrupa Birliği'ne ise 'düşük politika' (siyasi ve ekonomik bütünleşme) düşmüştür.

Bu dönemde NATO ve AB arasında bir işbölümünün ortaya çıktığı yadsınamaz. NATO dışa yönelik savunmayı üstlenmiş, AB ise Avrupa bütünleşmesini sağlamıştır. Yine de NATO'yu Avrupa'da güvenlik ve istikrarı tek başına sağlamış gibi göstermek ve AB'yi güvenlikle ilişkisi olmayan bir kurum olarak temsil etmek yanlış olacaktır. Şunu unutmamak gerekir ki Avrupa Birliği'nin öncülü olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT/ECSC) kurulmasının kökeninde güvenlik endişeleri vardı. Topluluk, 1951 yılında tarihin kendini tekrarlamasının önüne geçmek, yani Avrupa'nın geçmişte olduğu gibi savaşların yıkımına uğramasını engellemek amacı ile kurulmuştu. Bunu yapmanın yolu da ekonomik ve siyasi bütünleşmede bu-

24 AB ve ABD güvenlik kültürleri arasındaki farklar son zamanlarda tartışılmaya başlandı. Bu konuda ses getiren bir çalışma için, bakınız: Robert Kagan, 'Power and Weakness', *Policy Review* no.113 (Haziran-Temmuz 2002), <http://www.policyreview.org/JUN02/kagan.html>

lunmuştu. Kurucuların umudu 'düşük politika' konularında yapılan işbirliğinin 'yüksek politika' konularında işbirliği yapılmasını kolaylaştıracağıydı. Ancak beklenen tam olarak gerçekleşmedi. Siyasi ve özellikle de ekonomik bütünleşme başarılı olduysa da askeri bütünleşme gerçekleşmekten henüz uzak.

Soğuk Savaşın bitmesi ile beraber AB yetkilileri, nihayet bağımsız bir dış politika benimsenebileceği konusunda ümitlendiler. Bu beklentiler gerçekleşmeyince ve özellikle de AB yetkilileri ortak dış ve güvenlik politikaları benimsemekte zorlandıkça AB'nin Avrupa'da güvenliğin sağlanmasına yaptığı geçmiş katkılar da unutuldu. Öyle ki, Avrupa Birliği'nden sıklıkla güvenlikle ilgisi olmayan 'Westphalia-sonrası' bir proje ya da 'postmodern bir topluluk' olarak bahsedilmeye başlandı.

AB'nin Avrupa'da güvenliğin inşasına yaptığı katkıların unutulmasına AB'nin kendi eylemleri de sebep oldu. Waever'in de vurguladığı gibi, altmışlı ve yetmişli yıllarda AB yetkilileri karşılaşılan askeri ya da diğer meseleleri çözmeye çalışırken 'güvenlik' dilini kullanmaktan kaçındılar.²⁵ Bunun yerine sorunları 'normal' siyaset meseleleri olarak temsil etmeyi seçtiler. Burada amaç, 'insan hakları' gibi görece hassas meselelerin 'güvenlik' dili ile tartışılmasını yani 'güvenikleştirilerek' tabu haline gelmesini engellemekti. Bu dönemde AB söyleminde güvenlik dilini kullanmaktan kaçınma politikası o derece başarılı oldu ki seksenli ve doksanlı yıllara gelindiğinde AB yetkilileri Britanya ve Danimarka gibi yeni üyelerin halklarına güvenliğin Avrupa bütünleşmesinde bir zamanlar merkezi bir rol oynamış olduğunu anlatmakta güçlük çeker hale geldiler.²⁶

Toparlamak gerekirse, 'yüksek/düşük politika' ayrımına dayanan geleneksel güvenlik yaklaşımı gözlüğünden bakıldığında Avrupa Birliği, NATO ile Avrupa'da istikrarın ve güvenliğin sağlanması için yapılan işbölümünün bir parçası olarak

25 Waever, 'Securitization and Desecuritization', s. 58-62.

26 Ole Waever, 'Insecurity, Security and Asecurity in the West European Non-War Community', Emanuel Adler & Michael Barnett (der.), *Security Communities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998) içinde, s. 86.

ortaya çıkıyor. AKÇT'nin kurulmasındaki asıl sebebin ayırdında olan bir bakış açısından bakıldığında ise AB, 'belirli bir güvenlik sorununa askeri olmayan bir cevap' olarak görülüyor. Ancak, McSweeney'in de belirttiği gibi, aynı delillerin ışığında Avrupa bütünleşmesini 'belirli olmayan ve askeri olmayan bir güvenlik sorununu çözmeye yönelik bir güvenlik politikası' olarak görmek de mümkün.²⁷ Güvenlik sorunu belirsizdi ve askeri değildi, çünkü NATO örneğinde olduğu gibi üye devletleri savunmayı gerektiren Sovyetler Birliği gibi bir tehdit söz konusu değildi. Ayrıca, zamanın Avrupalı politikacılarının kaygıları, Fransa ve Almanya'nın uzlaşmasını sağlamak ve Almanya'nın yeniden yapılanmasının alacağı şekli belirlemekle sınırlı değildi. Bugün de önemini koruyan daha merkezi bir kaygı, eğer Avrupa devletleri sorunlarının çözümünde askeri unsurlara başvurmalarını zorlaştıracak bir şekilde siyasi ve ekonomik işbirliği ağının parçaları haline getirilmezlerse, Avrupa'da güvenlik ve istikrarın kalıcı olmayacağı idi.

Karl Deutsch'un tanımladığı şekliyle 'güvenlik topluluğu' bu tür kaygılar neticesi oluşturulan, üyelerin anlaşmazlıklarını askeri olmayan yöntemlerle çözdükleri ve savaşın düşüncesinin bile söz konusu edilmediği bir topluluktur.²⁸ Deutsch, eğer güvenlik topluluklarının oluşmasını sağlayan şartlar ve süreçler belirlenebilirse bu toplulukların sayısını çoğaltmanın, dünyanın başka yerlerinde yeşertmenin mümkün olacağını düşünüyor-du.²⁹ Bugüne kadar yapılmış güvenlik topluluğu kurma giri-

27 McSweeney, *Security, Identity, Interests*, s. 8.

28 Karl W. Deutsch, Sidney A. Burrell, Robert A. Kann, Maurice Lee, Jr., Martin Lichterman, Raymond E. Lindgren, Francis L. Loewenheim & Richard W. Van Wagenen, *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957), s. 5

29 Emanuel Adler ve Michael Barnett aynı varsayımdan hareketle güvenlik topluluğu tecrübesinin dünyanın başka bölgelerinde tekrarlanıp tekrarlanamayacağını inceleyen bir kitap derlediler. Bakınız: Emanuel Adler & Michael Barnett (der.), *Security Communities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

şimleri arasında en başarılısının Avrupa Topluluğu olduğu konusunda yazında ortak kanı mevcuttur.

Avrupa bütünleşme sürecinde Avrupa'da alternatif güvenlik pratikleri benimsendi ve eskisinden farklı bir güvenlik kültürü oluştu. Bu kültürün farklılığı meselelerin tabulaştırılmasını ve askeri yöntemlere başvurulmasını engellemek amacıyla 'güvenlik' dilini kullanmaktan kaçınmasındaydı. Waever'in de gözlemlediği gibi 'Avrupa Birliği, güvenlik topluluğunu güvence altına almak için ortak güvenlik eylemlerine girişmek yerine başka şeyler yaptı'.³⁰ Bu süreç içinde yumuşak yönetim (soft governance), ortak güvenlik (common security) pratikleri ve askeri-olmayan yöntemler AB güvenlik kültürünün temel unsurları haline geldiler. AB ise 'sivil güç' olarak görülmeye başlandı.³¹

Soğuk Savaş boyunca NATO'nun da yardımıyla sağlanan istikrar ortamında AB yetkilileri kendinden memnun bir tavır benimsemişlerdi. Duvarların yıkılması sonrasında askeri tehditlerin iyice ikinci plana itilmesi bu tavrı daha da pekiştirdi. Yetkililer bu ortamdan yararlanmak için AB sınırları içinde kazandıkları başarıyı AB dışına da yaymayı hedeflediler. Bunun için de kendi 'güvenlik inşa modellerini' Soğuk Savaş boyunca tutsak kalmış olan Doğu Avrupa ülkelerine ihraç etmeye yöneldiler.³² AB yetkililerinin kendi geçmişlerinden çıkardıkları önemli

30 Waever, 'Insecurity, Security and Asecurity in the West European Non-War Community', s. 92.

31 Karen Smith, 'The End of Civilian Power EU: A Welcome Demise or a Cause for Concern?' *The International Spectator* XXXV:2 (2000), s. 11-28.

32 Avrupa Birliği'nin ortak dış ve güvenlik politikaları benimsemekte geçtiği için eleştirildiği bir dönemde AB'nin güvenlik inşa modelini tartışmak bazılarına yabancı gelebilir. Ancak bu modelden kastedilen Avrupa Birliği'nin kendisidir, yani Avrupa bütünleşmesi sürecidir. Diğer bir deyişle, AB'nin güvenlik inşa modelinin dayandığı güvenlik kavramı geniş kapsamlı bir tehdit yelpazesini içermektedir ve askeri-olmayan yöntemlerin öncelikle kullanılması üzerinde durur. Bu kavram aynı zamanda bölgesel savunma (vatan toprakları ya da kollektif savunm örgütü NATO'nun sınırları içinde kalan alanın savunulması) olarak anlaşılan ve uygulanan geleneksel güvenlik yaklaşımından farklıdır. AB-

derslerden biri, milli kimliğin güvenli bir yuvaya kavuştuğu ve ekonomik eşitsizliklerin azaldığı yerlerde milliyetçiliğin inişe geçtiği olgusu idi.³³ Dolayısı ile 1989 yılında duvarlar yıkılıp sınırlar açılınca AB yetkilileri bu fırsattan yararlanıp hem bütünleşme sürecini hızlandırdılar hem de doğuya doğru genişleme yoluna gittiler.³⁴ Ancak, evdeki hesap tam olarak çarşıya uymadı; böylesi dev bir dönüşüm süreci kendi güvensizliklerini üretti. 1993'de yayınlanan bir çalışmasında Barry Buzan 1989'un etkisini şu şekilde açıkladı:

Askeri silkinmeye ilişkin geleneksel korkular hala arka planda varlığını sürdürüyor ve şiddetli bölgesel anlaşmazlıklar Avrupa'nın kendinden memnun tavrını rahatsız ediyor. Ancak bu eski güvenlik gündeminin kalıntılarından daha da önemli olan yeni bir tür güvensizliğe maruz kalınması ve bir parça da yaratılması. . . . Bu yeni tür güvensizliğin odağı ise devletten ziyade toplum.³⁵

Avrupa Birliği'nin doksanlı yıllarda başlattığı 'Avrupalı' kimliğinin inşası projesi, doğu ve güneyden gelen göçlerin yarattığı baskılarla da birleşince bütünleşmenin önüne set çekebilecek vehamette gelişmeler yaşandı (Danimarkalıların 1992'de

nin güvenlik kavramının Soğuk Savaş sonrası nasıl değiştiği üzerine, bakınız: Henrik Larsen, 'Concepts of Security in the European Union After the Cold War', *Australian Journal of International Affairs* 54:3 (2000), s. 337-355.

33 Oliver P. Richmond, 'Emerging Concepts of Security in the European Order: Implications for "Zones of Conflict" at the Fringes of the EU', *European Security* 9:1 (2000), s. 53.

34 AB yakın çevresindeki güvenlik sorunlarına olan yaklaşımında 'doğu' (Doğu Avrupa) ve 'güney' (Akdeniz) arasında ayırım yapmaktadır. Bu konuda bir tartışma için bakınız: Pınar Bilgin, 'A Return to Civilisational Politics in the Mediterranean? The Changing Geopolitical Images of Turkey and the European Union', *Geopolitics* (yayında).

35 Barry Buzan, 'Introduction: The Changing Security Agenda in Europe', Ole Waever, Barry Buzan, Morten Kelstrup & Pierre Lemaitre, vd., *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, (London: Pinter, 1993) içinde, s.1-2.

AB'ye 'hayır' demeleri gibi). Bu tür gelişmeler 'parçalanma' (fragmentation) korkusuna yol açınca göç, etnik anlaşmazlık ve terörizm gibi bütünleşmeyi yavaşlatması hatta durdurması riskini taşıyan sorunlar Avrupa çapında 'güvenlikleştirildi'.

Soğuk Savaş yıllarında meselelerin tabu haline getirilmesi ni ve askeri yöntemlere başvurulmasını engellemek için güvenlik dilini kullanmamayı prensip edinen AB yetkililerinin mirasçıları 1989 sonrasında çareyi karşılaştıkları 'yeni' sorunları 'güvenlikleştirmekte' buldular. Bu süreç içinde AB kendisinin en temel güvensizliğini üretti: 'parçalanma'. Diğer yanda 'birleşme' kendi başına bir amaç haline geldi ve birleşmeyi tehdit etmesi riskini taşıyan meseleler güvenlikleştirildi. 'Birleşme/parçalanma' sorunsalı halklara Avrupa'nın 'nasıl' olacağına ilişkin bir kaygı biçiminde değil 'var olup olmayacağı'na ilişkin bir kaygı olarak sunulduğu için de 'parçalanma' 'varoluşsal bir tehdit' olarak algılandı.

AB'nin derinleşmesi ve genişlemesi sürecinin kendi güvensizliklerini nasıl ürettiğini daha somut bir örnek üzerine tartışmakta fayda var. AB vatandaşlarının serbest dolaşımı prensibi 'Avrupa' kimliğinin (yeniden) üretimine ve Avrupa bütünleşmesine katkı sağlaması amacı ile benimsenmişti. Ancak bu prensibin uygulamaya konması 'göç' sorununun Avrupa Birliği'nde bir güvensizlik olarak ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu dönemde Avrupa halklarında AB'nin dışarıya karşı yeterli savunma sağlamadığı izlenimi oluştu ve topluluk, bir yanda göçü teşvik ederken diğer yandan da Avrupalılaştırma adına homojenleştirme politikaları güttüğü ve bu şekilde milli yapılara zarar verdiği suçlamaları ile karşı karşıya kaldı. Çünkü, Fransa İçişleri Bakanı Philippe Marchand'ın da söylediği gibi, artık Fransa'nın dış sınırı İtalya-Fransa sınırı değil, İtalya'nın Yugoslavya ile olan sınırı idi.³⁶

Bu bakış açısından bakıldığında AB karar alıcılarının neden Türkiye'yi 'güvensizlik üretiyor' diye temsil ettiklerini an-

36 Buzan, 'Introduction: The Changing Security Agenda in Europe', s.3.

lamak biraz daha kolaylaşıyor. Hatırlanırsa seksenli ve doksanlı yıllarda Türkiye kendi iç meselelerinden bazılarını (radikal İslamcılık ve Kürt milliyetçiliği gibi) Türk diasporası aracılığı ile Batı Avrupa'ya ihraç etmişti. Açık olan şu ki AB politikacıları Türkiye'nin iç güvensizliklerinin Avrupa'nın sorunu haline gelmesini istemiyorlar. Almanya'nın iki milyondan fazla Türk vatandaşını Alman toplumuna entegre etmekte karşılaştığı sorunlar da gözönüne alınacak olursa bu isteksizlik anlayışla karşılanabilir. Çünkü, 'parçalanma'yı yakın tehdit olarak algılayan Avrupa Birliği için Türklerin Alman toplumuna entegre edilmesinde karşılaşılan zorluklar Türkiye'nin AB'yle bütünleşmesinde karşılaşılabilecek sorunlar olarak algılanıyor; halklarda Avrupa'nın siyasi, sosyal ve kültürel uyumunun yetmiş milyondan fazla Müslüman Türk'ün katılması ile bozulacağı endişesi hakim.

Türkiye'de güvenlik kültürünün gelişimi

'Türkiye "Bermuda Şeytan Üçgeninin" tam merkezinde yer alır'.³⁷ Bu sözleri zamanın Savunma Bakanı Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında karşılaştığı güvenlik sorunlarının 'önceden belirlenmiş' ve 'değişmez' karakterinin altını çizmek için söylemişti. Savlarını bu tür coğrafi belirlenmişlik varsayımlarına dayandıranlar sadece geleneksel yaklaşımı benimseyen muhafazakâr seçkinler de değil. Mesela aşağıdaki alıntı akademik bir metinden:

Türkiye gerçeklerle çevrili bir ülkedir. Öyle ki birincil amaçları hayatta kalmak olan devletlerin oluşturduğu anarşik ortamda temellendirilen realist uluslararası ilişkiler kuramı, Türkiye'nin dış ve güvenlik politikalarının altında yatan sebepleri büyük ölçüde açıklayabilir.³⁸

37 Hikmet Sami Türk, 'Turkish Defense Policy' (3 Mart 1999), <http://www.washintoninstitute.org/media/samiturk.htm>

38 M. Fatih Tayfur, 'Turkish Foreign Policy Towards the Euro-Mediterranean Partnership and the Black Sea Economic Cooperation: A Comparative Analysis', *Dış Politika/Foreign Policy* (Ankara) 1-2-3-4 (1999), s.75.

Türkiye'nin coğrafi konumunun bu ve benzeri şekillerde temsil edilmesinin yarattığı sorun, bu yaklaşımların coğrafyayı 'önceden belirlenmiş' ve 'değişmez' olarak almasında, dolayısı ile aynı coğrafi mekanın farklı şekillerde temsil edilmesini açıklamaktan uzak kalmasındadır. Çünkü Türkiye'nin coğrafi konumu aşağıdaki şekilde de temsil edilebilmiştir:

Bütün Batı dünyasını etkileyen yeni riskler ve meydan okumalar Türkiye'yi kanat ülkesi olmaktan çıkarıp cephe ülkesi haline getirdi. Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde önemi artmış az sayıda Batı ülkesinden biridir.³⁹

Genel kanunun aksine güvenlik kültürü ve coğrafi konum arasındaki ilişki sabit bir coğrafyanın güvenlik politikasını belirlemesi değildir. Eleştirel siyasi coğrafya yaklaşımlarının⁴⁰ da üzerinde durduğu gibi ikisi arasındaki ilişki karşılıklı olarak birbirini oluşturmak (mutual constitution) şeklinde anlaşılmalıdır. Bu makalenin amaçları bakımından asıl önemli olan da bir yazarın 'siyasetin coğrafi olarak belirtilmesi siyaseti'⁴¹ olarak adlandırdığı süreçtir' ya da Başbakan Ecevit'in daha fazla demokratikleşme yönünde dile getirilen taleplere verdiği 'Türkiye'nin coğrafyası özel bir tip demokrasiyi gerektiriyor'⁴² cevabının da-

39 Çevik Bir, 'Turkey's Role in the New World Order', *Strategic Forum* 135 (1998), <http://www.ndu.edu/inss/strforum/forum135.html>

40 John Agnew, *Geopolitics: Revisioning World Politics* (London: Routledge, 1998); John Agnew & Stuart Corbridge, *Mastering Space: Hegemony, Territory and International Political Economy* (New York: Routledge, 1995); Simon Dalby, 'Critical Geopolitics: Discourse, Difference and Dissent', *Environment and Planning D: Society and Space* 9 (1991) 261-283; David Newman, (der.), *Boundaries, Territory and Postmodernity*, (London: Frank Cass, 1999); Gearóid Ó Tuathail & Simon Dalby (der.), *Rethinking Geopolitics* (London: Routledge, 1998); Gearóid Ó Tuathail, Simon Dalby & Paul Routledge (der.), *The Geopolitics Reader* (London: Routledge, 1998).

41 Dalby, 'Critical Geopolitics', s. 274.

42 Alıntı için, bakınız: Ersel Aydınli & Don Waxman, 'A Dream Become Nightmare? Turkey's Entry into the European Union', *Current History* 100: 649 (November 2001) s. 385.

yandığı varsayımlardır. Bu varsayımlardan biri olan ‘coğrafi determinizm’ Türk güvenlik kültürünün temel öğelerinden biridir. Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’nin coğrafi konumu, siyasi ve askeri yetkililer tarafından farklı güvensizlikleri ve çıkarları karşılamak üzere benimsenmiş güvenlik politikalarını açıklamakta kullanılmıştır. Dolayısıyla hem görece pasif hem de görece aktif politikaları açıklarken aynı coğrafi konum farklı şekillerde temsil edilebilmiştir. Pasif politikaları açıklarken ‘hassas coğrafya’nın altını çizen yetkililer aktif politikayı açıklarken Türkiye’nin nasıl bir ‘stratejik değer’ olduğunu vurgulamışlardır.

Buradaki amaç Türkiye’nin dış politikalarını eleştirmek değil, bu politikaları açıklarken coğrafyayı belirleyici unsur olarak gören ve değişmez veri olarak alan geleneksel yaklaşımları eleştirmektir. Çünkü coğrafya (Türkiye’nin algılanan coğrafi konumu) güvenlik kültürünü oluşturan öğelerden sadece biridir ve değişmez bir unsur değildir. Aksine kişinin (ya da temsil ettiği devlet veya kuruluşun) siyasi hedef ve çıkarları doğrultusunda değişik şekillerde temsil edilebilecek esnekliğe sahiptir. Coğrafyanın esnekliği üzerinde durmak söylemin dışında maddi bir dünya olduğunu reddetmek anlamına gelmez. Ancak, maddi faktörler kültürün şekillendirdiği güvenlik söylemi içinde anlam kazanırlar. Coğrafi faktörlerin güvenlik politikasını ‘belirlediğini’ kabul eden ‘coğrafi determinist’ yaklaşım da kendi içinde siyasi bir yaklaşımdır; tercih edilen politikaları (mesela demokratik uygulamaları derinleştirmekte aceleci davranılmamasını) haklılaştırmak için coğrafyanın tercih edilen bir temsilini (mesela ‘Türkiye’nin hassas coğrafi konumu’) kullanır.

Türk güvenlik kültürünü oluşturan öğelerden diğer iki tanesi Ali Karaosmanoğlu tarafından ‘realpolitik geleneği’ ve ‘Batılılaşma süreci’ olarak tanımlanır.⁴³ Realpolitik geleneği Türkiye Cumhuriyetine Osmanlı Devletinden miras kalmıştır. Kara-

43 Ali L. Karaosmanoğlu, ‘The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey’, *Journal of International Affairs* 54:1 (2000), s. 201-207.

osmanoğlu'na göre Türkiye'nin güvenlik kültürü 'saldırgan' (offensive) değil güçler dengesine dayalı diplomasi pratiğini benimsemiş 'savunucu' (defensive) realpolitik olarak anlaşılmalıdır. Saldırgan realpolitik, onyedinci yüzyılın sonuna kadar Osmanlı Devletinin güvenlik kültürüne hakim olmuş ve fetih yoluyla gücün en yüksek düzeye çıkarılması üzerinde durmuştur. Bilge Criss ve Ali Karaosmanoğlu, Türk güvenlik kültürünün bu özgesinin tarihsel köklerini ve etkilerini şu şekilde açıklar:

Osmanlılar Hristiyanlara karşı 1699'dan beri savaş ve toprak kaybediyordusa da Rusyanın himayesinde gelişen Balkan milliyetçiliği yüzünden çıkan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı Türk güvenlik kültürünün gelişiminde bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten (1914 ve 1939 yıllarındaki iki kısa süren ittifakı saymazsak) NATO'ya katılan 1952'ye değin süren askeri ve diplomatik yalnızlık toprakları üzerinde yapılan Büyük Güçler arasındaki pazarlıkların nesnesi olmak anlamına gelmiştir. Terkedilme ve toprak kaybetme korkusu İmparatorluk dönemi Türk güvenlik kültürünün önemli bir parçası haline gelmiştir ve aynı korkular Cumhuriyete de miras kalmıştır.⁴⁴

Bu gibi korkular Türk yetkililerin neden Avrupalı meslektaşlarının yorumlarını ve AB üyelik şartlarını Türkiye'nin iç işlerine karışılması olarak algıladığını açıklamaya yardımcı olabilir.

Karaosmanoğlu'nun tespit ettiği Türk güvenlik kültürünün üçüncü ögesi Batılılaşma sürecidir. Bu süreç liberalizm ve demokrasi öğelerini beraberinde getirmiştir. Osmanlılar zamanında benimsenen Batılılaşma politikası Cumhuriyet döneminde de izlenmiş ve Türkiye'nin Batı devlet sistemindeki yerini perçinlemeye yardımcı olmuştur. Batılılaşma süreci bu dönemde Türkiye'nin güvenlik politikalarının da önemli bir parçasını oluşturmuştur. Öyle ki, Türkiye'nin Avrupa güvenlik kurumla-

44 Nur Bilge Criss & Ali L. Karaosmanoğlu, 'Explaining Turkey's Alignment with NATO: Realism and Culturalism', yayınlanmamış makale, s. 12.

rında oynadığı roller, Türk yetkililerin Türkiye'nin güvensizliklerinin ve çıkarlarının yanısıra 'Batılı' kimliğini dile getirmesine vesile olmuştur.⁴⁵ Diğer bir deyişle Soğuk Savaş yıllarında Batı yanlısı güvenlik politikaları benimsemek yolu ile Türk yetkililer Türkiye'nin 'Batılı' kimliğini (yeniden) üretmişlerdir. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'den 'güvensizlik kaynağı' diye bahsedilmesi ise 'Batılı' kimliğin (yeniden) üretilme sürecini tehdit eder şeklinde algılanmıştır.

'Batı'ya olan bu bağlılığa rağmen Türkiye'deki seçkinler yine de Batı'ya şüpheyle yaklaşmayı sürdürdüler. AB'yle bütünleşme sürecini Türkiye'de demokratik uygulamalara derinlik kazandırılması için bir araç olarak gören bazı liberal seçkinler AB'li yetkililerin Türkiye'nin üyeliğine kararsız yaklaşımlarını demokratikleşme gayretlerini tehdit eder şeklinde algıladılar.⁴⁶ Muhafazakâr seçkinler ise hem liberalizm hem de demokrasiyi Türkiye'nin 'ulusal güvenliğe' yönelmiş tehditlerle başetme kabiliyetini sınırlayan öğeler olarak temsil ettiler.⁴⁷ Bazıları 'Batı'nın Türkiye'yi bölme planları' olduğunu yüksek sesle dile getirirken, diğerleri AB şartlarını kabul etmekle oluşacak güvensizliklere işaret etti.⁴⁸ Muhafazakâr seçkinleri bu tür açıklamalara iten sebeplerden biri AB siyasi yetkililerinin Türkiye'nin bireylerin ve sosyal grupların insan haklarına daha saygılı olması yönünde yaptığı çağrıların Türkiye'nin milli ve toprak bütünlü-

45 Bu konunun daha ayrıntılı tartışması için bakınız: Pınar Bilgin, 'The "Peculiarity" of Turkey's Position on EU/NATO Military/Security Cooperation: A Rejoinder to Missiroli', *Security Dialogue* 34:3 (2003) s.343-347.

46 Bu konuda bir değerlendirme için, bakınız: Ziya Öniş, 'Turkey, Europe and Paradoxes of Identity: Perspectives on the International Context of Democratization', *Mediterranean Quarterly* (Yaz 1999), s. 107-136.

47 Gencer Özcan, 'Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi', Gencer Özcan & Şule Kut (der.) *En Uzun Onyı: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar* (İstanbul: Boyut, 1998) içinde, s.67-100.

48 Mesela, bakınız: Suat İlhan, *Avrupa Birliğine Neden Hayır: Jeopolitik Yaklaşım* (İstanbul: Ötügen, 2000); Erol Manisalı, *Yirmibirinci Yüzyılda Küresel Kısaç: Küreselleşme, Ulus Devlet ve Türkiye* (İstanbul: Otopsi, 2001).

günü tehdit edeceği endişesi oldu. Bu tür talepler yukarıda tartışılan coğrafya faktörü ile de birleşince zamanın Başbakan Yardımcısı ve MHP lideri Devlet Bahçeli'nin Türkiye'nin 'kendine özgü hassasiyetleri' gözönüne alındığında 'temkinli'⁴⁹ bir demokrasiyi benimsemesi çağrısı yapmasına zemin hazırladı.

Toparlamak gerekirse: Soğuk Savaş süresince üç öge Türkiye'nin güvenlik kültürünü oluşturmuştur. Türkiye'nin 'iç ve dış düşmanlarca kuşatılmış bir ülke' olarak temsil edilmesinin temelinde 'coğrafi determinist' varsayım yatmaktadır. Bu varsayım aynı zamanda muhafazakâr seçkinlerin iç ve dış politikaları şekillendirmekte ve sınırlandırmakta kullandığı geleneksel güvenlik söyleminin de temel dayanağını teşkil etmektedir.⁵⁰

Türkiye'nin güvenlik kültürünün dayandığı güvenlik kavramı Cumhuriyet tarihi boyunca asker-odaklı (military-focused) ve devlet-merkezli (state-centred) olagelmıştır. Doksanlı yıllarda Türkiye'nin güvenlik gündemi daha geniş kapsamlı bir tehdit yelpazesini kapsar hale gelmişse de bu tehditlere hâlâ devlet-merkezli 'ulusal güvenlik' şablonunda yaklaşılmaktadır. Son yıllarda 'terörizm' ve 'uyuşturucu trafiği' gibi 'yumuşak güvenlik' konuları Türkiye'nin güvenlik gündeminde yer bulmuşsa da bireysel ya da küresel güvenlik perspektifinden bakıldığında önem kazanan 'çevre kirliliği' gibi meseleler Türkiye'de ikincil önem taşımaya devam etmektedir.

Burada altı çizilmesi gereken husus, Türkiye'nin güvenlik gündeminde doksanlarda gerçekleşen genişlemenin sadece Soğuk Savaşın bitmesi ve 'yumuşak güvenlik' konularının NATO gündemine yerleşmesi gibi 'dış' faktörlerle açıklanamayacağıdır. NATO gündeminin genişlemesinin ardında nasıl Soğuk Sa-

49 Alıntı için bakınız: Aydınli & Waxman, 'A Dream Become Nightmare?' s. 386.

50 İkibinli yıllarda Türkiye'de geleneksel güvenlik söylemini sorgulayan alternatif söylemler oluşmaya başlamışsa da geleneksel söylem birinciliğini korumaktadır. Bakınız: Ümit Cizre, 'Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey', *Middle East Journal* 57:2 (2003), s. 213-229.

vaş sonrasında yeni bir tehdit yelpazesi tanımlayarak NATO kimliğini (yeniden) üretme çabası yatıyorsa⁵¹ Türk ulusal güvenlik gündeminin genişlemesinin ardında da benzer bazı 'iç' faktörler yatmaktadır.⁵² Bunların başında doksanlarda Türkiye'de askeri yapının artan etkisi gelmektedir.⁵³ Bununla ilintili diğer bir faktör diğer aktörlerin küreselleşen güvenliğe karşılık vermek için gerekli dönüşüm sürecini henüz başlatmamış olmalarıdır.⁵⁴ Bir üçüncü (ve bu makalenin amaçları bakımından en önemli) faktör de küreselleşen güvenliğin oluşturduğu tehditlerin geleneksel anlayışa dayanan 'ulusal güvenlik' kavramı çerçevesinde anlamlandırılmış ve verilmesi uygun görülen karşılıkların geleneksel söylemin çizdiği sınırlar dahilinde şekillendirilmiş olmasıdır. Diğer bir deyişle 'tehditler' coğrafi sınır tanımayan türde (mesela transnasyonel suç örgütleri) bile olsalar, içeri/dışarı (inside/outside) varsayımına⁵⁵ dayanan geleneksel

51 Michael C. Williams & Iver Neumann, 'From Alliance to Security Community: NATO, Russia and the Power of Identity', *Millennium: Journal of International Studies* 29:2 (2000), s. 357-387.

52 'İç' ve 'dış' faktörlerin güvenlik politikasının oluşturulmasında nasıl etki-
leştğini İsrail örneği üzerinde tartışan bir çalışma için, bakınız: Michael
Barnett, 'High Politics is Low Politics: The Domestic and Systemic Sources
of Israeli Security Policy, 1967-1977' *World Politics* 42:4 (1990), s. 529-562.
İnşacı uluslararası ilişkiler kuramını benimseyen araştırmacıların (ki son-
raki çalışmaları ile Barnett de bu gruba dahil olmuştur) çalışmalarında iç/
dış faktör ayrımı bu denli kesin hatlar ile yapılmaz. Bunun sebebi, siste-
min anarşik yapısı gibi 'dış' faktörlerin de sosyal ve kültürel ürünler ola-
rak anlaşılmasıdır.

53 Ümit Cizre, 'The Anatomy of Turkish Military's Political Autonomy',
Comparative Politics 29:4 (1997), s.151-165; Ümit Cizre, *Politics and Military
in Turkey into the 21st Century* (EUI Working Paper, 2000); Gencer Özcan,
'Doksanlarda Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri
Yapının Artan Etkisi', Gencer Özcan & Şule Kut (der.) *En Uzun Onyıl: Türk
Dış Politikasında Doksanlı Yıllar* (İstanbul: Boyut, 1998) içinde, s. 67-100.

54 Cengiz Çandar, 'Türkiye 1990-Türkiye 2010: Senaryolar', *Foreign Policy
(İstanbul)* (Ocak Şubat 2001), s. 56-61.

55 Devlet sınırlarının içinde kalan alanın güvenli, dışında kalan alanın
anarşik ve güvensiz olduğu varsayımı. Realist kuramın oluşturucu var-
sayımıdır. Bakınız: R. B. J. Walker, *Inside/outside: International Relations as
Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1993).

söylemin çizdiği sınırlar içinde komşulardan kaynaklanan (mesela İran ve Suriye) tehditler olarak anlaşılmışlar ve temsil edilmişlerdir. Başka bir örnek vermek gerekirse: AB'nin Türkiye'deki insan hakları anlayışının ve uygulamalarının derinleştirilmesi yönündeki baskıları, geleneksel söylemi benimseyen muhafazakâr seçkinler tarafından en iyi olasılıkla 'devletin içişlerine karışılması' en kötü olasılıkla da 'Sevr'in hortlatılması' olarak temsil edilmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye devletinin içeriden ve dışarıdan kaynaklanan farklı meydan okumalarla karşılaştığı yadsınamaz. Ancak bu meydan okumaların bir kısmı (mesela devlet dışı 'yeni' aktörlerin söylemsel ve maddi güçlerini arttırmaları; medyanın gözünün devletin meşru güç kullanımını takip etmesi ve sınırlarını tartışmaya açması; devlet-dışı aktörlerin mali kaynaklarının liberalleşen ekonomik ortamda denetlenemez hale gelmesi; 'siyaset'in yer değiştirmesiyle [displacement of politics] önceden devlet tekelinde görülen konuların artık sınırların ötesinde tartışılmaya ve hatta şekillendirilmeye başlanması) geleneksel ('içeri/dışarı' varsayımına dayanan) 'ulusal güvenlik' şablonunda anlaşılabilecek ve/veya karşılanacak nitelikte değildir. Küreselleşen güvenliğin doğasını anlayacak ve yeni yöntemler geliştirecek yeni yaklaşımlara olan ihtiyaç bu noktada ortaya çıkmaktadır.⁵⁶

Türkiye'nin geleneksel güvenlik yaklaşımını eleştirmek, AB'nin güvenlik anlayış ve politikalarının idealleştirildiği anlamına gelmez. Aksine 'göç' ve 'mülteciler' gibi önceden 'normal' politika çerçevesinde yaklaşılacak sorunların doksanlı yıllarda AB yetkilileri tarafından 'güvenlikleştirilmiş' ve polisiye yöntemlerle karşılanmış olması birey ve topluluk güvenliği bakımından geriye atılmış adımlar olarak görülmelidir.⁵⁷ Diğer taraftan aynı

56 Türk dış politikasını benzer argümanlara dayanarak eleştiren bir araştırma için, bakınız: Nimet Beriker-Atiyas, 'Yeni Dünya Eski Yaklaşımlar', *Foreign Policy* (İstanbul) (Ocak-Şubat 2001), s. 46-54.

57 AB politikalarına eleştirel bir bakış için, bakınız: Didier Bigo, 'When two become one: Internal and External Securitisations on Europe', in

dönemde Türk bürokrasisi mültecilerin haklarını iyileştirme yönünde olumlu adımlar atmıştır.⁵⁸ Burada asıl üzerinde durulması gereken nokta, doksanlarda Türkiye'nin güvenlik gündeminde görülen genişlemenin 'asker-odaklı' ve 'devlet-merkezli' olduğu, ve Türkiye ve AB güvenlik kültürleri arasındaki uçurumun kapatılmasına hiç katkısının olmadığıdır.

Doksanlı yıllarda insan hakları konusunda yaşanan çatışmalar Türkiye ve Avrupa Birliği'nin güvenlik kültürleri arasındaki farklılıkları berraklaştırması bakımından dikkat çekicidir. AB bakış açısından bakıldığında Türkiye'nin insan hakları sorunları büyük bir kaygı kaynağı olarak görünüyor. Bunun sebebi yalnızca AB güvenlik kültürünün hem bireysel hem de küresel güvenlik ölçeğinde derinlik kazanmış olması değil. Türkiye'nin Avrupa güvenliği için kaygı vesilesi (güvensizlik kaynağı) olarak görülmesinin asıl sebebi AB'nin kendi geleceği konusundaki endişeleri. Şimdilerde ekonomik ve siyasi göçmenleri ayırt etmekte zorlanan AB'li yetkililer ileride giderek artan sayıda Türk vatandaşının daha iyi yaşam şartları bulma umudu ile AB'ye yolculuk edeceğinden endişe ediyorlar. Diğer bir deyişle AB halklarının 'Türkler'i nasıl gördüğünü bilen ve bunun kısa dönemde değiştirmenin zor olacağını tahmin eden AB'li politikacılar için Türkiye'nin sorunları bir 'varoluşsal tehdit' teşkil ediyor. Avrupa bütünleşmesi projesinin kırılganlığı da gözönüne alınırsa Türkiye'nin güvensizliklerinin nasıl AB bakış açısından 'tehdit' olarak görülebileceği daha iyi anlaşılabilir.

Morten Kelstrup & Michael C. Williams (der.), *International Relations Theory and the Politics of European Integration* (London and New York: Routledge, 2000) içinde, s. 171-204; Jef Huysmans 'The European Union and the Securitisation of Migration', *Journal of Common Market Studies* 38:5 (2000), s. 751-777.

58 Bakınız: Kemal Kirişçi, 'UNHCR and Turkey: Cooperating for Improved Implementation of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees', *International Journal of Refugee Law* 13:1-2 (2001), s. 71-97; Kemal Kirişçi, *Justice and Home Affairs Issues in Turkey-EU Relations* (İstanbul: TESEV, 2002).

Sonuç

Buraya kadar tartışılanları özetlemek gerekirse: Ellili yıllardan itibaren Avrupa’da oluşan farklı güvenlik kültürünün doksanlı yıllarda Türkiye-AB ilişkilerine olan etkisi iki şekilde ortaya çıktı. (1) AB yetkilileri güvenlik meselelerine NATO’nun Soğuk Savaş süresince sağladığı istikrarlı ortamda oluşturdukları kendilerine has perspektiften bakmaya alıştılar ve Türkiye gibi hâlâ iç ve dış kaynaklı askeri tehditlerle (sert güvenlik) de başetmek durumunda olan ülkelerin durumunu anlamaktan uzaklaştılar. (2) Diğer taraftan Türk yetkililer Avrupa bütünleşmesi sürecinin oluşturduğu yeni güvensizlikleri ve bunların yarattığı hasasiyetleri (mesela göç, mülteciler vb. ‘yumuşak güvenlik’ tehditlerinin neden AB bakış açısından ‘varoluşsal tehditler’ olarak görüldüğünü) anlamadılar.

Türkiye-AB ilişkileri doksanlı yıllarda girdiği zorlu dönemden henüz çıkabilmiş değil. 1999 Helsinki zirvesinde AB’nin Türkiye’ye adaylık statüsü vermesi ve 2002 Kopenhag zirvesinde (bazılarının cesaret verici, bazılarının ise umut kırıcı olarak nitelendirdiği) ‘tarih için tarih’ verilmesi sonrasında sular biraz duruldu gibiyse de AB yetkililerinden gelen her olumsuz yorum Türk kamuoyunda dalgalanmalar yaratmaya devam ediyor. Diğer taraftan Türkiye kendi ev ödevlerini yapmayı da ihmal etmiyor. 1999’dan beri pek çok önemli anayasa değişikliği yapıldı; Ulusal Programda⁵⁹ yer alan diğer değişikliklerin de geçmesi için 2002 ve 2003 yazında TBMM fazla mesai yaptı. Bu dönemde üzerinde en çok konuşulan konulardan biri Milli Güvenlik Kurulu’nun yapısı üzerinde yapılması planlanan değişiklikler oldu. Türkiye’de hakim olan ‘güvenlik’ kavramı ise Mesut Yılmaz’ın 2002 yazında yaptığı Türkiye’de hakim olan ‘ulusal güvenlik’ anlayışını tartışmaya açmaya çağıran konuşması sonrasında sessiz ancak derinden tartışılmaya başlandı.⁶⁰

59 ‘Ulusal Program’, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/up_001.html

60 Yazılı basındaki tartışmalardan örnekler için, bakınız: Murat Yetkin, ‘Yılmaz’dan Önemli İtiraf’, *Radikal* 5.8.2001; Taha Akyol, ‘Ulusal Gü-

Mesut Yılmaz 2002 yazındaki ANAP kongresinde yaptığı konuşmada, Türkiye ve AB arasındaki farklılıklardan birinin de 'güvenlik' kavramının kapsamında olduğuna işaret etmişti.⁶¹ Türkiye'de güvenlik kavramının çok geniş bir şekilde tanımlandığından şikayet eden zamanın Başbakan Yardımcısı ve ANAP Başkanı bunun AB'ye bütünleşmeye yönelik reformları engellediğini öne sürmüştü. Bu makalede de ortaya konduğu gibi Türkiye ve AB arasında güvenliğin kavramsallaştırılması bakımından önemli farklar vardır.⁶² İki güvenlik kültürü arasındaki uçurum henüz tam olarak anlaşılmış ya da aşılmış değil. Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'yi Avrupa'ya demirlediği zannedilen 'güvenlik ilişkilerinin' şimdilerde Türkiye'yi AB'den uzaklaştıran faktörlerden biri haline geldiğini her iki tarafın yetkililerinin de anlamasını sağlamak bu uçurumu aşmanın ilk adımını teşkil edecektir.

Türkiye'nin güvenlik sorunlarına yeniden ve yeni yaklaşımların ışığında bakmanın gerekliliği işte bu noktada ortaya çıkıyor. Maddelemek gerekirse:

(1) Eleştirel yaklaşımlar bize Türkiye-AB ilişkilerini farklı bir şekilde anlamak ve anlatmak için gerekli olan analitik araç-

venlik Tartışması', *Milliyet* 7.8.2001; Hasan Cemal, 'Yılmaz'ın Avrupa Hedefiyle Ulusal Güvenlik', *Milliyet*, 5.8.2001; Cengiz Çandar, 'Ulusal Güvenlik ve Sharon'a Kucak Açmak', *Yeni Şafak*, 7.8.2001; Sedat Sertoğlu, 'Ulusal Güvenlik', *Sabah*, 8.8.2001; Sedat Sertoğlu, 'Atmıyorum...', *Sabah* 10.8.2001; Gülay Göktürk, 'Başboşluk', *Sabah* 10.8.2001; Türker Alkan, 'Asker ve Demokrasi', *Radikal* 21.8.2001; Fehmi Kuru, 'Ulusal Güvenlik İle İlgili Bir Teklif', *Yeni Şafak* 10.8.2001; Taha Akyol, 'Ulusal Güvenlik Sendromu', *Milliyet*, 9.8.2001; Hasan Cemal, 'Genelkurmay Parti Gibi Hareket Ederse', *Milliyet*, 9.8.2001. Akademik bir analiz için bakınız: Ümit Cizre, 'Demythologizing the National Security Concept'.

61 'Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın 7. Olağan Büyük Kongre'yi Açış Konuşması' (4.8.2001), <http://www.anap.org.tr>

62 Ancak bu farklar Yılmaz'ın belirttiği gibi güvenlik kavramının kapsamı ile sınırlı değildir. Bu konuda bir tartışma için, bakınız: Pınar Bilgin, 'Rethinking Turkey's Security Discourse: The Challenge of Globalization' (yayınlanmamış konferans bildirisi) American Political Science Association, Boston, MA, 29 Ağustos-1 Eylül 2002, <http://apsaproceedings.cup.org/Site/abstracts/019/019003BilginPina.htm>

ları sağlarlar. Bu çok önemli bir katkı, çünkü geleneksel yaklaşımlar kimlikleri ve çıkarları önceden belirlenmiş olarak alır. Dolayısı ile tarafların tehdit algılamalarını ve bu algılamaların kökenlerini sorgulamaz, bunun yerine (önceden belirlenmiş) farklı kimlik ve çıkarların nasıl eyleme dönüştüğünü incelerler. Böylesi bir 'ontolojik belirlenmişlik varsayımı'na (ontological assumption of givenness) dayanan incelemelerde Türkiye-AB ilişkilerinde karşılaşılan zorluklar en iyi olasılıkla 'uzlaşmaz çıkar farklılıkları' ya da 'farklı medeniyet kimlikleri' (her ikisi de önceden belirlenmiş olarak alınmaktadır), en kötü olasılıkla da Türkiye'nin güçlenmesini istemeyen dış unsurların Türkiye üzerinde oynadıkları 'büyük oyunlar' olarak anlaşılır ve anlatılır. Yukarıda tartışılan analitik çerçeveye dayanan alternatif yaklaşım ise Türkiye'nin ve Avrupa Birliği'nin nasıl güvensizliklerinin temsili yolu ile kimliklerini nasıl yeniden ürettikleri ve hatta değiştirdikleri sürecine odaklanır. Bu şekilde hem farklı kimlikler, çıkarlar ve güvensizliklerin nasıl ortaya çıktığı anlaşılır hale gelir, hem de gelecekte bunların değiş(tiril)mesi ihtimali açık tutulur.

(2) Böylesi bir alternatif yaklaşımı benimsemek Türkiye'nin geçmişte Avrupa güvenliğine yaptığı katkıları daha kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı mümkün kılar. Konu ile ilgili yazında Türkiye, Soğuk Savaş yıllarında 'Sovyet askeri gücünün genişlemesine karşı koruyucu kalkan' görevi gördüğü için övülür.⁶³ Ancak bu tür 'geleneksel' gözlüklerle bakıldığında Türkiye, Sovyet tehdidinin ortadan kalktığı Soğuk Savaş sonrasında 'vazgeçilebilir' hale gelmiş olarak görünür. Dolayısı ile geleneksel yaklaşımlar benimsendiğinde Türkiye'nin 1989 sonrasında Avrupa'da güvenlik ve istikrarın temini süreci için bir 'yük' haline geldiği eleştirisine karşı argüman geliştirmek güçleşir. Güvenlik, kimlik ve çıkarlar arasındaki karşılıklı birbirini oluşturma ilişkisini ciddiye alan eleştirel gözlüklerle bakıldığında ise

63 Bakınız: F. Stephen Larrabee, 'U.S. and European Foreign Policy Toward Turkey and the Caspian Basin', Robert D. Blackwill and Michael Stürmer (der.), *Allies Divided: Transatlantic Policies for the Greater Middle East* (Cambridge, MA: MIT Press, 1997) içinde, s.144.

farklı bir Türkiye-AB ilişkileri portresi ortaya çıkar. Bu portrede Türkiye'nin Avrupa'da güvenliğin sağlanmasına yaptığı geçmiş (ve gelecek) katkılar görünür hale gelir. Bu tür bir alternatif gözlük, Türkiye'nin, Soğuk Savaş yıllarında 'Batı'nın 'güvenlik topluluğu' olarak edindiği kolektif kimliğini oluşturmasına ve korumasına nasıl yardımcı olduğunu görmeyi de kolaylaştırır.⁶⁴ Unutmamak gerekir ki 11 Eylül sonrası dünya siyasetinde Müslüman-karşıtı olmayan bir 'Batı' kimliğinin oluşturulmasında 'Batı'nın Türkiye gibi ülkelere her zamankinden de fazla ihtiyacı olacaktır. Tabii burada şu hususun altını çizmekte fayda var: Bu ve benzeri savlar ancak (güvenliği önceden belirlenmiş olarak almayan ve kimliklerin, çıkarların ve güvensizliklerin karşılıklı birbirlerinin oluşturması sürecini inceleme konusu yapan) alternatif bir yaklaşım benimsendiğinde bilimsel olarak desteklenebilir.

64 Bilgin, 'The "Peculiarity" of Turkey's Position on EU/NATO Military/Security Cooperation', s.343-347.

Soğuk Savaş ve Sonrasında Türkiye-AB İlişkileri

*Fulya Kip-Barnard**

Soğuk Savaşın sona ermesi varolan uluslararası düzeni etkilediği gibi Avrupa entegrasyon sürecini ve Türkiye Avrupa Birliği ilişkilerini de önemli boyutlarda etkilemiştir. Türkiye AB ilişkilerindeki etkileşim ve değişim sürecinin dinamiklerini bütünüyle anlayabilmek için Soğuk Savaş ve sonrası dönemin bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi gerekliliği vardır. Bu nedenle çalışmamız Türkiye AB ilişkilerini hem Soğuk Savaş hem de sonrası dönem çerçevesinde ve 1963-2002 yılları arasında birbirini izleyen beş dönemde inceleyecektir. Bu dönemlerden ilk üçü 1963-1973 (Ankara Antlaşmasından Ek Protokolün imzalanması), 1974-1980 (Türkiyenin ekonomik ve siyasi durumunun kötüleşmesi ve bu durumun AET ile ilişkilerine etkileri) ve 1980-1989 (İlişkilerin düzeltilmesi çabaları, tam üyelik başvurusu ve başvurunun uygun bulunmaması) dönemleri Soğuk Savaş yılları perspektifiyle ele alınacak. Daha sonra incelenecek olan 1989-1998 (Üyelik başvurusu reddinden Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin adaylığının resmen onaylanması) ve 1998'den günümüze (Helsinki ve sonrası gelişmeleri içine alan) son iki dönem ise Soğuk Savaş sonrası koşullar göz önüne alınarak ince-

* ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

lenecektir. Türkiye AT/AB ilişkilerinin bütünü anlamak için Soğuk Savaş ve sonrası dönemin etkilerine bakmak tek başına yeterli olmamakla birlikte AB'nin kendi gelişim sürecini, dünya politikasının değişen dinamiklerini ve bunların Türkiye AB ilişkileri üzerindeki etkilerini anlamak açısından anlamlı olacaktır.¹

Türkiye Avrupa Ekonomik Toplulu'ğuna (AET) ortak üyelik başvurusunu 31 Temmuz 1957'de Soğuk Savaş koşullarında yapmıştır. Roma Antlaşması imzalandıktan iki yıl sonra ve Yunanistan'ın hemen arkasından başvuran ikinci ülke Türkiye olmuş ve başvurusu Avrupa Ekonomik Topluluğu Bakanlar Konseyi tarafından olumlu bulunarak iki taraf arasındaki müzakerelerin Komisyon düzeyinde başlanmasına karar verilmiştir. Müzakereler başlamış olmakla birlikte Türkiye ve Yunanistan daha sonraki başvurulara da emsal teşkil edeceğinden ve Topluluğa üye altı ülkeden daha az gelişmişlik düzeyinde olmalarından dolayı uygun bir model bulunması zaman almıştır. Türkiye'yle ilgili gecikmeyle hem ilk anlaşmanın Yunanistan'la imzalanacak olmasından hemde Türkiye'deki 1960 ihtilalinin yarattığı siyasi belirsizlik ortamından kaynaklanmıştır.

Türkiye –Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkilerinde Soğuk Savaş Yılları

1959-1973 Ankara Anlaşmasından Katma Protokolün İmzalanışına

Avrupa bütünleşmesi ideali ve fikri hernekadar tarihi itibarıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemin çok daha öncesin-

1 Soğuk Savaş ve sonrası dönemin Türkiye AT/AB ilişkileri üzerine etkileri için bakınız Atila Y. Eralp, *Turkey and the European Union in the Post-Cold War Era*, in *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy*, (eds). Alan Makovsky and Sabri Sayari, *The Washington Institute for Near East Policy*, 2000. Devlet Toplum ilişkisini de içeren bir çalışma için bakınız: Mehmet Uğur: *The European Union and Turkey: An Anchor/Credibility Dilemma*, Ashgate Publishing, Hants, 1999, s.184

de tartışılmış olsa da bugünün Avrupa Birliğinin temelleri İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupasında atılmıştır.² Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası kutuplaşan uluslararası sistemin yapısı içersinde batı blokunda yer almış ve bu bağlamda Batı Avrupadaki siyasi ve ekonomik örgütlenmelerinde ya başından itibaren ya da kuruluşundan bir süre sonra üyesi olmuştur.³ Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile yapacağı anlaşmanın Roma Anlaşmasının 238. maddesinde belirtilen çerçevede bir ortaklık anlaşması olmasına karar verilmiştir.⁴ Bu karar doğrultusunda Türkiye'nin AET ile müzakereleri 28 Eylül 1959'da başlamış, yapılan on resmi toplantı neticesinde 20 Haziran 1963'te tamamlanmıştır. Yapılan müzakereler kapsamı göz önüne alınarak üç farklı dönem olarak incelenebilir.⁵ İlk dönemde ki bu dönem ilk üç toplantıyı içerir, taraflar anlaşmanın niteliği üzerinde karşılıklı fikir teatisinde bulunmuşlardır. Türk tarafı kendi önceliklerini gümrük birliği, mali yardım ve nihayetinde tam üyelik olarak açıkça ortaya koymuştur⁶ ve bu nedenledir ki 28-30 Eylül 1959'da yapılan ilk toplantıda Türkiye AET'ye bu isteklerini içeren bir de memorandum sunmuştur.⁷

2 Avrupa entegrasyonunun tarihsel gelişim süreci üzerine detaylı bir çalışma için bakınız: Derek W. Urwin, *The Community of Europe: A History of European Integration Since 1945*, Longman, 1995, Desmond Dinan, *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, Lynne Rienner Publishers, 1994.

3 Türkiye Avrupa Konseyine 1948'de, NATO'ya 1952'de üye olmuştur.

4 Ortaklık Anlaşmaları ve farklı uygulamalarına ilişkin detaylı bilgi için bakınız David Phinnomore: *Association: Stepping-Stone or Alternative to EU Membership?*, Sheffield Academic Press, s.21-133

5 H. Işık, "AET Ortaklık Anlaşmasının Müzakereleri ve İmzalanışı", Tefik Saracoglu, *The Agreement Established an Association Between Turkey and the EEC*, IKV, İstanbul, 1981; İlhan Tekeli and Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu: Ulus Devletini Asma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ankara, 1983, s.134-186; Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası*, İstanbul, 1987

6 Görüşmelerin bu aşaması 28-30 Eylül 1959, 2-4 Aralık 1959, 14-21 Ekim 1960 tarihleri arasında yapılan üç toplantıyı kapsamaktadır.

7 "28-30 Eylül Tarihleri Arasında Türk Heyetiyle AET Komisyonu Heyeti

Görüşmelerin ilk aşamasından son aşamasına kadar taraflar Ortaklık Anlaşmasının gümrük birliğiyle neticelenmesi konusunda hem fikir olmakla birlikte gümrük birliğinin nasıl sağlanacağı konusunda fikir ayrılıkları oluşmuştur. Türk tarafı Yunanistan'la yapılan anlaşmanın bir benzerinin Türkiye'yle yapılması ve gümrük birliğini takiben tam üyeliğinde Ortaklık Anlaşmasının nihai bir hedefi olarak belirlenmesi hususlarında ısrarlı olmuştur.⁸

Yunanistan AET Ortaklık Anlaşmasında gümrük birliği için hazırlık aşamasından geçiş aşamasına olan süreç otomatiktir.⁹ AET Bakanlar Konseyi Türkiye için benzer bir otomatik geçiş sürecinin Türkiye'nin ekonomik durumunun Yunanistan'dan daha zayıf olması nedeniyle mümkün olmadığı yönünde bir tutum içerisinde olmuştur.¹⁰ AET bu görüşü nedeniyle Türkiye'yle yapılacak olan anlaşmanın farklı bir şekilde formüle edilmesi gerektiğini savunmuş ve Türk tarafına hazırlık döneminden gümrük birliği öncesi döneme geçiş için şartlı bir üçüncü dönem önermiştir. Bu şartlı geçiş döneminin amacında Türk ekonomisinin hazırlık dönemi sonunda durumunun tekrar değerlendirilmesi ve başarılı bulunursa bir sonraki döneme geçişine uygunluğunun saptanmasını amaçlayacaktır.¹¹

Hazırlık dönemi Ankara Anlaşmasının öngördüğünden önce tamamlanmış, Mayıs 1967'de Türkiye AET'den geçiş döneminin başlatılmasını istemiştir. Bu aceleci tavrın Türkiye açısından

Arasında Brüksel'de Cereyan Eden Görüşmelerin Zabıtları" (28-30 Eylül, Brüksel), Ankara, 1959

8 Mehmet Ali Birand, *Türkiyenin Ortak Pazar Macerası*, s. 52-56; Tevfik Saraçoğlu, *The Agreement Established an Association Between Turkey and the EEC*, IKV, İstanbul, 1981, s. 12-16; Turkish Foreign Ministry, *Turkey and the EEC*, s. 66-69

9 Collection of the Agreements Concluded by the European Communities, Volume 3, Bilateral Agreements EEC-Europe 1958-1975, the Office for Official Publications of the European Communities, 1978, s.

10 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*, 1983, s. 142; Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası*, s. 58.

11 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*, 1983, s. 146-149.

önemli birkaç nedeni vardır. Bunlardan ilki AET'nin ilk genişleme süreci kapsamında üye olması beklenen İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın Türkiye'nin AET'yle ilişkilerinde olumsuz bir etki yaratabileceği endişesi olmuştur. İkinci olarak Türkiye Yunanistan'daki askeri darbe nedeniyle kesilen AET-Yunanistan ilişkilerinde oluşan boşluğu kullanarak kendisiyle Yunanistan arasındaki zamanlama farkını ortadan kaldırmak istemiştir. Bir diğer neden Türkiye'nin AET tarafından verilecek olan mali yardım ve kredileri kendi iktisadi kalkınması için bir an evvel kullanma arzusudur. Belki bunlara son olarak işçilerin serbest dolaşımı ile ilgili sürecin hızlandırılmasını eklemek anlamlı olabilir. Avrupa Topluluğu üye ülkelerinde çalışan Türk işçilerinin sayısının artması Türk ekonomisine şüphesiz önemli katkılar sağlayacaktır.

Türkiye hernekadar geçiş dönemine biran önce geçmek istemişse de Türkiye'nin hazırlık döneminde göstermiş olduğu ilerlemenin yetersiz kaldığı belirtilmesi gereken bir durumdur. Daha da önemlisi Türk kamu ve özel sektörü hazırlık döneminde ciddi bir çaba içine girmek yerine bu dönemin önemini gözardı etmeyi tercih etmiştir. Halbuki bu hususta AET'nin görüşü tamamiyle aksi yönde olmuş, hazırlık döneminin önemi üzerinde hassasiyetle durulmuş hatta Türkiye ile AET arasında olası ekonomik bir kriz de de hazırlık sürecini iyi kullanamayan Türkiye'nin bundan AET'yi sorumlu tutamayacağı açıkça ifade edilmiştir.¹²

Aralık 1968'de AET-Türkiye Ortaklık Konseyi geçiş dönemi sürecini başlatmayı kararlaştırmıştır. Bu süreçle ilgili görüşmeler 1968-1970 yılları arasında devam etmiş, 1969 yılı Aralık ayında Topluluk geçiş dönemini düzenleyen bir anlaşma önerisini Türkiye'ye iletmıştır. Bu öneriye göre Türkiye'ye ülkenin en önemli ihraç ürünlerinden tekstil, petrol ürünleri ve turuncgillerde gümrük ayrıcalığı verilmemiş, Türkiye'nin 500 milyonluk mali yardım talebi 175 milyon mali yardımla sınırlandırıl-

12 European Commission Document, SEC (68), 1386 Final, 29 April 1968.

mıştır. Bu anlaşma taslağı Türk tarafında hayal kırıklığına neden olmuştur.¹³ Buna rağmen Türkiye'nin iç siyasi, ekonomik sorunları ve Dışişleri Bakanlığının da baskısıyla Türkiye AET'nin öneri taslağını çok az değişiklikle kabul etmek durumunda kalmıştır.

Türkiye AET Ortaklık Anlaşması gümrük birliğinin üç aşamada gerçekleştirmesini içermekte ve Türkiye'nin tam üyeliğine ilişkin Anlaşmanın hem giriş bölümünde hemde 28. Maddesinde atıflar yapmaktadır. Türkiye-AET Ortaklık Anlaşmasını 1970 yılında imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol izlemiştir.¹⁴ Ortaklık Anlaşmasının ve Katma Protokolün imzalanarak yürürlüğe girdiği yıllar Türkiye AET ilişkilerinde henüz ciddi boyutta sorunların yaşanmadığı bir döneme rastlar.

Türkiye AET İlişkilerinde Sorunlu Yıllar: 1973-1980

Bir yandan Soğuk Savaş döneminde yumuşamanın yaşandığı bu süreçte bir yandan da Avrupa entegrasyonu siyasi kimliğinde öne çıkarmayı hedefleyen bir gelişme süreci içine girmiştir.

Bu dönemin en önemli olayı 1973 yılında ortaya çıkan ve özellikle Avrupa ülkelerini doğrudan etkileyen petrol krizi olmuştur. Bu krizin Türk ekonomisi üzerinde de ciddi hasarları olmuştur. 1973 ekonomik krizinin etkisi öncelikli olarak Avrupa'da hissedilmiş, bunun bir neticesi olarak AET üye ülkeleri işçi alımını durdurmuştur. 1973 yılında krizin etkilerini ve ödemeler dengesindeki açığı Avrupadaki Türk işçilerinden gelen tasarruflarla karşılayan Türk hükümeti 1974 yılından itibaren krizin olumsuz neticelerinden kaçamamıştır. Buna birde Türk tarafının siyasi bir kararla aceleyle geçmiş olduğu geçiş döneminin yükümlülüklerini yerine getirememesi eklenince Türkiye AET

13 M. Ali Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası*, 1978, s. 234

14 Katma Protokol için bakınız, *Official Journal of the EC*, L293 (29 December 1972) s. 3.

ilişkileri ekonomik boyutta bir çıkmaza girmiştir.

Bu dönemin Türkiye açısından bir diğer önemli olayı 1974 yılında Yunanistan'ın AET'ye tam üyelik başvurusu yapması olmuştur. Yunanistan'ın bu girişiminden sonra Türkiye ve AET' de bazı gözlemciler Türkiye'nin'de benzer bir başvuruyu derhal yapacağını beklemişler hatta bu durum gerçekleşmeyince de hayal kırıklığına uğrayanlar olmuştur. Bu kişiler arasında 31 Ağustos 1972-25 Temmuz 1978 tarihleri arasında Ortak Pazar Nezdinde Türkiye Daimi Temsilciliği'nde Daimi Temsilci olarak görev yapan Büyükelçi Tefvik Saracoğlu ve zamanın Komisyon Genel Sekreteri Emile Noel sayılabilir. Her ikisinde Türkiye'nin hangi gerekçeyle tam üyelik başvurusunda bulunmadığını anlayamadıklarını değişik vesilelerle ifade etmiş ve Türk yetkilileri bu konuda ikaz etme gereğini hissetmişlerdir.¹⁵ Daha sonraları da Türkiye'nin bu politikası kendi manevra alanını kısıtladığı gerekçesiyle zaman zaman eleştirilmiştir. Bu eleştirilere yanıt olarak verilen AET'nin Yunanistan'ın üyeliği durumunda Türkiye'nin menfaatlerini gözececeği güvencesi ise uygulama aşamasında derhal sekteye uğramıştır.¹⁶

Ecevit hükümeti 1978 yılı Aralık ayında ekonomik sıkıntılardan dolayı Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getiremeyeceğini ifade etmiştir.¹⁷ Bu durum sadece Türkiye'nin ekonomik sıkıntılarından dolayı değil, AET'nin de Türkiye'nin ihtiyaçlarına yeterli derecede cevap verememesinden kaynaklanmıştır. Ecevit Hükümetinin beş yıllık bir süre için yükümlülükleri dondurmak istediği bu dönemde Yunanistan AET'ye tam üye olmuştur. 28 Mayıs 1979 tarihli Anlaşma neticesinde Yunanis-

15 Bu konuda daha kapsamlı bir çalışma ve tartışma için bakınız: Haluk Kabaalioğlu, Büyükelçi Tefvik Saraçoğlu'nun Öngörülleri: Yunanistan'ın Avrupa Birliğine Üyeliğinin Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi, *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, cilt:9, Sayı:1, 2001, s. 2-15.

16 Bu güvence Komisyonun Yunanistan'ın başvurusuna verdiği cevapta yer almıştır.

17 Türkiye bu kararı Katma Protokolün 60. Maddesi 1. Fıkrasını referans göstererek vermiştir. Bu madde Türkiye'ye ekonominin bir sektöründe oluşabilecek ciddi bir krizde bunu önleyici tedbirleri alma hakkını verir.

tan'ın üye olmasıyla Türk hükümetide Avrupa Siyasi İşbirliği toplantılarına katılma isteğini AET'ye iletmıştır. Türkiye'nin bu isteği Topluluk tatarından reddedilmekle birlikte yeni bir düzenleme yapılarak Türkiye'yle ilgili konularda dönemin Konsey Başkanının, bir önceki ve bir sonraki Başkanlarında katılacağı bir toplantıyla Türkiye'nin bilgilendirilmesine karar verilmiştir.¹⁸ Türkiye AET ile ilişkilerinde sıkıntılı bir dönem geçirirken, Türk siyasi hayatında bir hükümet değişikliği olur ve Türkiye'nin AET'yle ilişkilerini donduran Ecevit Hükümetinin yerine 25 Kasım 1979'da Demirel'in azınlık hükümeti gelir. Bu hükümet bir öncekinin tam zıttı bir politika izleyerek AET tarafına ilişkileri canlandırmak istediğini hemen iletmıştır.¹⁹ Türkiye'nin bu dönemdeki değişken politikaları AET tarafında da sıkıntı yaratmıştır. Türkiye'nin isteği üzerine 4 Şubat 1980'de toplanan Türkiye-AET Ortaklık Konseyi Türkiye AET ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığını göstermekle birlikte çokda verimli geçmemiş serbest dolaşım ve yeni düzenlemeler gibi Türkiye için önemli bir kaç konuda netice alınamamıştır. Şubat toplantısı sonrasında Türk Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen 1980 yılı sona ermeden Türkiye'nin tam üyelik başvurusunda bulunacağını açıklamıştır. Bu kararın başlıca nedeni Yunanistan'ın tam üye olmadan ve dolayısıyla veto hakkını Türkiye'ye karşı kullanmadan Türkiye'nde tam üyelik başvurusunda bulunmasıdır.²⁰ Bundan sonraki süreçte AET-Türkiye Ortaklık Komitesi Türkiye'nin karşılaştığı sorunların çözümlenebilmesi için alınabilecek önlemleri tartışmaya devam etmiş ve 1980 Haziranında toplanan Ortaklık Konseyi ilişkilerin iyileştirilmesi için bir dizi kararlar almıştır.²¹ Mali yardımlarla ilgili olarak

18 Troika modeli diye adlandırılan bu model daha sonrada benzeri durumlarda kullanılmıştır. Bakınız Meltem Müftüler, *Turkey's Relations with a Changing Europe*, sayfa.37.

19 *Agence Europe*, 26/27.11.1979, No: 2797, s. 4.

20 *Agence Europe*, 7.2.1980, No: 2843, s. 6.

21 *Agence Europe*, 28.6.1980, No: 2938, s. 5; *Agence Europe*, 2.7.1980, No: 2940, s. 7.

Üçüncü Mali Protokoldeki açığı kapatmak için 75 milyon ECU önerilmiş bunu takibinde 1982-86 yıllarını kapsayacak olan Dördüncü Mali Protokol ilgili görüşmelere başlanması kararı alınmıştır. Mali boyut dışındaki diğer konularında bir bütün olarak değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır. İkinci öneri üye devletler tarafından uygun görülmemiştir. Bundada en etken neden olarak farklı konularda üye ülkelerin farklı çıkarları gözetmesi gösterilebilir. Örneğin, Almanya ticari ilişkileri güçlendirmek istemekle birlikte işçilerin serbest dolaşımı gerçekleşmesini arzu etmemektedir. Tüm bu tartışmalar Türkiye'deki 12 Eylül 1980 askeri ihtilaliyle ertelenmiş ve uzunca bir süre 1986 yılına kadar tekrar gündeme gelmemiştir.

Askeri İhtilalden Türkiye'nin Tam üyelik Başvurusuna: 1980-1989

1980 askeri müdahalesinin ardından Batı Avrupa Devletleri Türkiye'de demokratik rejimin en kısa zamanda tekrar yapılması doğrultusunda temennilerini iletmışler ve Türkiye'ye mali ve askeri desteklerini durdurmamışlardır.²² Seksenli yılların başlarında insan hakları ve demokratikleşme Türkiye'nin Batı Avrupa ülkesi ve AT'yle ilişkilerinde belirleyici ve ilişkileri olumsuz yönde etkileyen bir öğe olarak yer almıştır.

Türkiye AT ilişkilerinde normalleşme süreci 16 Eylül 1986'da yapılan Türkiye-AT Ortaklık Konseyi toplantısıyla başlamıştır. Bu toplantı sonrasında AT üye devletleri temsilcileri, Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos hariç, ilişkilerin normal seyrine oturtulması ve iyileştirilmesi yönünde olumlu görüş belirtmişlerdir.²³ 1980 ihtilali sonrasındaki bu ilk resmi

22 Bu dönemdeki Türkiye'deki gelişmeler için bakınız: Sina Akşin (ed.) *Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye: 1980-1995*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, siyasi gelişmeler için sayfalar 23-70 ve ekonomik gelişmeler için sayfalar 159-67.

23 16 Eylül 1986 Türkiye AT Ortaklık Konseyi Toplantısı neticesinde Sir Geoffrey Howe Türkiye'ye 'yeşil ışık' yaktıklarını ifade etmiş ama henüz

toplantı Türk yetkilileri ve kamu oyu tarafından bir zafer ve yeni bir başlangıç olaral nitelendirilirken Yunanistan'ın olumsuz tavrı nedeniyle ilişkilerin iyileştirilmesi girişimleri sekteye uğramıştır.

1980'den 1986'ya sadece Türk siyasi hayatında değil Türk ekonomisinde de olumlu gelişmeler olmuş ve bunların neticesinde 14 Nisan 1987'de Türk hükümeti Roma Anlaşmasının 237., Euratom Anlaşmasının 205 ve Avrupa Kömür Çelik Topluluğu Anlaşmasının 98. Maddelerini referans göstererek Avrupa Toplulukları Konseyine tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.²⁴ Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun en önenli nedenlerinde birisi ilişkilerdeki tıkanıklığı gidermek bir diğeri ise AT'nin ikinci genişleme sürecinin Türkiye Ortaklık Anlaşmasına ilişkin olumsuz etkilerini dengelemek olarak değerlendirilebilir.²⁵

Dönemin Başbakanı Turgut Özal Avrupa Konseyinde yaptığı konuşmasında Türkiye'nin tam üyelik başvurusu gerekçesini açıklarken şu ifadeyi kullanmıştır:

"14 Nisan 1987'de hükümetim AT'larına tam üyelik başvurusunda bulundu. Biz bu başvuruyu herşeyden önce süregelen özel ve tam üyeliği hedefleyen bir ilişkinin doğal sonucu olarak yaptık... bu başvuruyu yaptık çünkü eko-

ortak bir pozisyon konusunda anlaşamadıklarını da eklemiştir. Bu da doğrudan Yunan vetosuyla ilgili bir durumdur. Mr Pangolos ilişkilerin iyileştirilebilmesi için Türkiye'nin Kıbrıs'dan çekilmesini, insan haklarına ve Yunanistanın toprak bütünlüğüne saygı duyması gerektiği ön koşullarını ileri sürmüştür. Türk Dışişleri Bakanı Mr. Halefoğlu Yunanistan'ın bu açıklamasına karşılık olarak Türkiye'nin Yunanistan'ın hiç bir toprak parçasıyla ilgili bir talebi olmadığını ve Türkiye'nin hedefinin AT'nin 13 üyesi olmak olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bakınız: *Telex Mediterranean*, No. 237, 23.9.1986.

24 *Bulletin EC*, 4-1987, s. 11.

25 Bu konuda detaylı bir çalışma için bakınız A. Eralp, *The Second Enlargement Process of the European Community and Its Possible Effects on Turkey's External Relations*, *Yapı Kredi Ekonomik Review*, January-April 1988, s. 3-25.

nomik performans ve yeterliliğimize güveniyoruz. AT'larının kapısının, yarım yüzyıldan uzun bir süredir ortak değer, idealler ve ortak bir kaderi paylaştığımız ortaklarımız ve müttefiklerimiz tarafından açılacağını beklemenin hakkımız olduğunu düşünüyoruz... Bu bağlamda Türkiye payına düşenden fazla bir yükü omuzlamıştır. İnanıyorumki Türkiye'nin tam üyelik başvurusu adaletli ve meşru bir istektir.”²⁶

Başbakan Turgut Özal tarafından son derece güçlü ifadelerle sunulan Türkiye'nin başvurusuna yanıt uzun süren bir değerlendirme sonrasında Komisyon'un Türkiye'nin tam üyelik başvurusu ile ilgili görüş ve raporunu Aralık 1989 yılında vermesiyle gelmiştir. Oldukça uzun süren değerlendirme döneminde Türkiye-AT üye ülkeleri ile görüşmelerine ve olumlu bir karar çıkması doğrultusunda çabalarına devam etmiştir.

Bu toplantılardan bir tanesinde, İstanbul'da yapılan Dünya Ekonomik Forumunda, Mr. Cheysson Türkiye-AT ilişkilerine ilişkin şu açıklamayı yapmıştır.

“Topluluk (AT) Türkiye'ye ihtiyaç duymaktadır. Türkiye Topluluğa ihtiyaç duymaktadır. Kimsenin şüphesi olmasın ki bu yakınlık diğer alanlarda da ve tüm boyutlarıyla gelişecektir. Aramızdaki işbirliğinin hukuki neticesi ne olacaktır? Bunu zaman söyleyecek.”

Cheysson açıklamasını şöyle tamamlar:

“Görüşmeler uzun ve zor geçecektir. Türkiye bir gün Topluluğun tam üyesi olacaktır. Birleşik Krallık bunun için 15 yıl, İspanya ise 9 yıl beklemiştir; Umarım Türkiye'de çok uzun beklemeyecektir.”

Türkiye tam üyelik değil sadece başvurusunun reddedilmesi için bile üç yıla yakın bir süre beklemek durumunda kal-

26 Başbakan Turgut Özal'ın Avrupa Konseyinde Yaptığı Konuşmanın Metni, 27 Eylül 1988, Enformasyon Dairesi, Başbakanlık, Yayınlanmamış Döküman.

mıştır. Komisyon raporu Türkiye'nin başvurduğu dönem itibariyle tam üyelik kriterlerini karşılamadaki yetersizliğini ifade ederken yine de üyeliğe seçilebilirliğini belirtmiştir.²⁷ Bakanlar Konseyi'nin de Türkiye'nin tam üyelik başvurusu karşısındaki tavrı farklı olmamış, Türk başvurusunun zamanlamasını ve Türkiye'nin ekonomik ve siyasi koşullarını tam üyelik sürecini başlatmak için uygun bulmamıştır.

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-AB İlişkileri

Soğuk Savaşın Sona Ermesi- Türkiye'nin AB'ye Aday üyeliğinin Helsinki'de Onaylanması 1989-1998

Soğuk Savaşın sona ermesi hem uluslararası sistemin dengelerini hem de Avrupa entegrasyonu sürecini etkilemiştir. Soğuk Savaş yıllarında bölünmüş olan Avrupanın tekrar birleşmesi olasılığı gündeme gelince bunu gerçekleştirebilmek için Avrupa Topluluğu genişleme stratejisini yeniden değerlendirmek durumunda olmuştur.²⁸ Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla birlikte Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde batı bloğu tarafından kabul edilen stratejik öneminin Sovyet tehdidinin ortadan kalkması neticesinde azalacağı endişesi gündeme gelmiştir. Bu endişe Balkanlardaki istikrarsızlık, özellikle Yugoslavya'daki iç savaş, Irak'ın Kuveyt'i işgali gibi birbirini izleyen gelişmelerle geçerliliğini yitirmiş, Türkiye'nin Balkanlar ve Ortadoğu'daki konumu nedeniyle stratejik önemini koruyacağını göstergesi olmuştur. Türkiye'nin bölgesindeki artan stratejik önemi Avrupa Birliği'nin Türkiye Temsilcisi Michael Lake tarafından da ifade edilmiştir.

27 Commission of the EC, "Commission Opinion on Turkey's Request for Accession to the Community", SEC (89) 2290 Final, Brussels, 20 December 1989.

28 Sevilay Elgün Kahraman, Rethinking Turkey-European Union Relations in the Light of Enlargement, *Turkish Studies*, Vol. 1 No. 1, Spring 2000, s. 1-20.

“Türkiye Avrupa Birliğinin Balkanlarda, Orta Asya’da ve Orta Doğu’da önemli etki yaratabilecek kilit dış politika ortaklarından biridir. Biz (Avrupa Birliği) Türkiye’nin Körfez krizinde Batıya verdiği hızlı desteğin... Bosna krizinin zor zamanlarında oynadığı rolün, Arap ülkeleri ve İsrail’le geliştirdiği dostane ilişkilerin farkındayız.”²⁹

Soğuk Savaşın sona erdiği dönem AT’nin de Türkiye’nin tam üyelik başvurusunu hem zamanlaması nedeniyle hem de Türkiye’nin böyle bir sürecin başlatılabilmesi için uygun koşullara sahip olmaması nedeniyle uygun bulmadığı bir döneme rastlamıştır. Bu dönemde AT bir yandan Soğuk Savaş yıllarında bölünmüş olan Avrupa’yı bütünleştirmeyi hedeflerken bir yandan da daha sonraki gelişme süreçlerini gözönüne alan bugün Koppenhag Kriterleri diye tabir ettiğimiz yeni yapıyı oluşturmuştur.

AT bir yandan kendi gelişim sürecinin dinamiklerini değerlendirirken, Türkiye’yle ilişkilerinde yeni açılımlar içine girme çabalarına devam etmiştir. Şubat 1990’da Konsey Komisyonun değerlendirmelerini göz önüne alarak ‘Matutes paketi’ diye anılan önerileride içeren bir seri görüş bildirmiştir.³⁰ Matutes paketi bir yandan 1995 yılında gümrük birliğini gerçekleştirmeyi hedeflerken diğer taraftanda mali ve siyasi işbirliğini canlandırmayı amaçlamıştır. Bu öneriler onbir üye devlet tarafından onaylanırken Yunanistan’ın olumsuz tavrı nedeniyle uygulamaya geçirilememiştir.

Almanya tarafından daha sonra üye ülkelerin gündemine getirilen bir diğer hususda Kürt meselesi olmuştur. Alman Dışişleri Bakanı Genscher Avrupa Topluluğu Dönem Konsey Başkanı Joao de Haus Pinherio’dan Türkiye’nin Kürtlere karşı askeri müdahalelerini protesto etmek için ortak bir tavır alınmasını

29 Ambassador Michael Lake, Speech to Opening Session of the EATA (European Association of Turkish Academics) Conference, İstanbul, 19 November 1995.

30 *Agence Europe*, 8.2.1990, 5189, s. 7.

istemmiştir. Almanya yine bu dönemde Türkiye'yi askeri yardımı kesmeklede uyarmıştır.³¹

Türkiye AT ilişkilerinde yeniden bir hareketlilik ve canlanma için özellikle Türk tarafının gayretleri sürerken Avrupa Toplulukları'nın Türkiye ile ilişkilerinde bu dönemde gümrük birliğini gerçekleştirmek öncelikli bir politika haline gelmiştir. Nihayet Ankara Anlaşmasında yer aldığı gibi Türkiye 1995 yılında AT ile Gümrük Birliği anlaşmasını imzalayacaktır.³² Gümrük Birliğinin Türkiye'ye ekonomik getirilerinden ziyade yine tam üyelik yolunda önemli bir aşama olarak görüldüğü için ve siyasi bir karar olarak Türkiye'nin AT/AB ilişkileri tarihçesindeki yerini almıştır.³³ Türk hükümeti bu kararı Türkiye'nin AT/AB'ye üyeliği istikametinde bir adım olarak değerlendirirken, özellikle Erol Manisalı'nın liderliğinde bir kesim Gümrük Birliği Anlaşmasını Türkiye'yi tek taraflı olarak AT'ye bağımlı kıldığı için Türkiye AT/AB ilişkilerinde tarihi bir hata olarak değerlendirmiştir.³⁴

Gümrük Birliği Anlaşmasıyla ilgili bir diğer sorunda anlaşmanın Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanması sürecinde yaşanmıştır. Özellikle 1980 ihtilali sonrasında Türkiye'deki siyasi gelişmeleri sürekli izleyen ve insan hakları, demokratikleşme ve kürt meselelerinde Türkiye'ye karşı olumsuz rapor-

31 Agence Europe, 26.3.1992.

32 Gümrük Birliğinin Türkiye-AT ilişkileri inceleyen çalışmalar için bakınız: Canan Balkır'ın yazısı, Libby Rittenberg (editör), *The Customs Union and Beyond, The Political Economy of Turkey in the Post-Soviet Era: Going West and Looking East?*, Praeger, London, 1998, s. 51-77, Türkiye üzerindeki etkileri için bakınız: Erol Manisalı, *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1996.

33 Yunanistan Gümrük Birliği Anlaşmasına ilişkin vetosunu Kıbrıs Cumhuriyetinin katılım müzakerelerine başlaması için AT tarafından tarih verilmesiyle kaldırmıştır. Bakınız: Heinz Kramer, 'The EU-Turkey Customs Union: Economic Integration amidst Political Union', *Mediterranean Politics*, 1996, vol. 1., No. 1.

34 Gümrük Birliğinin Türkiye üzerindeki etkileri için bakınız: Erol Manisalı, *Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1996; Tarihi bir hata olmasına ilişkin yorum için bakınız sayfa: 99.

larıyla gündeme gelen Avrupa Parlamentosu Gümrük Birliğiyle ilgili olarak insan haklarındaki gelişmelerin izlenmesi rezervasyonunu koymak istemiştir Hatta gerekli önlemler Türk hükümeti tarafından alınmadığı takdirde gümrük birliğini bloke etme tehdidinde bulunmuştur³⁵. Gümrük Birliği Anlaşması kararının alınmasından Parlamentodaki oylamaya kadar olan süre içerisinde Türkiye sadece insan haklarıyla ilgili değil Irak'ta konuşlanan kürt teröristlere yönelik askeri müdahaleleri nedeniyle de eleştirilmiş ve bundan dolayı da Parlamento'dan gümrük birliğine onay almanın sıkıntı yaratabileceği ifade edilmiştir.³⁶ Bütün bu gelişmeler neticesinde Avrupa Parlamentosu Gümrük Birliği Anlaşmasını 13 Aralık 1995'te oylayarak kabul etmiş fakat Türkiye'deki insan haklarıyla ilgili gelişmelerinin izlenmesi şartını da eklemeyi ihmal etmemiştir.³⁷

Gümrük Birliği Anlaşmasının 1 Ocak 1996'da yürürlüğe girmesiyle birlikte bir sonraki gelişme olarak Türkiye AB'ye aday üyeliğinin resmen ilan edilmesi beklentisi içinde olmuştur. Ne yazık ki Türkiye'nin bu beklentisi Aralık 1997'de yapılan Luxembourg Zirvesinde gerçekleşmemiştir. Konsey Türkiye'nin aday üye olabilirliğini bir kez daha tekrarlarlarken Türkiye'ye diğer genişleme sürecindeki aday ülkelere yaptığı gibi bir ön katılım stratejisi belgesi vermemiştir. Türk hükümeti bu durumu adaletli olmayan, ayrımcı bir politika olarak değerlendirmiş ve AT/AB'yle olan siyasi ilişkilerini dondurma kararı almıştır. Luxembourg Zirvesi Türkiye AB ilişkileri açısından bir dönüm noktası olarak nitelenebilir. Bu zirve sonrasında her iki tarafda Türkiye-AB ilişkilerinin geldiği düzeyi kapsamlı olarak değerlendirmek durumunda olmuş bu da 11-12 Aralık 1999'da yapı-

35 Daha detaylı bilgi için bakınız, *European Parliament, Draft Report on the Proposal for a Council Decision Relating to a Common Position by the Community in the EC-Turkey Association Council on Implementing the final Phase of the Customs Union*, 7092/95-c4-0241/95, Committee on Foreign Affairs, Security and Defense Policy, Repoter: Carlos Carnero, PE 214.240.

36 Tony Barber, "Turkish Raid on Kurds Threatens EU Ties", *The Independent*, 23 March 1995.

37 *The Guardian*, 14 Aralık 1995, s. 16.

lan Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin adaylığının resmen onaylanmasına kadar uzanan yolu açmıştır.³⁸

Türkiye AB İlişkilerinde Bir Dış Etken: ABD Faktörü

Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'nin Batıyla ilişkilerinde Avrupa ve ABD ile ilişkiler genel kapsamıyla bir bütün olarak algılanmıştır. Özellikle böyle bir ilişkiyi güvenlik boyutunda gözlemek mümkündür. Türk Dış Politikasında Batıyı bir bütün olarak değerlendirme Soğuk Savaş'tan yumuşama (détente) dönemine geçişte önemli farklılıklar göstermemiştir. Benzer şekilde ABD ve AT'nin Türkiye'ye bakış açısını incelediğimizde ise Türkiye'nin yaklaşımından farklı olarak bir değişim sürecinin başladığını gözlemliyoruz. Bunun ana nedenlerinden bir tanesi Soğuk Savaş kutuplaşmasında ABD ve AT ilişkilerinde başlamış olan kırılma noktalarıdır. Soğuk Savaş döneminden detant dönemine kadar Türkiye Avrupa tarafından güvenlik perspektifinde değerlendirilirken sonrasında Türkiye'nin siyasi ve ekonomik kriterleri daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. ABD için Türkiye'nin stratejik öneminde bir azalma olmamış ve Türkiye'nde benzer bir yaklaşım içerisinde olması nedeniyle detant döneminde ve seksenli yıllarda ABD Türkiye ilişkileri yakınlaşırken Türkiye daha çok AT/AB'yle sorunlar yaşamıştır. Bu durumun yansımalarını dönemin Türk İç ve Dış politikasında meydana gelen olaylarla ilgili olarak ABD ve AT/AB'nin izlemiş olduğu politikalardan izlemek mümkündür.

ABD'nin Türkiye'nin AT/AB'ne üyeliğine ilişkin politikalarına baktığımızda ABD'nin Türkiye'nin Avrupa entegrasyon sürecine dahil olmasını başından beri desteklediğini ifade edebiliriz. Bu destek yetmişli yıllarda ve sonrasında da devam et-

38 Luxembourg'dan Helsinki'ye kadar olan gelişmeler için bakınız: William Park, "Turkey's European Union Candidacy: From Luxembourg to Helsinki-to Ankara," *Mediterranean Politics*, Autumn 2000, vol. 5, s. 36-3; A. Eralp, "Turkey In the Enlargement Process: From Luxembourg to Helsinki", *Perceptions*, June August 2000, Volume V, no. 2, s. 17-33.

miştir. Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye yetmişli yılların sonunda ülke içinde ciddi bir ekonomik ve siyasi kriz yaşamış ve bunların neticesinde oluşan siyasi istikrarsızlığa Türk ordusu 12 Eylül 1980’de müdahale etmiştir. Bu müdahale ve sonrasında Avrupa Türkiye’yi ciddi bir şekilde sorgularken ABD daha ılımlı bir politika izlemiş ve Türkiye’nin batıya entegrasyonu sürecinin etkilenmemesi için hassasiyet göstermiştir. Bunun belkide en çarpıcı örneğini insan hakları ihlallerine ve Kürt terörizmine ilişkin tavırlarında görmekteyiz. Avrupa Toplulukları İnsan hakları, Kürt sorunu ve demokratikleşme süreçlerinde Türkiye’yi ve Türkiye’nin izlediği politikaları sürekli eleştirmiş ve Türkiye’nin önüne engel olarak koymuşken ABD Türk tezlerine daha toleranslı yaklaşım ve politikalar izlemiştir.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle ABD ve AB ilişkileri çerçevesinde de yeni bir dönem başlamıştır. Almanya ve Fransa liderliğinde ve Avrupa Birliği’nin derinleşmesine ve dış politika ve güvenlik dahil olmak üzere kendi ortak politika ve hatta ordusunu oluşturma aşamasına kadar gidecek olan öneriler ve oluşum süreçleri ABD ve AB arasında ayrışma noktalarına neden olmuştur. Bu ayrışma noktalarının AB entegrasyon sürecini etkileyeceği ortadadır. ABD’nin Kopenhag Zirvesi öncesinde Türkiye’ye bir tarih verilmesi yolundaki çaba ve faaliyetleri AB tarafından olumsuz bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Almanya ve Fransa Türkiye’yle ilgili değerlendirmelerini yaparken AB-ABD ilişkilerinin olumsuz havasından etkilenmiş ve Türkiye’nin AB projesinin geleceğindeki stratejik önemini yeterince iyi değerlendirememiştir.³⁹

39 Türkiye’nin NATO, ABD ve AB ilişkileri ekseninde güvenlik boyutuyla ilgili tartışmalar için bakınız: Antonio Missiroli, “EU-NATO Cooperation in Crisis Management: No Turkish Delight for ESDP,” *Security Dialogue*, c. 33(1), Mart 2002, s. 9-26.

Türkiye AB İlişkilerinde İç Etkenler: Yunanistan Faktörü

Türkiye AB ilişkilerinde Yunanistan faktörü Soğuk Savaş yıllarında olduğu gibi sonrasında da önemini korumuştur. Yunanistan'ın AB'ye üye olmasıyla iki ülkeyle Avrupa Toplulukları arasındaki Soğuk Savaş yıllarında gözedilen denge unsurunda ortadan kalkmıştır. 1981 yılından itibaren Yunanistan Türkiye AB ilişkilerini tam üye olması vesilesi ile bu konunun kendisine getirmiş olduğu avantajlı durumda kullanarak genelde olumsuz olarak etkilemiştir.⁴⁰

AT/AB üyeleri oldukça uzun bir süre Yunanistan'ın AB'ye tam üyeliğinden Luxemburg Zirvesine ve hatta Helsinki Zirvesine kadar uzanan süreçte Yunan vetosunun arkasına saklanmışlar diğer bir ifadeyle Yunanistan'ın Türkiye'yle ilgili her konuda nerdeyse otomatik olarak itiraz etmesinin avantajıyla kendi Türkiye politikalarını çok da ortaya koyma ihtiyacını hissetmemişlerdir.

Bu tavır ve politika Luxembourg ve Helsinki Zirvelerinde hem Türkiye'nin yoğun baskıları hem de Yunanistan'ın Türkiye'yle daha ılımlı ilişkiler içersine girmesiyle değişmek durumunda kalmıştır. Nitekim 2002 Kopenhag zirvesi öncesi ve esnasında başta Almanya ve Fransa olmak üzere bir grup AB üyesi Türkiye'nin olası üyeliğinin mümkün olduğunca ertelenmesi ve Türkiye'ye takvim verilmemesi konusunda daha açık mesajlar vermeye başlamışlardır. Yetmişli yılların sonları ve seksenli yıllarda AT'ye üye olmak isteyen güney Avrupa ülkelerine: Yunanistan, İspanya ve Portekiz'e gösterilen olumlu yaklaşım ve yine Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Soğuk Savaş sonrasında Avrupa Birliğine üye olmak istediklerinde uygulanan pozitif politika ve yaklaşımlar bu ülkelere çok daha uzun süredir Avrupa entegrasyon sürecinin bir parçası olmaya çalışan, batılı ve

40 Türkiye AB İlişkilerinde Yunan Faktörü ve Kıbrıs Sorununun Etkileri için bakınız: Panayotis J. Tsakonas, Turkey's Post Helsinki Turbulence: Implications for Greece and the Cyprus Issue, *Turkish Studies*, c. 2(2), Autumn 2001, s. 1-40.

laik kimliğiyle AT/AB’de yer almak isteyen Türkiye’ye gösterilmemiştir.

Kıbrıs: Uluslararası Bir Meseleden Avrupalaşma Sürecine Geçiş Ve Türkiye AB İlişkilerinde Önemli Bir Sorunsala Dönüşüm (2003-2004)

Türkiye AB ilişkilerini etkileyen bir diğer önemli unsurdaki Kıbrıs sorunu olmuştur. Kıbrıs meselesi sorunun geçmişi, siyasi ve hukuki boyutları itibarıyla Türkiye AT/AB ilişkileri çerçevesinde doğrudan ilgili olmasada Yunanistan’ın, Türkiye’nin ve Kıbrıs’ın Avrupa Topluluklarıyla olan ilişkileri nedeniyle Avrupalaşma sürecinin zaman içinde yadsınamaz bir parçası olmuştur. Kıbrıs’ın AET ile ilişkisi 19 Aralık 1972’de imzalanan Ortaklık Anlaşmasıyla başlamıştır. 1994 yılında, Yunanistan’n başkanlığı döneminde, Korfu’da yapılan Avrupa Konseyi Kıbrıs AB ilişkilerini incelemiş ve sonuç deklarasyonunda Kıbrıs meselesi çözülsede çözülmesede Kıbrıs Cumhuriyetini AB’ye tam üye kabul edeceğini açıklamıştır. 15 Temmuz 1997’de yayımlanan Gündem 2000 de bu karar bir kez daha onaylanmıştır.⁴¹ Kıbrıs ile ilgili tüm bu gelişmeler Türkiye AB ilişkilerini doğrudan etkileyen önemli unsur olmuş ve olmaya devam etmektedir. Nitekim Kıbrıs meselesinin Avrupalaşma sürecinin bir parçası olması sadece AB resmi dökümanlarına değil Birleşmiş Milletler nezdinde Kofi Annan tarafından Kıbrıs’ta bir çözüm için 2002 yılında önerilen plana ve revizyonlarına da yansımıştır.

41 Gündem 2000 Kıbrıs’la ilgili görüşmeler başlamadan adada bir çözüme ulaşılamazsa, uluslararası hukuk tarafından tanınan tek yetkili otorite olarak tanınan Kıbrıs Cumhuriyeti’yle üyelik görüşmesine başlayacağını açıkça ifade etmektedir.

Sonuç: Helsinki Sonrası Adaylıktan Müzakerelere Geçiş Sürecindeki Beklenti ve Gelişmeler; Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin Geleceğindeki Yerini Belirleme Sorunsalı

Türkiye AB ilişkilerinde daha öncede belirtildiği gibi seksenli yıllardan itibaren siyasi boyut giderek artan bir önem kazanmıştır. Helsinki'de Türkiye'nin adaylığının resmileşmesi 2 Mart 2001'de Katılım Ortaklığının Avrupa Birliği Konseyi tarafından onaylanması ve Türkiye'nin AB Müktesabatına Uyum için Ulusal planı 26 Mart'ta AB'ye sunmasıyla siyasi beklenti ve kriterlerde somut bir biçimde ortaya konmuştur.⁴² Türkiye'deki demokratikleşme süreci, İnsan hakları, azınlık hakları, ordunun siyasetteki rolü yanısıra Kıbrıs sorununun ve Türk Yunan uyuşmazlıklarının çözümü de Katılım Ortaklığının önemli unsurları olarak göze çarpmaktadır. İçerdiği unsurlar dikkate alındığında Avrupa Birliği'nin Türk siyaseti ve dış politikasında reformları ve değişim süreçlerini AB standartlarına uyum kapsamında zorladığı görülmektedir. Türkiye Kopenhag Kriterleri çerçevesinde belirtilen ekonomik, siyasi ve sosyal reformları gerçekleştirebilmek için kararlı bir tutum içinde olmuştur ve bu süreç halen devam etmektedir.⁴³

Türkiye AB ilişkilerinin bugünü ve geleceğinin daha kapsamlı bir değerlendirmesi için sadece Türkiye AB ilişkilerinin dinamiğini anlamak yeterli olmayacaktır. Bir diğer önemli unsurda Avrupa entegrasyon sürecini ve gelişmelerini yakından izlemek⁴⁴ ve bunların Türkiye'nin AB politikası ve/veya AB'nin

42 Hagen Lichtenberg, From Candidacy to Membership, *Marmara Journal of European Studies*, No. 1, 2001, s. 17-41.

43 Özellikle Ağustos 2002'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden geçirilen reform paketi Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirmesi bağlamında son derece önemli bir gelişmedir. Kürtçe yayın ve özel eğitim, savaş durumu dışında idam cezasının kaldırılması Türk Meclisi'nden geçirilen reform paketinin, Avrupa Birliği'nin üzerinde hassasiyetle durduğu konular olması nedeniyle dikkat çekici örneklerdir.

44 Paul Taylor, Turkey-EU Relations in 2001: Structural Change and Agen-

Türkiye politikası üzerine etkilerinin değerlendirmekle mümkün olacaktır. Soğuk Savaş sonrası dönem sadece Türkiye AB ilişkilerini değil AB'nin kendi gelişim sürecinide önemli ölçüde etkilemiştir. Türkiye AB ilişkilerinin geleceği ise her iki tarafın birarada varolma isteminin karşılıklı olarak ifade edilmesi ve daha da önemlisi bu doğrultuda gerekli olan irade, transformasyon ve uyum sürecinin oluşmasıyla mümkün olacaktır.

Türk-Yunan İlişkilerinde Güvenlik ve Güven Artırma Çabaları

*Fuat AKSU**

Bir ülkenin ikili veya çok taraflı ilişkilerinde karşılaşılabileceği sorunlar ve çıkar çatışmalarının çözümünde en temel uygulama, uyuşmazlıkların müzakere yoluyla çözüme kavuşturulabilmesidir. Diplomasi sürecinin işlerliğini yerine getiremediği durumlarda ise çözüm bir başka yöntemle sağlanmaya çalışılır, fiili güç kullanımı. Kuşkusuz, bu iki uç çözüm yöntemleri arasında çok sayıda başka yöntemler de mevcuttur. Uluslararası Adalet Divanı, Uluslararası Hakem Mahkemeleri, Arabuluculuk bunlardan bir kaçıdır. Bu yöntemlerden bir veya bir kaçının uygulanabilirliğinin gündeme gelmesi ve çıkar çatışması içinde olan tarafların tercihlerini bu yöntemlerden yana kullanmaları, eğer taraflar arasında bir asimetrik güç ilişkisi mevcut ise, genellikle mümkün olmamaktadır. Bu durum her ne kadar uluslararası siyasal sistemin temel niteliğinin anarşik olduğu yaklaşımını ön plana çıkarsa da özünde hâlâ temel aktör durumundaki devletler uyuşmazlıklarının çözümünde güç/şiddet kullanımına hemen başvurmamaktadırlar. Dolayısıyla, klasik realizmin bakış açısından farklı olarak günümüzde güç/şiddet kullanımı nitelik

* Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde öğretim üyesidir.

değiştirerek devletlerin ulusal güvenlik ve çıkar dengelemesinde yeni yöntemler kullanmalarına olanak sağlayan yeni bir süreçten söz etmek mümkündür.

Özellikle uyuşmazlığın tarafları arasında bir güç dengesinden söz etmenin mümkün olmadığı durumlarda her zaman güçlü devletin istediği sonucu elde etmesi yerine güçlü devlet ile zayıf devletin çıkarları ve beklentileri arasında bir uyumlaştırmanın sağlanabileceğinden söz edilmektedir. Nitekim uluslararası sistemdeki göreceli istikrarın da buna bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş döneminde iki kutupluluğun sağlamış olduğu göreceli istikrar düzeni, 1990 sonrası dönemin uluslararası sistem koşullarında yeni bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu süreç ya güçlü devletin gücünü arttırarak ve diğer devletler üzerinde hegemonik bir baskı oluşturarak sistemi kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmesi ile belirlenecek ya da devletlerin temel aktörler olarak egemen eşitliğine dayalı bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde girmesine göre belirlenecektir. Günümüzde ABD'nin hegemonik bir güç olma arayışında olduğu görülmekle birlikte, bunun alternatifinin de gelişmekte olduğu görülmektedir. Nitekim gerek sivil toplum kuruluşlarının ve sivil inisiyatiflerin küresel ölçekte tepkisinin yaygınlaşmakta oluşu gerekse bireylerin siyasal iktidarları izledikleri politikalar konusunda giderek daha fazla eleştirmekte oluşu uluslararası ilişkilerde güce dayalı stratejilerin yerine konulabilecek yeni seçeneklerin yaratılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu durum devletlerin aralarındaki uyuşmazlıkların çözümünde güce başvurma konusunda da bir tür baskı altında tutmaktadır. Giderek daha fazla uyuşmazlıkların çözümünde şiddetin gerekmediği BM mekanizmasının ve uluslararası hukukun işlerliğinin artırılması gerektiği dile getirilmektedir.

Süreç içerisindeki gelişimine baktığımızda Türk-Yunan ilişkilerindeki uyuşmazlıkların zaman zaman diplomasi ile çatışma arasında salınım gösterdiği görülmekte. Bu salınım içerisinde tarafların diplomasinin yarattığı ılımlı yakınlaşmadan yeterince

yararlanabildiklerini söylemek ise pek mümkün değildir. Dola-
yısıyla, iki ülke arasındaki ilişkilerin yönelimini ve sorunların çö-
zümünü güçleştiren faktörlerin başında güven eksikliğine daya-
lı olarak elde edilecek çözümün kolayca aşındırılabilceği ve
müzakerelerle ya da hake, mahkeme süreci işletilerek elde edi-
lebilecek bir çözümden zararlı çıkılacağı endişesi gelmektedir.
Bu duruma bir de üçüncü aktörlerin etkisi eklendiğinde durum
daha da karmaşılaşmaktadır. Türkiye ve Yunanistan arasın-
daki güç ve gücün kullanılabilirliği dikkate alındığında açık bir
farklılaşmanın olduğu görülür. Nitekim Türk-Yunan ilişkilerin-
de çözüm arayışlarında iki ülke arasındaki asimetrik güç ilişki-
sinin olumsuz etkisi açık bir şekilde ilişkilerin yönelimini ve dola-
yısıyla çözüm sürecini etkilemektedir.¹ Bu bakımdan ele alındı-
ğında, taraflar aralarındaki bunca sorunu çözmek çabası / arayışı
içerisine girdiklerinde ya asimetrik güç ilişkisini kendi çıkar mak-
simizasyonunu sağlamak için kullanmaya çalışıyorlar ya da çö-
züm yöntemlerinden kendilerince uygun olanı karşı tarafa ka-
bul ettirmeye yöneliyorlar. Bunun en belirgin örneği iki ülke ara-
sındaki nadir diplomatik süreçlerde sorunları çözmeye çalışırken
Türkiye'nin müzakere süreçlerini Yunanistan'ın ise Uluslararası
Adalet Divanı'nı kabul ettirmeye çalışmaları oluşturmaktadır. Bu
durum öyle bir keskinliğe yol açmaktadır ki, Türkiye'nin haklı
olarak vurguladığı gibi, iki ülke arasındaki hangi konuların
"uyuşmazlık konusu", "sorun" olarak kabul edildiğini bile sap-
tamak mümkün olamamaktadır. Tarafların bu sürece girmeleri
bile "müzakere" sürecinin tercih edildiği izlenimine yol açacağı
için Yunanistan tarafından kabul görmemektedir. Nitekim, 2002
yılında taraflar arasında yürütülen GAÖ çalışmalarının ilerle-
yen sürecinde uyuşmazlık / işbirliği konularını "keşfedecekleri"
birer toplantı gerçekleştirilmiş ve bu toplantıların isimlendiril-
mesi bile sorun olmuştur.²

1 Türkiye ve Yunanistan arasındaki asimetrik güç ilişkisi üzerine yapılan
bir değerlendirme için bkz; Gregory R. Copley, "Asymmetry Among Al-
lies", *Defense & Foreign Affairs Strategic Policy*, Jan, 2001, c. 29(1), s. 4-9.

2 "Ege'de Görüşmeler Başlıyor", *Cumhuriyet*, 9 Mart 2002, s. 9. Kopehag

Türk-Yunan ilişkilerinin süreçsel gelişiminde tarafları diplomasiye çatışmaya sürükleyen tırmanma aşamalarında ve sonrasında ilişkilerin yeniden yumuşamaya dönüşmesinde bir tür kanıksamadan söz etmek mümkün. Fiili bir uyuşmazlığın ortaya çıkışı, diplomatik görüş alışverişi, medyanın ilgilenmeye başlaması, karşılıklı görüşlerin kamuoyu desteğini sağlamaya yönlendirilmesi, üçüncü ülkelerin itidal çağrıları, diplomasinin askeri güç ile desteklenmeye çalışılması, güçlerin bayrak / kararlılık gösterileri, tırmanmanın üst evresi, çatışma durumu.³ Tırmanmanın en üst evresinde ise bir tür win-lost durumu söz konusudur. Taraflardan herhangi birinin gücü kullanacak olması sıcak bir çatışmayı ortaya çıkaracağından bir tür “tavuk oyunu” yaşanmaktadır. Ancak, eğer üçüncü tarafların müdahaleleri / arabuluculukları çatışmanın bu evresinde etkin bir şekilde tarafları yatıştırmaya yeterse yeniden kontrollü bir yumuşamaya geçiş mümkün olabilmektedir. Bunun en son örneği 1996 Kardak krizi⁴ ve 1998-99 Öcalan olayları sırasında yaşanmıştır. Türk SAT komandolarının Kardak Kayalıkları'ndan ikincisine çıkarak inisiyatifi eşitlemesinin ardından “tavuk oyunu” gerçekleşmiş ve ABD'nin iki ülke arasında sıcak bir çatışmayı ancak “ilk kurşunu atan karşısında ABD'yi bulur” demesi ile önlemek mümkün olabilmektedir. Statüko öncesine dönerken, taraflar kendi ulusal kamuoylarına geri adım atmanın gerekçelerini açıklayabilmişlerdir.⁵

Zirvesi öncesinde yapılan değerlendirmeler sırasında, “İstikşafi” görüşmelerde 5 turun tamamlanmış olmasına rağmen henüz daha ileri bir aşamaya geçmenin mümkün olmadığı haberleri basında yer almıştır. Sekan Demirtaş, “Yeni Kriter: Ege Sorunları”, Cumhuriyet, 14 Aralık 2002, s. 6.

3 Bu konuda bkz, Charles Hauss, *International Conflict Resolution*, London: Continuum, 2001, s.25-31.

4 Bu konuda bkz; Aydın Şihmantepe, “Ege Denizi'nde Aidiyeti Tartışmalı Ada, Adacık ve Kayalıklar Sorunu: Kardak Krizi'nin Çatışma Çözümü Analizi Açısından İncelenmesi”, (Basılmamış Y. Lisans Tezi; Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002)

5 Ancak, statüko öncesi durum Türk ve Yunan askeri varlıklarının kayalıklara çıkmasından önceki durum olarak değerlendirilmelidir. Bu du-

Tırmanmanın yeniden yumuşamaya evrildiği aşamada ise, iki ülke arasındaki ilişkilerin diplomatik düzeyde yürütülmesini sağlayabilecek girişimler yoğun çabaları gerektirmektedir. Özellikle tutarlılık ve kararlılık açısından bu durum oldukça önemlidir. Bunun için gerek ulusal gerekse uluslararası ortamın koşullarına uygun olarak taraflar arasında ikili/çok taraflı diplomatik girişimler hız kazanmaktadır. Son 10 yıllık süreç, Türk-Yunan ilişkilerinde gerginliklerin çatışmaya, çatışmaların yumuşamaya dönüştürüldüğü bir dönemdir;⁶ bu yumuşama süreçlerinde de tarafların “çatışma çözümü”nden “sorun çözümü”ne geçebilecekleri evreleri sağlam zemine oturtmaları için kimi önlemler almak gerekmiştir. Uluslararası ilişkiler literatüründe genel olarak güven artırıcı önlemler olarak adlandırılan bu girişimler, Türk-Yunan ilişkilerinde bir başka ön evreyi daha gerektirmiştir. Tarafların birbirlerinin niyetlerinden emin olamamaları bir güven eksikliğini doğurmakla beraber, bu güven eksikliğinin somuta indirgendığı çatışma durumlarında aynı zamanda bir güvenlik kaygısı da ortaya çıkmakta ve dolayısıyla, GAÖ’den önce “güvenlik artırıcı önlemler”in alınması gerekmektedir.⁷ İki ülke arasında askeri güç kullanımı tehditlerinin somuta indirgendığı durumlar sıklıkla yaşandığından, taraflar, uyuşmazlıkların ilk evresinden itibaren diplomasiyi askeri güç ile desteklemek yoluna gitmektedirler. Hemen her diplomatik ger-

rumda her iki ülkenin de kayalıkların aidiyetine ilişkin savlarını sürdürmeleri ortada bir “uyuşmazlık” olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla statüko öncesine dönüş uyuşmazlığın ortaya çıktığı Figen Akat’ın kayalıklara oturduğu 25 Aralık 1995 tarihinden önceye dönüş anlamına gelmemektedir.

- 6 Son dönem Türk-Yunan ilişkileri hakkında bir değerlendirme için bkz; Fuat Aksu, “Turkish-Greek Relations: From Conflict to Détente the Last Decade”, *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 2001, s.167-201.
- 7 Güvenlik ve güven arttırmaya dönük önlemleri sadece askeri güvenlik algısı çerçevesinde değerlendirmek eksik bir değerlendirme olacaktır. Hiç kuşkusuz Türk-Yunan ilişkilerinin süreçsel gelişiminde ilişkilerin ve karar alma sürecinin oluşumunu etkileyen çok daha köklü etkenlerin varlığı söz konusudur.

ginlik beraberinde askeri gerginliği de getirmekte, inandırıcılık askeri önlemlerle de desteklenmektedir.

Türk-Yunan ilişkilerinde tarafların aralarındaki sorunları çözmeden önce güvenlik, güven aşamalarını sağlam zemine oturtmaları ve süreklilik kazandırmaları gerekmektedir. Bu aşamaların herhangi birinde yaşanacak eksiklik bütün bir sürecin yeniden “çatışma”ya dönmesine yol açabilecek niteliktedir. 2000 sonrası dönem, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerde güven artırıcı önlemlerin yaşama geçirildiği dönem olması bakımından da ilginçtir. Taraflar sorunlarını ve girişimlerini ulusal kamuoyları önünde tartışmak yerine üst düzey diplomasi içerisinde yürütmeyi tercih etmektedirler. Dolayısıyla, ulusal kamuoyları arasında oluşan yakınlaşmanın siyasetler arasında da sağlam temellere oturtulmasına çalışılmakta, algı öncelikleri yeniden değerlendirilmeye tabi tutulmaktadır. Bir başka deyişle, Türk-Yunan ilişkilerinde “çatışma çözümü”nden “sorun çözümü”ne geçiş süreci yaşanmaktadır. Böyle bir sürecin başarı veya başarısızlığını etkileyebilecek girişimler neler olabilir? Bu soruya cevap vermeden önce, gerek Türkiye’nin gerekse Yunanistan’ın dış politika süreçlerinde “yaşamsal”değerde buldukları önceliklerini belirlemiş olmaları gerekecektir. Diğer yandan, Türk-Yunan ilişkilerinde “çatışma”doğurabilecek konularda “kararlılık”ölçütü nedir? Uzlaşma mı, çatışma mı? Eğer uzlaşma hedefleniyorsa, tek yanlı bir uzlaşma çabasının yetersiz olduğu ortadadır. Dolayısıyla, her iki ülkenin de siyasal irade ve kültürlerinin uzlaşmacı bir niteliğe sahip olması gerekecektir. Çatışan çıkarlara sahip iki ülkenin empati yeteneğinin geliştirilmesi gerekmektedir; yani taraflar birbirlerinin niyet ve beklentilerinin yanı sıra kaygılarını da “doğru”ve “hızlı”bir şekilde öğrenebilme ve algılayabilme olanağına sahip olmalıdır. Bu ise, her durumda diyalog sürecinin kesintisiz sürdürülmesi ve yaygınlaştırılması ile mümkündür.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki asimetrik güç dengesi tarafların uzlaşma-çatışma seçeneklerinden hangisine daha yakın olduklarını göstermesi bakımından da kimi ipuçları vermekte-

dir. Özellikle Türkiye açısından ele alındığında, “casus belli” / savaş nedeni sayma açıklaması ve hemen her gerginlik sırasında öncelikle müzakereden yola çıkmak istemesi, bir boyutuyla, gücün caydırıcı etkisini göstermektedir. Türkiye, Yunanistan ile olan sorunlarını güç kullanarak çözme politikası izlemiş olsa bunun için gerekli olanaklara sahiptir. Ancak kalıcı ve hakkaniyete uygun bir çözümün geçerli tek yolunun müzakere olduğunun da bilincindedir. Bu bakımdan maceralara kapalı bir dış politika stratejisi uygulamaktadır. Bu nedenle, ulusal egemenlik hak ve çıkarlarının korunmasında gerekli olduğunda güç kullanabilme yeteneği ve kararlılığında olduğunu açıklayarak uyuşmazlıkların/sorunların barışçıl yöntemler, müzakere yoluyla çözümlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Uluslararası ilişkilerde güç kullanımı esasta sıfır toplamı bir sonucun arzulandığını gösteren bir tercihtir, gücü kullanan tarafa da self-help/kendi başı-nalık yükler. Gücün kullanılmasının ardından yapılacak müzakere ise, güçlünün zayıfa istediğini kabul ettirme aşamasında devreye girer, özünde bu aşamada çatışan çıkarların uzlaşısını değil, var olma ile yok edilme arasındaki tercihi zayıfa yükler.⁸ Oysa gücün fiili kullanımının söz konusu olduğu savaşlardan önce yürütülen müzakerelerde uyuşmazlıkların/sorunların çözümünde tarafların çıkarlarını uyumlulaştırma olasılığı daha fazladır. Güçlü ile zayıf arasında bir denklikten söz edilemese bile bir dengenin kurulabilmesi olasılığı daha yüksektir. Dolayısıyla müzakere sürecinin çatışma öncesinde tercih edilmesi taraflara “değişken toplamı” bir çözümü sağlayabilme şansı vermektedir. Türkiye ve Yunanistan arasında ilişkilerin süreçsel

8 Bununla birlikte, eğer uyuşmazlığın ortaya çıkmasından sonra tırmanma ve çatışma aşamasına geçmeden bir diyalog ve müzakere süreci yaratabilmek mümkün olursa bu durumda söz konusu müzakere sürecinden bütün tarafların çıkarlarını dengeleyebilecekleri bir sonuç elde etmek de mümkün olabilir. Bu durum özellikle karşılıklı bağımlılık kuramı çerçevesinde farklı güçlerin uyuşmazlıklarını güce başvurmadan çözebilecekleri savına dayandırılmaktadır. Bu konuda bkz; Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, *Power and Interdependence*, Boston: Little, Brown and Company, 1977.

yönelimi dikkate alındığında, çözümsüzlüğün yıllardır sürmesi ve yeni uyuşmazlıklarla eklenmesi, büyük ölçüde bu tür bir asimetrik güç dengesinin varlığından kaynaklanmaktadır. Yunanistan, Türkiye karşısında asimetrik güç dengesini kendi çıkarları doğrultusunda değiştirebilmek için ittifak içerisindeki ülke ve örgütlerin desteğini sağlamaya ağırlık vermekte⁹, Türkiye ise, bir yandan müzakere sürecini işletmeye çalışırken, diğer yandan da, Türk-Yunan uyuşmazlıklarının üçüncü aktörlerin etkisine açık hale gelmesini önlemeye çalışmaktadır. AB'nin, NATO'nun, ABD'nin Yunanistan yanında yer alarak Türkiye ile müzakerelere katılması asimetrik güç dengesini Türkiye bakımından tersine çevirecektir.¹⁰

1990 SONRASI GÜVENLİK VE GÜVEN ARTTIRICI ÖNLEMLER

1990 Sonrası dönem Türk-Yunan ilişkilerinde de tarafların dış politika stratejilerini değiştirmeleri gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Tarafların caydırma stratejileri çerçevesinde uygulamakta oldukları politikaların yetersizliği ortaya çıkmış ve yeni yönelimler ve uzlaş zeminini yaratmak gereği tartışılmaya baş-

9 Bu açıdan Yunanistan'ın Türkiye'deki terör hareketlerini desteklemesi ve yönlendirmek istemesi de asimetrik güç dengesini kendi yararına değiştirmek çabası ile bağlantılıdır. Nitekim PKK ve Öcalan olaylarındaki rolünün açığa çıkması ile Türkiye karşısında zor duruma düşmüştür.

10 Türk-Yunan ilişkilerinde üçüncü aktörlerin yaklaşımları üzerine bir inceleme için bkz, Faruk Sönmezoğlu, *Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Büyük Güçler: Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar*, İstanbul: Der yayınları, 2000. Üçüncü aktörlerin etkisi açısından dile getirilmesi gereken önemli bir nokta da Türkiye'nin AB üyeliği söz konusu olduğunda ABD'nin Türkiye yanında yer alarak AB üzerinde etki kurmaya çalışmasının yaratmış olduğu ters tepkidir. Bu durum özellikle Aralık ayında yapılan Kopenhag Zirvesi öncesinde ABD'nin AB üzerinde ikna çabaları tepkiyle karşılanmış ve "AB kararlarının AB tarafından alınacağı" dile getirilmiştir. Sadi Tekeli, "Alınan Karardan Türkiye Sorumlu", *Cumhuriyet*, 14 Aralık 2002, s.6.

lanmıştır.¹¹ Türk-Yunan ilişkilerinin seyri içerisinde 1980 sonrası dönem iki ülke arasında diplomasinin sıklıkla kesintiye uğradığı, tarafların zaman zaman uyuşmazlıkları tırmandırdıkları bir dönem olmakla birlikte, nadir diyalog süreçlerine de girilmiştir. Özellikle 1984 ve 1987 bunalımlarının iki ülkeyi sıcak bir çatışmanın eşiğine getirmesinin ardından –biraz da üçüncü tarafların baskılarıyla– yaratılmak istenen diyalog ortamı, 1988 yılında iki önemli mutabakatın imzalanması ile gelişmiştir. Atina (27 Mayıs 1988) ve İstanbul Mutabakatları (8 Eylül 1988) iki ülke arasında bugüne de zemin oluşturan bir güvenlik-güven ortamı kurgulamıştır.

1980 -1990 Süreci

Türkiye ve Yunanistan arasındaki uyuşmazlıkların tırmanmasını engelleyecek girişimlerin yoğunlaştırılması çabaları Türk-Yunan ilişkilerinin her sürecinde izlenebilecek bir konudur.¹² Bununla birlikte, 1980-1990 arası dönem iki ülke arasında uyuşmazlıkların tırmanma gösterdiği ve çatışma riskinin arttığı bir

11 Yunanistan'ın Soğuk Savaş sonrası dönem tehdit algılamaları ve strateji değişiklikleri üzerine bir değerlendirme için bkz; Gülden Ayman, *Neorealist Bir Perspektiften Soğuk Savaş Sonrası Yunan Dış Politikası: Güç, Tehdit ve İttifaklar*, Ankara: SAEMK Yayınları, 2001. Ayrıca Simitis'in Türk-Yunan ilişkileri konusundaki yaklaşımı için bkz; Melakopides, Costas. "Turkish Political Culture and The Future of The Greco-Turkish Rapprochement" http://www.eliamep.gr/_admin/upload_publication/324_1en_occ.PDF; B. Tarihi: 10.3.2003.

12 Türkiye ve Yunanistan arasında özellikle Ege Deniz kıta sahanlığı sorununa ilişkin olarak gerginleşen ilişkiler ve bu bağlamda tarafların zaman zaman tırmanmaya yol açabilecek fiili durumlar yaratmaları, iki ülke arasında imzalanan 11 Kasım 1976 tarihli Bern Deklarasyonu ile önlenmiştir. Dolayısıyla, Bern Deklarasyonu, tarafların hukuki ve siyasi tezlerine, egemenlik hak ve çıkarlarına dokunmadan bir tür moratorium oluşturduğu, gerginliği tırmandırabilecek davranışlardan kaçınma yükümlülüğü getirdiği için, bu yönüyle güven artırıcı önlemler çerçevesinde değerlendirilebilir. Bern Deklarasyonu için bkz; <http://www.turkishgreek.org/bern.htm>

dönem olmuştur. 1984 ve 1987 bunalımlarının ardından iki ülke arasında diyalog ve güven artırıcı önlemlere ilişkin çabalar artmaya başlamıştır. Bu bakımdan A. Papandreou liderliğindeki PASOK'un Türkiye ile diyalogdan kaçınması ve Yunanistan'ın ulusal bütünlüğü ve yaşamsal çıkarlarına yönelik tehditin doğudan -Türkiye'den geldiğini sıklıkla belirtmesi, diyalogun kurulabilmesini güçleştirmiştir.¹³ Buna karşın, 1983 sonrası dönemde, Başbakan T. Özal'ın Türk-Yunan ilişkilerine yaklaşımı büyük ölçüde ekonomik işbirliğinin artırılarak iki ülke arasında karşılıklı güvenin sağlanmasına yönelik olmuştur. Özal'ın yaklaşımına göre, siyasi sorunlar iki ülke arasındaki işbirliğini olumsuz etkilemektedir, dolayısıyla ekonomik ve ticari işbirliğinin geliştirilmesi ulusal kamuoylarının bakışlarını değiştirecek ve siyasilerin yaklaşımlarını ılımlılaştıracak bir seçenek olarak uygulanmalıdır.¹⁴ 1987 yılındaki kıta sahanlığı bunalımının ardından, 30-31 Ocak 1988 tarihinde, her iki ülkenin Başbakanlarının Davos'da gerçekleştirdikleri zirvede taraflar, gerginlik sonrasında diyalog sürecini açabilecek adımları atmak konusunda istekli olduklarını göstermeye çalışmışlardır. Gerçekten de, 1964 Kararnamesi, 5 Şubat 1988 tarihinde yürürlükten kaldırılmış, 9 Şubat 1988 tarihinde Yunanistan temsilcileri, beş yıl

13 Yunanistan'a yönelik tehditin kuzeyden, Sovyetler Birliği'nden değil doğudan, Türkiye'den geldiğine olan inanış Yunanistan'ın savunma stratejisine de yansımıştır. Yunanistan Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanmış bulunan White Paper'da bu durum açıkça ifade edilerek Yunanistan'ın askeri stratejisinin ana ekseninin Türkiye'den kaynaklanan tehditin caydırılması üzerine kurulu olduğu belirtilmiştir. Bu konuda bkz; White Paper of Hellenic Armed Forces 1998-1999, http://www.mod.gr/FYLLADIA/white_bibile_2k/k2_3.htm

14 Bu konudaki görüşleri için bkz; Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara: Bilgi Yayınları, 1996, s. 267. . Yavuzalp anılarında; "Özal'a göre ilişkileri düzeltmek için önceliği iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirmeye vermek lazımdı. Bu sağlınırsa, maddi yararlar, siyasi sorunların çözülmesi için bir baskı unsuru teşkil edecekti. İki ülke halkı, günlük yaşamları için iyi ilişkiler içinde olmanın nimetlerini somut olarak görmüş olacaktı. Bu da, siyasi sorunların çözümü için, bugün mevcut olandan çok daha iyi bir ortam sağlayacaktı," demektedir.

aradan sonra, Kara Ulaştırma Karma Komisyonu'nun toplantılarına katılmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Haziran ayı içerisinde T. Özal'ın Atina'ya yapacağı ziyaret öncesinde ise, 29-31 Mayıs tarihleri arasında iki ülke arasında askıya alınmış sorunları incelemekle görevli Siyasi Komisyon'un ilk toplantısının Atina'da; ticaret, ekonomi ve turizm alanında işbirliğini geliştirmekle görevli ikinci bir komisyonun da Ankara'da toplanmaları kararlaştırılmıştır.¹⁵

Davos Zirvesi'nin ardından, diyalog sürecinde ilişkilerin geliştirilebilmesi kolay olmamıştır. Başlatılan sürecin sonuçları ancak 1999-2000 döneminde görülebilmektedir. 24-26 Mayıs 1988 tarihleri arasında Ankara'da yapılan Ekonomik İşbirliği Komite toplantısında taraflar; ekonomik, sanayi, teknik ve bilimsel işbirliği, iki ülke arasında çifte vergilendirmenin önlenmesi, yatırımların karşılıklı olarak geliştirilmesi ve korunması konularında görüşmelerin başlatılmasına karar verirken iki ülke arasında kara, deniz, hava ve demiryolu taşımacılığı alanında ilişkilerin geliştirilmesi ve haberleşme altyapısının geliştirilmesi konuları da ele alınmıştır. Bunlara ek olarak, iki ülke arasındaki tarım, ticaret ve sanayi konuları ile sağlık, turizm ve çevre konularında işbirliğinin geliştirilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁶ Ekonomik Komite toplantısında alınan kararların uygulanabilirliği ise, büyük ölçüde, Atina'da yapılan Siyasi Komite toplantısının ve Başbakan

15 Bu dönemde yabancı basında çıkan değerlendirmeler için bkz; *Dış Basında Türk-Yunan Davos Zirvesi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayını, 1988.

16 Bu konudabasındaçıkanhaberler için bkz; *Dış Basında Türk-Yunan Ekonomik Komitesi Toplantıları (24-26 Mayıs 1988)*, Ankara: T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayını, 1988.

Davos sürecinin kısa sürede somut sonuçlar vereceği konusunda her iki tarafın da kuşkularının bulunduğu görülmüştür; Örneğin Davos sürecini değerlendirirken Dışişleri Bakanı M. Yılmaz, "Davos işlemlerine derhal sorunlar ele alınacaktır umutlarıyla başlanmamıştır. Tersine her iki hükümet de karşılıklı yararlı sonuçlar sağlanabilmesi için uzun zaman büyük çabalara ve sabıra ihtiyaç olduğunu gayet iyi bilmektedirler," diyerek bu konuda somut adımlar atılmasının zaman alacağını belirtmiştir.

T. Özal'ın 13-14 Haziran 1988'de yapacağı Atina ziyaretinden elde edilecek gelişmelere bağlı olarak değerlendirilmiştir. Siyasi Komite toplantısında alınan kararlar 1984, 1987 kıta sahanlığı bunalımlarından sonra iki ülke arasında sıcak bir çatışma riskinin azaltılması için önemli bir adım olmuştur.

Atina ve İstanbul Mutabakatları

27 Mayıs 1988 tarihli Papulias ve Yılmaz Mutabakatı¹⁷ ile taraflar; birbirlerinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne ve Ege'nin açık deniz alanlarını ve uluslararası hava sahasını kullanma haklarına saygı gösterilmesi yükümlülüğünü dile getirmişlerdir. Buna göre taraflar; açık deniz alanları ve uluslararası hava sahasında ulusal faaliyetlerin yürütülmesinde, deniz ve hava trafiğinin uluslararası belgeler, kurallar ve yönetmeliklerde öngörülen çerçevede kolayca akımına müdahale etmemeye özen göstermeyi kararlaştırmışlardır. Açık deniz alanlarında ve uluslararası hava sahasında notam veya bildirim veya uyarı gerektiren ulusal askeri tatbikatların planlanması ve aşağıdaki hususları da mümkün olacak azami ölçüde önleyecek şekilde yürütülmesinde mutabık kalmışlardır; a) belirli bölgelerin tecrit edilmesi, b) tatbikat alanlarının uzun süreler için kapatılması, c) tatbikatların turizmin en yoğun olduğu dönemlerde –her yıl 1 Temmuz'dan 1 Eylül'e kadar– ve başlıca ulusal ve dini resmi tatillerde yürütülmemesi. Bütün ulusal askeri faaliyetlerin planlanması ve yürütülmesi mevcut uluslararası kural, yönetmelik ve usullere uygun olarak yürütülecektir.¹⁸ Başbakan T. Özal'ın

17 28 Mayıs 1988 tarihli Yılmaz-Papulias Mutabakatı'nın (Atina Mutabakatı) tam metni için bkz; <http://www.turkishgreek.org/ypapulias.htm> ; Ayrıca NATO Genel Sekreteri tarafından sürdürülen güven artırıcı önlemlere ilişkin çalışmalar ve öneriler için bkz; <http://www.access.ch/tuerkei/GRUPH/H977.htm> B. Tarihi: 24.10.2000

18 Dış Basında Dışişleri Bakanı A. Mesut Yılmaz'ın Atina Ziyareti (24-27.5. 1988), Ankara: T.C. Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayını, 1988, s. 57-58. Ayrıca bkz; Kıryakatiki Eleftheritipia, 29 Mayıs 1988.

Atina ziyaretinin ardından, 8 Eylül 1988 tarihli İstanbul Mutabakatı¹⁹ imzalanmıştır. Taraflar bu mutabakatla, Ege Denizi'nde uluslararası sularda ve hava sahasında yapacakları askeri ve diğer faaliyetler sırasında uluslararası hukuk ve uygulamalara, kurallara, düzenlemelere uygun davranma yükümlülüğü altına girmeyi kararlaştırmış ve bu çerçevede, ulusal deniz ve hava kuvvetlerinin yürütecekleri faaliyetler sırasında tehlike yaratabilecek ve tahrike yol açabilecek hareketlerden kaçınacaklarını karara bağlamışlardır. Bununla birlikte, iki ülke arasında özellikle hava sahası ihlallerine ilişkin iddialar gündemde yerini korumuştur. 1994 ve 1996 bunalımları ise, taraflar arasında yaratılmaya çalışılan güven ortamının henüz yerleşmediğini göstermiştir.

Madrid Deklarasyonu

Güven arttırıcı önlemlere ilişkin bir başka girişim ise, 1996 Kardak bunalımının ardından sürdürülen çabalar sonucunda şekillenmiştir. 8 Temmuz 1997 tarihinde, iki ülke arasında Madrid Deklarasyonu²⁰ kabul edilmiştir. Bu Deklarasyon ile taraflar;

“Barış, güvenlik ve iyi komşuluk ilişkilerinin sürdürülmesi konusunda karşılıklı taahhüt,

Birbirlerinin egemenlik haklarına saygı,

Uluslararası hukuk ilkelerine ve uluslararası anlaşmalara saygı,

Birbirlerinin güvenlikleri ve ulusal egemenlikleri açısından büyük bir öneme sahip bulunan Ege'deki yaşamsal çıkarları ve kaygılarına karşılıklı saygı,

Yanlış anlamalardan kaynaklanan uyuşmazlıklardan kaçınılması ve karşılıklı saygı temelinde tek taraflı eylemlerden ka-

19 8 Eylül 1988 tarihli İstanbul Mutabakatı'nın (Uluslararası Hava Sahası ve Açık Denizlerde Kazaların ve Olayların Önlenmesine İlişkin İlkeler Mutabakatı) tam metni için bkz; <http://www.turkishgreek.org/den.htm>

20 8 Temmuz 1997 tarihli Madrid Deklarasyonu'nun tam metni için bkz; <http://www.mfa.gov.tr>

çinılması taahhüdü,

Anlaşmazlıkların ortak rızaya dayanarak ve kuvvet kullanımı veya tehditi olmaksızın barışçıl yollardan çözülmesi taahhüdü"konularında anlaşmaya varmışlardır.²¹ Anlaşmanın en önemli yanı, Yunanistan'a tek yanlı bir eylemde bulunmama yükümlülüğü, Türkiye'ye de askeri kuvvet kullanma tehditinde bulunmama yükümlülüğü getirmekte oluşudur. Bu durum özellikle karasularının 12 mile genişletilmesi ve bunun karşılığında Türkiye'nin bu hareketi casus belli olarak değerlendirmesi ile ilgili olarak tarafların esasa ilişkin görüşlerinde bir değişikliğin olup olmadığı tartışmalarını da beraberinde getirmiştir.²² Güven artırıcı önlemlere ilişkin bir diğer girişim ise, Dışişleri Bakanı İ. Cem'in 12 Şubat 1998 tarihinde yapmış olduğu önerilere²³ ilişkin olmuştur. Bu çerçevede dile getirilen "NATO Genel Sekreteri ile işbirliği yapılarak Ege'de Güven Artırıcı Önlemlerin uygulanması ve geliştirilmesi" önerisi, 28-29 Mayıs 1998 tarihleri arasında Lüksembourg'da yapılan NATO Dışişleri Bakanları Toplantısı sırasında NATO Genel Sekreteri J. Sola-

21 Bu konuda bkz; "Greek-Turkish Relations: The Madrid Joint Declaration", Thesis, Summer 1997. <http://www.mfa.gr/thesis/summer97/section.html>. B. Tarihi: 02.03.1999. Ayrıca, Madrid Deklarasyonu'nun Türk-Yunan ilişkilerindeki etkisi üzerinde bir değerlendirme için bkz; S. Gül den Ayman, "Türk-Yunan İlişkilerinde Güç ve Tehdit", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der:Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları, 1998. s. 543-546.

22 Madrid Deklarasyonu, Yunanistan'da iktidar partisi PASOK'un bazı milletvekilleri ve muhalefetin bir kısmı tarafından Yunanistan'ın Ege Denizi'nde ulusal karasularını 12 mile çıkarma hakkından vazgeçtiği şeklinde yorumlanarak eleştirilmiştir. Bkz; "Önyargılara Kapılmadan Apaçık", *Elefterotipia*, 09.07.1997; "İktidara Açık Mektup", *Eksusia*, 09.07.1997. <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/DISBASIN/1997/07/10x07x97.TXT>

23 Bkz; "Information Note Concerning the Proposals Made By Turkey to Greece 12 February 1998 About A Process of Peaceful Settlement of Problems Over The Aegean Between The Two Countries", *Perceptions*, March-May 1998, Volume III, Number 1. Öneriler konusunda bir değerlendirme için bkz; S. Gül den Ayman, "Türk-Yunan İlişkilerinde...", s. 545-546.

na tarafından yürütülen iyi niyet girişimleri çerçevesinde ele alınmış ve 4 Haziran 1998 tarihinde iki ülke arasında Güven Arttırıcı Önlemler açıklanmıştır.²⁴ Ege Denizi'nde, açık denizde ve uluslararası hava sahasında yürütülen rutin askeri faaliyetler sırasında iki ülke silahlı kuvvetlerinin gerginliği tırmandırabilecek hareketlerden kaçınmalarını ve tarafların birbirlerinin ulusal egemenlik hakları ve toprak bütünlüklerine saygı göstermesini öngören bu önlemler, ihlal ve kaza risklerini ortadan kaldırmakta ve Ege Denizi'nde askeri anlamda bir bunalımın ortaya çıkmasını azaltmaktadır. Bununla birlikte, tarafların Güven Arttırıcı Önlemlere ne denli uygun davrandıkları konusunda eleştiriler sürmüştür.

Cem-Papandreou Mektuplaşması ve İlimli Diyalog Süreci

İki ülke arasında gerçekleştirilen güven ve güvenlik arttırmaya dönük çabalara rağmen süreci tersine çevirebilecek gelişmeler de yaşanmıştır. Özellikle Yunanistan'ın Türkiye'deki terör eylemlerine vermiş olduğu destek iki ülke arasında yoğun diplomatik girişimlere konu edilmiş, ancak somut bir sonuca varılamamıştır. Bu durumu tersine çeviren gelişme ise Türkiye'nin Suriye üzerinde uygulamış olduğu baskının ardından Öcalan'ın Suriye'den ayrılması ve PKK'ya destek veren ülkelerde barınma arayışına girmesi olmuştur. Yunanistan'ın Öcalan'a barınma sağlamak için çaba gösterirken GKRY tarafından sağlanmış bir pasaport ile Yunanistan'ın Kenya Büyükelçiliği'nde barındırılması sırasında ele geçirilerek Türkiye'ye getirilmesi iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur. Bu çerçevede elde edilen bilgiler ve Öcalan'ın savunması sırasında yapmış olduğu açıklamalar Yunanistan'ın teröre destek konusundaki yaklaşımını açığa kavuştururken Türkiye'nin de tepkisindeki haklılığı

24 "Solana, Türkiye ve Yunanistan'ın Güven Arttırıcı Önlemler Konusunda Anlaştıklarını Belirtti", *Yunanistan'ın Sesi Radyosu*, 05. 06. 1998; "Türkiye ve Yunanistan, Ege Denizi'nde Askeri Bir Çatışma Çıkmasını Önleyecek Tedbirler Almayı Kararlaştırdılar", *Amerika'nın Sesi Radyosu*, 05.06.1998.

ortaya koymuştur.²⁵ Öcalan bunalımının ardından Türkiye ve Yunanistan arasındaki güven bunalımının atlatılabilmesi ve sarsılan diyalog sürecinin yeniden kurulabilmesi çabaları çerçevesinde Dışişleri Bakanı İ. Cem 24 Mayıs 1999 tarihinde Yunanistan Dışişleri Bakanı G. Papandreu'ya göndermiş olduğu mektupta ikili ilişkilerin iyileştirilmesine ilişkin görüşlerini açıklamış ve Türkiye'nin duyarlılığını dile getirerek, "ilk adımımız terörist örgütlerle ve bu örgütlerin sistematik olarak korunmasıyla Yunanistan arasındaki bağa ilişkin olarak Türkiye'de var olan anlayışa neyin yol açtığını belirlemek olmalıdır. Bu bizim için yaşamsal derecede önemli bir konudur ve yakın zamanlardaki olaylar bu konunun kesin bir şekilde ve ülkelerimiz arasında ikili düzeyde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle, ben, Türkiye ve Yunanistan'ın terörizme mücadele konusunda bir anlaşmaya varmalarını öneriyorum. Bu konunun çözümlenmesi aramızdaki varolan anlaşmazlıklara daha büyük bir güvenle yaklaşmamıza olanak sağlayacaktır. Bu anlaşmanın içeriği, halen diğer komşu ülkelerle imzalamış bulunduğumuz anlaşmalardan esinlenebilir, ancak spesifik olarak, ilişkilerimizi etkileyen sorunların doğasına da uygun olmalıdır,"²⁶ demiştir. Türkiye'nin bu yaklaşımı Yunanistan'da olumlu yankı bulmuş ve Yunanistan Dışişleri Bakanı G. Papandreu, 25 Haziran 1999 tarihinde yazmış olduğu cevabi mektubunda, ikili ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin isteğin Türkiye tarafından dile getirilmiş olmasından duyulan memnuniyeti ve bunun Yunanistan'ın da samimi isteği olduğunu vurgulamıştır. Papandreou cevabında Yunanistan'ın uluslararası hukuk ve anlaşmalar çerçevesinde ilişkilerdeki sorunları belirlemek istediğini, bu doğrultuda ortak çıkarların bulunduğu kültür, turizm, çevre, suç, ekonomik işbir-

25 Yunanistan'ın teröre vermiş olduğu destek konusunda yapılan değerlendirmeler için bkz; <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/default.pkk.htm>; ayrıca, Tuncay Özkan, *Operasyon*, İstanbul: Doğan Kitap, 2000; Saygı Öztürk, *Kasadaki Dosyalar*, Ankara: Ümit yayıncılık, 2003.

26 Mektubun tam metni için bkz; <http://www.turkishgreek.org/papandre.htm>; B. Tarihi: 20.3.2003.

liği ve ekolojik sorunlar gibi çeşitli alanlarda işbirliğinin görüşme konuları içerisinde yer alabileceğini belirtmiştir.²⁷ Oluşturulan ılımlı diyalog sürecinde taraflar, aralarındaki esas sorunları dışarıda bırakan diğer alanlarda ortak işbirliğini geliştirmeye yönelik çabalarını arttırmaya çalışmışlardır. Bu ise, etkileri bakımından Güven Arttırıcı Önlemlerin kararlılıkla uygulanacağına olan inancı arttırırken bir sonraki aşamada hedeflenen işbirliğine dayalı ilişkiler konusunda da iyimser olunmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, iki ülke arasında yapılan resmi ziyaretler ve imzalanan anlaşmaların yürürlüğe konulmasında gösterilen duyarlılık, bu yöndeki olumlu çabalar olarak değerlendirilebilir.

İLİŞKİLERDE TIRMANMAYA YOL AÇABİLECEK KONULAR

Bütün bu veriler çerçevesinde, Türkiye ve Yunanistan arasında ılımlı yumuşama dönemini tersine çevirebilecek ve gerginlik yaratabilecek konular neler olabilir? Gerginlikler iki ülke

27 Mektubun tam metni için bkz <http://www.turkishgreek.org/papandre.htm> ; B. Tarihi: 20.3.2003.

Ayrıca bkz; "Atina'dan Olumlu Yanıt", *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1999, s. 11.; Serpil Çevikcan, "Atina'dan Barış Paketi", *Milliyet*, 29 Haziran 1999, s. 16.

Yunanistan Dışişleri Bakanı G. Papandreou'nun 19-22 Ocak 2000 tarihleri arasında Ankara'ya yapmış olduğu ziyaret sırasında Türkiye ve Yunanistan arasında; a) Turizm, Organize Suçlar, Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı ve yasadışı Göçle Mücadele Anlaşması, b) Yatırımların karşılıklı Korunması ve Teşviki Anlaşması, c) Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması, d) Çevre Alanında İşbirliği Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Dışişleri Bakanı İ. Cem'in 3-5 Şubat 2000 tarihleri arasında Atina'ya yapmış olduğu ziyaret sırasında da a) Ekonomik İşbirliği Anlaşması, b) Deniz Ulaştırması Anlaşması, c) Gümrük İdareleri Arasında Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması, d) Bilim ve Teknoloji Alanında İşbirliği Anlaşması, e) Kültürel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması ile Bilim ve Teknoloji Alanında İşbirliği Anlaşması'nın onay süreçleri tamamlanmış olup her iki anlaşma da 4 Mayıs 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Gümrük İdareleri Arasında Karşılıklı Yardımlaşma ve İşbirliği Anlaşması ise 3 Haziran 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

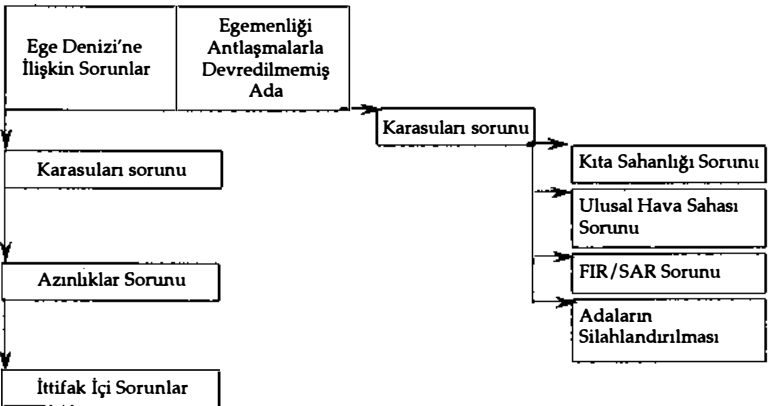
arasındaki ilişkileri nasıl etkiler? Doğaldır ki, taraflardan herhangisi birinin ortamın kendi çıkarını / tezini karşı tarafa kabulettirmeye uygun olduğuna inanması durumunda; geleneksel uyuşmazlıklar, fiili durumlar, kazalar / öngörülme-yen durumlar, iki ülke arasında gerginliğe yol açabilir.²⁸ Çatışan ilişkilere sahip ülkeler arasında çatışma-uzlaşma sarkacı her türlü olasılığı akılda tutmayı zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla uzlaşmazlık anında taraflar pek çok nedenden dolayı tepkilerini mümkün olan en üst düzeyde belirlemektedir. Ancak Türk-Yunan ilişkilerinde uyuşmazlık konularının hepsinde tepkinin üst düzeyde uygulanmadığını görmekteyiz. Doğaldır ki, bu durum uyuşmazlık / sorunun niteliğine bağlıdır. İki ülke arasında egemenlik / hükümlanlık hak ve çıkarlarını doğrudan ilgilendiren örneğin, karasularının 6 milden 12 mile genişletilmek istenmesi, kıta sahanlığı iddiası, egemenliği antlaşmalarla devredilmemiş adalar, adacıklar, kayalıklar sorunu gibi konularda tepkiler daha üst düzeyde uygulanırken, daha önce antlaşmalarla statüsü üzerinde uzlaşmış konularda, örneğin azınlıklara ilişkin ihlaller, NATO komuta kontrol sorunları, adaların silahsızlandırılmış statüsünün ihlali, FIR/SAR ihlalleri söz konusu olduğunda tepkiler teknik/diplomatik protestolar düzeyinde kalabilmektedir. Bu boyutuyla düşündüğümüzde, Türkiye ve Yunanistan arasında bir yandan GAÖ çabaları sürerken ve sorun çözümüne yönelik süreç başlatılmaya çalışılırken, diğer yandan, somut sorunların çözümüne ilişkin müzakerelerde başarı sağlanmaması, uzlaşmazlığın keskinleşmesi yeniden tarafları gerginlik, çatışma ortamına sürükleyebilir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların pek çoğu birbiriyle ilintidir, çözüm de sorunların birlikte ele alınmasını gerektirmektedir.²⁹ Ülke sınırlarını, egemenlik alanlarını değiştirece-

28 Bu konuda bkz; Karl W. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, 2nd Edition, Englewood Cliffs New Jersey: Prentice-Hall, 1978, s.132-135.

29 Bununla birlikte, bu makalede Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlardan sadece Ege Denizi'ne ilişkin olanları üzerinde durulacaktır. Gerçek azınlıklara ilişkin sorunlar gerekse Kıbrıs sorunu dolaylı bir sorun olarak değerlendirilecektir.

ğinden öncelikle egemenliği antlaşmalarla devredilmemiş ada, adacık ve kayalıkların statüleri üzerinde bir anlaşma sağlanmak zorundadır. Ancak bundan sonra tarafların sahip oldukları egemenlik alanlarının denizdeki sınırını kararlaştırmak mümkün olacaktır. Buna bağlı olarak, karasuları sınırı üzerinde anlaşıl-madan bu denizdeki kıta sahanlığı ve ekonomik bölge/bitişik bölge sınırlarını da saptamak mümkün değildir. Dolayısıyla, ka-rasuları sınırı üzerinde sağlanacak bir anlaşma tarafların kıta sa-hanlıklarını belirlemek için başvuracakları esas hatları saptamayayı da kolaylaştıracığından öncelikle ele alınması gerekir. Si-yasi egemenlik sınırlarının bu şekilde saptanmasından sonra uluslararası hukuka uygun olarak karasuları ve hava sahasının genişliği üzerinde de anlaşmak mümkün olacaktır. Burada Yunanistan'ın tek yanlı iddia etmiş olduğu 10 millik ulusal hava sahası sınırının hukuksal dayanağının yetersizliği ortadadır. Ege Denizi'ne ilişkin diğer sorunlar ise, tarafların egemenlik iddiala-rını etkilemeyecek teknik nitelikli sorunlar olduğundan tarafla-rın uzlaşmaları çok daha kolay olacaktır. Gerek FIR gerekse SAR sorumluluklarına ilişkin uyuşmazlıklar Türkiye'nin de AB'ye katıldığı bir ortamda iç sınırlara ilişkin sorumluluklar çerçeve-sinde tarafların ortak uğraşısı haline gelecek ve teknik boyutu, yeterliliği öncelik kazanacaktır.

Diğer yandan, tarafların güvenlik endişelerine gerekçe gösterdikleri silahlanma faaliyetleri de Lozan dengesi göz önünde tutularak daha kolay çözülebilecektir. Yunanistan'ın adaları silahlandırmak için "Türk tehditi"ne sığınması, Türkiye'nin Ege Denizi'nde amfibik yetenekli bir ordu bulundurmasının gerekçesi kalmayacaktır. Karşılıklılık çerçevesinde bu sorun da kolaylıkla çözülecektir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki uyuşmazlık konularına kalıcı bir çözümün bulunabilmesi için öngörülen süreç bir boyutuyla Türkiye'nin AB ile yürütmekte olduğu tam üyelik görüşmelerine bağlı olarak gelişmektedir. Özellikle 1999 Helsinki Zirve kararında dile getirilen 2004 tarihi Türkiye'ye uyuşmazlıkların çözümünde bir son tarih gibi dayatılmak istenmektedir. Tarih konusunda görüş farklılıkları yanında, özellikle tarafların bu tarihe kadar aralarındaki sorunları çözememeleri halinde Uluslararası Adalet Divanı'nın yargı yetkisine başvuracaklarını kabulledikleri yorumu Türkiye'nin hareket serbestisini kısıtlamaktadır.

EGE SORUNU BAĞLAMINDA TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin genel yönelimini etkileyecek pek çok sorunun varlığı ortadadır. Bu sorunlar, birbiriyle ilintili olmakla birlikte farklı özelliklere sahiptirler. Örneğin bazı sorunlar iki ülke arasında rejim oluşturan antlaşmalar yapılırken henüz kavramsal olarak bile uluslararası hukukta gündemde olmayan sorunlardır (örneğin, kıta sahanlığı, bitişik bölge, ekonomik bölge gibi deniz hukukunu ilgilendiren sorunlar bu tür sorunlardandır). Bazı sorunlar ise, rejim kuran antlaşmalarda daha sonra teknik düzeyde yürütülecek çalışmalarla ilişkilendirilen sorunlardandır (örneğin, ulusal sınırların, deniz sınırlarının belirlenmesine ilişkin sorunlar, aidiyeti tartışmalı ada, adacık ve kayalıklar sorunu bu tür sorunlardandır). Diğer bazı sorunlar ise, ya taraflardan birinin statü kuran

antlaşma hükümleri ile bağlı olmak istememesinden veya taraflardan birinin rejim kuran antlaşma hükümlerini ihlal etmesiyle yaşanmaktadır (örneğin adaların silahsızlandırılmış statüsünün ihlali bu tür sorunlardandır).

Sorunların farklı özelliklere sahip oluşu uzlaşmazlığı daha da karmaşık hale getirmektedir. Tarafların hükümlerlik hakları içerisinde gördükleri durum alışları antlaşmalarla oluşturulan statüyü de zaman zaman sarstığından, tarafların duyarlılıkları ve gösterdikleri tepkiler de yoğun olmaktadır. Bu durum, aynı zamanda, her türlü durum alışın win-lost olarak değerlendirildiği bir sürece girilmesine yol açmaktadır.

Karasularının 6 milden 12 mile genişletilmesi olasılığı

Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki ulusal karasuları sınırını 6 milden 12 mile genişlettiğini açıklaması ve bunu fiili olarak da uygulamaya başlaması durumunda Türkiye daha önce açıklamış olduğu savaş nedeni sayma "casus belli" kararını³⁰ uygulamak zorunda kalacaktır. Çünkü yaşamsal çıkarlarının korunması konusunda kararlılığı bunu gerektirmektedir. Bu kararı uygulamaya sokma şekli ise tırmanmayı beraberinde getirecektir. Bu bağlamda, Türk-Yunan ilişkilerinin süreçsel yönelimi ve Türkiye'nin dış politika geleneği çerçevesinde diyalog sürecinin işletilmesi beklenebilir. Bir yandan diplomatik girişimler sürerken Türkiye'nin devlet gemilerini Yunanistan tarafından iddia edilen 6 mil -12 mil arasında konuşlandırması inisiyatifi eşitleyecek ve güce ilk başvuran olmayan taraf olma özelliği kazandıracak bir taktik davranış olacaktır. Doğaldır ki bu durumda Yunanistan ya kararını askeri güç kullanarak uygulamaya çalışacaktır ya da daha önce yapmış olduğu gibi üçüncü aktörlerin de

30 Türkiye 1976 yılında Ege Denizi'nde karasularının Yunanistan tarafından 6 milin ötesine genişletilmesini savaş nedeni olarak gördüğünü açıklamıştır. Bu konuda bkz; Fuat Aksu, *Türk-Yunan İlişkileri: İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: SAEMK Yayınları, 2001, s. 60-68.

arabuluculuğu ile “onurlu bir geri adım”la yetinecektir.³¹ Karasularının 12 mile genişletilmesi ardından Türk devlet gemilerine askeri müdahale doğrudan bir Türk -Yunan savaşına yol açacaktır. Bu durumda Türkiye’nin askeri güç kullanımına göstereceği tepki “meşruiyet”kazanacaktır. Diğer yandan, savaşın sınırlı bir çatışmanın ötesine taşma olasılığı oldukça yüksektir. Tarafların gerek Ege’de gerekse Trakya ve düşük bir olasılıkla da olsa Kıbrıs’da sıcak çatışma içerisinde olması mümkündür. Yunanistan’ın 1990’ların ilk yarısından itibaren Türkiye’nin komşu olduğu ülkelerle askeri işbirliği antlaşmaları imzalamış olması dikkate alındığında bu olasılığı ciddi olarak düşünmekte olduğu söylenebilir. Nitekim Kıbrıs Rum Yönetimi ile oluşturmuş olduğu Ortak Savunma Doktrini çerçevesinde Kıbrıs’ta askeri varlığını güçlendirmesi, Suriye ile imzalamış olduğu askeri işbirliği antlaşması, İran ve Ermenistan ile yapmış olduğu anlaşmalar³² Türkiye’nin bu ihtimaller çerçevesinde Doğu Akdeniz’de güvenliğini gözden geçirmesini gerektirmiştir.³³

Karasuları sorununda Türkiye’nin çıkarlarına en uygun çözüm mevcut 6 mil uygulamasının sürdürülmesi ve bunun aşıl-

31 12 mile genişletme kararını tanımadığını göstermek üzere Türkiye’nin 6-12 mil arasındaki alana askeri gemilerini göndermesi durumunda Yunanistan’ın fiili müdahalesi savaşı başlatmaya yetecektir. Ancak, bu aşamadan önce Yunanistan’ın BM Güvenlik Konseyi’ni durumdan haberdar ederek “ihlal”in durdurulmasını istemesi de olasıdır. Bu durumda Ege sorunlarının “uluslararasılaşma” olasılığı artmaktadır. BM’in arabuluculuk rolünü üstlenerek fiili çatışmayı önlemesi ise sorun çözümü demek olmayacaktır.

32 28 Haziran’da Tahran’da yapılan bir basın açıklamasına göre Yunanistan Savunma Bakanı Apostolos-Athanasios Tsokhatzopoulos Yunanistan, İran ve Ermenistan arasında bölgede barış ve istikrarın oluşturulması amacıyla yakında bir savunma işbirliği anlaşmasının imzalanacağını bildirmiştir. Bu konuda yapılacak anlaşma 12 Temmuz 1999’da Atina’da toplanacak olan ilk üçlü savunma toplantısında imzalanacağı bildirilmiştir. <http://www.stratfor.com/services/giu/070199.ASP>; B. Tarihi: 17/08/1999

33 Bu bağlamda Türkiye de komşularıyla işbirliğini güçlendirmek için ça-ba göstermeye başlamıştır.

mayacağına garanti altına alınmasıdır. Bu nedenle Türkiye'nin "casus belli"/savaş nedeni sayma politikası caydırıcı bir etki yapmakta ve inandırıcılığının sınanmasının maliyeti çok yüksektir. Dolayısıyla, Yunanistan'ın maliyetinin yüksekliği ve sonucunun belirsizliğini dikkate alarak rasyonel olmayan bir tercihe yönelmesi olağan şartlarda mümkün değildir.³⁴ 12 mile çıkarma kararının savaş nedeni sayılacak olması ve buna rağmen Yunanistan'ın bu kararı alması ve fiili olarak uygulaması, Türkiye'nin göstereceği tepkiye meşruiyet kazandıracaktır. Türkiye, uluslararası hukuk açısından Yunanistan'ın kararını "hakkın kötüye kullanılması" olarak değerlendirdiğini açıklayarak somut örnek olarak sunabilecektir. Savaşı başlatan taraf olmaması Türkiye'ye uluslararası kamuoyunda haklılık da kazandırabilecektir.

Yunanistan'ın karasularını 6 milden 12 mile genişlettiğini açıklaması ve bunu fiili olarak da uygulamaya çalışması sonrasında Türkiye'nin tepkisini görerek geri adım atması, 12 mil kararını geri alması Yunanistan'da siyasal iktidarı zor durumda bırakacaktır. Bu durumda alınacak bir kararın ulusal kamuoyu önünde savunulabilir olması ancak üçüncü aktörlerin arabuluculuğu ile sağlanacak olan "onurlu bir geri çekiliş" sayesinde olabilir ki, 1996 Kardak Kayalıkları krizinde bu rolü büyük ölçüde ABD üstlenmiştir. Ancak bunun karasuları sorununda ye-

34 Çünkü Türkiye ve Yunanistan arasındaki askeri güç dengesinde Yunanistan'ın ilk vuruş yeteneğini kullanarak Türkiye'ye vereceği zarara rağmen Türkiye'nin ikinci vuruş yeteneğini kullanması ile Yunanistan açısından çok daha kalıcı zarar oluşacaktır. Bu durumda Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki Anadolu kıyılarına yakın pek çok stratejik adayı ele geçirme olasılığı da düşünüldüğünde, Yunanistan'ın bütün bu olasılıkları dikkate almadan girişeceği bir hareketin rasyonel olamayacağı ortadadır.

Bununla birlikte, Alexis Heraclides'in belirttiğine göre, Yunanistan'da uzun dönem Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunların kalıcı bir çözüme kavuşturulabilmesi için fiili güç kullanımı ve savaşa başvurma en uygun çözüm olacağına olan inanın önemli ölçüde yandaş bulduğu görülmektedir. Bu konuda bkz; Alexis Heraclides, Yunanistan ve "Doğudan Gelen Tehlike" *Türkiye: Türk-Yunan İlişkilerinde Çıkmazlar ve Çözüm Yolları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

niden olabileceğinin garantisi yoktur. Üçüncü aktörlerin etki ve rolünü abartmak, ya da ulusal stratejileri üçüncü aktörlerin tepkisine göre şekillendirmek istenmeyen sonuçların doğmasına yol açabilir. Bununla birlikte, asimetrik güç dengesinin söz konusu olduğu Türk-Yunan ilişkilerinde Yunanistan'ın kendini "zayıf" görerek Türkiye karşısında gücü dengelemek için ittifak arayışları içinde olması olağandır. Kaldı ki, Yunanistan'ın bir AB üyesi ülke olması ve NATO üyesi olması, Batı eksenli iki ülke arasında çıkacak bir sıcak çatışmada AB'nin, en azından diplomatik olarak, Yunanistan'ın yanında olmasını gerektirecektir. Dolayısıyla AB'nin Türk-Yunan çatışmasında "taraf" olma olasılığı vardır ve bu dikkate alınmak zorundadır. Nitekim Kardak Kayalıkları bunalımı sırasında Avrupa Parlamentosu'nun 15.2.1996 tarihinde aldığı karar ve AB Genel İşler Konseyi'nin 15.7.1996 tarihinde yayınlamış olduğu deklarasyon ile AB'nin Yunanistan'ın yanında yer alması bu durumu duyarlı kılmaktadır. AB almış olduğu kararda Kayalıkların Yunanistan'a ait olduğunu savunmuş ve Türkiye'yi saldırgan davranmakla itham etmiştir.³⁵

Benzer şekilde, ABD de bölgedeki stratejik çıkarları doğrultusunda iki müttefik ülke arasında uzun süreli bir çatışmaya izin vermeyecektir. Taraflardan herhangi birini diğerine tercih etmeden önce yoğun baskı arayışında olacaktır. ABD'ye rağmen çıkacak bir savaş sonrasında kazanan tarafın yoğun kamuoyu baskısıyla karşılaşma olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Bunun istisnası, ABD ile Türkiye'nin çıkarının örtüştüğü bir durumun ortaya çıkmasıdır. Eğer Yunanistan ABD'nin çıkarını göz ardı ederek, AB desteğine güvenerek karasularını 12 mile genişletme kararını uygulamaya koyarsa, Türkiye-ABD dayanışma-

35 Karar metni için bkz; <http://www3.europarl.eu.int/omk/omnsapir...6/PLAGE@1...TYPEF=TITRE...NUMB=6...DATEF=960215>
Deklarasyon metni için bkz; "1943. Council – GENERAL AFFAIRS CFSP Presidency Statement:" Brussels (15/7/1996) – Press:208 Nr: 8913/96 ; <http://ue.eu.int/newsroom/LoadDoc.asp?MAX=1...DOC=!!!...BID=71...DID=43001...GRP=474...LANG=1>

sını kolaylaştırmış olur. ABD'nin diplomatik baskısı, Türkiye yerine Yunanistan üzerinde yoğunlaşır. Bununla beraber Türkiye'nin göz önünde bulundurması gereken gerçek aslında savaşta tek başına olacağıdır, self-help durumu. Gücün her ögesiyle mücadele sahasında olmak gerekecektir.

Egemenliği Tartışmalı Adalar Sorunu

Türk-Yunan ilişkilerinde karasularından sonra en hızlı tırmanışa yol açabilecek sorundur. Doğrudan taraflara egemenlik sınırlarını genişletme olanağı sağlayacağı ve diğer deniz hukukuna ilişkin sorunların çözümünü etkileyebileceği için dikkatle izlenmelidir. Aslında bir boyutuyla sorun teknik bir sorundur, hukuksal statüler saptanırken teknik boyut henüz karara bağlanmamıştır. Lozan Barış Antlaşması ve sonrasında yapılan ülke devrine ilişkin antlaşmalar haritalandırma boyutunu –deniz sınırları açısından– “ihmal” etmiştir. Bu bakımdan Lozan Barış Antlaşması'nın 16. maddesi 1. paragrafı hükmüne göre, “... bu toprakların ve adaların geleceği ilgililerce düzenlenmiştir ya da düzenlenecektir,”2. paragrafı hükmüne göre ise, “işbu maddenin hükümleri, Türkiye ile sınırdaş olan ülkeler arasında komşuluk durumları yüzünden kararlaştırılmış ya da kararlaştırılacak olan özel hükümlere helal vermez”, denilmektedir. Bu hükümler taraflara müzakere sürecini başlatacak uygun zemini yaratmaktadır.

Lozan Barış Antlaşması ile oluşturulan statüden yola çıkılacak olursa sorun daha da karmaşık hale gelecektir. Çünkü Lozan Konferansları sırasında devletlerin denizdeki sınırları saptanırken 3 mil esasına göre hareket edilmiştir. Bugün ise, Ege Denizi'nde uygulanmakta olan karasuları genişliği her iki ülke için de 6 mildir. Yunanistan ulusal karasuları sınırını 1936 yılında (17 Eylül 1936 Tarihli 230 Sayılı Yasa), Türkiye ise 1964 yılında (15 Mayıs 1964 Tarihli 476 Sayılı Yasa) 3 milden 6 mile çıkarmışlardır. Dolayısıyla bu genişletme sırasında egemenliği antlaşmalarla devredilmemiş bazı ada, adacık ve kayalıkların da

Yunanistan'ın ilan ettiği 6 millik karasuları sınırı içerisinde kalmış olması muhtemeldir.³⁶ Bugün bu konu tartışılırken yeniden 3 millik uygulamanın esas alınacağını söylemek yeni tartışmalar yaratacağından gereksiz ve abartılmış olacaktır. Dolayısıyla 6 millik karasuları genişliği ve esas hatlar belirlenerek yapılacak bir sınırlandırmada egemenliğinden kuşku duyulmayan ada, adacık ve kayalıkların statülerinin belirlenmesi ve teyit edilmesi gerekmektedir.

Türkiye açısından şu seçeneklerden söz edilebilir;

- Antlaşmalarla devredilenler dışında Ege Denizi'ndeki tüm ada, adacık ve kayalıklar üzerinde Osmanlı Devleti'nden kaynaklanan halefiyetini ve egemenliğini sürdürmektedir ve bunlar üzerinde herhangi bir tartışmayı dahi kabul edemez,

- Antlaşmalarla devredilenler de dahil Ege Denizi'nde sınırdış ülkeler arasında deniz sınırına ilişkin herhangi bir antlaşma yapılmamıştır, bu çerçevede egemenlikleri devredilen ada, adacık ve kayalıkların sınırlarının saptanması gerekir.*

- Antlaşmalarla egemenlikleri karara bağlanmış olan ada, adacık ve kayalıklar dışında kalan ada, adacık ve kayalıkların statüleri hakkında herhangi bir antlaşma yapılmamıştır, dolayısıyla bunların egemenlikleri tartışmalıdır, müzakerelerle bu durum karara bağlanmalıdır.

Birinci seçenek doğal olarak herhangi bir müzakereyi, pazarlığı değil win-lost seçeneğini, çatışmayı öngörmektedir. İkinci seçenek ise, tarafların ulusal egemenlik sınırlarında kesin ulaştıkları bir statüyü oluşturmalarına olanak tanıyarak müzakeresürecini başlatabilmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla en azın-

36 Son dönemde bu konuda yayınlanmış çalışmalardan bazıları için bkz; Sertaç Hami Başeren, Ali Kurumahmut, *Ege'de Egemenliği Devredilmemiş Adalar*, Ankara: SAEMK Yayınları, 2003; Ali Kurumahmut, (Y. Hazırlayan), *Ege'de Temel Sorun Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998; Yüksel İnan, Sertaç Başeren, *Status of Kardak Rocks/ Kardak Kayalıklarının Statüsü*, Ankara: (Yayınevi Yok), 1997.

* 1932 Türk-İtalyan Antlaşması hariç. Söz konusu metinler için bkz; www.turkishgreek.org/belgeler.htm

dan tartışmasız bölgeler üzerinde mutabakat sağlama olanağı yaratılabilir.

Kardak krizi sonrasında bu konuda bir tür fiili moratoryum oluşmuştur. Çatışma çözülmüş ve taraflar iddialarını koruyarak gerginliği tırmandırmaktan uzak kalmışlardır. Bununla birlikte “sorun” henüz çözülmüş değildir ve “fiili durum”lar yaratılmasına uygundur. Herhangi bir fiili durum yaratılması ise, tarafların yeniden çatışma noktasına sürüklenmesine neden olacaktır.

Üçüncü seçenek bütünüyle taraflara “eşit” olanak tanımakta ve halefiyet ilkesini göz ardı etmektedir. Müzakerede tarafların hukuki/siyasi tezlerine göre sonuç almak mümkündür. Başlangıçta, her iki tarafın da tartışmalı alanlarda egemenlik iddiası sorgulanabilir niteliktedir.

Türkiye açısından tutarlılığı olan seçenek büyük ölçüde ikinci seçenektir. Bu seçeneğin uygulanması durumunda tarafların antlaşmalarla belirlenmiş egemenlik sınırlarını saptamak mümkün olacağından tartışmasız kabul görmüş olanların dışında kalan alanlar üzerinde Türkiye’nin egemenliğinin devam edip etmediğine karar vermek daha kolay olacaktır. Bu durum en azından müzakere edilebilirliği sağlaması bakımından avantaj sağlamaktadır.

Kıta Sahanlığı Sorunu

1976 Bern Protokolü ile tarafların üzerinde uzlaşmış oldukları fiili durumlar yaratmama kararı, süreç içerisinde Yunanistan’ın ulusal karasuları dışında petrol arama ruhsatları vermesi ile ihlal edilmeye çalışılsa da, Türkiye’nin de kendi araştırma gemilerini bölgeye göndererek karşılıklılığı uygulayacağını göstermesiyle yeniden fiili/hukuki moratoryuma dönülebilmiştir.

Kıta sahanlığına ilişkin uyuşmazlık, fiili durumlar söz konusu olduğunda bile, taraflar arasında fiili bir savaşa dönüşme olasılığı düşük olan sorunlardandır. Çünkü burada diğer sorunlardan farklı olarak ulusal yetki ve hükümlerlik sınırlarını saptayan herhangi bir ikili antlaşma söz konusu değildir. Dolayı-

sıyla bu anlamda bir egemenlik ihlalinin çok, önemli çıkarların ihlal edilebileceği olasılığından söz etmek mümkündür. Taraflar ancak somut adımlar attıklarında, örneğin petrol sondajı yapmak gibi, diğer tarafın bu eyleme müdahalesi söz konusu olabilir. Dolayısıyla, uzlaşmazlığın çatışmaya dönüşeceği bir tırmanma evresi gerekecektir, fiili durumlardan doğacak bir tırmanmada tarafların güce başvurma olasılığı her zaman vardır. Ancak böylesi bir durumda güce başvuracak tarafın eylemin meşruiyetini sağlaması zordur. Bern Protokolü ile taraflar bu tür tırmanmalara yol açabilecek girişimlerden karşılıklı olarak kaçınacakları yükümlülüğü altına girmişler ve bu konuda ulusal kamuoylarını kışkırtacak girişimlerden uzak kalacaklarında anlaşmışlardır. Tırmanmaya yol açabilecek girişimleri başlatan taraf, doğal olarak, aynı zamanda bu protokolün hükümlerini de ihlal edeceğinden eylemindeki “meşruiyet”i ortadan kaldırmış ve karşı tarafa eyleminde haklılık kazandırmış olacaktır. Bern Protokolü, kıta sahanlığına ilişkin uyuşmazlıkta karşılıklı çıkar ve tezleri dikkate alan bir müzakere sürecini başlatmaları için taraflara inisiyatif yüklemiştir. Bu konuda ortak karar alınmadıkça ve anlamlı müzakereler gerçekleştirilmeden Uluslararası Adalet Divanı’nın yargı yetkisine başvurulması veya başka bir çözüm yönteminin ileri sürülmesi protokolün mantığına ters düşmektedir.

Adaların Silahsızlandırılmış Statüsünün İhlali

Ege Denizi’nde egemenliği Yunanistan’a devredilen adaların silahsızlandırılmış statülerinin açıkça ihlal edilmekte oluşu ve bunun iki ülke arasındaki ilişkileri zaman zaman gerginleştirilmesi, hukuki ve siyasi açılardan ele alınması gereken bir uyuşmazlığı ortaya çıkarmaktadır. Özellikle Ege’de taraflar arasında sıcak bir çatışma riskinin bulunması ve müzakerelerle çözülemeyen sorunların güç kullanılarak çözümlenebileceği endişesi, asimetrik güç dengesi de göz önüne alındığında, bu adaların silahsızlandırılmış statüsünün sürdürülmesini iki ülke açısından

da duyarlı kılmaktadır. Yunanistan, “tehdit algılamaları” çerçevesinde bu adaları Türkiye’ye karşı silahlandırmakta olduğunu açıklamaktadır. Türkiye ise bu adaların “silahsızlandırılmış” statüsünün sürdürülmesinin ulusal güvenliği açısından zorunlu olduğunu ve bu kaygıları çerçevesinde antlaşmaların yapıldığına işaret etmektedir.³⁷ Dolayısıyla, her iki ülkenin de kendi var oluş ve ulusal güvenlik kaygılarını gerekçe göstererek silahsızlandırılmış statüyü kullandıkları görülmektedir. Güvenlik ve güven artırıcı önlemlere koşut olarak, taraflar arasında mevcut sorunların müzakerelerle çözümleneceğine dair bir anlayışın hakim kılınması ve güvenlik kaygılarının giderilmesi durumunda bu konudaki uyuşmazlığın da ortadan kalkması düşünülebilir. Nitekim Ege’de güvensizlik ve güvenlik kaygılarının artmasına koşut olarak güvenliğin karşılıklı silahlanma ile sağlanmaya çalışılması bu süreci tersine çeviren bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, tarafların bu kaygılarının azaltıldığı ve kurumsal bir yapı içerisinde güvenceye alındığı bir ortamda ihlallerin kolaylıkla çözümlenmesi mümkün olabilecektir.

Bu durum iki ülke arasında uzlaşmazlık konusu olarak var olmaya devam ettiği sürece iki ülkenin de taraf olduğu ittifak sistemlerinin işleyişleri de büyük ölçüde etkilenecektir. Nitekim NATO’nun bölgesel faaliyetleri ve oluşturulmaya çalışılan Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP)’nin işleyişi açısından bu kaygıların ön planda tutulması olumsuz etki yaratmak-

37 Türkiye’nin Ege Denizi’nde Yunanistan’ın egemenliğine bırakılan adaların silahsızlandırılmış statüsünü sağlamaya çalışması Lozan Konferansları sırasında da tartışma konusu olmuştur. Konuyu inceleyen alt komisyon adaların silahsızlandırılmış statüye konulmasının Anadolu’nun güvenliği bakımından önemli olduğuna karar vermiştir. “Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya Adalarının Askerlikten Arındırılması Sorununu İncelemek üzere Toplanmış Uzmanlar Alt-Komisyonunun Raporu” için bkz, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, Cilt I, Çev. Seha L. Meray, İstanbul: YKY, 2001. Bu konuda ayrıca bkz; Fuat Aksu, “Preservation of Demilitarised Status of the Aegean Islands For National Security of Turkey”, *Turkish Review of Balkan Studies*, Annual 2002.

tadır.³⁸ Diğer yandan, Türkiye'nin de AB'ye tam üyeliğinin gerçekleşmesi ile Ege Denizi AB'nin coğrafi sınırları içerisinde yer alırken Türk-Yunan sınırı bir içsınır haline dönüşecektir. Bu niteliğiyle iki tam üyenin ulusal güvenlik kaygısı içinde olması ve birbirlerini güvenliklerine tehdit olarak algılamayı sürdürmesi ittifak ve entegrasyonun mantığı ile uyuşmayan bir durum olacaktır. Dolayısıyla, Avrupa Birliği Ortak Dış ve Savunma Politikası (ODSP) çerçevesinde, AB'nin dış sınırlarının güvenliği daha duyarlı olacak ve stratejiler bu duyarlılığa göre saptanacaktır.

Ulusal Hava Sahasının 10 Mil Olarak Uygulanmak İstenmesi ve FIR

Türkiye ve Yunanistan arasında önemli bir uyuşmazlık konusu olan 10 millik ulusal hava sahası iddiası uluslararası hukuk açısından da tartışma yaratmaktadır. Uluslararası hukuka göre bir devletin hava sahası o devletin toprakları ve karasularının dış sınırı üzerindeki hava sahası kadardır. Dolayısıyla nasıl bir devletin kara sınırlarının dışında bir hava sahası olamayacaksa, doğaldır ki, deniz sınırlarının ötesinde de bir hava sahası olamayacaktır. Bu nedenle, Yunanistan'ın Ege Denizi'nde uygulamakta olduğu 6 millik karasuları sınırının ötesine uzanan bir 10 millik hava sahası ilan etmesi, hukuksal açıdan dayanaklı değildir. Bu durumun kabulü 10 millik karasuyu ilanı

38 Türkiye Aralık 2001'de ABD ve İngiltere AGSP konusunda kabul etmiş olduğu Ankara Metni'ne göre, AB içerisinde yer almamakla birlikte, kendi bölgesinde güç kullanımına gerek duyulduğunda karar alma mekanizması içinde yer almak isteğini kabul ettirmiştir. Oluşturulacak Avrupa gücünün NATO müttefikleri arasında çıkabilecek çatışmalarda kullanılmaması kararlaştırılmıştır. Bu durumda özellikle Kıbrıs ve Ege dolayısıyla çıkabilecek bir çatışmada AB'nin müdahil olmaması sağlanmaya çalışılmaktadır. Doğal olarak Yunanistan buna karşı çıkarak ulaşılan çözümü AB ve NATO içerisinde veto etmektedir. Bu konuda bir değerlendirme için bkz; Özlem Terzi, "New Capabilities, Old Relationships: Emergent ESDP and EU-Turkish Relations", *Southeast European Politics*, June 2002, Vol. III, N. 1, s. 43-61.

demektir ki, karasularının 6 milin ötesine genişletilmek istenmesi Türkiye tarafından savaş nedeni sayılmaktadır.

Yunanistan'ın karasuları konusundaki yaklaşımının 6 milin ötesine taşmamak olduğunun kesinleşmesi durumunda, deniz hukukuna ilişkin diğer sorunlarda olduğu gibi, bu sorunda da anlaşma sağlanabilmesi daha fazla mümkün olacaktır. Bir başka açıdan, geçmişte güvenlik gerekçesiyle ilan edilen bu karar silah teknolojisinin de gelişmesiyle artık anlamsız hale gelmiştir. Dolayısıyla, güvenlik gerekçesi ulusal hava sahasının genişletilmesine gerekçe olmaktan çıkmıştır.

FIR konusundaki tartışmalar ise, taraflardan herhangi birine egemenlik hakkı tanımadığından, sadece teknik bir sorumluluk yüklediğinden, AB üyeliğinin gerçekleşmesi durumunda kolaylıkla çözümlendirilecek bir uyuşmazlık noktasıdır. Gerçekten de AB'nin iç sınırları içerisinde yer alacak olan Ege Denizi'nde tarafların teknik yeterliliklerinin de göz önüne alındığı yeni bir düzenleme kolaylıkla uygulamaya konulabilir. Ayrıca Yunanistan'ın Türkiye'den ICAO kurallarına aykırı olarak istemekte olduğu devlet uçaklarına ilişkin uçuş bildirimi için de gerekçe kalmayacaktır. Nitekim Türkiye ve Yunanistan arasında ICAO çerçevesinde yürütülen görüşmelerde bu konular ele alınmış ve teknik düzenlemeler konusunda görüşmeler yapılmıştır.³⁹

Sonuç Yerine

Gerek güvenlik ve güven arttırıcı önlemler gerekse iki ülke arasındaki temel uyuşmazlık konuları dikkate alındığında bu tür önlemlerin mevcut uyuşmazlık konularını çözmede tek başına yeterli olabileceğini söylemek elbette ki mümkün değildir. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, söz konusu önlemlerin samimiyetle uygulanabilmesi durumunda ancak iki ülke arasında-

39 Hristina Korai, "Hava Koridorları İçin ICAO'da Türk-Yunan Diyalogu", *Elefterotipia*, 26.03.2002.

ki güven ortamına dayalı diyalog süreci açılabilir.

Bu aşamada, söz konusu sürecin işlemeye başlamış olması olumlu bir adım olmakla birlikte, kimi kuşkular da vardır. Öncelikle, Türkiye'nin AB ile olan tam üyelik müzakereleri çerçevesinde değerlendirildiğinde, Yunanistan ile olan uyuşmazlıklarının üyelik için ön koşul/kısa dönem hedefler olarak dile getirilmesi iki ülke arasında açık bir koşulluluk ilişkisi ve asimetri doğurmaktadır. Bu durumun yaratmış olduğu en önemli sakınca, taraflardan hem Yunanistan'a hem de Türkiye'ye karar alma sürecinde baskı uygulamakta oluşudur. Özellikle AB'nin her iki ülkeyi birbirine karşı engel olarak göstermesi durumunda uyuşmazlıkların çözümü zorlaşmaktadır. Ancak bu aşamada dikkatleri çeken bir nokta Yunanistan ile AB'nin çıkarlarının Türkiye ile olan ilişkilerde örtüştüğüdür. Gümrük Birliği'nin ardından, 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylığının kabul edilmesi, AB ve Yunanistan'ın Türkiye'ye baskı ve pazarlık uygulama olanağı vermiştir. Nitekim bu sayede 2003 Nisan'ına değin GKRY, Kıbrıs'ın yasal temsilcisi olarak AB'ne tam üye olarak kabul edilmiş, Türkiye ise bu genişleme dalgası içerisinde yer almayarak 2004 yılı sonunda görüşmelere başlanabileceği belirtilmiştir.⁴⁰ 2003 Nisan'ında açıklanan Katılım Ortaklığı Belgesi'nde ise, Kıbrıs ve Yunanistan ile olan sorunlar "güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterler", "öncelikler (2003-2004)" başlıkları altında dile getirilerek daha yumuşak bir üslup kullanılmıştır.⁴¹ Bununla birlikte koşulluluk ilişkisi özünde değişmemiştir.

40 Bu konuda ayrıntılar için bkz; Fuat Aksu, "Ege ve Kıbrıs Sorunlarını Çözümünde Avrupa Birliği'nin Tutumu", (Yayınlanmamış Makale); ayrıca GKRY'nin AB'ne tam üyelik başvurusunun uluslararası hukuk açısından değerlendirilmesine ilişkin olarak bkz; "Further Opinion of Professor M. H. Mendelson O.C. on the Application of the Republic of Cyprus to Join the European Union", UN doc. A/56/451-S/2001/953, 9 October 2001, www.un.org/documents/ga/docs/56/a56451.pdf

41 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesi için bkz; <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ad/ad/AccessionPartnership2003.pdf>

Dolayısıyla, Kıbrıs sorununa kalıcı ve adil bir çözüm bulunamadan GKRY'nin AB'ye tam üye olarak kabul edilmiş bulunması, buna karşın KKTC ve Türkiye'nin üyelik sürecinin dışında kalmış olması, bundan sonraki dönemde, Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirebilecek bir pozisyona sürüklemiştir. Bu durum aynı zamanda Türkiye ve AB'nin de karşı karşıya gelmesine yol açabilecektir. Nitekim Kıbrıs sorununa ilişkin tartışmalar sürerken AB çevrelerinde dile getirilen görüş Kıbrıs sorununa çözüm bulunamamasının Türkiye'nin AB üyeliğini zora sokacağı ve AB-Türkiye karşıtlığı yaratacağı şeklinde olmuştur. Benzer durum Yunanistan ile Türkiye arasındaki temel sorunlara ilişkin olarak da söylenebilir. Nitekim AB'nin güven yaratma süreci için uygun zemin oluşturabileceğine olan inancın sonucu olarak Türkiye ve Yunanistan arasındaki kimi sorunların kolayca çözümlenebileceği ortadadır. Ancak henüz taraflar sorunların varlığı ve niteliği üzerinde yürütmekte oldukları "istikşafi" görüşmelerde belirgin bir ilerleme sağlayamamışlardır. Bu durumda Yunanistan'ın görüşmeler sırasında yakalamış olduğu avantajdan son ana değin yararlanmak isteyeceği düşüncesi akla gelmektedir: Ancak bunun yaratacağı olumsuzluk da ortadadır. Her iki tarafın da yaratılmış bulunan asimetrik güç ilişkisinden yararlı çıkması aynı zamanda çıkarlarının dengelenmesine bağlıdır. Bu dengelemenin söz konusu olamadığı durumlarda elde edilecek sonuçun da kalıcı olması beklenemez. Dolayısıyla Türkiye'nin AB üyeliği için Yunanistan ile olan sorunların çözümünde aşırı ödünler verebileceğini düşünerek hareket etmek rasyonel olmayacaktır. Benzer şekilde Yunanistan açısından da Türkiye'nin tatmin edici çözümler üretebilmesi ve inandırıcı olması gerekecektir. Güvenlik ve güven artırıcı önlemler konusunda yürütülen çabalar ve somut projelerin varlığı bu aşamada önem kazanmaktadır.⁴² Ta-

42 Bu yöndeki çabalara ilişkin bir değerlendirme için bkz; Thanos Dokos "Proposals for the Reduction of Tension Between Greece and Turkey"; <http://www.cap.uni-muenchen.de/transatlantic/download/dokos.doc>

rafların bu alanda sağlayacakları ilerlemenin doğrudan etkisi sorun çözümüne ilişkin aşamada siyasi karar alıcıların hareket serbestisini kolaylaştıracaktır. Hiç kuşku yok ki bu süreç en zor süreçtir ve kırılganlığı da yüksektir. Bu bakımdan gerek Yunanistan'ın gerekse Türkiye'nin sorunların çözümü konusunda aceleci davranmaları yerine bir paket halinde çözemedikleri sorunları zamana yaymaları ve moratoryum ilan etmeleri akılcı olacaktır. Her iki ülkenin de AB üyesi bulundukları bir süreçte pek çok sorununun çözümü için uygun ortam yaratılabilecektir; buna hukuksal çözüm arayışları da dahildir. Teknik sorunların çözümü ise, siyasi karar alıcıların güvenlik, tehdit ve çıkar algılarındaki önceliklerin değişmesine koşut olarak kolaylaşacaktır.

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞÜ BURJUVAZİNİN YÜKSELİŞİ: OSMANLI BATILILAŞMASI VE TOPLUMSAL DEĞİŞME FATMA MÜGE GÖÇE

Çev İbrahim Yıldız

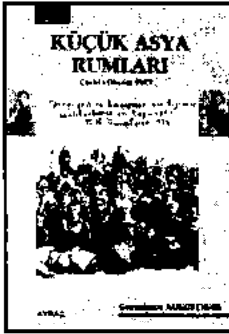
Michigan Üniversitesi Sosyoloji bölümünde öğretim görevlisi olan Fatma Müge Göçek'in ilk kez 1996'da Oxford University Press tarafından yayınlanan "Rise of Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernisation and Social Change" [İmparatorluğun Çöküşü Burjuvazinin Yükselişi: Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme] başlıklı bu çalışması, Osmanlı İmparatorluğu'nu 1922'de tarih sahnesinden silinmeye götüren süreci, Batı kaynaklı bir toplumsal değişme modelini temel alarak değil, değişimin karmaşık ve özgün bileşenlerinin ve bunların birbirleriyle olan etkileşimlerinin izini sürerek açıklıyor.

Toplumsal yapıyı dönüştüren iç dinamikleri ve dış etkileri bir arada ele alıp yorumlayan bu kitap, Osmanlı bağlamında, modernleşme kavramına yeni bir bakış açısı getirmektedir. Bu yeni yaklaşım, kimi yönleriyle, başka bazı Batılı olmayan toplumlar için de geçerli olabilir.

KÜÇÜK ASYA RUMLARI:

ONDOKUZUNCU YÜZYILDA İNANÇ, CEMAAT VE ETNİSİTE

GERASİMOS AUGUSTİNOS,
Çev. Devrim Evcı

Geçen iki yüzyılın çok büyük kısmında ulusu temsilen devletin ortaya çıkışı, doğal ve kaçınılmaz bir süreç gibi algılanmış ve de tarih yazımı uğraşı bu algılama biçiminin etkisi altında kalmıştır. Bu kitap ise, ulusal söylemle yazılan tarih anlayışının kültürel yaptırımları ve varsayımlarının ötesine geçmeyi ve geçmişin mümkün olduğunca olduğu gibi anlatılmasına yönelik bir çabanın ürünüdür.

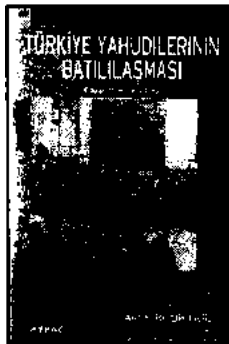
Ondokuzuncu yüzyıldaki Osmanlı dünyasına kendi halklarından birinin, yani Rumların gözünden bakmak, onun gelişimini etkileyen ve değiştiren önemli siyasi ve iktisadi güçlerin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır. Bir Doğu Avrupa tarihi profesörü olan

Augutinos bu çalışmasını kaleme alırken Osmanlı tarihi üzerine yapılan bilimsel çalışmaların yanında, tutulan arşiv kayıtlarından ve yazıya dökülmüş olan bireysel hatıralardan yararlanmış. Bu şekilde d bir zamanlar Osmanlı Anadolu'sundaki çok-etnik karakterli dünyanın ayrılmaz bir parçası olan halklardan birinin, yani Rumların, çok özgün ve kapsamlı bir tarihsel portresini yaratmış.

TÜRKİYE YAHUDİLERİNİN BATILILAŞMASI

ARON RODRİGUE,

Çev. İbrahim Yıldız

Türkiye Yahudi cemaatinin tarihi ve kültürü, geniş toplum kesimleri arasında olduğu kadar ülke içinde ve dışında Türk-Osmanlı tarihi ve kültürü üzerine çalışan birçok bilim adamı arasında da pek iyi bilinmemektedir. Ancak, Rodrigue'nin bu çalışması, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin hayatında önemli rol oynamış bir grubun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu tarih araştırmasının konusunu 1860 ile 1925 arasında Doğu Yahudilerinin Batılılaştırılması amacıyla Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Yahudilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde kurulan "Alliance" Okullarıdır. Ancak bu okullar Yahudi gençlerini Batılı bir tarzda yetiştirme hususunda hayli başarılı olurken, içinde

bulundukları coğrafyanın kültüründen onları uzaklaştırmıştır.

Osmanlı-Türkiye Yahudi cemaatinin tarihinin belirli bir dönemindeki eğitim ve kültürel sosyalizasyon sorununu ele alan bu başarılı çalışmayı, geçmişe ilişkin olarak merak içindeki tüm okurlara önermekteyiz.

YUNAN DÜŞÜ

MİCHAEL LLWELLYN SMİTH

Çev. Halim İnal

Yunan Düşü (Ionian Vision), aslen Avrupa'nın birçok başkentinde bulunmuş bir diplomat olan Michael Llewellyn Smith'in Oxford St. Antony's College'da yazdığı doktora tezinden yola çıkarak kaleme aldığı bir kitaptır.

Yunanlıların ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren üç büyük düşü oldu. Birincisi, merkezi İstanbul olan BizansYunan İmparatorluğunu yeniden canlandırma; ikincisi **Yunan** ve Türk uluslarını çatışmaya **götürmeden Osmanlı** İmparatorluğu'nu yıkacak olan Yunan kültürel ve ekonomik hegemonyasını kurmak; üçüncüsü de, Osmanlı İmparatorluğu ile askeri çatışmayı göze alarak Yunanistan'ın dışındaki Yunanlıların yaşadığı bölgeleri işgal ederek Yunan Krallığına katmak. Gelişmeler üçüncüsünün hayata geçirilmesi yoluna soktu Yunanlıları ve 14 Mayıs 1919'da İzmir çıkartması başladı. Venizilos'un amacı, Kıbrıs ile İstanbul'u da içine alacak, Boğazlara egemen, Korfu Adası'ndan İzmir'e kadar büyük bir çemberle Ege'yi saran Büyük Yunanistan düşünüyü gerçekleştirmektir. Ancak, sonuç ortada; Anadolu'daki yer adları Atina'da, Selanik'te ve Yunanistan'ın diğer yerlerinde kurulan "Rebet" mahallelerinin adlarında yaşıyor.

"Yunan Düşü" bütün bu olup bitenlerin, ne Yunanlı ne de Türk olan birinin, bir İngiliz diplomatın gözüyle uzmanca anlatıldığı bir çalışmadır.

İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE PETROPOLİTİK HİKMET ULUĞBAY

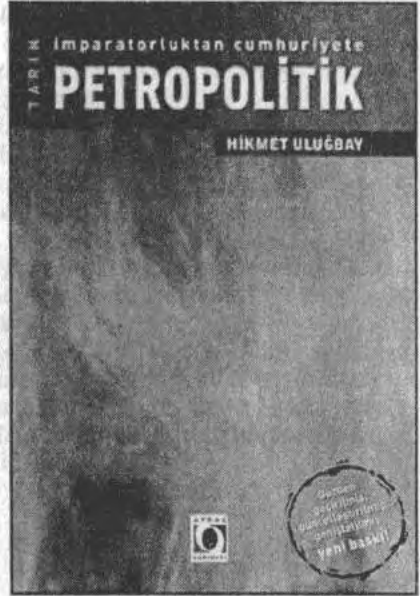
Sanayi devrimi ile birlikte, insanlık yoğun bir enerji tüketim çağına girmiştir ve enerji tüketimi de ekonomik gelişmenin temel girdisi konumuna gelmiştir. Bu esnada, petrolün kuyu delme yöntemi ile yer yüzüne çıkarılması, enerjide petrol çağını müjdelemiştir. Akışkan yakıt kısa sürede sadece sivil ekonominin değil savaş ekonomisinin de temel dayanağı konumuna gelmiş ve stratejik ham madde sıfatını kazanmıştır.

Bu stratejik hammadde kaynaklarını denetlemek ve ele geçirmek Birinci Dünya Savaşı'nın temel hedeflerinden birisi olmuştur. Amiral Philip Dumas'nın Şubat 1920 de özetlediği gibi "Bu, geniş ölçüde

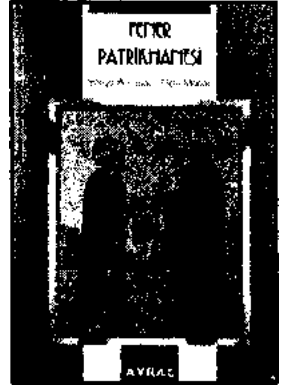
petrole yönelik bir savaştı. Geleceğin harpleri tamamen o amaca yönelik olacaktır. Bismark'ın 'kan ve demir' özdeyişi artık 'kan ve petrol' şeklinde ifade edilecektir."

Bugün dünya petrol rezervlerinin yüzde 65'ine sahip bulunan Ortadoğu geniş ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimi altında idi. Bu kitap, Osmanlı Devleti'nin parçalanma öyküsünde petrolün oynadığı rolün, diğer bir deyişle "birinci petrol paylaşımı"nın serüvenini anlatmaktadır.

Dünyanın "ikinci petrol paylaşım" senaryosunu anlayabilmek için birincisini iyi bilmekte yarar vardır. Ünlü Amerikan düşünürü Walter Lippmann'ın yazdığı gibi, "... bir devletin uzun vadede sergilediği tutum, o devletin çıkarlarının tek göstergesi olmasa bile en güvenilir olanıdır. Çünkü bir devletin çıkar hesapları, değişmez olmasalar bile süreklilik gösterirler. ... Bu süreklilik doğaldır. Zira coğrafyalar değişmez ... bu nedenle her yeni kuşak aynı coğrafyada aynı sorunlarla karşılaşp aşağı yukarı aynı tepkileri verirler."

Sosyalist Blok'un çözülmesinin ardından Ortodoks nüfusun yoğun olarak bulunduğu ülkelerde ortaya çıkan ideolojik ve politik boşluğu doldurmak için Ortodoks dünyasının liderliğini ele geçirme mücadelesi veren Rusya ve bunu engellemeye çalışan Amerika, Fener Patrikhanesi'ni bir kez daha Türkiye'nin gündemine oturttu. Türkiye'de, bu güne kadar Türkiye-Yunanistan ilişkilerini ilgilendirdiği ölçüde "araştırma" konusu olan Fener Patrikhanesi, artık zaman zaman gündemi işgal edecek. Orijinal Yunanca metinlerden yararlanılarak hazırlanan bu elkitabı, hakkında pek çok spekülasyon yapılan, üzerinde yaşadığımız toprakların en yaşlı kurumunun Türkiye'deki ve dünyadaki konumunun daha sağlıklı anlaşılabilmesi için konu hakkındaki temel belgeleri ve gerekli asgari bilgileri okuyucunun dikkatine sunuyor.

SÜRYANİ TARİHİ **MEHMET ÇELİK**

Fırat Üniversitesi öğretim üyesi Mehmet Çelik "Süryani Tarihi" başlıklı bu çalışmada, yaşanan yoğun göç nedeniyle Anadolu'daki yok olmak üzere olan 5000 yıllık Süryani kültürünü Hristiyanlığın ortaya çıkışından başlayarak orijinal Süryani ve Arap kaynaklarına dayanarak inceliyor. Süryanice'nin, bugün ölü bir dil olan İsa Peygamber'in ana dili Aramice'nin en yakın lehçesi olması çalışmanın önemini daha da artırıyor. Ayraç Yayınlarının tarih dizisinin ilk kitabı olan bu çalışma sadece Süryani tarihi için değil, Hristiyanlık tarihi ve inancı, güç anlaşılan kristolojik tartışmalar için de dilimizdeki en kapsamlı eser olma özelliğini taşıyor.

Soğuk Savaş Sonrasında AVRUPA ve TÜRKİYE

Derleyen: Dr. Cem KARADELİ

*Neyin meşru ve yapılabilir, neyin kabul edilemez olduğunun, hangi iktidarın egemen hangisinin bir süreliğine işbaşında olduğunun kararını veren grup da değişime uğramış görünmektedir. Körfez Savaşı, Yugoslavya'nın ayrışma süreci sırasındaki eski Yugoslav federe devletleri arasındaki çekişmeler ve savaşlar, Ruanda'daki gelişmeler, Afganistan operasyonu ve son Irak savaşı -ki gerçek anlamda savaşılmayan ilk savaş olarak tanımlanabilir belki- bir kez daha göstermiştir ki, anarşik yapının yerine belli kuralları olan, bu kuralların ihlal edilmesi -ya da ABD ve BM tarafından ihlal edildiğine karar verilmesi- durumunda yaptırımlar uygulanmasına olanak tanıyan bir düzen konulmak istenmektedir. Bu, kimilerince **pax Americana** olarak düşünülse de ortaya çıkacak sonuçlar açısından çok daha derinlere giden bir bütünleştirici ve ayrıştırıcı güçler çatışmasının da baş kanıtı olarak, bu tür bir hegemonya tartışmasından çok daha ötelere varan bir ortamla karşı karşıya kaldığımız aşikardır.*

Bu güçler savaşının yansımaları Avrupa kıtasında da kendisini göstermiş ve ülkeler bazında olsun, AB ve NATO gibi uluslarüstü kurumlarda olsun, yeni eğilimlerin ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Milliyetçilik bir yandan parlarken, öte yandan AB üyeliği bağlamında yeniden tanımlanmaya başlanmış, gündelik hayatla olan ilintisi zayıflamıştır. Öte yandan, küreselleşme kavramı en azından iktisat düzeyinde ilginç gelişmelere yol açmış ve açmaktadır; ve Yeni Dünya Düzeni'nin en önemli öğelerinden biri ve en açık karşı çıkılabilen kavramı haline bürünmektedir gittikçe.

Bu çerçevede kesinlikle söylenebilecek tek şey, Dünya'nın 1989 öncesindeki halinden çok uzak olduğu...

ISBN: 975-8087-66-5

9 789758 087662

